

ADALETİN KIYISINDA

'ZORUNLU' GÖÇ SONRASINDA
DEVLET VE KÜRTLER /
5233 SAYILI TAZMİNAT YASASI'NIN
BİR DEĞERLENDİRMESİ - VAN ÖRNEĞİ

Dilek Kurban ve Mesut Yeğen
Virginie Ladisch ve Roger Duthie'nin katkılarıyla

TESEV
Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı
Demokratikleşme Programı

Adaletin Kıyısında:

'Zorunlu' Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler

5233 sayılı Tazminat Yasası'nın bir Değerlendirmesi-Van Örneği

Dilek Kurban
Mesut Yeğen

Virginie Ladisch
Roger Duthie'nin katkılarıyla

TESEV
YAYINLARI

Adaletin Kıyısında: ‘Zorunlu’ Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası’nın bir Değerlendirmesi – Van Örneği

TESEV

**Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı
Demokratikleşme Programı**

Bankalar Cad. Minerva Han
No: 2 Kat: 3
Karaköy 34420, İstanbul
Tel: +90 212 292 89 03 PBX
Fax: +90 212 292 90 46
info@tesev.org.tr
www.tesev.org.tr

Yazarlar:

Dilek Kurban
Mesut Yeğen
Virginie Ladisch
Roger Duthie

Yayıma Hazırlayanlar:

Serkan Yolaçan, Mehmet Ekinci
Zeynep Başer

Kapak Tasarımı:

Bora Tekoğul

Düzeltili:

Elçin Gen

Yapım: Myra

Yayın Kimliği Tasarımı: Rauf Kösemen
Uygulama: Gülderen Rençber Erbaş
Koordinasyon: Sibel Doğan
Üretim Koordinasyon: Nergis Korkmaz

Basım Yeri: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Atatürk Cad. Göl Sok. No : 1 Yenibosna
Bahçelievler/İSTANBUL-TÜRKİYE
Tel: 0212 656 49 97

Baskı Adedi: 1.000

TESEV YAYINLARI

ISBN 978-605-5832-95-7

Düzeltilmiş 2. Baskı: Temmuz 2012

Copyright © Ocak 2012

Tüm hakları saklıdır. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan bu yayının hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla (fotokopi, kayıtların ya da bilgilerin arşivlenmesi, vs.) çoğaltılamaz.

Bu yayında belirtilen görüşlerin tümü yazarlara aittir ve TESEV'in kurumsal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.

TESEV Demokratikleşme Programı, bu yayının hazırlanmasındaki katkılarından ötürü Avrupa Birliği'ne, Açık Toplum Vakfı'na ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkür eder.

Bu kitap, Avrupa Birliği tarafından desteklenmiş olan “Sessizlik Bulutunu Dağıtmak: Yerinden Edilmişlik Hikâyeleri Üzerinden Barışçıl bir Ulusal Diyalog Yaratmaya Doğru” başlıklı araştırma projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Kitabın içeriği Avrupa Komisyonu'nun resmi görüşlerini yansıtmamaktadır.

İçindekiler

KISALTMALAR, 5

TESEV SUNUŞ, 7

TEŞEKKÜR, 9

GİRİŞ, 11

ARAŞTIRMA KONUSU VE METODOLOJİ, 17

BİRİNCİ KISIM: YERİNDEN EDİLME BAĞLAMINDA GEÇİŞ DÖNEMİNDE ADALETİN UYGULANABİLİRLİĞİ, 21

A. Giriş, 23

B. Geçiş Döneminde Adalet Genel Bakış, 24

B.1. Geçiş Döneminde Adalet: Tanım ve İlkeler, 25

B.2. Geçiş Döneminde Adalet: Başlıca Yaklaşımlar, 26

C. Geçiş Döneminde Adalet Konusunda Bütünsel Bir Yaklaşımın Önemi, 33

C.1. Örnek Durum İncelemesi: Fas, 33

D. Geçiş Döneminde Adalet ve Yerinden Edilme, 36

D.1. Geçiş Döneminde Adalet Çerçevesindeki Başlıca Önlemler ve Yerinden Edilme, 37

D.2. Güçlükler, 40

E. Sonuç, 42

İKİNCİ KISIM: TÜRKİYE ÖRNEĞİ, 43

Birinci Bölüm: Cumhuriyet'ten Bugüne Zorunlu Kürt Göçü, 45

A. Ulus İnşası, Kürt Sorunu ve Yerinden Etme, 45

B. Kürt 'Zorunlu' Göçünde "Doksanlar Tecrübesi", 49

C. AB Sürecinde Türkiye'nin Yerinden Edilenlere İlişkin Politikaları, 51

İkinci Bölüm: Devlet Göçe Zorlanan Kürtleri 'Görüyor':

Bir 'Adalet' Arayışı Olarak Tazminat Yasası, 55

A. Tazminat Yasası'nın Kabulü: Devletin 'Formel' Adalet Arayışı, 55

A.1. Tazminat Yasası Neden Çıkarıldı?, 55

A.2. Tazminat Yasası Nasıl Çıkarıldı?, 65

A.3. Tazminat Yasası Ne Zaman, Neden, Nasıl Değiştirildi?, 70

A.4. Yasanın Uygulamasını İyileştirmeye Yönelik İdari Düzenlemeler, 76

B. 'Adalet' Nasıl Yerini Buluyor? Tazminat Yasası'nın İçeriği ve Uygulaması, 78

B.1. Yasa Neyi Tazmin Ediyor, Neyi Etmiyor?, 78

B.2. Tazminat Yasası Nasıl Uygulanıyor?, 80

B.3. Yasanın Ülke Geneline Uygulanmasına Dair Veriler, 82

ÜÇÜNCÜ KISIM: VATANDAŞLIK VE ADALET BAĞLAMINDA VAN'DA YERİNDEN ETME, 85

Birinci Bölüm: Vatandaşlık: Dışarıda Bırakılanlar, 87

- A. Yerinden Edilmeden Önce, 87**
- B. Yerinden Edilme Başlıyor, 88**
- C. Yerinden Edilme Biçimleri, 93**
- D. Göç Sonrası Yaşananlar, 95**
  - D.1 Barınma/Konut İmkânları, 95
  - D.2 İş/Geçim İmkânları, 97
  - D.3 Eğitim ve Sağlık İmkânları, 98
  - D.4 Mağdurlara Yapılan Yardımlar, 99
- E. Bugün: Değişenler, Değişmeyenler, 100**

İkinci Bölüm: Adalet: Van'ın Penceresinden Tazminat Yasası, 105

- A. Van Tazminat Yasası ile Tanışıyor: Sivil Toplum ve Baronun Adaletle Sınava, 106**
- B. Mağdurlar Tazminat Yasası'na Başvuruyor, 108**
- C. Uygulamaya Dair Temel Veriler, 109**
- D. Yasanın İlk Yıllarında Karşılaşılan Güçlükler, 110**
- E. Uygulamada Karşılaşılan Temel Sorunlar, 112**
  - E.1. Reddedilen Başvurular, 113
  - E.2. Düşük Tazminatlar, 117
  - E.3. Geciken Ödemeler, 127
  - E.4. Ödenmeyen Zarar Kalemleri, 128
  - E.5. Manevi Tazminat, 130
- F. Tazminat Yasası'nın Görünmezleri: Kadınlar, 132**
- G. Yargıya İntikal Eden Başvurular, 135**
  - G.1. Manevi Tazminata İlişkin Davalar – Anayasa Mahkemesi Kararı, 136
  - G.2. Adli Yardıma İlişkin Davalar, 139
  - G.3. Reddedilen Başvurularda İlişkin Davalar, 140
  - G.4. Düşük Tazminatlara İlişkin Davalar, 141

SONUÇ, 143

KAYNAKÇA, 155

YAZARLAR HAKKINDA, 160

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği	ICTR	Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi (<i>International Criminal Tribunal for Ruanda</i>)
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi	ICTY	Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi (<i>International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia</i>)
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	IER	Adalet ve Uzlaşma Komisyonu (<i>Instance Equité et Réconciliation</i>)
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	IHT	Irak Yüksek Mahkemesi (<i>Iraqi High Tribunal</i>)
BDP	Bariş ve Demokrasi Partisi	İHD	İnsan Hakları Derneği
BM	Birleşmiş Milletler	KDRP	Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi
CAVR	Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (<i>Comissão de Acolhimento, Verdade e Reconciliação de Timor Leste</i>)	NED	Ulusal Demokrasi Vakfı (<i>National Endowment for Democracy</i>)
CCDH	İnsan Hakları Danışmanlık Konseyi (<i>Consultative Council on Human Rights</i>)	OHAL	Olağanüstü Hal
CEH	Tarihi Açıklığa Kavuşturma Komisyonu (<i>Comisión para el Esclarecimiento Histórico</i>)	PKK	Kürdistan İşçi Partisi (<i>Partiya Karkerên Kurdistan</i>)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi	SSR	Güvenlik Sektörü Reformu (<i>Security Sector Reform</i>)
DGD	Doğrudan Gelir Desteği	STK	Sivil toplum kuruluşu
FMLN	Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi (<i>Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional</i>)	TMK	Terörle Mücadele Kanunu
FN	Yeni Kuvvetler (<i>Forces Nouvelles</i>)	TRC	Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (<i>Truth and Reconciliation Commission</i>)
FVJ	Hakikat ve Adalet Forumu (<i>Forum Vérité et Justice</i>)	UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (<i>United Nations Development Programme</i>)
Göç-Der	Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği	UNTAET	BM Doğu Timor Geçiş Yönetimi
IAC	Bağımsız Tahkim Komisyonu (<i>Independent Arbitration Commission</i>)		
ICC	Uluslararası Ceza Mahkemesi (<i>International Criminal Court</i>)		
ICTJ	Geçiş Döneminde Adalet İçin Uluslararası Merkez (<i>International Center for Transitional Justice</i>)		

TESEV Sunuş

Etyen Mahçupyan, TESEV Demokratikleşme Programı

Kürtlerin vatandaşlık bağlamındaki kültürel talepleri, halen ülkenin en sıcak siyasi meselesi olmayı sürdürüyor. Bu tikanıklıkta en büyük pay muhakkak ki Kürtleri kimliksel olarak tanımamayı tercih eden, Kürtçeyi kamusal alanda engelleyen, Kürtlerin ancak kimliklerinden uzaklaşarak siyasallaşabilmelerine izin veren devlete ve resmi ideolojiye ait. Öte yandan bu stratejinin Kürt siyasetinin çeşitliliğini budadığını ve nihayetinde Kürt siyasetini PKK'ya teslim ettiğini de görmek gerekiyor.

Bugün gelinen noktada 'Kürt meselesini' çözmek isteyen ve bunun PKK'nın zayıflatılmasıyla gerçekleşebileceğine inanan, ancak her zayıflatma hamlesiyle kendisini çözüm istemeyen bürokratik güçlerin insafına bırakan bir hükümetle karşı karşıyayız. Buna karşılık AB çerçevesinde bir çözüme razı gelmeyen ve Türkiye'yi daha 'geniş' bir haklar manzumesini taviz olarak vermeye razı edebileceğini düşünen bir Kürt siyaseti oluşmuş durumda. Bu olumsuz denkleme her iki tarafın birbirine güvenmediğini ve bunda haklı nedenleri olduğunu da eklediğimizde, hareket alanının son derece dar olduğu ortaya çıkıyor.

TESEV'in yıllar içinde yaptığı çalışmalar bu dar alanın genişletilmesini ve doğru yönde kullanılmasını amaçladı ve nesnel tespit ve çözümlemelere dayandığı için kamuoyunda geniş destek buldu. Söz konusu alanın genişlemesi ve doğru kullanımının 'Kürt meselesini' şiddetten ayırarak ele almayı gerektirdiği, Kürtlerin mağduriyetlerinin devlet tarafından bütün yönleriyle 'görülmesini' ima ettiği ve hükümetlerin önünde her an tercih edilebilecek demokratik bir çözüm sürecinin bulunduğu vurgulandı. Bu değerlendirmeler somut araştırmalarla desteklendi.

Çözüm bir yandan geçmişte yapılmış olan hataların kabulünü, diğer yandan da Türkiye'nin bütün kimliksel çeşitlilikleriyle birlikte, Kürtleri de kuşatan bir biçimde yeni bir vatandaşlık kavramına ulaşmasını zorlu kılıyor. Aslında bu iki unsur birbirinden bağımsız değil. Aksine, hükümetin yeni bir vatandaşlığı üretmeye yönelebilmesi, geçmişin somut 'tamirinin' ne ölçüde başarılabilceğine bağlı.

'Tazminat Yasası' adıyla anılan 5233 sayılı 'Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun', bu sürecin en önemli araçlarından birini oluşturmakta ve bir tür sınav niteliği taşımakta. Hedeflenen sonuç, sadece hakedenlere tazminatlarının verilmesi değil, bunun iyi niyetli ve adil bir yaklaşımın sonucu olduğuna Kürt kamuoyunun ikna edilmesi olmalıydı. Diğer bir deyişle amaç kaybolmuş olan güven ortamının yeniden kurulabilmesi için bir adım atılmasıydı.

Dolayısıyla bu Kanun devlete, meseleyi bir siyasal aktörler meselesi olmaktan çıkarıp, toplumla somut olarak karşılaşma fırsatı vermekteydi ve bu nedenle de devletin vatandaşla barışmasına hizmet edebilecek şekilde bir samimiyet ve iyi niyet hamlesi olarak planlanması gerekiyordu. Çünkü açıktır ki, sayısız faili meçhul cinayetlere kadar uzanan bunca haksızlık ve ayrımcılıktan sonra, Kürt meselesinin 'çözümü' bizzat Kürt toplumunu muhatap alan bir 'geçiş dönemi adaletini' gerektirmekte ve bunun ilk adımı olma niteliği taşıyan söz konusu Kanun'un Kürtler nezdinde temsil ettiği hakkaniyet muhtemel 'başarısının' da kıstasını oluşturmakta.

Mesut Yeğen ve Dilek Kurban tarafından hazırlanan elinizdeki rapor, bu yasaya uygun olarak yapılan uygulamanın Van özelinde nerelerde, nasıl ve niçin aksadığını gözler önüne seriyor. Böylece devletin bu sınavdaki performansının, bundan sonra izlenecek yolda öğretici bir emsal olmasını sağlıyor.

TESEV olarak temennimiz, hükümetin ve kamuoyunun dikkatinin sadece şiddet üzerinde değil, aynı zamanda yürütülmek istenen ancak istenildiği gibi yürümeyen ‘tamir edici’ reform adımları üzerinde de aynı sağduyuyla yoğunlaşmasıdır. Umarız bu rapor söz konusu amaca hizmet eder...

Teşekkür

Dilek Kurban, Mesut Yeğen

Saha araştırmasına dayanan her çalışma, kolektif bir emeğin ürünüdür. Elinizdeki bu rapor da öyle. Bunun birincil nedeni, geniş kapsamlı bir araştırmanın ayaklarından biri olan bu çalışmanın, bir belgesel ve medya çalışmasının yanı sıra gerçekleştirilmiş olmasıdır. Birbiriyle ilintili ve eş zamanlı yürütülen bu çalışmaları, Ferda Balancar, Mustafa Varlık, Nevzat Çiçek, Özlem Ülker, Roger Duthie, Serkan Yolaçan, Şehbal Şenyurt ve Virginie Ladisch ile birlikte yürüttük. Raporu biz kaleme almış olsak da, çalışmanın düşünsel hazırlığını ve saha araştırmasını bu geniş ekip ile birlikte gerçekleştirdik. Yayına hazırlama aşamasında, Elçin Gen, Mehmet Ekinci, Serkan Yolaçan ve Zeynep Başer raporun son okumalarını ve düzeltmelerini büyük bir titizlikle yaptılar.

Raporun kolektif bir emeğin ürünü olmasının ikinci nedeni ise, saha araştırması öncesinde, sırasında ve sonrasında, bize yol gösteren, mülakat yapacağımız kişilerin belirlenmesinde bize yardımcı olan ve onlara ulaşmamızı sağlayan çok sayıda insanın olması. Van'da bulunan kamu kuruluşlarının, hak örgütlerinin ve kadın kuruluşlarının temsilcileri, ağlarını, bilgilerini, belgelerini, fikirlerini ve önerilerini sınırsız bir cömertlikle paylaştılar. Onların desteği, çabası ve özverisi olmaksızın, bu çalışmayı gerçekleştiremezdik, bunu biliyoruz.

Van Kadın Derneği'nden Zozan Özgökçe, araştırmayı yürüttüğümüz iki seneyi aşkın zaman süresince, ilişkilerini, bilgisini ve zamanını bizim için seferber etti, avukatlara, mağdurlara, sivil toplum kuruluşlarına ulaşmamızı sağladı. Kendisine müteşekkirimiz. Abdurrahman Bayar, Abdülbasit Bildirici, Ayhan Çabuk, Celal Tanhan, Cemal Demir ve Mehmet Nuri Yıldız, yasanın işleyişine dair hukuki uzmanlıklarını

bizimle paylaşmakla kalmadılar, başta müvekkilliği olmak üzere zorunlu göç mağdurlarına ulaşmamız için arabulucu oldular, sağ olsunlar. Keza, İnsan Hakları Derneği ile Van Göç-Der yöneticileri hem yasanın işleyişine ilişkin bilgi ve görüşlerini paylaştılar, hem de mülakat yapmak üzere zorunlu göç mağdurlarına ulaşmamıza yardımcı oldular. Mağdurlara ulaşmamıza vesile olan Yalım Erez Mahallesi eski muhtarı Ali Kaya ile Ömer Tokat'a da teşekkür ederiz.

Tazminat Yasası'nın bir 'tarafını' mağdurlar ve avukatları oluşturuyorsa, diğer 'tarafı' da devlet yer alıyor, kuşkusuz. Bu nedenle, yasanın uygulamasından sorumlu olan kamu görevlilerinin görüşleri araştırmanın bütünlüğü açısından büyük önem taşıyordu. Türkiye'de kamu görevlilerinin araştırmacılara genellikle temkinli yaklaştığı göz önüne alındığında, Van Valiliği ile İçişleri Bakanlığı'nın araştırmamıza başından itibaren verdiği destek takdire şayan. Van Vali Yardımcısı Ömer Özcan, kendisiyle görüşme taleplerimize olumlu yanıt vermekle ve görüşlerini olanca açıklığıyla bizimle paylaşmakla kalmadı, ilgili diğer valilik personeliyle de görüşmemizi sağladı. Kendisine, bize gösterdiği yakınlık ve açık yüreklilik için müteşekkirimiz. Keza, bizi toplantılarına konuk eden ve ellerindeki dosyaları bizimle paylaşan başta Arif Ayçiçek olmak üzere zarar tespit komisyonu üyelerine ve yasanın ülke genelindeki uygulamasına dair sorularımıza yanıt veren İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü yetkililerine teşekkür ederiz.

Van'daki uygulamada gözlemlediğimiz sorunların büyük ölçüde yasanın içeriğinden kaynaklandığından hareketle, yasanın hangi saiklerle hazırlandığını inceleyebilmek üzere, dönemin milletvekilleriyle de

---

görüştük. Tazminat Yasası'nın yürürlüğe girdiği 2004 senesinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi milletvekilleri olan Algan Hacaloğlu, Faruk Ünsal, Mesut Değer ve Sinan Yerlikaya, yasanın yapım sürecine dair bilgi ve görüşlerini bizimle paylaştılar, sağ olsunlar.

Bu araştırmayı hem mümkün hem değerli kılan, 1990'larda topraklarından zorla kopararak büyük bir göç felaketine sürüklenen insanların yaşadıklarına, bugün içerisinde oldukları koşullara ve yasaya dair anlatıları. Bize evlerini, mahallerini ve gönüllerini açan, uğradıkları adaletsizlikleri ve yaşadıkları acıları bizimle paylaşan göç mağdurlarına müteşekkirimiz.

Giriş

Giriş

Modern vatandaşlık iki büyük sütun üzerine inşa edilmiştir: Mensubiyet ve hak sahibi olma. Vatandaşlık, vatandaş-bireyleri ‘bizden’ (ulustan) kılar ve bizden kılınan vatandaş-bireyleri hak sahibi yapar. Bireylerin vatandaşlık vasıtasıyla bizden kılınması işinin, ideal durumda, siyasi değerlerin paylaşılması (Anayasa’ya sadakat) üzerinden gerçekleşmesi beklenir. Oysa gerçek durumlarda, hemen her zaman, ama az ama çok, dil, din ve mezhep gibi kültürel unsurlarda ortaklaşma bizden olmanın esas şartı haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı da bu açıdan istisna oluşturmadı. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı vasıtasıyla inşa edilen bizlik (ulus), kısmen Cumhuriyet, laiklik ve çağdaşlık gibi siyasi değerlerin paylaşımına, ama daha çok Müslüman olma ve Türkçe konuşma gibi kültürel aidiyet ve performanslardaki ortaklaşmaya yaslandı. Cumhuriyet’in ‘makbul vatandaşları’, Müslüman olup Türkçe konuşanlar ve gündelik hayatlarını ‘hurafeden arındıranlar’ oldu.

Ermenilerin tehcir, Rumlarınsa mübadele yoluyla ülke dışına çıkarılması, selefleri gibi Cumhuriyetçilerin ulus kurguları içinde de gayrimüslimlere yer olmadığını gösterdi. Osmanlı’nın gayrimüslim tebaasından olmak, Cumhuriyet yurttaşlığına ve Cumhuriyet yurttaşlarından oluşan Türk ulusuna dâhil olmanın önünde engeldi. Başka bir deyişle, Cumhuriyetçilerin bizlik tahayyülünde Osmanlı’nın gayrimüslimlerine yer yoktu. Ne var ki, Lozan mucibince Cumhuriyetçiler toptan kurtulmak istedikleri Rum ve Ermenilerin bir kısmının ülke vatandaşı olarak Türkiye’de kalmasına rıza göstermek durumunda kaldılar. Bu durumda, Cumhuriyet, ‘bizden’ saymadığı ve fakat ülke dışına gönderemediği gayrimüslimleri bizliğin kıyısında bir yere yerleştirdi. Kalan gayrimüslimler teorik olarak

Müslüman olmaları Kürtleri Cumhuriyetçilerce tahayyül edilen bizlik durumunun dışına düşmekten alıkoydu. Ne var ki, Cumhuriyetçilerin tahayyülünde ‘bizden’ (Türk) olmak için Müslüman olmak gerekli, ama yeterli değildi. Bizden olacakların Türkçe konuşması da bekleniyordu.

vatandaş olmakla beraber, ulusun içinde sayılmadılar. Gayrimüslimlerin Türklüğü sınırlı, ikinci derece bir Türklük, “Kanun-i Esasi Türklüğü” oldu. Bu ikinci derece, başka bir deyişle, ‘sözde-Türklük’, gayrimüslim vatandaşların sıklıkla ayrımcılığa maruz kalmalarına sebep oldu.¹

Müslüman olmaları Kürtleri Cumhuriyetçilerce tahayyül edilen bizlik durumunun dışına düşmekten alıkoydu. Ne var ki, Cumhuriyetçilerin tahayyülünde ‘bizden’ (Türk) olmak için Müslüman olmak gerekli, ama yeterli değildi. Bizden olacakların Türkçe konuşması da bekleniyordu. Bu durumda, Türkçe konuşmamaları, Kürtlerin Türklüğünün de has, kâmil bir Türklük olmasını engelliyordu. Ancak Cumhuriyet, Kürtlerin Türkçe konuşmama hallerine son verebileceğine gönülden inanmıştı. Başka bir deyişle,

¹ Uygulanan iktisadi Türkleştirme politikalarının bir parçası olarak gayrimüslimlerin işten çıkarılmaları, devlet memuriyetine alınmaması, vakıfları aracılığıyla edindiklere mülklere el konması ve Varlık Vergisi ya da “Vatandaş Türkçe Konuş” gibi kampanyalara maruz kalmaları bu türden ayrımcı pratikler arasında sayılabilir. Bu türden uygulamalara dair genel bir çalışma için bkz. Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar*, (İstanbul: İletişim, 2004). Ayrıca bkz. M. Çağatay Okutan, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004) ve Hüseyin Sadoğlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003).

Yerinden etmenin farklı uğrakları, bu işin çoğu durumda Kürtlerin vatandaş olmaktan kaynaklı temel haklarının ihlali, kimi durumdaysa bizzat vatandaşlık hallerinin askıya alınmasıyla mümkün olduğunu gösteriyor. Bu da şu anlama geliyor: Kürtlerin ‘bizden’ kılınması işi, zaman zaman bizden olma hallerinin, kısmen ve geçici de olsa, askıya alınması pahasına gerçekleşti.

Kürtler Cumhuriyet nazarında has, kâmil-Türkler olmalarsa da müstakbel-Türklerdi. Müstakbel-Türkler olarak Kürtleri has, kâmil-Türk kılacak enstrümanların başında da yerinden etme ve iskân geliyordu. Cumhuriyet, kapsamlı bir iskân siyasetinin Kürtlerin Kürtlüklerine son verip onları Türkleştireceğine inandı. Nitekim, yerinden etmeyi imtiyazlı bir Cumhuriyet siyaseti kılan da bu inanç oldu.

Vatandaşlar cemaati olarak ulusal topluluk içerisindeki bu kesinleşmemiş konumları (Müslüman olup Türkçe konuşmamaları), Kürtleri karmaşık bir vatandaşlık pratikleri dizisiyle karşı karşıya bıraktı. Kürtler, kâmil-Türlere tanınan vatandaşlık hallerini eksiksiz tecrübe etme imtiyazına sahip olabilmek için Türkleşmeli, başka bir deyişle, asimilasyonist vatandaşlık pratiklerine rıza göstermeliydiler. Ne var ki, asimilasyonun en etkili araçlarından biri olarak yerinden etme ve iskân, Kürtlerin temel vatandaşlık haklarının ihlaliyle mümkün olabiliyordu.² Yerinden etme ve iskân işinin her uğrağında, Kürtlerin mülkiyet, yerleşme ve seyahat etme gibi temel medeni hakları ağır biçimde ihlal edildi. Kürtler, vatandaşlık haklarından bütünüyle yararlanmalarını mümkün kılacak kâmil-Türk olma durumuna ancak temel vatandaşlık haklarının ihlal edilmesiyle erişebildiler. Kürtler açısından müstakbel-Türklükten kâmil-Türklüğe uzanan yol, temel vatandaşlık haklarından feragatten geçiyordu.

---

2 Cumhuriyet, Kürtlere karşı başta anadilini yasaklamak olmak üzere çok sayıda asimilasyon araçları geliştirmiş olsa da, bu çalışma, söz konusu araçlardan zorla yerinden etme ile sınırlıdır.

1937-1938’de Dersim ve havalisinde gerçekleşen yerinden etme faaliyetiye, sadece mülkiyet ve seyahat etme haklarının değil, daha temel olarak yaşama hakkının, yargılanmadan cezalandırılmama hakkının da ihlaliyle mümkün oldu. Dersim ve havalisini tedip etme operasyonu, binlerce yurttaşın katledilmesi ve hukukun asgari usul kurallarını hiçe sayan kurmaca mahkemelerde cezalandırılması pahasına gerçekleşti.

Yerinden etmenin farklı uğrakları, bu işin çoğu durumda Kürtlerin vatandaş olmaktan kaynaklı temel haklarının ihlali, kimi durumdaysa bizzat vatandaşlık hallerinin askıya alınmasıyla mümkün olduğunu gösteriyor. Bu da şu anlama geliyor: Kürtlerin ‘bizden’ kılınması işi, zaman zaman bizden olma hallerinin, kısmen ve geçici de olsa, askıya alınması pahasına gerçekleşti. Bu durumun Türkiye tarihindeki en yakın ve çarpıcı örneklerinden biri, kuşkusuz, sayıları milyonlarla ifade edilen Kürtlerin birkaç sene zarfında zorla topraklarından kopararak göçe zorlandığı 1990’lar tecrübesidir.

Bu araştırma çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmeler, 1990’lardaki yerinden etme tecrübesinin de Kürt yurttaşların önemli bir kısmının hem temel vatandaşlık haklarının ağır ihlali hem de bizzat vatandaş (‘bizden’) olma hallerinin geçici olarak askıya alınması pahasına gerçekleştiğini gösteriyor. 1990’larda gerçekleşen yerinden etme sürecinde, askeri darbe yönetimince hazırlanan 1982 Anayasası’nın 35. maddesiyle düzenlenen mülkiyet hakkı, 23. maddesiyle düzenlenen seyahat ve yerleşme hakkı ve 21. maddesiyle düzenlenen konut dokunulmazlığı hakkı, bir milyonun üzerinde Kürt vatandaşı ve üç binden fazla yerleşim yerini kapsayacak biçimde ihlal edildi. Başka bir deyişle, neredeyse her on Kürt vatandaştan biri, birkaç sene içinde yerinden edilerek temel vatandaşlık haklarından mahrum bırakıldı. Yerinden etmenin bu devasa kapsamı Kürt vatandaşların önemli bir kısmının bizlik (ulusal topluluk) içindeki statülerinin kuvvetli bir biçimde sarsılmış olduğunu gösteriyor. Yerinden etme sonrasında mağdurların

---

barınma ve beslenme gibi en temel ihtiyaçlarının karşılanması için neredeyse hiçbir şeyin yapılmaması, bu durumun uzunca bir müddet sürdüğüne işaret ediyor.

Öte yandan, yerinden etmenin gerçekleştiği havalideki bütün Kürtlerin yerinden edilmediği malum. Korucu olmayı kabul eden Kürt vatandaşlar, devlet ya da güvenlik kuvvetleri tarafından ‘yerinden edilmesi gerekenler’ arasında görülmediler. Bu durum, devletin vatandaşlar arasında açık bir ayrımcılık yaptığını, devletle birlikte PKK’ya karşı silah kullanmayı kabul eden Kürtleri “makbul vatandaş” olarak kodladığını gösteriyor. Görünen o ki, Cumhuriyet için genel manada makbul vatandaşın özelliği Müslüman olup Türkçe konuşmak iken, 1990’larda çatışma bölgelerinde makbul vatandaş olmak devletle birlikte PKK’ya karşı savaşmayı kabul etmekten geçmiştir. Öte yandan, korucuların tümünün her zaman makbul vatandaş olarak kalamadıklarını da belirtmek gerekiyor. Araştırma sahasında saptığımız üzere, kimi korucu, performansı beğenilmediği için bu vasfını yitirmiş ve göçe zorlanmıştır. Kimisi de bizzat idareciler tarafından şehre yerleştirildikten sonra diğer göç mağdurlarıyla benzer hayat koşullarına mahkûm edilmek suretiyle makbüllüğünü zamanla yitirmiştir.

1990’larda yaşanan yerinden etme faaliyetiyle ilgili olmakla beraber, bu araştırmanın odak noktasını yerinden etme işinin kendisi oluşturmuyor. Araştırma, yerinden etme faaliyeti esnasında yaşanan zarar ziyarı tazmin etmek amacıyla çıkarılan 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun’un (“Tazminat Yasası”) uygulamasını incelemeyi amaçlıyor. Yasanın çıkışından epey bir zaman sonra başlayan uygulama süreci bir kısım ilde tamamlanırken, bazı yerlerde halen devam etmektedir. Uygulamanın görece hızlı ilerlediği Van ili örneğinde yürütülen bu araştırmayla, uygulamanın nasıl işlediğini anlamaya çalıştık.

Uygulamayı iki temel kavram etrafında incelemeye çalıştık: vatandaşlık ve adalet. Bu kavramlara ise iki mesele üzerinden yaklaştık. İlk olarak, muhatapları

1990’larda yaşanan yerinden etme faaliyetiyle ilgili olmakla beraber, bu araştırmanın odak noktasını yerinden etme işinin kendisi oluşturmuyor. Araştırma, yerinden etme faaliyeti esnasında yaşanan zarar ziyarı tazmin etmek amacıyla çıkarılan 5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşlanması Hakkında Kanun’un (“Tazminat Yasası”) uygulamasını incelemeyi amaçlıyor.

---

yasayı ve uygulamasını nasıl değerlendirmektedir, bunu anlamayı hedefledik. Yerinden etme sürecinin mağduru vatandaşların, yasanın uygulamasından sorumlu bürokrasinin ve bu ikisi arasındaki bağlantılar olarak avukatlar ile sivil toplum kuruluşlarının yasa ve uygulaması hakkındaki değerlendirmelerini derledik. İkinci olarak da, uygulamanın adaletin yeniden tesis edilmesinde ne kadar etkili olduğunu anlamaya çalıştık. Burada, meseleyi “geçiş döneminde adalet” olarak kavramsallaştırılan özel bir mefhum etrafında incelemeyi tercih ettik. “Geçiş döneminde adalet” mefhumuyla, –savaştan barışa ya da otoriter yönetimden demokrasiye– geçiş halindeki toplumların, geride kalan kitlesel suistimal mirasıyla başa çıkma işi kastedilmektedir. Tazminat Yasası, “devlete olan güveni pekiştir[meyi], vatandaş-Devlet kaynaşmasını artır[mayı], terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkıda bulun[mayı]” amaçladığını beyan etmiş olduğundan, geçiş döneminde adaletin tesis edilmesi problemi etrafında ele alınmaya müsait bir içeriğe sahiptir. Nitekim, bu araştırmada, yasanın uygulama itibarıyla adaleti yeniden tesis edecek mahiyette olup olmadığını ortaya koymaya çalıştık.

Türkiye’de, son yıllarda, geçiş döneminde adaletle ilişkin uluslararası tecrübeler ve literatüre yönelik artan bir ilgi gözlemlenmektedir. Akademisyenler, sivil toplum kuruluşları ve hatta siyasi partiler, Türkiye toplumunun yakın tarihi ile yüzleşmesi ve hesaplaşması için, hakikat komisyonları, ceza yargılamaları, resmi özür ve kamusal anma gibi geçiş döneminde adaletin çeşitli unsurlarına ilişkin

---

Bu rapor, geçiş döneminde adalet kavramını, 1990'ların 'zorunlu' Kürt göçü üzerinden ele almaktadır.

---

kamuoyu oluşturmaya çalışmaktalar.³ Büyük çoğunluğu Türkiye'nin yakın tarihine ve özellikle Kürtlere karşı işlenen ağır insan hakları ihlallerine odaklanan bu araştırma ve girişimler,⁴ Diyarbakır Cezaevi'nin müzeye dönüştürülmesi, faili meçhul cinayetler ve kayıplara ilişkin bir hakikat komisyonu kurulması gibi önerilerin ilk kez Türkiye kamuoyunda tartışılmasını sağlamışlardır. Öte yandan, başlı başına bir vatandaşlık hakkı ihlali olan ve peşi sıra diğer başka ağır hak ihlallerinin yaşanmasına yol açan 1990'ların zorla Kürt göçü tecrübesini geçiş döneminde adalet kavramı üzerinden ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Aslında bu durumun Türkiye'ye özgü olduğu düşünülmemelidir. Bir iç savaş yaşamış veya otoriter rejimle yönetilmiş diğer ülkelerin barışa ve/ya demokrasiye geçişinde adaletle ilişkin araştırma ve çalışmalar da, genel hak ihlallerini ele almakta,

-
- 3 Geçmişle yüzleşme kavramını uluslararası deneyimler üzerinden ele alan bir çalışma için bakınız Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma: Ünutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* (İstanbul: İletişim, 2007). Bu kavramı, 1990'larda savaşı yaşamış ve yakınlarını kaybetmiş Kürt kadınların tanıklıkları üzerinden Türkiye örneğine uyarlayan bir çalışma, Orhan Miroğlu, *Herşey Bitti Ana'ya Söyleyin* (İstanbul: Evrensel, 2007). Geçiş sürecinde adalet kavramını bütünlüklü olarak ele alan "Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları" başlıklı ilk sivil toplum girişimi için: <http://www.hakikatadalethafiza.org/>. Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), 2011 senesinde, 1980lerden bu yana işlenen ağır insan hakları ihlallerinin araştırılması amacıyla Meclis bünyesinde bir hakikat ve adalet komisyonunun kurulması yönünde bir yasa teklifinde bulundu. Benzer bir biçimde, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) de, faili meçhul cinayetlerin aydınlatılması amacıyla Meclis bünyesinde geniş yetkilerle donatılmış bir komisyonun kurulması için bir yasa teklifinde bulundu.
  - 4 Burada, Nadire Mater'in 1990'larda bölgede zorunlu askerlik hizmetinde bulunmuş olan kişilerin anlatılarından oluşan ve bu girişimlerin öncülü addedilebilecek çalışmasını anmak gerekmektedir. Nadire Mater, *Mehmedin Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor* (İstanbul: Metis Yayınları Siyahbeyaz Dizisi, 1998).

yerinden edilmeden doğan hak ihlallerinin giderilmesine özel olarak odaklanmamaktadır.

Bu rapor, geçiş döneminde adalet kavramını, 1990'ların 'zorunlu' Kürt göçü⁵ üzerinden ele almaktadır. Bunu yaparken, çıkış noktasını, devletin, tarihinde ilk kez, haklarını ihlal ettiği bir kısım vatandaşının maddi zararlarını geriye dönük olarak tazmin etmek amacıyla kabul ettiği bir yasadan almaktadır. Raporun temel derdi, 2004 tarihli Tazminat Yasası'nın devlet ile Kürtler arasındaki ilişki üzerindeki etkisini, yasanın Türkiye'nin yakın geçmişinde devletin vatandaşlarına karşı işlediği ağır hak ihlalleriyle yüzleşmesine vesile olup olmadığını ve göçe zorlanarak 'bizliğin' dışına çıkartılan Kürtlerin adalet beklentilerini karşılayıp karşılamadığını anlamaya çalışmak. Köyleri boşaltılan, evleri ve ormanları yakılan, yakınları faili meçhul cinayetlere uğrayan ve kaybedilen, gözaltında işkence gören Kürtlerin zararlarını tazmin etmek amacıyla çıkartılan bu yasa, aynı zamanda, Türkiye'nin bir dönemine dair hakikatlerin ortaya çıkmasına vesile olabilmemiş midir? Yasaya başvuran yüzbinlerce vatandaşın hikayeleri, resmi kayıtlara geçmiş midir? Zarar tespit komisyonlarının dosyalarına giren anlatılar, Kürtlerin gerçek hikayeleri midir? Sayıları on binleri bulan ölümlere, yüz binleri bulan köy boşaltmalarına ilişkin komisyonların tuttukları kayıtlar, Olağanüstü Hal dönemine dair hakikatin belgelenmesine vesile olabilecek midir? Kısacası, Tazminat Yasası, bir 'adalet' mekanizması olabilmemiş midir? Ve aslında, Türkiye, bir geçiş döneminde midir?

-
- 5 Bu çalışmada, 1990'larda yaşanan göç tecrübesine atflla ağırlıklı olarak (zorla) "yerinden etme" ifadesi kullanılmıştır. Uluslararası hukukta da kullanılan bu kavramın, Türkiye'de yaşananların gerçek karşılığı olduğunu düşünüyoruz. Öte yandan, özellikle Kürt siyasi hareketi ve sivil toplum kuruluşları tarafından yaygın olarak benimsendiği için çalışmanın başlığında "zorunlu göç" ifadesine de yer verdik. Ancak bunu yaparken, yaşanan göçün kimi durumlarda zorunlu olmakla birlikte ağırlıklı olarak zorla gerçekleşmiş olması nedeniyle, *zorunlu* kelimesini tek tırnak ile birlikte kullanmayı uygun gördük.

Araştırma Konusu ve Metodoloji

Bu rapor, “Sessizlik Bulutunu Dağıtmak: Yerinden Edilmişlik Hikâyeleri Üzerinden Barışçıl bir Ulusal Diyalog Yaratmaya Doğru” başlıklı iki senelik bir araştırmanın ürünüdür. Araştırmanın konusunu, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Türkiye’nin Doğu bölgelerinde 1990’larda hüküm süren olağanüstü hal rejimi sırasında gerçekleşen zorunlu/zorla göçün yol açtığı maddi zararları tazmin etmeyi amaçlayan 2004 tarihli bir yasanın Van ilindeki uygulamasının vatandaşlık ve adalet kavramları kapsamında değerlendirilmesi oluşturuyor. Cevap aradığımız temel soru, hedef yararlanıcı kitlesi olan Kürt göç mağdurları açısından yasanın vatandaşlık haklarının iadesini ve adaletin ‘tecellisini’ sağlayıp sağlamadığıydı. Büyük bir kısmı güvenlik görevlileri ve korucular tarafından köyleri boşaltılarak göçe zorlanan, bir kısmı çatışma ortamı nedeniyle göç etmek zorunda kalan, bir kısmı da PKK’nın baskısı nedeniyle topraklarını terk etmek zorunda bırakılan mağdurlar, kendileri için çıkartılan bu yasa hakkında ne düşünüyorlardı? Onlar açısından yasa, amaçlandığı üzere, “Devlete olan güveni pekiştir[miş]; vatandaş-Devlet kaynaşmasını artır[mış], terörle mücadele ve toplumsal barışa önemli katkıda bulun[muş]” muydu? Yasaya başvuran mağdurların yanı sıra, onları temsil eden avukatlara ve sivil toplum kuruluşları temsilcilerine de aynı soruyu yönelttik. Yasanın kabul edildiği 2004 yılından bu yana geçen süreçte, yasanın bölgede devlet ile Kürtler arasındaki ilişkiler üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur? Yasa, göç mağdurlarının zararlarını telafi etme, adalet beklentilerini karşılama beklentilerine yanıt vermiş miydi? Kürtlerin devlet eliyle ihlal edilen vatandaşlık haklarını yeniden tesis etmeyi başarmış mıydı veya bu doğrultuda aşama kaydetmiş miydi? Bu soruların yanıtını, yasanın uygulayıcılarında da aradık. Yasayı uygulamak üzere kurulan zarar tespit komisyonlarında

görev alan devlet memurları açısından yasa amacına ulaşmış mıydı, adalet tecelli etmiş, toplumsal barışa katkıda bulunmuş muydu? Son olarak, devletin bu yasayı çıkartmasının ardında yatan saikleri anlamak amacıyla, o dönemde mecliste görev alan iktidar ve ana muhalefet partilerinin milletvekilleriyle görüştük.

“Sessizlik Bulutunu Dağıtmak: Yerinden Edilmişlik Hikâyeleri Üzerinden Barışçıl bir Ulusal Diyalog Yaratmaya Doğru” başlıklı araştırma projesi, Avrupa Birliği’nin (AB) Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (*European Instrument for Human Rights and Democracy – EIDHR*) tarafından desteklenmiştir. TESEV Demokratikleşme Programı ile merkezi New York’ta bulunan Geçiş Döneminde Adalet İçin Uluslararası Merkez’in (*International Center for Transitional Justice – ICTJ*) ortaklığında gerçekleştirilen projenin, eşzamanlı olarak yürütülen üç ayağı bulunmaktadır: bir saha araştırması, bir belgesel çalışması ve basın mensuplarına yönelik bir medya kılavuzu. Projenin araştırma ekibi, bu üç ayağı birbirleriyle eşgüdümlü ancak ayrı olarak yürüten isimlerden oluşmuştur. Van ve Ankara illerinde gerçekleştirilen saha araştırması Dilek Kurban, Mesut Yeğen ve Serkan Yolaçan tarafından; çekimleri Van merkez ve köylerinde, kurgusu ise SUFilm tarafından Şehbal Şenyurt, Mustafa Varlık ve Özlem Ülker tarafından; Van, İzmir ve İstanbul’da ulusal ve yerel görsel ve yazılı basın mensuplarıyla birlikte yapılan medya çalışması ise Ferda Balancar ve Nevzat Çiçek tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, raporun içerisinde yer alan “Yerinden Edilme Bağlamında Geçiş Döneminde Adaletin Uygulanabilirliği” başlıklı bölüm, ICTJ’den Virginie Ladisch ve Roger Duthie tarafından kaleme alınmıştır.

Araştırma projesinin bu üç ayağı kapsamında, bir belgesel, bir medya kılavuzu ve elinizdeki bu rapor üretilmiştir. Yönetmenliğini Şehbal Şenyurt'un yaptığı *Sulhname* isimli belgesel⁶ ile Dilek Kurban, Mesut Yeğen, Virginie Ladisch ve Roger Duthie tarafından kaleme alınan metinlerden Ferda Balancar'ın derlediği medya kılavuzu,⁷ TESEV Demokratikleşme Programı tarafından yayımlanmıştır. Elinizdeki bu rapor, araştırma projesinin son ürünüdür.

Raporun dayandığı saha çalışması, 22 Nisan 2009 ile 5 Aralık 2010 tarihleri arasında geçen 20 aylık sürede Van ve Ankara illerinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma için Van ilinin seçilmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Tazminat Yasası'nın uygulandığı illerin arasında yer alan Van, 1990'larda gerek kendi merkez ve ilçe köylerinden gerekse Hakkari, Şırnak ve Siirt gibi çevre illerin köylerinden yoğun göç almış olması nedeniyle, büyükçe bir yerinden edilmiş nüfus barındırmaktadır. Kent merkezinde ve merkezin hemen dışında yer alan Süphan Mahallesi, Yalım Erez Mahallesi, İstasyon Mahallesi ve Şabaniye Mahallesi 1990'larda göç sürecinde kurulmuş olup halen ağırlıklı veya tamamen yerinden edilenleri barındırmaktadır. Van, bölgede yine kendisi gibi siyasi, kültürel, sosyolojik ve demografik açıdan bir merkez teşkil eden Diyarbakır'la birlikte, Olağanüstü Hal (OHAL) Bölgesi sınırları içerisinde en fazla göç almış olan illerin başında gelmektedir.

Öte yandan, Van'ı bölgedeki birçok ilden ayıran temel bir özellik, ildeki yerinden edilmişler arasında, kimileri silahları bırakmış, kimileri emekli olmuş, kimileri ise halen aktif olan önemli bir korucu nüfusunun da yer almasıdır. Korucular, yerinden edilmişler üzerine çalışan sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler ile bu toplumsal tabanın temsilini üstlenen Kürt siyasal hareketi tarafından, büyük çoğunlukla, devlet ile PKK arasındaki çatışmanın "devletin yanında yer alan"

tarafı olarak addedilegelmişlerdir. Bu algı, korucular ve ailelerinin, genelde yerinden etme, özelde Tazminat Yasası üzerine yapılan çalışmalarda çatışmanın mağdurları değil, tarafı olarak değerlendirilmelerine ve yerinden edilmiş nüfus içerisinde yer aldıkları olgusunun gözden kaçırılmasına yol açmaktadır. Oysa, kimileri çatışmalar devam ederken silah bırakmış olmaları ve bunun sonucu olarak göçe zorlanmaları, kimileri ise yaşadıkları bölgede çatışmaların yoğun olması nedeniyle göç etmek zorunda kalmaları veya bırakılmaları nedeniyle, Van ilindeki yerinden edilmişler arasında kayda değer bir korucu nüfus bulunmaktadır. Çatışmalar sırasında devletin yanında yer almış olan bu grubun Tazminat Yasası'na ilişkin düşüncelerini, yasaya yaptıkları başvuruların nasıl sonuçlandığını, koruculuğu kabul etmemiş olan diğer yerinden edilmişler, genel Kürt nüfusu ve devletle ilişkilerini, bugün gelinen noktada 1990'lara ilişkin değerlendirmelerini tespit etmenin önemli olmasından da hareketle, saha araştırmasını Van'da yapmanın önemli olduğu kanısına vardık.

Saha çalışması için Van'ı seçmemizin bir diğer nedeni de, Tazminat Yasası'nın bu ildeki uygulamasının diğer illere oranla daha hızlı ilerliyor olması ve bu durumun yasaya ilişkin bütüncül bir değerlendirmeyi görece daha mümkün kılmasıydı. Van ilinde yasayla ilgili başvuruların büyük çoğunluğunun komisyonlarca sonuçlandırılmış olması, Tazminat Yasası'nın devlet ile Kürtler arasındaki ilişkiye etkilerini anlamaya yönelik bu çalışmanın Van'da yapılmasını anlamlı kılmıştır.

Van'da yapılan saha araştırması sırasında, yasaya başvurmuş olan yerinden edilmiş kişilerle, onları temsil eden ve Tazminat Yasası'nın uygulama sürecini yakından takip eden avukatlarla, yasanın uygulamasından sorumlu olan zarar tespit komisyonlarına başkanlık eden vali yardımcısı ve komisyon üyeleriyle, yerinden edilenlere yönelik çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları ve insan hakları örgütlerinin temsilcileriyle derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Yerinden edilmiş kişiler, sivil toplum kuruluşları, hak örgütleri ve komisyon

6 SUFilm, *Sulhname* (İstanbul: TESEV, 2011).

7 Ferda Balancar (ed.), *Sessizlik Bulutunu Dağıtmak: Yerinden Edilmişlik Hikâyeleri Üzerinden Barışçıl bir Ulusal Dialog Yaratmaya Doğru - Medya El Kitabı* (İstanbul: TESEV, 2011).

üyeleriyle yapılan görüşmeler kimi zaman bire bir, kimi zaman toplu halde gerçekleşmiş, avukatlarla ise ikili mülakatlar yapılmıştır. Devletin Tazminat Yasası'nı hazırlamasının ardında yatan saikleri anlayabilmek amacıyla, Ankara'da iki ayrı saha çalışması yapılmış, yasanın hazırlanma ve kabul edilme süreçlerini yakından izleyen ve 2004 senesinde Meclis'te görev almış olan CHP ve AK Parti milletvekilleri ile görüşülmüştür. Ayrıca, yasanın uygulamasından sorumlu olan İçişleri Bakanlığı yetkilileriyle de görüşülerek, Van'da tespit edilen sorunlar kendilerine aktarılmış, bu sorunların nedenleri ve çözümleri konusunda görüşlerine başvurulmuştur.

Saha araştırmaları kapsamında Van'a üç ayrı ziyaret gerçekleştirilmiştir. Önce, araştırmanın hazırlık çalışmalarının gerçekleştirilmesi, görüşülecek kişilerin belirlenmesi ve araştırmanın, komisyon üyeleri, avukatlar, sivil toplum temsilcileri ve yerinden edilmiş kişilere önceden tanıtılması amacıyla, 22-26 Nisan 2009 tarihlerinde bir ön saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sırasında ziyaret edilen kişi ve kurumlar şunlardır: Van Vali Yardımcısı Ömer Özcan; avukatlar Abdülbasit Bildirici, Celal Tanhan ve Mehmet Nuri Yılmaz; İnsan Hakları Derneği (İHD); Göç-Der; Van Kadın Derneği; İstikrar ve Sosyal Kalkınma Derneği; Van Barosu. Ayrıca, yerinden edilenlerin yoğun olarak yaşadığı Van il merkezindeki Yalım Erez, Düzyol ve Süphan Mahalleleri'ne gidilerek burada mağdurlar ve avukatlarla ön görüşmeler yapılmıştır. Araştırma projesinde yer alan *Sulhname* isimli belgesel çalışması kapsamında Yalım Erez Mahallesi'nde görüşülen 2 kadınla yapılan mülakatın kaset çözümlenmeleri de, raporun kadınların Tazminat Yasası'na erişimine ilişkin bölümünde kullanılmıştır.

Van'da yapılan saha araştırmasının birincisi 29 Haziran-3 Temmuz 2009, ikincisi ise 18-22 Ekim 2009 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Birinci saha çalışması sırasında, aralarında 3 kadının bulunduğu 36 yerinden edilmiş kişiyle bire bir ve toplu mülakatlar yapılmıştır. Bu ziyaret sırasında ayrıca 4 avukatın yanı sıra, 1 No.'lu Zarar Tespit Komisyonu'nun başkanı ve üyeleriyle görüşülmüştür. Komisyon başkanı ve

üyeleriyle yapılan görüşmeler hem ayrı ayrı, hem toplu olarak gerçekleşmiştir. Van ilinde yapılan ikinci saha araştırması sırasında, 2'si kadın 28 yerinden edilmiş kişiyle bire bir ve toplu görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca, Sosyal Hizmetler İl Müdürü ve yine 1 No.'lu Komisyon'un başkanı ve üyeleriyle bire bir ve toplu görüşmeler yapılmıştır. Böylece, Van'da gerçekleştirilen saha araştırması sırasında, 5'i kadın olmak üzere 64 yerinden edilmiş kişiyle bire bir ve toplu görüşmeler yapılmıştır.

Ankara'daki görüşmelerin birinci turu Mart 2010, ikincisi ise Kasım-Aralık 2010 tarihlerinde gerçekleşmiştir. İlk aşamada, 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın görüşüldüğü Meclis Genel Kurul toplantılarında aktif rol almış ve yasanın hazırlanış sürecinde, bölge barolarıyla yakın istişare halinde, tasarının iyileştirilmesine dönük değişiklik önerileri hazırlayarak Meclis'e sunmuş olan CHP eski milletvekilleri Algan Hacaloğlu, Mesut Değer ve Sinan Yerlikaya'yla görüşülmüştür. İkinci aşamada ise, Tazminat Yasası'nın kabul edildiği yasama döneminde iktidar partisinin Kürt Sorunu ve insan hakları konusunda en aktif milletvekillerinden olan AK Parti eski milletvekili Ahmet Faruk Ünsal'la yüz yüze görüşülmüştür. Ayrıca, bürokrasinin yasanın hazırlanmasında oynadığı rolü tespit edebilmek ve Van'da gerçekleştirilen saha çalışmasında yasanın uygulamasında tespit edilen sorunlara ilişkin İçişleri Bakanlığı'nın görüşlerini alabilmek amacıyla, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nden bir yetkiliyle bir mülakat gerçekleştirilmiştir.

Bu rapor, temel olarak Van ve Ankara'da yapılan saha araştırmasından elde edilen gözlem, veri ve bilgilere dayanmaktadır. İkili ve toplu görüşmelerin kaset çözümlenmeleri ile notları tasnif edilerek derlenmiştir. Yine Van'da ve Ankara'da görüşülen avukatlardan, sivil toplum kuruluşlarından, zarar tespit komisyonları üyelerinden, Van Valiliği'nden ve İçişleri Bakanlığı'ndan edinilen raporlar, uygulamaya dair veriler, örnek komisyon kararları ile idare mahkemesi kararları da tasnif edilerek incelenmiştir. Ayrıca, Tazminat Yasası'nın müzakere edildiği 2004 yılına ait

---

Meclis İçişleri Komisyonu ve Genel Kurul görüşmeleri notları; 5233 sayılı yasa ile yasa üzerinde değişiklikler yapan müteakip yasalar; Tazminat Yasası'na ilişkin yönetmelik ile genelgeler; yasaya ilişkin Anayasa Mahkemesi kararı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) köy boşaltmalarına ilişkin

içtihatı derlenerek incelenmiştir. Son olarak, Kürt sorunu, Kürt 'zorunlu' göçü ve geçiş döneminde adalete ilişkin bugüne dek yapılmış akademik çalışmalar ile sivil toplum kuruluşlarının raporlarını içeren kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır.

Birinci Kısım:
Yerinden Edilme Bağlamında
Geçiş Döneminde
Adaletin Uygulanabilirliği

Yerinden Edilme Bağlamında Geçiş Döneminde Adaletin Uygulanabilirliği⁸

Virginie Ladisch ve Roger Duthie

A. GİRİŞ

“Geçiş döneminde adalet” kavramıyla, –savaştan barışa ya da otoriter yönetimden demokrasiye– geçiş halindeki toplumların bir kitlesel hak ihlalleri mirasıyla başa çıkmaya çalışırken karşılaştıkları güçlüklerle yoğunlaşılır. Kavramla, mağdurlara tanıma sağlanması ve demokrasi ve toplumsal uzlaşmayı kolaylaştırma gibi daha uzun vadeli hedeflere giden yolda vatandaşların güveninin güçlendirilmesi amaçlanır. Buradaki temel varsayım, istikrarlı bir geleceğin inşa edilebilmesi için geçmişin travmatik yönleriyle yüzleşmenin gerekli olduğudur. Geçiş döneminde adaletin ana ilkelerinden biri, insan hakları ihlali mirasıyla başa çıkmaya yönelik çalışmaların mağdur merkezli olması ve davaların, hakikat komisyonlarının, tazminatların ve kurumsal reformun kullanımını içeren bütünlüklü bir stratejiyle ele alınmasıdır.

Türkiye’de yürürlükte olan Tazminat Yasası,⁹ “devlete olan güveni pekiştirece[ğini]; vatandaş-Devlet kaynaşmasını artıracak[ını], terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkıda bulunacak[ını]”¹⁰

beyan etmesi açısından, amaçlarını geçiş döneminde adaletin amaçlarına benzer bir şekilde sunar, ama bu raporun ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı gibi, kanunun bu üç hedefe ulaşamadığı öne sürülebilir. Bu durum, kısmen, Tazminat Yasası’nın sadece maddi tazminatla sınırlı tutulması; kanunda çatışma ve yer değiştirmede devletin sorumluluğunun ya da bunların temel nedenlerinin hiçbir şekilde konu edilmemesi; psikolojik zarar ve travmanın ele alınmaması;¹¹ ve kanunun bütünsel bir geçiş döneminde adalet yaklaşımının parçası olarak değil, büyük ölçüde AIHM’nin ve AB’ye katılım sürecinin baskısıyla getirilen yalıtılmış bir önlem olarak sunulmuş olmasıdır.

Tazminat Yasası’nın neden başarılı bir geçiş döneminde adalet önlemi olarak görülmediğini açıklamak için, bu bölümde, geçiş döneminde adalete, ilkelerine ve araçlarına ilişkin bir özet sunulacaktır. Bütünsel ve mağdur merkezli bir yaklaşımın önemini vurgulamak amacıyla, Türkiye’deki duruma pek çok anlamlı paralellik içeren Fas vakası gözden geçirilecektir. Bölümün ikinci ana amacı, geçiş döneminde adaletin, Türkiye’deki başlıca insan hakları sorunlarından biri olan kitlesel yerinden edilmeyi ele

8 Virginie Ladisch ve Roger Duthie tarafından kaleme alınan bu bölüm, İngilizce aslından çevrilmiştir.

9 Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Temmuz 2004’te kabul edilmiştir.

10 Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun, no. 5233, 17 Temmuz 2004, Resmi Gazete no. 25535, 27 Temmuz 2004, alıntılan: Dilek Kurban vd., *Coming to Terms with Forced Migration: Post-Displacement Restitution of Citizenship Rights in Turkey* (İstanbul: TESEV Publications, 2007), 91.

11 Örneğin, şu kaynaklardaki tartışmalara bkz.: Dilek Kurban vd., *Overcoming a Legacy of Mistrust: Towards Reconciliation Between the State and the Displaced*, Norwegian Refugee Council, May 2006; www.tesev.org.tr/UD_OBJS/Turkey%20report%201%20June%202006.pdf; Norwegian Refugee Council and Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), “Turkey: Progress on National IDP Policy Paves Way for Further Reforms,” July 2007; www.internal-displacement.org..

almak ve bu konuda etkide bulunmak için izlediği özgül yöntemlerin bazılarını tanıtmaktır.

B. GEÇİŞ DÖNEMİNDE ADALETE GENEL BAKIŞ

Geçiş döneminde adalet literatürünün ortaya çıkışı, Latin Amerika’da otoriter yönetimden demokrasiye geçişin yaşandığı 1980’lere dayanır.¹² Bu bölgedeki otoriter yönetimler yerlerini demokratik olarak seçilmiş yönetimlere bırakırken, insan hakları aktivistleri, hukukçular ve siyaset bilimciler yeni yönetimlerin mağdurların adalet ve sorumluların hesap vermesi taleplerini değerlendirecek önlemler almaları gerektiğini ısrarla vurguladılar. Bu savunucular, hesap vermeye ek olarak, demokrasiye geçişin sağlanmasını da talep ediyorlardı. David Crocker’ın belirttiği gibi, “geçiş döneminde adaletin önündeki güçlük [...] eksik ve yeni yeni gelişmekte olan bir demokrasinin [...] yeni demokratik rejime zarar vermeksizin ya da adaletli ve uzun vadeli bir gelişme umudunu tehlikeye atmaksızın geçmişteki kötülöklere nasıl yanıt vereceğidir.”¹³

Sorumluların hesap vermesi yönündeki bu talepler, genellikle, hukuk sisteminin, demokrasi savunucularının korumaya çalıştıkları kırılğan bir geçiş döneminde işlenen muazzam ölçekli insan hakları

ihlalleriyle baş edemediği, ya da yeni yönetimlerin kendilerini baskıcı öncellerini adalet önüne çıkarmak zorunda hissettikleri bağlamlarda gerçekleşti. Buna yanıt olarak, savunucular, geçmişle yüzleşmek konusunda hem uygulanabilir hem de siyasal ve ahlaksal açıdan kabul edilebilir olan yaratıcı yaklaşımlar geliştirdiler. Bu taleplerin gerisindeki motivasyon –ve geçiş döneminde adaletin temel ilkelerinden biri– insan haklarına saygı ve demokrasi üzerine kurulu bir geleceğe doğru ilerlemeyi amaçlayan bir ülkenin muazzam ölçekli bir insan hakları ihlalleri mirasını görmezden gelmesinin mümkün olmadığı inancıdır. Bu meselelerin üzerine gidilmediği takdirde, bu ihlallerin sonuçları ileride yeniden su yüzüne çıkabilir ve barışı ve demokratik istikrarı tehdit edebilir.

“Geçiş döneminde adalet” teriminin kullanılmaya başlandığı 1980’lerden bu yana bu alan evrildi ve çeşitli bağlamlara uyarlandı. Terim başlangıçta Latin Amerika’da (özellikle Güney Konisinde), Doğu Avrupa’da ve Güney Afrika’da otoriter yönetimden demokrasiye geçiş bağlamında kullanılırken, geçiş döneminde adalet savunucularının geliştirdikleri yaklaşımlar, kısa bir süre içinde, farklı nitelikteki geçiş dönemlerinde, özellikle (Sierra Leone, Doğu Timor ya da Peru gibi) çatışma sonrası durumlarda ve, daha sonra da, (Kolombiya, Afganistan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti gibi) sürmekte olan çatışmalar bağlamında kullanılmaya başlandı. Geçiş döneminde adalet yaklaşımlarının açık bir “geçiş”in söz konusu olmadığı düşünölebilecek bölgelere de belli ölçülerde uygulanabilmesi için, geçmişle yüzleşmek konusunda bir gayret ya da güdü ve ayrıca bir fırsat penceresi mevcut olmalıdır. Sivil toplumun artan baskıları, lider kadrosunun değişmesi ya da iç veya dış koşullardaki bir değişiklik, bu değişim güdüsünü sağlayabilir.

Otoritarizmin izlerini taşıyan bir demokrasi olan Türkiye’de başlı başına açık bir “geçiş” dönemi söz konusu olmamakla birlikte, değişim ve reform konusunda büyük ölçüde AB’ye katılım sürecinden kaynaklanan ve sivil toplumun artan taleplerinde karşılığını bulan bir fırsat penceresi mevcuttur.

Bu taleplerin gerisindeki motivasyon –ve geçiş döneminde adaletin temel ilkelerinden biri– insan haklarına saygı ve demokrasi üzerine kurulu bir geleceğe doğru ilerlemeyi amaçlayan bir ülkenin muazzam ölçekli bir insan hakları ihlalleri mirasını görmezden gelmesinin mümkün olmadığı inancıdır. Bu meselelerin üzerine gidilmediği takdirde, bu ihlallerin sonuçları ileride yeniden su yüzüne çıkabilir ve barışı ve demokratik istikrarı tehdit edebilir.

12 “Geçiş döneminde adalet” kavramının ilk kez kullanıldığı bağlam hakkında bir tartışma için bkz. Paige Arthur, “How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice,” yakında yayımlanacak *Human Rights Quarterly* içinde.

13 David A. Crocker, 1999, “Reckoning with Past Wrongs: A Normative Framework,” *Ethics and International Affairs* 13, s. 43.

Türkiye’de katılım sürecinin bir parçası olarak tesis edilen reformların birçoğu ileriye dönük olmakla birlikte, bazı çözülmemiş meseleler, örneğin azınlık hakları ve yerinden edilme konuları, kaçınılmaz olarak, geçmişle bir tür yüzleşmeyi de gerekli kılmaktadır. Geçiş döneminde adalet yaklaşımları ve başka yerlerdeki deneyimlerle karşılaştırma yoluyla edinilen dersler, işte bu bağlamda, Türkiye’de hesap verebilirliğin artmasını hedefleyen kişilere bazı fikirler sunabilir ve yol gösterici olabilir.

Türkiye’de katılım sürecinin bir parçası olarak tesis edilen reformların birçoğu ileriye dönük olmakla birlikte, bazı çözülmemiş meseleler, örneğin azınlık hakları ve yerinden edilme konuları, kaçınılmaz olarak, geçmişle bir tür yüzleşmeyi de gerekli kılmaktadır. Geçiş döneminde adalet yaklaşımları ve başka yerlerdeki deneyimlerle karşılaştırma yoluyla edinilen dersler, işte bu bağlamda, Türkiye’de hesap verebilirliğin artmasını hedefleyen kişilere bazı fikirler sunabilir ve yol gösterici olabilir.

B.1. Geçiş Döneminde Adalet: Tanım ve İlkeler

Birleşmiş Milletler’e (BM) göre,

[...] geçiş döneminde adalet, hesap verebilirlik sağlamayı, adalet sunmayı ve uzlaşmaya ulaşmayı amaçlayan bir toplumun, geçmişteki büyük ölçekli ihlallerin getirdiği mirasla yüzleşme girişimleriyle bağlantılı olan çok çeşitli süreç ve mekanizmalardan oluşur. Bunlar arasında, farklı düzeylerde (ya da hiç mevcut olmayan) bir uluslararası ilgi ve bireysel davalar, tazminatlar, hakikati araştırma, kurumsal reform, kişilerin geçmişine dair inceleme ve aziller ya da bunların bir birleşimi mevcut olabilir.¹⁴

Pablo de Greiff, geçiş döneminde adalet önlemlerinin hedeflerini –yani, ceza davaları, hakikati araştırma, tazminatlar ve kurumsal reformu– vurgulayarak bu tanımı açıklar ve şu yorumu yapar: “Bu önlemler hiçbir şekilde rastlantısal bir listenin öğeleri değildir; iki dolaylı hedef –mağdurların yaşadıklarının tanınmasını sağlamak ve vatandaşların güvenini tesis etmek– ve iki nihai hedef –uzlaşmaya ve demokratikleşmeye katkıda bulunmak– içermesi bakımından geçiş döneminde adaleti oluşturan öğelerdir.”¹⁵

Geçiş döneminde adaletin içerdiği iki dolaylı hedef, bu alanı farklı kılan öğelerdir. Geçiş döneminde adalet, geleneksel cezai adaletten farklı olarak, sadece suçların faillerine odaklanmamaya, aynı zamanda mağdurlara ve onların ihtiyaçlarına da özel bir önem vermeye çalışır. Her bir geçiş döneminde adalet önlemi, mağdurlara iki düzeyde tanıma sağlamayı amaçlar. Bunlardan ilki, kişinin yaşadığı zararı ve bu zararın sorumluluğunu kabul etmektir. İhlalin failinin devlet olduğu birçok durumda, kişinin, temel insan hakları ihlal edildiği –ve bu kasıtlı olarak yapıldığı– için zarar gördüğünün kabul edilmesi önemlidir. Ayrıca, geçiş döneminde adalet önlemleri, söz konusu kişiyi yeniden bir vatandaş ve hak sahibi bir insan statüsüne kavuşturmaya çalışır.¹⁶ Toplumun belli bir grubunun marjinalize edildiği ve büyük ölçeklerde hedef alındığı bağlamlarda, geçiş döneminde adalet bu mağdurların onurlarını yeniden kazanmalarını ve toplumun aktif üyeleri olabilmelerini amaçlar. Başka bir deyişle, “geçiş döneminde adalet önlemleri, bireylerin eşit haklara sahip vatandaşlar olarak tanınmalarını kurumsallaştırmaya yönelik çabalar olarak yorumlanabilir”.¹⁷

Geçiş döneminde adaletin ikinci dolaylı hedefi, mağdurlara tanıma sağlamak şeklindeki bu ilk amaç üzerine kuruludur. Bireysel düzeyde tanıma ve kabul sağlandıktan sonra ikinci adım, vatandaşların

---

¹⁴ Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Raporu, 23 Ağustos 2004 (S/2004/616), “The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies,” Birleşmiş Milletler, paragraf 8.

¹⁵ Pablo De Greiff, (yakında yayımlanacak), “Theorizing Transitional Justice,” Melissa Williams ve Rosemary Nagy (der.), *Transitional Justice* içinde, Nomos XLX.

¹⁶ A.g.k.

¹⁷ A.g.k.

güvenini tesis ederek bu tanımayı toplum düzeyine taşımaktır. Geçiş döneminde adalet önlemleri, vatandaşların kendilerini hukukun üstünlüğüne ve temel insan hakları normlarına uyulacağına güven duydukları bir siyasi topluluğun parçaları gibi hissettikleri bir ortamın oluşturulmasına katkıda bulunmayı amaçlar. Toplum düzeyinde böyle bir güvenin tesis edilmesi, daha aktif ve canlı bir demokratik toplumun varlığını kolaylaştıracaktır.¹⁸

Geçiş döneminde adaletin dolaylı hedeflerinin ikisi de soyut niteliktedir ve ampirik olarak değerlendirilmeleri güçtür. Bu durum, baskının ya da çatışmanın somut sonuçlarını ele almanın yanı sıra büyük ölçekli insan hakları ihlallerinin siyasi, psikolojik ve toplumsal sonuçlarına da odaklanması açısından bu alanın doğasını yansıtmaktadır. Uzun vadeli uzlaşma¹⁹ ve demokratikleşme hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırmak için, daha soyut olan bu kavramları ele almak ve bu konularda somut önlemler almak gereklidir. Geçiş döneminde adalet bu tür önlemler sunar.

B.2. Geçiş Döneminde Adalet: Başlıca Yaklaşımlar

Genellikle geçiş döneminde adaletle bağlantılandırılan başlıca önlemler arasında davalar, hakikat komisyonları, tazminat programları ve kurumsal

reform sayılabilir. Bu liste tam değildir; birçok ülke geçmişle yüzleşmek konusunda, özel bağlama, kültüre ve koşullara en iyi şekilde uyacağı düşünülen ek önlemler geliştirmiştir. Bununla beraber, bu dört yaklaşım, geçiş döneminde adaletin parçası olarak en yaygın şekilde kullanılan ve atıfta bulunulan yaklaşımlardır. Hatta bu yaklaşımların, devletlerin dört temel yükümlülüğüne tekabül ettiği söylenebilir. Bu yükümlülükler, insan hakları ihlallerini soruşturmak; sorumlular hakkında müeyyideler uygulamak; mağdurların tazmin edilmelerini sağlamak ve ihlallerin yinelenmesini önlemektir. Bu bölümde bu yaklaşımların her biri kısaca incelenecektir.

B.2.a. Dava

Büyük ölçekli insan hakları ihlallerinden sonra, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı normlarını yeniden tesis etmek konusunda ceza davaları önemli bir adımdır. Adli soruşturmalar bireysel failere yoğunlaşır; ama geçiş döneminde adalet bağlamında, soruşturmaların aynı zamanda işlenen sistemli hak ihlalleri örüntülerini de ortaya çıkarması gerekir. Bu nedenle, davalarda komuta zincirinde daha yüksek düzeylerde sorumluluklar üstlenen kişilerin öncelikli olmaları önerilmektedir. Alt kademelerde bulunan ve (çoğu zaman zorlama sonucunda ya da misillemeye uğrama korkusuyla) emirleri uygulayan kişiler yerine baskıyı ve şiddeti planlayanların hedeflenmesi için çaba gösterilmelidir. Bu yaklaşım, işlenen ihlallerin sistematik olma niteliğini ortaya çıkarmaya yardımcı olur ve ihlallerin gerçekleşmesine nasıl izin verildiği ve bunların tekrarlanmasını önlemek için neler yapılması gerektiği konusunda daha fazla cevaba ulaşılmasını sağlar.

Uluslararası deneyimler, belli bir ülkedeki hukuk sisteminin yeterince işlevsel olduğu durumlarda ülke içi davaların en iyi seçenek olduğunu düşündürmektedir.²⁰ Davaların uluslararası destekli

Genellikle geçiş döneminde adaletle bağlantılandırılan başlıca önlemler arasında davalar, hakikat komisyonları, tazminat programları ve kurumsal reform sayılabilir. Bu yaklaşımların, devletlerin dört temel yükümlülüğüne tekabül ettiği söylenebilir. Bu yükümlülükler, insan hakları ihlallerini soruşturmak; sorumlular hakkında müeyyideler uygulamak; mağdurların tazmin edilmelerini sağlamak ve ihlallerin yinelenmesini önlemektir.

¹⁸ A.g.k.

¹⁹ Uzlaşma, bir çatışma döneminin ardından vatandaşlar arasında ve vatandaşlar ile devlet arasında güveni yeniden tesis etmeye yönelik çok boyutlu ve uzun vadeli bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Çatışmanın bölüdüğü devletler ve topluluklar arasında da aynı durum geçerlidir. Terim, bağışlamayı ya da unutmayı içermez.

²⁰ BM Genel Sekreterliği'nin çatışma dönemlerinde ve çatışma sonrası dönemlerde bulunan toplumlarda hukukun üstünlüğü ve geçiş döneminde adalet üzerine raporuna bkz. (S/2004/616, para. 34): "Uluslararası toplum, çatışmanın ülkede hukukun üstünlüğünü

---

mahkemeler yerine ülke mahkemeleri tarafından görülmesi durumunda, söz konusu toplumda mağdurlara adaletin yerini bulduğu duygusu sağlama ve hukukun üstünlüğüne saygı normlarının yeniden tesis edilmesi hedeflerine ulaşılması olasılığı artar. 1974'te Yunanistan'da ve 1984-1987 arasında Arjantin'de görülen mahkemeler, hukukun üstünlüğünü güçlendirmeye katkıda bulunan ülke duruşmalarına örnek gösterilebilir. Her iki bağlamda da, daha önceden kitlesel ölçekte hak ihlallerine karışmış olan silahlı kuvvetler, duruşmaların ardından, yeniden demokratik devlete entegre oldu ve hukukun üstünlüğünü kabul etti. Arjantin'de, davaların ardından ordu "toplumdaki gerçek rolünü yeniden benimsedi ve daha sonra, hatta son dönemde Arjantin'in ekonomik sorunlarından kaynaklanan çalkantılarda bile bu çizgiyi aşmadı".²¹

Davaların mümkün olduğu sürece ülke içinde yürütülmesi gerektiği düşünülmektedir, çünkü bu tür davalar vatandaşların duruşmalara erişimlerini artırır, genellikle daha az maliyetle yürütülür ve –iyi bir şekilde yürütülürse– yerel kapasite ve becerileri güçlendirebilir. Bununla birlikte, büyük ölçekli hak ihlalleri dönemlerinin ardından ülke içinde yürütülecek davalar birçok güçlüğe de yol açabilir. İşlenen suçların ölçeği ve karmaşıklık düzeyi, bir ülke hukuk sisteminin başa çıkamayacağı kadar yüksek olabilir, davanın adil ve tarafsız olup olmadığı sorgulanabilir ve ülke hukuk sistemi böylesine karmaşık bir yasal süreci yürütecek personel ve becerilerden yoksun olabilir. Bu güçlükler, son dönemde Irak Yüksek Mahkemesi'nin (*Iraqi High Tribunal- IHT*) de aralarında bulunduğu, ülke içi bazı girişimlerde açıkça görüldü. Bu mahkeme, siyasi müdahalelerden ve ABD'nin süreçteki rolünün

yarattığı meşruiyet eksikliği algısından dolayı bazı sorunlar yaşamaktadır.

Ülkelerin yargı sistemlerinin tarafsız bir dava yürütebilecek donanıma sahip olmadığı durumlarda, bazen uluslararası toplum, Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi (*International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia- ICTY*) ve Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi (*International Criminal Tribunal for Ruanda- ICTR*) gibi özel amaçlı uluslararası mahkemeler kurarak duruma müdahale etmiştir. Uluslararası davaların avantajları, yerel oyunculardan bağımsız olmaları, tarafsız yargıçlarca yürütülmeleri, uluslararası standartlara uydurulabilmeleri ve çalışmalarını yürütebilmek için daha büyük kaynaklara ulaşabilmeleridir. Ancak, bazı dezavantajlar da mevcuttur; özellikle, uluslararası davaların uzakta yürütülen süreçler olmaları, ilgili ülke üzerinde bir etki bırakmamaları ve ülkenin hukuki kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmamaları önemlidir. Hem ICTR hem de ICTY, ilgili ülkelerin dışında görev yapmıştı. Bu durum, mahkemelere daha fazla güvenlik ve bağımsızlık kazandırmış, ama mahkemeler söz konusu ülkelerin içinde fazla etkili olamamıştı.

Güvenliği ve tarafsızlığı garanti altına almak mümkünse, davaları ilgili ülkede yürütmenin birçok avantajı vardır. Bunlar arasında, "yerel halkla daha kolay etkileşim kurmak, kanıtlara daha yakın olmak ve mağdurların tanıklar için [daha erişilebilir olmaları]" sayılabilir. Sürecin ülke içinde yürütülmesi, ayrıca, "özel amaçlı mahkemelerin ulusal kapasiteyi geliştirmeye katkısını artırır, (bina, teçhizat, mobilya gibi) fiziksel altyapılarını ulusal yargı sistemlerine miras bırakmalarına ve ulusal yargı personelinin becerilerini geliştirmelerine imkân verir".²²

Ülke düzeyindeki yargı sistemlerinin çoğu zaman kitlesel kısımlar için kovuşturma yürütememesi, ama özel amaçlı uluslararası mahkemelerin de ulusal düzeydeki etkilerinin sınırlı kalması nedeniyle, her iki

---

aşındırdığı ya da engellediği durumlarda insan haklarının ve insan güvenliğinin korunması için doğrudan müdahale etmekle yükümlüdür, ama özel amaçlı, geçici ya da harici önlemler uzun vadede, hiçbir şekilde, işleyen bir ulusal adalet sisteminin yerine geçemez."

21 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2006, "Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Prosecution Initiatives," Birleşmiş Milletler, New York, s. 5.

22 Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Raporu, para. 44.

durumun en iyi özelliklerini birleştiren bir alternatif olarak karma mahkemeler gündeme gelmiştir. Karma mahkemeler, ideal koşullarda, yerel etkisi ve meşruiyeti daha yüksek olan ülke içi bir sürece belli bir düzeyde tarafsızlık ve bağımsızlık kazandırır. Bosna-Hersek Mahkemesi Savaş Suçları Dairesi, karma mahkemenin belki de en iyi örneğidir. Mahkeme, uluslararası toplumun önemli ölçüdeki desteğiyle kuruldu; ancak, bu mahkemenin benzersiz özelliği uluslararası yargıçların kademeli olarak devre dışı kalmalarıydı. Bir karma mahkeme olarak çalışmalarına başlayan Savaş Suçları Dairesi, Aralık 2009'da tamamen ülke vatandaşları tarafından idare edilen bir mahkemeye dönüştü. Mahkemenin etkilerine ilişkin yakın tarihli bir çalışmada şöyle deniyordu: "Savaş Suçları Dairesi'nin ve Özel Savaş Suçları Departmanı'nın en güçlü yönleri arasında bulunan iki özelliği, ülke içinde süreci sahiplenme düzeyi ve daha geniş bir yargı sistemi için olumlu bir miras bırakma potansiyelidir."²³

Türkiye'de sürmekte olan Ergenekon soruşturması ve duruşmaları, ceza davaları yoluyla daha büyük bir hesap verebilirlik arayışı için bir fırsat sağlayabilir.²⁴ Soruşturmalar adil usul ve yargı süreci çerçevesinde yürütüldüğü takdirde, Türkiye'de geçmişte işlenen ihlallerle daha büyük çaplı bir yüzleşme için ortam yaratabilir.

B.2.b. Hakikati Araştırma

Hakikati bilme hakkı ya da hakikati soruşturma görevi, BM'nin çıkardığı kararlara, Amerika Devletleri İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarına, AİHM

kararlarına, devlet uygulamalarına, uluslararası ceza mahkemelerine ve insan hakları organlarına göre, uluslararası hukuk çerçevesinde açıkça tesis edilmiştir.²⁵ Geçiş döneminde adalet alanında hakikati bilme hakkı genellikle bir hakikat komisyonu aracılığıyla kullanılır. Priscilla Hayner'a göre, bu terim şu özellikleri paylaşan organlar için kullanılmaktadır:

- (1) Hakikat komisyonları geçmişe odaklanır; (2) belli bir olayı değil, bir zaman dilimine yayılmış bir hak ihlalleri örüntüsünü soruşturur; (3) bir hakikat komisyonu, genellikle altı ay ila iki yıl arasında faaliyet gösteren ve nihai bir rapor sunarak çalışmalarını tamamlayan geçici organdır; ve (4) bu komisyonlar devlet tarafından resmi olarak görevlendirilir, onaylanır ve yetkilendirilir.²⁶

Genel olarak, bir hakikat komisyonunun amacı, geçmişteki kitlesel ihlalleri soruşturmak ve kamusal olarak tanımdır. Dünya genelinde kurulmuş olan 30'u aşkın hakikat komisyonunun yetki belgelerinde, büyük ölçüde geçmişteki ihlallerin özgül niteliklerine ve siyasi alan ya da iradeye bağlı olarak belirtilmiş olan çeşitli amaçlar vardır. Ancak, genel olarak hakikat komisyonları beş temel amacın kombinasyonunu taşırlar: "geçmişteki suistimalleri keşfetmek, açıklığa kavuşturmak ve resmi olarak kabul etmek; mağdurların özgül ihtiyaçlarına yanıt vermek; adalet ve hesap verebilirliğe katkıda bulunmak; kurumsal sorumluluğu öne çıkarmak ve reform önerisinde bulunmak; uzlaşmayı teşvik ederek geçmişe ilişkin çatışmayı azaltmak."²⁷ Ayrıca, bazı hakikat komisyonları, gelecekteki suistimallerin engellenmesini de çalışmalarının başlıca gerekçelerinden biri olarak saymıştır. Örneğin Güney Afrika'da, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu oluşturmak amacıyla 1995'te yürürlüğe sokulan Ulusal Birliğin ve Uzlaşmanın Teşvik Edilmesi Yasası'nın gerekçesi şu şekilde açıklanmıştı: "Geçmişteki

23 Bogdan Ivanišević, *The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court*, (New York: ICTJ, 2008), s. 43.

24 Davada, eski üst düzey kamu görevlileri, ordu, medya ve akademi mensuplarından oluşan "Ergenekon" adlı gevşek bir şebekenin çeşitli üyelerinin Türk hükümetine karşı yürütülen gizli operasyonlarla bağlantısına yoğunlaşıyor. Bu dava yoluyla geçmişe ait defterler açılmaya başlandığı için, özellikle de Ergenekon komploları ile Güneydoğu'daki çatışma arasında bağlantılar olduğu iddialarının su yüzüne çıkmaya başlamasıyla birlikte, bu fırsat yerinden edilme ve Kürt Sorunu'yla bağlantılı konuların daha ayrıntılı olarak araştırılması için kullanılabilir.

25 Diane Orentlicher, *Promotion and Protection of Human Rights*, E/CN.4/2004/88.

26 Priscilla Hayner, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*, (New York: Routledge, 2001), s. 14.

27 A.g.k., s. 24.

---

olaylarla ilgili olarak hakikatin, gerçekleşen ağır insan hakları ihlallerinin gerisindeki güdülerin ve bunların gerçekleştiği koşulların ortaya çıkarılması ve gelecekte bu eylemlerin tekrarlanmasını önlemek için, elde edilen bulguların açıklanması.”²⁸ Guatemala Tarihi Açıklığa Kavuşturma Komisyonu’nun tüzüğünde de benzer bir fikir yer almaktadır: “Guatemala halkı bu olaylarla ilgili olarak hakikatin bütününe bilme hakkına sahiptir; bu olayların açıklığa kavuşturulması aynı acı ve üzücü olayların tekrarlanmasından kaçınılmasını sağlayacak ve Guatemala’daki demokratikleşme sürecini güçlendirecektir.”²⁹

Hakikat komisyonlarının önemli bir özelliği, ceza davalarında genellikle yer verilmeyen mağdurlar için bir alan sağlamasıdır. Mağdurların seslerinin duyulmasını ve resmi bir rapora kaydedilmesini sağlamak için kamusal bir platform sağlamak, onların acılarının ve haklarının kabul edilmesi için önemli bir adımdır. Geçmişte yaşanan suistimalleri pek çok kişi biliyor olabilir, ama Thomas Nagel’in belirttiği gibi, “bilgi ile kabul birbirinden farklıdır. Kabul, bilgi resmi olarak onaylanıp kamusal bilişsel alanın bir parçası haline geldiğinde ve sadece bilginin mevcudiyeti durumunda gerçekleşebilir”.³⁰ Hakikat komisyonları mağdurlara resmi kabul sağlama amacına, belki diğer geçiş döneminde adalet önlemlerinden daha fazla hizmet edebilir.

Kitlesel insan hakları ihlallerinden sonra, hakikat komisyonlarının hukukun üstünlüğüne dayalı açık ve çoğulcu bir demokratik toplumun hedeflerini ileriye götürmekte yararlı bir araç olduğu görüldü. El Salvador, çatışma sonrasında kurulan ve özellikle

Hakikat komisyonlarının önemli bir özelliği, ceza davalarında genellikle yer verilmeyen mağdurlar için bir alan sağlamasıdır. Mağdurların seslerinin duyulmasını ve resmi bir rapora kaydedilmesini sağlamak için kamusal bir platform sağlamak, onların acılarının ve haklarının kabul edilmesi için önemli bir adımdır.

---

ordunun ve yargının dönüştürülmesi yoluyla kurumsal reformlara ve hukukun üstünlüğünün güçlenmesine öncülük eden hakikat komisyonları için bir örnektir. BM aracılığıyla hükümet ile solcu gerillalar arasında yürütülen barış sürecinin bir parçası olarak 1992’de kurulan El Salvador İçin Hakikat Komisyonu, en kanlı eylemlerin sorumlularını belirledi. Bunlar arasında 62 subay, altı Farabundo Marti Ulusal Kurtuluş Cephesi (*Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional* - FMLN) lideri ve çok sayıda sivil vardı.³¹ Raporun bulguları, (orduyu denetlemeye yönelik barış anlaşmalarının parçası olarak kurulmuş olan) Özel Amaçlı Komisyon’un çalışmaları ve yoğun uluslararası baskının da etkisiyle birlikte, nihai raporda adı belirtilen subayların ordudan atılmasını sağladı. Sonuç olarak, hakikat komisyonunun raporu, “silahlı kuvvetlerin ulusun onurlu savunucuları olduğu mitinin yıkılmasını, siyasi gücünün daha da kısıtlanmasını ve savaşın iki tarafında yer alan ve adı belirtilen kişilerin kamuoyundaki saygınlıklarının ve seçilme şanslarının yok edilmesini sağladı”.³² Peru ve Arjantin’deki hakikat komisyonlarının da ordunun reforme edilmesinde benzer katkıları oldu.³³ Kanada³⁴ gibi bazı yerleşik

---

28 “Promotion of National Unity and Reconciliation Act” [Ulusal Birliği ve Uzlaşmayı Teşvik Yasası], 1995, <http://www.doj.gov.za/trc/legal/act9534.htm>.

29 Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü, 1994, *Agreement on the Establishment of the Commission to Clarify Past Human Rights Violations and Acts of Violence that Have Caused the Guatemalan Population to Suffer*, 29 Mart, <<http://www.usip.org/files/file/resources/collections/commissions/Guatemala-Charter.pdf>>.

30 Lawrence Weschler, “Afterword”, *State Crimes: Punishment or Pardon* içinde, (Washington D.C.: Aspen Institute, 1989).

31 BM Hakikat Komisyonu, 1993, *De la locura a la esperanza*, San Salvador.

32 Charles T. Call, “Democratisation, War and State-Building: Constructing the Rule of Law in El Salvador”, *Journal of Latin American Studies*, cilt 35, sayı 4, 2003, s. 851, makaleye şu adresten ulaşılabilir: <http://nwo8.american.edu/~call/Publications/Democratisation%20War%20State%20Building.pdf>

33 Bogdan Ivanišević, “Comparative Study on the Impact of Truth Commissions”, (New York: ICTJ, 2009), s. 25 ve 31.

34 1 Haziran 2008’de, Kanada Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, Yerli Yerleşimi Okulları geleneğini ele almak üzere çalışmalara başladı.

demokrasiler de, hakikat komisyonlarının vatandaşlarının güvenini derinleştirmek ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek için temel ve gerekli bir adım olabileceğini gördüler.

Türkiye’de, Tazminat Yasası çerçevesinde kurulan Zarar Tespit Komisyonlarının hâlihazırda yapmış olduğu çalışmalardan ve toplamış olduğu bilgilerden yola çıkılarak yürütülecek yeni hakikati arama ve dokümantasyon çalışmaları, kitlesel yerinden etme eylemlerinin mağdurlarının durumunu kabul etmeye, büyük ölçüde Kürtlerden oluşan bir topluluğa uygulanan hak ihlallerinin ve nedenlerinin tam ve kamuya açık bir kaydını oluşturmaya ve Kürt Sorunu’na çözüm geliştirmek konusunda daha üretken bir tartışma oluşturmak için yeni bir platform sağlamaya hizmet edebilir.

B.2.c. Tazminat Programları

Telafi ve tazminat hakkının hukuki dayanağı, artık gerek devletler gerekse geleneksel uluslararası hukuk tarafından büyük ölçüde kabul edilmiş olan kapsamlı bir uluslararası insan hakları belgeleri manzumesi çerçevesinde sağlam bir temele kavuşturulmuştur. Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Ağır İhlalleri ve Uluslararası İnsani Hukukun Ciddi İhlalleri İçin Telafi ve Tazminat Hakkına İlişkin Olarak BM’nin Temel ve Yol Gösterici İlkeleri’nde belirtilmiş olduğu gibi, bu tazminat yükümlülüğü sadece devletler arasında değil, bir devlet ile uluslararası düzeyde tanınmış haklarını ihlal ettiği vatandaşları arasında da mevcuttur.³⁵

Tazminat genellikle yaşadıkları zarar için mağdurlara yapılan nakit ödemeler olarak anlaşılır. Ancak, geçiş döneminde adalet alanında tazminat, nakit ödemedен çok daha fazlasını kapsar. Bu bağlamda tazminat, devletlerin, ciddi insan hakları ihlallerinin ve uluslararası insani hukuk ihlallerinin mağdurlarının doğrudan yararlanması için hakları, zararları ve sorumluluğu tanımaya yönelik olarak attıkları adımlardır. Başka bir deyişle, tazminat, bir toplumun verilen zararları tanıma, bunlardan pişman olma ve

Geçiş döneminde adalet alanında tazminat, nakit ödemedен çok daha fazlasını kapsar. Bir toplumun verilen zararları tanıma, bunlardan pişman olma ve bunları giderme kararlılığının ifadesidir.

bunları giderme kararlılığının ifadesidir. Bu anlamda, tazminat geçiş döneminde adaletin özellikle mağdurlara odaklanmış olan önlemidir. Devletin sorumluluğunu zimnen kabul ettiğini ifade eden tazminatlar, mağdurların devlete olan güvenlerini yeniden tesis etmeye yöneliktir ve bu açıdan uzlaşma yönünde bir adımdır.

Tazminatlar bir adli soruşturma sonucunda mahkeme emriyle verilebilir ya da idari bir program olarak düzenlenebilir. Mahkemeye dayalı mekanizmalar, en çok, ihlallerin bireysel olduğu ya da en azından mağdur sayısının az olduğu durumlarda etkilidir. Ancak, geçiş döneminde adalet bağlamında –yani, kitlesel ve sistematik insan hakları ihlallerinin söz konusu olduğu durumlarda– potansiyel hak sahipleri grubu büyüktür ve çok sayıda ve çeşitli türlerde ihlallere maruz kalmış olabilecek mağdurlardan oluşur. Bu nedenle, geçiş döneminde adalet alanında, büyük mağdur gruplarının ele alınabildiği ve adli tazminatlarda söz konusu olmayan siyasi etkilere sahip olan idari programlar tercih edilir.

Bir idari program aracılığıyla, belli bir bağlamın ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayan tazminatlar için yaratıcı bir yaklaşım geliştirme fırsatı mevcuttur. Tazminatlar, sembolik ya da maddi ve bireysel ya da kolektif nitelikte olabilen çok çeşitli yöntemler içerebilir. Maddi tazminatlar, genellikle, toplu ödeme, emekli maaşı, sağlık yardımı ya da eğitim bursu şeklinde verilebilen maddi karşılıklar anlamında kullanılır. Sembolik tazminatlar arasında resmi özürler, kamusal yerlerin adlarının değiştirilmesi, anma günlerinin belirlenmesi, mağdurların anısına müze ve parkların açılması ya da mağdurlarının itibarının iade edilmesi ve hapis ve işkence yerlerinin anma yerlerine dönüştürülmesi gibi rehabilitasyon

35 Kabul ve ilan: Genel Kurul Kararı, 2005, 60/147, 16 Aralık, <www2.ohchr.org/english/law/remedy.htm>.

önlemleri sayılabilir. Bireysel düzeyde ise, sembolik tazminatlar devletin en yüksek merciinin imzaladığı özür mektuplarını, her bir mağdura hakikat komisyonunun raporunun bir kopyasının gönderilmesini ve uygun bir cenaze töreni için ailelere destek verilmesini içerebilir. İdeal koşullarda bir tazminat programı hem sembolik hem de maddi unsurlar içermelidir. Örneğin, Şili’de, Cumhurbaşkanı Aylwin, Pinochet rejiminde yaşanan baskı ve insan hakları ihlalleri için resmi olarak özür diledi. Bu, sembolik açıdan önemli bir adım olmakla birlikte, devletin geçmişteki yanlışlıkları telafi etmeye yönelik somut bir önlemi olarak Pinochet’in kurbanlarının ailelerine emekli aylıkları ödenecek olmasaydı, bu özür boş bir laf olarak algılanabilirdi.³⁶

Genel olarak, bir tazminat programının hedefleri, zararların tazmin edilmesi ve iftiraya uğrayanların itibarlarının iade edilmesinin yanı sıra, marjinalize ve izole edilenlerin yeniden topluma entegre edilerek ülkenin yeniden yapılandırılmasının bir parçası olmalarına izin vermektir. Mağdurların haklarının siyasi gündeme dahil edilmesi, “devlete güveni tesis etmek ve kapsayıcı bir yolla gelecekte insan haklarını garanti altına almak açısından temel önemdedir. Mağdurların ihtiyaçlarına yanıt vermek etik ve hukuk açısından başlı başına bir değer taşıdığı gibi, uzun vadeli siyasi avantajlar sunması ve sürdürülebilir bir barış üretmesi açısından stratejik bir değere de sahiptir.”³⁷

Türkiye’ye dönecek olursak, Tazminat Yasası, adı üstünde, bir tazminat programı olarak görülebilir. Ne var ki, bu kitaptaki saha araştırmasının daha ayrıntılı bir şekilde gösterdiği gibi, yasanın uygulanma biçimi kabulün önemli kriterlerini karşılamamaktadır. Genel olarak, “bir tazminat programı mağdurların hak sahipleri olarak statüsünü desteklemeli ve onlara bu temelde tazminat ödenmesi gerektiği düşüncesini uyandırmalıdır. Ayrıca, tazminatlar geçmişteki ihlalleri

ve oluşan zararda devletin sorumluluğunu kabul etmek ve devletin zararların kalıcı etkisine yanıt vermekteki kararlılığı için bir araç olmalıdır”.³⁸ Bu durum, Tazminat Yasası için geçerli değildir.

B.2.d. Kurumsal Reform

Yukarıda ele alınan üç önlemden, büyük ölçüde, bireysel faille ve bireysel mağdurlara odaklanılmaktadır. Ancak, kitlesel insan hakları ihlallerinden sonra, geçiş döneminde adalet sadece bireysel hesap verebilirlikle değil, kurumsal hesap verebilirlikle de ilgilenir. Bu nedenle, kurumsal reform, geçiş döneminde adaletin insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğü temelinde bir toplum inşa etmek için geçmişe bakarak ve geleceğe uzanarak diğer önlemlere anlam kazandıran çok önemli bir unsurdur.

Kurumsal reform; adalet sektörü, güvenlik sektörü, eğitim sistemi ve medya gibi alanlarda kamusal kurumların incelenerek bu şekilde bu kurumların hak ihlallerini kolaylaştırmakta oynadıkları rolün değerlendirilmesini ve hak ihlallerinin tekrarlanmasını önleyecek reformların uygulanmasını içerir. Tavsiye edilebilecek reform türleri arasında ulusal yasaların tadil edilmesi, faillerin kamu hizmetinden alınması (ıslah) ve anayasal gözetim hükümlerinin eklenmesi sayılabilir. İnsan hakları ihlallerinin tekrarlanmasını önlemek için yapılacak kurumsal reformlar, uluslararası hukuk çerçevesinde devletlerin yükümlülüğüdür, ama gerçekleştirilecek reformların türleri, her ülkenin ve söz konusu kurumların özgül bağlamına dayandırılmalıdır. Örneğin, ıslah süreçleri, girişimin koşullarına ve gerekçelerine bağlı olarak, farklı türlere, yapılara ve prosedürlere göre ve farklı kriterlerle ve müeyyidelerle tasarlanabilir. Ancak, her durumda, ıslaha tabi tutulan kişilerin haklarına saygı gösterilmeli ve sürecin siyasi açıdan istismar edilmesini önlemek için çaba sarf edilmelidir.³⁹

---

36 Pablo DeGrieff, *The Handbook of Reparations*, (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 10; ve Lisa Magarrell, *Reparations in Theory and Practice*, (New York: ICTJ, 2007), s. 4.

37 Lisa Magarrell, *Reparations in Theory and Practice*, s. 2.

38 *A.g.k.*, s. 2.

39 “Vetting Public Employees in Post-Conflict Settings: Operational Guidelines”, ve Roger Duthie, “Introduction”, Alexander Mayer-Rieckh ve Pablo de Greiff (der.), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* içinde, (New York: Social Science Research Council, 2007).

Reformun genellikle gerekli olduğu başlıca alanlardan biri, neredeyse her örnekte hak ihlali ya da baskı örüntülerinden sorumlu ya da en azından yakından bağlantılı olan güvenlik sistemidir.

Reformun genellikle gerekli olduğu başlıca alanlardan biri, neredeyse her örnekte hak ihlali ya da baskı örüntülerinden sorumlu ya da en azından yakından bağlantılı olan güvenlik sistemidir. Bir reform süreci yoluyla devletin güvenlik kurumları ile vatandaşları arasında yeni bir dinamik oluşturulması çok önemlidir. Algı, vatandaşların devletin tebaası ya da şiddet kurbanı olarak görüldüğü bir bağlamdan, sorumlulukları ve ihtiyaçları olan ve kamu kurumlarının hizmet vermek zorunda oldukları hak sahipleri olarak görüldükleri ve hissettikleri bir bağlama kaymalıdır.⁴⁰

Güvenlik sektörü reformu (*security sector reform- SSR*), hem etkin hem de hesap verebilir bir şekilde güvenliği sağlayacak güvenlik kurumları –öncelikli olarak ordu ve polis, ama aynı zamanda gözetim organları– geliştirmeyi amaçlayan reform çabalarını içeren geniş bir kavramdır. Adalet duyarlı SSR, çalışmalarına geçmiş, özellikle geçmişteki insan hakları ihlallerini doğrudan dahil eden bir SSR yaklaşımıdır. Bu tür bir yaklaşım, ihlallerin sistematik nedenlerine dikkat çeker ve bu tür ihlallerin geride bıraktığı mirası ele alır. Bu mirasın ele alınması, geçmişteki ihlaller için hesap verebilirliği amaçlayan reform önlemlerini; mağdurların ve marjinalize edilen diğer grupların katılımını, temsilini ve yetkilendirilmesini; kurumların meşruiyetini; ve diğer geçiş döneminde adalet önlemleriyle tutarlılığı gerektirir.⁴¹

---

40 ICTJ, “Justice-Sensitive SSR”, <www.ictj.org/en/tj/783.html>.

41 ICTJ, “Justice-Sensitive SSR”, <www.ictj.org/en/tj/783.html>; Alexander Mayer-Rieckh ve Roger Duthie, “Enhancing Justice and Development through Justice-Sensitive Security Sector Reform”, *Transitional Justice and Development: Making Connections* içinde, (New York: Social Science Research Council, 2009), s. 229-235.

Güvenlik sisteminin meşruiyetini destekleyen önlemler arasında “ihlal mirasının üstesinden gelme kararlılığını ortaya koyan ve demokratik norm ve değerleri destekleyen anıtlar, özürler ve amblemlerde değişiklikler gibi sözel ve sembolik reform önlemleri” sayılabilir.⁴² Örneğin, Güney Afrika’da polis teşkilatı, geçmişten kopulduğunu ve insan haklarına saygı duyulmaya başlandığını ifade etmek için sembolik değişiklikler gerçekleştirdi. Polis kuvvetlerinin adı “Güney Afrika Polis Hizmetleri” şeklinde değiştirildi ve böylece “kuvvet”ten vatandaşlar için “hizmet”e geçildiği vurgulandı. Üniformalar daha az militarist görünecek şekilde yeniden tasarlandı ve yeni amblemler yaratıldı. Bu amblemlerde (Güney Afrika’nın yerel bitkisi olan) aloe kullanıldı. Aloenin dokuz yaprağı, dokuz yeni eyaleti sembolize ediyordu.⁴³

Bosna-Hersek’te de, kurumsal reform kapsamında benzer şekilde, incitici olmayan yeni amblemler, semboller ve üniformaların kullanılması gibi değişikliklere gidildi.⁴⁴ Bu sembolik reformlar, insanların algılarını değiştirmek açısından önemlidir; ama, kolluk kuvvetlerinin personel bileşimi, tüzüğü ve gözetimi alanlarında yapılacak yapısal değişiklikler de sembolik değişikliklere eşlik etmelidir. Bosna-Hersek’te açıkça ortaya çıktığı gibi, çok ehil olmakla birlikte tek bir etnik grubun üyelerinden oluşan bir kolluk kuvveti diğer etnik grupların güvenini kazanamaz ve dil engelleriyle karşılaşmaktan kurtulamaz.⁴⁵

Türkiye’de de, AB’ye katılım süreci, hükümetin bir dizi reform yapmasını gerektirdi. Bu reformların ileriye

---

42 ICTJ, “Justice-Sensitive SSR”, <www.ictj.org/en/tj/783.html>.

43 Janine Rauch, “Police Reform and South Africa’s Transition”, *South African Institute for International Affairs konferansı, 2000*, <<http://www.csvr.org.za/wits/papers/papsaia.htm>>

44 Alexander Mayer-Rieckh, “Vetting to Prevent Future Abuses: Reforming the Police, Courts, and Prosecutor’s Offices in Bosnia and Herzegovina”, Alexander Mayer-Rieckh ve Pablo de Greiff (der.), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* içinde, (New York: Social Science Research Council, 2007) s. 208.

45 A.g.k., s. 207.

---

dönük olması önemlidir, ama aynı zamanda geçmişe de bakılmalı, bu ihlallere neyin yol açtığı ya da neyin bunları mümkün kıldığı düşünülmeli ve aynı ihlallerin tekrarlanmaması için ne yapılması gerektiği tespit edilmelidir. Kürt sorunuyla bağlantılı olarak, güvenlik sistemi reformu, kamu kurumlarına güvenin tesis edilmesinde özellikle önemli bir adım olacaktır.

C. GEÇİŞ DÖNEMİNDE ADALET KONUSUNDA BÜTÜNSEL BİR YAKLAŞIMIN ÖNEMİ

Yukarıda tartışılan yaklaşımların, bir ülkenin adeta yemek seçer gibi aralarında seçim yapabileceği bir liste olmadığını vurgulamak önemlidir. Uluslararası deneyimler, önlemlerin, geçmişi ele almada bütünlüklü bir yaklaşımın parçası olarak bütünsel bir şekilde benimsediklerinde daha etkili olduklarını gösteriyor. Ancak bu, her zaman tüm önlemlerin eşzamanlı olarak uygulanması gerektiği anlamına gelmez. Önemli olan, geçiş döneminde adaleti uygulayan kişilerin her bir önlemin insan hakları ihlalleri mirasının belli yönlerini ele almaya ve mağdurların kabul edilmesi ve vatandaşların güveninin tesis edilmesi şeklindeki daha büyük hedeflere katkıda bulunmaya yönelik olduğunu anlamalarıdır.

Her bir önlem, bu uzun vadeli hedeflere belli bir açıdan yaklaşılmasını sağlar. Hiçbir yaklaşım, tek başına, geçiş döneminde adaletin kolaylaştırmayı amaçladığı türde bir dönüşümü başarabileceğini iddia edemez. Hatta, bütünsel bir şekilde uygulanmadığı takdirde, bu önlemlerden bazılarının ters etki yaratması da mümkündür. Davalar tek başına uygulandığında sadece belli başlı birkaç faili hedefleyebilir ve çoğu zaman mağdurların faillerin hesap vermeleri ve hakikatin ortaya çıkması taleplerini karşılayamaz. Benzer şekilde, dava ya da kurumsal reform alanlarında devamı getirilmeyen bir hakikat komisyonu, adaleti sulandırma girişimi olarak algılanabilir. Kabul, hakikatin ortaya çıkarılması ve geçmişteki ihlallerin tekrarlanmasını engellemeye yönelik kurumsal reform adımları olmaksızın ödenen tazminatlar da kan parası ya da mağdurları susturmaya yönelik bir girişim olarak algılanabilir.

Her bir önlem, bu uzun vadeli hedeflere belli bir açıdan yaklaşılmasını sağlar. Hiçbir yaklaşım, tek başına, geçiş döneminde adaletin kolaylaştırmayı amaçladığı türde bir dönüşümü başarabileceğini iddia edemez.

Fas örneği de bu ilkeyi çok açık bir biçimde ve Türkiye açısından önem taşıyan bir şekilde ortaya koymaktadır. Fas da, Türkiye'deki Tazminat Yasası'na benzer şekilde, hesap verebilirliğin diğer biçimlerinden bağımsız bir tazminat programı başlatmıştı. İlk girişimin yetersiz olduğu görüldü ve daha sonra geçmişle yüzleşmeye yönelik daha kapsamlı bir yaklaşım benimsendi.

C.1. Örnek Durum İncelemesi: Fas

Faslılar, ülkelerinin bağımsızlığa kavuştuğu 1956 yılından 1990'ların başına kadar, "kurşun yılları" adı verilen ağır bir baskı döneminden geçtiler. Bu süre boyunca, keyfi gözaltı, işkence, yargısız infaz ve zorla kaybedilme gibi çeşitli insan hakları ihlallerine maruz kaldılar. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve sonrasında jeopolitik ilişkilerde yaşanan kayma, ülke içindeki artan direnişle birleşince, bu tür ihlal örüntülerine son vermek konusunda Kral'ın üzerinde giderek artan bir baskı oluşturdu. Kral, politikalarında bir değişim yaşandığını göstermek için, "insan haklarıyla ilgili tüm konularda" kendisine danışmanlık yapması ve "tüm iddialara son vermesi" amacıyla İnsan Hakları Danışmanlık Konseyi (*Consultative Council on Human Rights- CCDH*) adlı bir konsey oluşturdu.⁴⁶

CCDH, Nisan 1999'da 112 kayıp vakasına ilişkin bir rapor yayımladı ve Kral'ın mağdurlara tazminat ödemesine yönelik bir mekanizma oluşturması

---

⁴⁶ Kral II. Hasan'ın CCDH'nin kuruluşuna ilişkin olarak yaptığı konuşma, 1990, Mayıs [Fransızca çevrimiçi metin] www.ccdh.org.ma/spip.php?article45; Alıntılanıldığı kaynak: Human Rights Watch, "Morocco's Truth Commission: Honoring Past Victims during an Uncertain present", Kasım 2005, s. 8.

konusunda tavsiye kararı aldı.⁴⁷ Kral II. Hasan, ölümünden sadece iki hafta önce CCDH'nin tazminat mekanizması oluşturma tavsiyesini onayladı ve Temmuz 1999'da onun yerine tahta geçen oğlu VI. Muhammed bu süreci devam ettirdi. VI. Muhammed, krallık döneminin ilk eylemlerinden biri olarak, Bağımsız Tahkim Komisyonu'nu (*Independent Arbitration Commission*- IAC) kurdu. Komisyon'un görevi, 1956 ile 1999 arasında gerçekleşen keyfi gözaltı ve zorla kaybedilme olaylarının mağdurlarına tazminat verilmesiydi.

IAC, 1 Eylül 1999'da çalışmalarına başladı. Tüm başvurular için son kabul tarihi 31 Aralık 1999'du. IAC son başvuru tarihine kadar 5127, 31 Aralık'tan sonra ise hepsi reddedilen 6000'i aşkın başvuru aldı.⁴⁸ Sonrasında 5488 karar alan IAC, 3681 başvuruyu kabul etti; 889 başvuruyu (kaybolan ya da gözaltına alınan kişilerle ilgili olmadığı gerekçesiyle) reddetti; 750 başvuruyu daha ayrıntılı mütalaalarda bulunulmak üzere iade etti ve 133 başvurunun yeterli kanıtın yoksun olduğuna hükmetti.⁴⁹ Komisyon, kabul edilen başvurular için toplam yaklaşık 100 milyon ABD doları tutarında tazminat belirledi. Bunlar arasında en düşük tazminat 6000 ABD doları, en yüksek tazminat 300.000 ABD doları civarındaydı.

IAC, birçok insan hakları örgütü tarafından ağır şekilde eleştirildi ve birçok mağdur tarafından boykot edildi. Başlıca eleştiri başlıkları, hakikati araştırma bileşeninin eksik oluşu; Komisyon'un tazminat tutarlarını belirlerken izlediği metodoloji ve verilen tazminat tutarları arasındaki fark konusunda şeffaflığın olmaması; sadece parasal tazminatın söz konusu olması, ölüm belgeleri, naaşların iade edilmesi

ya da devletin özür dilemesi gibi başka tazminat türlerinin dışarıda bırakılması; yargısız infaz gibi bazı önemli ihlallerin Komisyon'un görev tanımında yer almaması; IAC'nin farklı kesimlerden kişilerden değil Kral'a yakın kişilerden oluşması; ve insanları süreç hakkında bilgilendirmek için gerekli tanıtım ve bilgilendirme çalışmalarının yapılmamasıydı.⁵⁰

IAC'nin görev tanımından ve geçmişteki insan hakları ihlalleri mirasını ele alma konusundaki sınırlı yaklaşımından memnun olmayan bir grup eski siyasi mahkûm ve insan hakları aktivisti, daha fazla hesap verebilirlik talep etmek için güçlerini birleştirdi. Bu kişiler, Driss Benzekri başkanlığında, Hakikat ve Adalet Forumu (*Forum Vérité et Justice* - FVJ) adı altında bir örgüt kurdular. FVJ, bağımsız bir hakikat komisyonu kurulmasını ve tazminatların daha geniş bir şekilde ele alınmasını savunuyordu. Örgüt, mağdurların ve ailelerinin maruz kaldıkları ihlallerin ayrıntılarını kaydetmeleri için standart bir form hazırladı ve başka örgütlerle birlikte düzenlediği "hakikat kervanları" (*caravanes de vérité*) eylemiyle eski gözaltı merkezlerine giderek buralarda çeşitli kişilerin tanıklıklarını kayda geçirdi.⁵¹

Kasım 2001'de FVJ'nin de aralarında bulunduğu birçok insan hakları örgütü, bir hakikat komisyonunun gerçekleştirilebilirliğini tartışmak için bir sempozyum düzenledi. Örgütler, toplantının sonunda bir hakikati araştırma organı oluşturması için Kral'a teklif sundular. İnsan hakları örgütlerinin iki yıl süren çalışmaları sonucunda Kral nihayet 6 Kasım 2003 tarihinde teklifi onayladı ve 7 Ocak 2004'te Adalet ve Uzlaşma Komisyonu (*Instance Équité et Réconciliation* – IER) girişiminin faaliyete geçtiğini açıkladı.

IER'nin kurulması için lobi faaliyetleri yürüten insan hakları aktivistleri ve eski tutuklular, bu girişimi "geçmişteki sistematik insan hakları ihlallerini

47 112 sayısının çeşitli insan hakları örgütlerinin tahmin ettiği kayıp sayısının çok altında olması nedeniyle rapor yoğun eleştirilerle karşılaştı. Bu eleştirileri yapan çevreler, raporun kayıp olaylarının nasıl ve kim tarafından gerçekleştirildiğini içermemesi açısından eksik olduğunu belirtiyorlar.

48 Veerle Opgenhaffen ve Mark Freeman, "Transitional Justice in Morocco: A Progress Report", ICTJ, Kasım 2005, s. 11.

49 A.g.k., s. 11.

50 A.g.k.; ve Human Rights Watch, "Morocco's Truth Commission: Honoring Past Victims during an Uncertain present", s. 11.

51 Opgenhaffen ve Freeman, "Transitional Justice in Morocco...", s. 12.

---

resmen kınayarak ve geniş çaplı kurumsal reformlar tavsiye ederek demokratikleşmeye yeni bir güç kazandıracak bir araç” olarak gördüler. Ülkedeki sistemin içeriden reforma tabi tutulabileceğine inandılar ve hakikat ve uzlaşma komisyonunu (*truth and reconciliation commission* – TRC) demokratik değişim için bir itici güç olarak kullanmak istediler.⁵² Fas’taki IER, Güney Afrika, Şili ya da Arjantin gibi iyi bilinen örneklerin tersine, bir siyasi karışıklık ya da radikal bir “geçiş” sonucunda ortaya çıkmadı; aksine siyasi tartışmaları canlandırarak, demokratik alanı büyütürken ve değişim için kabul edilebilir sınırları genişleterek Fas’taki demokratik değişimi ilerletme amacıyla kuruldu.⁵³ Benzekri’ye göre IER, kurumsal reformu teşvik ederek yakın bir gelecekte bir parlamenter monarşinin kurulmasını sağlamak için bir fırsattı. Benzekri, 19 Ocak 2006 günü Washington’da Ulusal Demokrasi Vakfı (*National Endowment for Democracy* -NED) kuruluşunun düzenlediği bir toplantıda yaptığı konuşmada bu tür bir reformun “yürütmenin yetkilerinin sınırlandırılması, parlamentonun rolünün güçlendirilmesi ve sıkı bir kuvvetler ayrılığı ile yargının gerçek anlamda bağımsız olması” anlamına geleceğini söyledi.⁵⁴

IAC’nin sınırlı faaliyetleri için önemli bir ilerleme oluşturan IER’nin görev tanımında geçmiş ihlallerle ilgili hakikatin ortaya çıkarılması, mağdurlara ve ailelerine tazminat sağlanması ve gelecekte ihlallerin önlenmesine yönelik önlemlerin tavsiye edilmesi de yer alıyordu.⁵⁵ IER, yaklaşık 22.000 başvuruyu ve bir dizi açık duruşmayı gözden geçirdikten sonra, Aralık 2005’te nihai raporunu sundu. Rapordaki başlıca tavsiyeler şunlardı: 1. İnsan hakları konusunda anayasal güvencelerin güçlendirilmesi, 2. Dokunulmazlıklarla mücadele etmek konusunda

bütünlüklü bir ulusal stratejinin benimsenmesi ve uygulanması, 3. Güvenlik, yargı, yasama ve ceza politikaları alanlarında reformlar, ve 4. İzleme mekanizmalarının oluşturulması.⁵⁶ Kral raporun yayımlanmasını onayladı ve CCDH’yi bu tavsiyeleri uygulamaya sokmakla görevlendirdi.

IER, IAC’nin sınırlı yapısına göre önemli bir ilerleme sayılmasına karşın, ihlallerin faillerini açıklamaktan kaçındığı için eleştirildi. Fas İnsan Hakları Birliği, IER’nin faillere dokunulmazlık sağladığını düşündü ve “Hakikat İçin Tamamen Özgür Tanıklıklar”⁵⁷ adı verilen bir dizi paralel duruşma düzenleyerek işkencecileri ad vererek açıkça kınadı. Bazı çevreler IER’in çok sınırlı olduğunu düşündüler, ama daha öncesinde var olmayan bir açıklık iklimi yaratarak bu paralel duruşmaların düzenlenebilmesini birçok açıdan IER’nin kurulmasının mümkün kıldığı söylenebilir. IER, sınırlılıklarına karşın, IAC’den farklı olarak, tazminatları daha geniş bir hakikati araştırma sürecine dahil etti. IER’nin tazminat programlarının uygulanmasına devam edilmekle birlikte, Faslıların bu alana yenilikçilik getirdikleri ve toplumsal tazminatlara yönelik yeni bir yaklaşım modeli geliştirdikleri söylenebilir.

Fas örneği, geçiş döneminde adalet önlemlerinin bölük pörçük ya da birbirinden yalıtılmış şekilde uygulandığında ne kadar etkisiz olduğunu göstermenin yanı sıra, sivil toplumun reformları ve geçmişle yüzleşmekte daha kapsamlı bir yaklaşımı zorlamakta ne kadar önemli bir rol oynadığını da vurgulamaktadır.

Fas örneği, geçiş döneminde adalet önlemlerinin bölük pörçük ya da birbirinden yalıtılmış şekilde uygulandığında ne kadar etkisiz olduğunu göstermenin yanı sıra, sivil toplumun reformları ve

---

52 Pierre Hazan, “Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission”, USIP Özel Raporu 165, Temmuz 2006, s. 3.

53 *A.g.k.*, s. 4.

54 *A.g.k.*, s. 8.

55 Görev tanımının tamamına şu adresten erişilebilir: <www.ier.ma/article.php3?id_article=1305>

56 IER tavsiyelerinin bir özeti için (İngilizce): <http://www.ictj.org/static/MENA/Morocco/IERreport.findingssummary.eng.pdf>.

57 Hazan, “Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission”, s. 6.

geçmişle yüzleşmekte daha kapsamlı bir yaklaşımı zorlamakta ne kadar önemli bir rol oynadığını da vurgulamaktadır. Türkiye, Fas örneğinde olduğu gibi, Tazminat Yasası çalışmasını ileriye götürmenin yollarını araştırmak ve, başta Kürt sorunu bağlamında olmak üzere, şiddet mirasıyla yüzleşmek konusunda daha kapsamlı bir yaklaşım oluşturmaktadır.

D. GEÇİŞ DÖNEMİNDE ADALET VE YERİNDEN EDİLME

Tazminat Yasası, Türkiye'deki ülke içinde yerinden edilmeleri ele almaya yönelik en önemli somut adım olmakla birlikte, sorun hâlâ varlığını sürdürüyor.⁵⁸ Dolayısıyla, geçiş döneminde adalet önlemlerinin genel olarak yerinden edilme sorununun ele alınmasına nasıl katkıda bulunabileceğine bakmak, soruna en etkin genel yanıtı geliştirmekte yol gösterici olabilir. Yukarıda vurgulandığı gibi, geçiş döneminde adalet, mağdurlara tanınma sağlayarak ve vatandaşların güvenini tesis ederek kitlesel insan hakları ihlallerini düzeltmeye çalışır. Dolayısıyla, geçiş döneminde adalet önlemlerinin yerinden edilmeye ilişkin önemli gerekçeler vardır. Yerinden edilme şu açılardan genel olarak insan hakları ihlalleriyle bağlantılı bir sorundur: Yaygın insan hakları ihlalleri genellikle yerinden edilmeye yol açar; sistematik olarak yerinden edilme, insanlığa karşı suç da dahil olmak üzere, başlı başına ciddi bir insan hakları ihlali oluşturur; ve yerinden edilmiş olan insanlar çoğu zaman yeni insan hakları ihlallerine açık durumda olurlar.⁵⁹

İnsan hakları ihlallerinin yerinden edilmeye yol açtığı gerçeği, Ülke İçi Yerinden Edilmelere İlişkin Yol Gösterici İlkeler belgesinde yer alan “ülke içinde yerinden edilen insanlar” teriminin tanımında açıkça görülmektedir.⁶⁰ Özellikle belli ihlaller, örneğin evlerin

ve mülklerin kapsamlı bir tahribata uğraması,⁶¹ yerinden edilme durumunun ortaya çıkma olasılığını artırır. Ayrıca, kasıtlı politikalar sonucunda gerçekleşen yerinden edilme başlı başına ciddi bir insan hakları ihlali oluşturabilir. Gerek ICTY gerekse Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (*International Criminal Court- ICC*) tüzükleri uyarınca, sınır dışı etme ya da zorla uzaklaştırma, insanlığa karşı suç teşkil eder; bir sivilin yasa dışı bir şekilde sınır dışı edilmesi ya da uzaklaştırılması, Cenevre Sözleşmeleri'nin de ağır bir ihlali anlamına gelir.⁶² Erin Mooney'nin belirttiği gibi, “keyfi bir şekilde yerinden edilmeme hakkı açıkça ortaya konmuştur”.⁶³

Buna ek olarak, yerinden edilme genellikle mağdurların başka insan hakları ihlallerine de açık olmalarına yol açar; yerinden edilmiş insanlar, evlerinin, geçim kaynaklarının, içinde yaşadıkları toplulukların ve otorite yapılarının sağladığı temel korumadan yoksun kaldıkları için “zorla toplama, zorla askere alma ve cinsel tecavüz gibi şiddet eylemlerine ve insan hakları ihlallerine karşı özellikle savunmasız hale gelirler”.⁶⁴ Yerinden edilmiş insanların yüzde 75 ila 80'ini oluşturan kadınlar ve çocuklar, cinsiyet ve toplumsal cinsiyetle bağlantılı

da ayrılmak zorunda kalmış ya da buna zorlanmış ve uluslararası düzeyde tanınmış bir devlet sınırını aşmamış olan insanlar ya da insan grupları.” Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 1998, *Report of the Representative of the Secretary-General on Internally Displaced Persons: Guiding Principles on Internal Displacement*, BM belgesi. E/ CN.4/1998/53/Add.2, 11 Şubat.

58 Kurban vd., *Overcoming a Legacy of Mistrust ...*

59 Maria Stavropoulou, “Displacement and Human Rights Reflections on UN Practice”, *Human Rights Quarterly*, cilt 20, sayı 3, 1998, s. 515-554.

60 “Özellikle silahlı çatışma, genelleşmiş şiddet durumları, insan hakları ihlalleri ya da doğal veya insan kaynaklı afetler sonucunda ya da bu olayların etkilerinden kaçınmak için evlerinden ya da normal ikamet yerlerinden kaçmak ya

61 Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin (ICTY) bulguları, insanlığa karşı zulüm suçu kapsamına girebilir, *Savcı Kupreskić vd.'ye karşı*, 2000, Dava No. IT-95-16-T, Hüküm, par. 567-615, 14 Ocak.

62 ICTY Tüzüğü, Madde 5(d)(1); ICC Tüzüğü, Madde 7(1)(d); Cenevre Sözleşmesi IV, Madde 147.

63 Erin Mooney, “The Concept of Internal Displacement and the Case for Internally Displaced Persons as a Category of Concern”, *Refugee Law Quarterly* 24, sayı 3, 2005, s. 15. *Yol Gösterici İlkeler* metninde 6. İlke şöyledir: “Her insan evinden ya da normal ikamet yerinden keyfi bir şekilde uzaklaştırılmaya karşı korunma hakkına sahip olmalıdır.”

64 Mooney, “The Concept of Internal Displacement”, s. 17.

şiddete, kaçakçılığa ve askere alınmaya karşı özellikle savunmasız durumdadırlar.⁶⁵

Geçiş döneminde adalet önlemlerinin bazılarında, insan hakları ihlalleriyle bu tür bağlantılar temelinde yerinden edilme ele alınır. Böylece geçiş döneminde adalet önlemleri, potansiyel olarak tanıma sağlayarak ve vatandaşların güvenini destekleyerek yerinden edilmiş insanlar üzerinde etkili olabilir. Çatışma ve baskı dönemlerinde insanlar pek çok nedenle evlerinden ayrılırlar; ama, yukarıda açıklandığı gibi, çatışma sırasında zorla yerlerinden edilenlerin çoğu, silahlı çatışmanın kaçınılmaz sonucu olarak değil, devlet içi ve devlet dışı aktörlerin özgül ve kasıtlı eylemleri veya eylemsizlikleri sonucunda hakları ihlal edildiği için mağdur olurlar. Bu insanların hak sahibi olarak tanınmalarına ve diğer vatandaşlara ve devlet kurumlarına olan güvenlerini yeniden tesis etmeye yönelik önlemler, topluma yeniden entegre olmaları açısından son derece önemlidir ve yerinden edilmiş insanlar için “adil dönüş” ya da “süreklili çözümler” gibi kavramlara katkıda bulunarak yerinden edilme konusunda yapılmış diğer çalışmaların olumlu sonuçlarını pekiştirebilir.⁶⁶

Geçiş döneminde adaletin yerinden edilme sorunuyla ilgilendiği noktada, geçiş döneminde adalet önlemlerinin –istişare, katılım ve erişim gibi yollarla– yerinden edilmiş insanlarla ne

Geçiş döneminde adaletin yerinden edilme sorunuyla ilgilendiği noktada, geçiş döneminde adalet önlemlerinin –istişare, katılım ve erişim gibi yollarla– yerinden edilmiş insanlarla ne ölçüde anlamlı bir şekilde ilişki kurabileceği sorusu ortaya çıkacaktır.

ölçüde anlamlı bir şekilde ilişki kurabileceği sorusu ortaya çıkacaktır. Bu tür bir ilişki, adalet önlemlerinin yerinden edilmiş insanların özel deneyimlerine, ihtiyaçlarına ve adalet taleplerine gerçekten yanıt verebilmesini sağlamak açısından önemli olabilir. Örneğin mülteciler, diasporaların üyeleri olarak, çeşitli şekillerde, sözgelimi “sürecin yaratıcıları, veri toplama sürecinde ifade sahipleri ve adalet savunucuları”⁶⁷ olarak hakikat komisyonlarına katıldılar. Ancak, çoğu durumda yerinden edilmiş insanlarla yeterince ilişki kurulduğu iddia edilemez. Örneğin, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş olan insanlar, “tazminat müzakereleri sırasında genellikle bir kenara itilirler ve dolayısıyla onların kaygılarının çok sık olarak göz ardı edilmesi şaşırtıcı değildir”⁶⁸.

D.1. Geçiş Döneminde Adalet Çerçevesindeki Başlıca Önlemler ve Yerinden Edilme

D.1.a. Ceza Davaları

Ceza davaları yerinden edilmeyi farklı şekillerde ele alabilir ya da etkileyebilir. Bu davalar, sivillerin yerlerinden edilmelerine yol açan insan hakları ihlallerini, ya da ICTY’de görülen bir dizi davada olduğu gibi, başlı başına bir suç olarak yerinden edilmeyi hedef alabilir. Şu anki BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri, geçmişte, yaptırımlara ve caydırıcılığa odaklanması açısından ceza davalarının

---

65 Edward Newman, “Refugees, International Security, and Human Vulnerability: Introduction and Survey”, Edward Newman ve Joanne van Selm (der.) *Refugees and Forced Displacement: International Security, Human Vulnerability, and the State* içinde, (New York: United Nations University Press, 2003), s. 25; Mooney, “The Concept of Internal Displacement”, s. 18.

66 Bkz. Megan Bradley, “The Conditions of Just Return: State Responsibility and Restitution for Refugees”, *Refugee Studies Centre Ön Raporu*, University of Oxford, 2005, s. 286; Brookings Enstitüsü-Bern Üniversitesi Ülke İçinde Yerinden Edilme Projesi, “When Displacement Ends: A Framework for Durable Solutions”, Washington, DC, Haziran 2007, s. 8; Megan Bradley, “Redressing Refugees: The Emergence of International Norms on Reparations for Returnees”, *International Studies Association konferansı için hazırlanmış tebliğ*, 15-18 Şubat 2009, New York City, s. 7.

67 Laura A. Young ve Rosalyn Park, “Engaging Diasporas in Truth Commissions: Lessons from the Liberia Truth and Reconciliation Commission Diaspora Project”, *International Journal of Transitional Justice*, cilt 3, 2009, s. 349.

68 Megan Bradley, “Redressing Refugees: The Emergence of International Norms on Reparations for Returnees”, s. 4.

“insan hakları ve zorla yerinden edilme sorununun uzun vadeli çözümünün çok önemli bir yönü” olduğunu söylemişti.⁶⁹ Vatandaşları sürgüne gitmeye zorlayan kişilerin yargılanması da, “devletin sorumluluğunun önemli bir ifadesi” olarak görülerek “geri dönenlerin devletin reformdan geçtiği konusunda rahatlamalarını sağlayabilir”⁷⁰ ve böylece güveni artırabilir.

Davalar, suçlu olduğu bilinen faillerin güvenlik kuruluşlarından ya da yerel halkın arasından çıkarılmasını ve böylece yerinden edilmiş insanlarda emniyet ve güvenlik duygusunun güçlenmesini sağlayarak dönüşü kolaylaştırabilir ya da teşvik edebilir. Örneğin Kolombiya’da, ülke içinde yerinden edilmiş olan insanların insan hakları konusundaki Genel Sekreter Temsilcisi şunları söylemiştir: “Görevden ayrılan kişilerin yeniden entegrasyonu, suçlarından dolayı ceza almamaları ve yerinden edilmiş insanların düşük dönüş oranları arasında açık bir bağlantı vardır. Zorla yerinden etme eylemlerinin failleri suç işledikleri yerlerde kalmaya devam ettiklerinde insanlar geri dönmekten çekiniyorlar, çünkü kendilerini güvende hissetmiyorlar.”⁷¹

ICTY’deki yargılama çabalarının azınlık mensubu mültecilerin evlerine geri dönüşlerini nasıl etkilediğine ilişkin bir çalışma yapıldı. Çalışma, özellikle, düşük rütbeli faillere ceza indirimine karşılığında suçlarını itiraf ettirmenin, mültecilerin geri dönüşünde, yüksek rütbeli faillerin yargılanması ve mahkûm edilmesine göre daha büyük bir artış sağladığını gösteriyor. Çalışmanın yazarı, bu yöntemin, faillerin daha az ceza almalarına yol açsa bile, daha alt kademelerdeki kişileri hedeflemesi ve yeni davalara yol açan bilgiler

elde edilmesini sağlaması açısından mültecilerin dönme olasılıklarını artırdığını ileri sürmektedir. Yazara göre “mağdurların adalet talebi, örneğin, onları evlerinden ayrılmaya zorlayarak doğrudan onlara zarar veren faillere yöneliktir” – yukarıdan bu yönde emir verenlere değil.⁷²

D.1.b. Hakikat Komisyonları

Hakikat komisyonlarında yerinden edilme de ele alınabilir. Sierra Leone ve Liberya’da kurulan hakikat komisyonları, yerinden edilmenin bu ülkelerdeki çatışmalar sırasında en yaygın yaşanan insan hakları ihlali olduğunu, bildirilen ihlallerin yüzde 19,8 ile yüzde 36’sını yerinden edilmenin oluşturduğunu saptadı.⁷³ Guatemala’daki Tarihi Açıklığa Kavuşturma Komisyonu (*Comisión para el Esclarecimiento Histórico-CEH*), yerinden edilme sorunuyla da ilgilendi ve “yerinden edilmiş insanların bakış açılarını entegre etmek açısından en başarılı TRC’lerden biri” olarak tanımlandı; soruşturmaları yürütenler, yerinden edilmiş binlerce insanla görüşmek için ülkenin her yerini dolaştılar.⁷⁴ Doğu Timor’da, Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (*Comissão de Acolhimento, Verdade e Reconciliação de Timor Leste- CAVR*) yerinden edilmenin bir savaş silahı olarak kullanımını, siviller üzerindeki etkisini, evlerin, arazilerin, geçim kaynaklarının, sağlık bakımına ve diğer temel hizmetlere erişimin kaybedilmesini ve yaygın açlık ve

69 Navanathem Pillay, “International Criminal Tribunals as a Deterrent to Displacement”, Anne F. Bayefsky ve Joan Fitzpatrick (der.), *Human Rights and Forced Displacement* içinde, (Lahey: Martin Nijhoff Publishers, 2000), s. 262. Pillay, bunu yazdığına Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin başkanıydı.

70 Bradley, “The Conditions of Just Return”, s. 16.

71 Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi’nin Raporu, 2007, Ek, Kolombiya misyonu, A/HRC/4/38/Add.3, 24 Ocak, par. 57.

72 Monika Nalepa, “Why Do They Return? Evaluating the Impact of ICTY Justice on Reconciliation”, yayımlanmamış makale, <www.ruf.rice.edu/~nalepa/web-pages/rice_research.htm>

73 Sierra Leone Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, *Final Report of the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission*, cilt 2, bölüm 3, 35, 175, www.trcsierraleone.org/pdf/FINAL%20VOLUME%20TWO/VOLUME%202.pdf; Liberya Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, 2009, *Final Report*, cilt II, yayıma hazırlanmamış rapor, 213, www.trcofliberia.org/reports/final/final-report/trc-of-liberia-final-report-volume-ii.pdf.

74 Megan Bradley, “FMO Research Guide: Reparations, Reconciliation and Forced Migration”, Ekim 2006, <www.forcedmigration.org/guides/fmoo44/fmoo44.pdf>. Tarihi Açıklığa Kavuşturma Komisyonu, *Guatemala: Memory of Silence: Report of the Commission for Historical Clarification*, “Conclusions,” <shr.aaas.org/guatemala/ceh/report/english/conc1.html>

ölümleri araştırdı. CAVR, yerinden edilmenin yaygın olduğunu, toplumu derinden etkilediğini ve bir insan hakları ihlali teşkil ettiğini, işgal sırasında yerinden edilmenin etkilerinin en çok ölüme neden olan unsur olduğunu saptadı.⁷⁵

Ayrıca, CAVR, 1999'daki şiddet olaylarından sonra kaılan ve "Batı Timor'daki kamplarda yaşayan on binlerce mültecinin dönüşünü teşvik etmenin bir yolu"⁷⁶ olarak görüldü. Dönen mülteciler arasından "hafif suçlar" işlemiş olanlar CAVR rehberliğinde sürdürölen Topluluk Uzlaşma Süreçlerine katılmaya uygun kişiler olarak görüldüler. Bu süreçlerde failer ile topluluğun üyeleri bir araya gelerek failerin topluluğa yeniden entegre olmalarını sağlayacak önlemler üzerine tartıştılar. Doğu Timor, ayrıca, yerel yeniden entegrasyon ve uzlaşma çalışmalarında CAVR ile BM Mülteciler Yüksek Komiserliği arasında özgöl bir "kurumsal alışveriş ve işbirliği" örneği ortaya koydu.⁷⁷

D.1.c. Tazminat Programları

Tazminat programları yoluyla yerinden edilmiş insanlara, evlerinden kaılmalarına yol aılan ve yerinden edilmiş durumdayken yaşadıkları insan hakları ihlallerinin yanı sıra bizatihi yerinden edilme suçu için tazminatlar dağıtılabilir. Kaybedilmiş araziler, evler ve mülkler, onarma (*restitution*) programlarıyla yeniden kazandırılabilir. İnsan hakları ihlallerinin telafi edilmesi hakkı, uluslararası hukukta ve BM belgelerinde yer almaktadır. Bu belgelerden bazıları, örneğin Ülke İçi Yerinden Edilmelere İlişkin Yol Gösterici İlkeler ve Mülteciler ve Yerinden Edilmiş İnsanlar İçin Konut ve Mülklerin Yerine Konması Üzerine BM İlkeleri, zorla göç ettirilmenin tazmin

edilmesine ilişkin özel bilgiler içermektedir.⁷⁸ Doğrudan yerinden edilme için maddi tazminat sağlayan az sayıda tazminat programı vardır, ama BM Maddi Tazminat Komisyonu, "mülteciler için büyük ölçekli kurumsallaştırılmış bir onarma çalışmasının önemli bir örneğidir".⁷⁹ Guatemala'da CEH, zorla yerinden edilme mağdurlarının tazminat almalarını tavsiye etmiş, Ulusal Tazminat Programı zorla yerinden edilmeyi tazminat gerektiren suçlara dâhil etmiştir.⁸⁰ Peru'da Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, çatışma nedeniyle zorla yerinden edilmiş insanların tümünün mağdur olarak tanınmasını ve "sayılarının yüksekliğine ve finansal sonuçlarına bakılmaksızın maddi tazminat için potansiyel hak sahibi" olarak kabul edilmesini tavsiye etmiştir.⁸¹

Yerinden edilmiş insanlar için düzenlenen onarma programları daha yaygındır. Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana etnik temizlik kampanyaları içeren silahlı çatışmaların artmasının sonucu olarak maddi onarma çalışmalarına olan ilgi de arttı. Rhodri Williams'a göre, onarma, "yerinden edilmeye bağlantılı insan hakları ihlallerine bütünsel bir yanıt olarak ön plana çıktı". Bunun bir örneği, savaştan sonra Bosna'da başlatılan, "yerinden edilmeyi çözmek için açıkça insan hakları temelli bir telafi önlemi olan", 200.000 evin sahiplerine iade edilmesini içeren ve çatışma yüzünden yerinden edilmiş olan nüfusun yaklaşık yarısının geriye dönüşünü destekleyen

75 "Forced Displacement and Famine", 2005, *Chega! Final Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor* içinde, Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor, Dili.

76 Taina Järvinen, "Human Rights and Post-Conflict Transitional Justice in East Timor", *Ulkopoliittinen Instituutti (UPI) Ön Raporu* 47, 2004, s. 56.

77 Jayne Huckerby, "Transitional Justice and Treatment of Refugee Returnees Suspected of Criminal Offences: East Timor and Beyond", *Center for Human Rights and Global Justice Ön Raporu, Transitional Justice Series no. 9*, 2004.

78 Bradley, "FMO Research Guide"; *Guiding Principles, İlke 29; UN Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons, İlke 2*.

79 Bradley, "The Conditions of Just Return", s. 12; Hans Van Houtte, Hans Das ve Bart Delmartino, "The United Nations Compensation Commission", Pablo de Greiff (der.), *The Handbook of Reparations* içinde, (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 333.

80 Bkz. Claudia Paz ve Paz Bailey, "Guatemala: Gender and Reparations for Human Rights Violations", Ruth Rubio-Marín (der.), *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations* içinde, (New York: Social Science Research Council, 2006).

81 IDMC, "Peru: Reparations Begin but IDPs Excluded", 8 Ocak 2009, s. 5.

onarına programıdır.⁸² Mülklerin yerine konması şeklindeki tazminatlar, maddi tazminatlar ya da başka yardımlar, ekonomiye yeniden entegre olmayı ve aktif biçimde katılmayı ve ekonominin yeniden yapılandırılmasını kolaylaştırabilir.

D.1.d. Kurumsal Reform

Polis ve ordu gibi güvenlik kurumlarında gerçekleştirilecek reform, yerinden edilmiş insanların çatışma sonrası geri dönüşünde ve yeniden entegrasyonunda son derece önemli faktörlerdir. Brookings Enstitüsü-Bern Üniversitesi raporuna göre:

Geçmişteki davranışları, etnik kökenleri ya da disiplin eksiklikleri nedeniyle, ister düzenli kuvvetlere, isterse milis kuvvetlerine bağlı olsunlar, silahlı grupların varlığı geri dönüşün önünde ciddi bir engel yaratabilir ve dönmeyi planlayanlar tarafından bir tehdit olarak algılanabilir. Bu kuvvetlerin geri dönecek olan insanların yerinden edilmelerine yol açtıkları yerlerde, örneğin Kolombiya’da bu durum özellikle geçerlidir. Bu tür durumlarda bu tür grupları ya silahsızlandırmak ya da ilgili ülkenin çatışma sonrası silahlı kuvvetlerine entegre etmek gereklidir; ayrıca, geri dönenlerde bir güvenlik duygusu yaratmak için bu kişileri ülkenin başka yerlerine yerleştirme ihtiyacı da söz konusu olabilir.⁸³

BM Genel Sekreteri’nin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi, örneğin, Fildişi Kıyısı’nda halkın yerinden edilmiş insanların güvenliği ile Yeni Kuvvetler (*Forces Nouvelles* – FN) askerlerinin ve milislerin silahsızlandırılması arasında bağlantı kurduğunu ve Güney Sudan’da yerinden edilmiş insanların henüz ulusal orduya ya da güney ordularına dahil edilmiş olmayan milislerin varlığı nedeniyle kendi topluluklarına dönmek istemediklerini bildirmiştir.⁸⁴

D.2. Güçlükler

Geçiş döneminde adalet kavramı, yerinden edilmeye yönelik çalışmalara önemli bir katkıda bulunabilir, ama bu önlemlere başvurulması sonucunda ortaya çıkacak güçlükleri göz önünde bulundurmamak da önemlidir. İlk olarak, yerinden edilme muazzam bir sorun olduğu için, sorunun boyutları ve karmaşıklık düzeyi açısından geçiş döneminde adalet önlemleri konuyu doğrudan doğruya ele alma noktasında sınırlı bir kapasiteye sahiptir. Örneğin, çalışmalarına yerinden edilmiş insanların bakış açılarını da dahil etmeye çalışan hakikat komisyonları, muhtemelen evini terk etmek zorunda kalan ve sayıları belki de milyonları bulan insanlardan sadece çok küçük bir bölümünün tanıklığına ulaşabilecektir. Doğu Timor’da CAVR araştırmacıları, yerinden edilme sorununu ele almak için topluluk profilleri oluşturdular. Bu yaklaşımın, avantajlarının yanı sıra, metodolojik dezavantajları da mevcuttur.

Benzer şekilde, tazminat alanında da, yerinden edilmiş insanların kayıp mülkleri ve çektikleri acılar için maddi tazminat sağlamak, geçiş dönemi hükümetlerinin kapasitesini aşabilir. Bir yerinden edilme uzmanı, “zorla göç ettirilme sorunlarıyla boğuşan ülkelerin çoğunun, yerinden edilmiş insanlara tazminat ödeyecek güçte [olmadığını]” ve bu nedenle “uygulamada maddi tazminat[ın] yerinden edilmiş insanların durumlarını düzeltmekte az kullanılan bir yöntem” olduğunu söylemektedir.⁸⁵ Örneğin, 3 ila 4 milyon insanın yerinden edildiği Kolombiya’da bu kadar çok sayıda insanın dâhil edildiği uygulanabilir bir tazminat programı tasarlamak ve uygulamak “önemli bir teknik güçlük” yaratacaktır.⁸⁶ Bu durum, geçiş döneminde adalet önlemlerinde yerinden edilme

82 Rhodri C. Williams, “The Contemporary Right to Property Restitution in the Context of Transitional Justice”, ICTJ Tartışma Tebliği, Mayıs 2007.

83 Brookings Enstitüsü-Bern Üniversitesi Ülke İçinde Yerinden Edilme Projesi, “Addressing Internal Displacement”, s. 44-45.

84 Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi’nin Raporu, 2006, Ek, Fildişi Kıyısı misyonu, A/HRC/4/38/

Add.2, 18 Ekim, par. 56; Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi’nin Raporu, 2006, Ek, Sudan Misyonu, E/CN.4/2006/71/Add.6, 13 Şubat, par. 44.

85 Bradley, “The Conditions of Just Return”, s. 16, 19; Bradley, “FMO Research Guide”.

86 “Summary of Proceedings”, *Internal Displacement and the Construction of Peace*, Özet Rapor, Bogota, Kolombiya, 11-12 Kasım 2008, s. 10.

---

sorunundan kaçınılması gerektiği anlamına gelmez, ama gerçekçi beklentilere sahip olunması ve yaratıcı yaklaşımların kullanılması gerekmektedir. Yukarıda bahsedilen topluluk profilleri ya da maddi/sembolik ve bireysel/kolektif tazminat kombinasyonları buna örnek olabilir.

İkinci olarak, geçiş döneminde adalet ve yerinden edilmeye yönelik diğer önlemler eşgüdüksüz ya da bağlantılı olabilir ve bazen zıt amaçlara hizmet eder. Örneğin Kolombiya’da, “ülke içinde yerinden edilmiş insanlar için yardım ve koruma sistemi, tüm karmaşıklığına karşın, hiçbir şekilde” Adalet ve Barış Yasası ve Ulusal Tazminat ve Uzlaşma Komisyonu’nu da içeren “barış girişimleriyle ve özellikle geçiş döneminde adalet gelişmeleriyle bağlantılı değildir. Tam tersine, iki sistem karşılıklı olarak birbirlerini iptal etmekte ve etkisizleştirmektedir.”⁸⁷ Bunun sonucunda, örneğin “yerinden edilmiş insanları ve başka mağdurları birbirleriyle karşı karşıya getirmek gibi talihsiz bir eğilim”⁸⁸ ortaya çıkabilmektedir. Burada, “mağdur olarak genel durumlarına dayanan siyasi birlik mantığı yerine, kaynaklar için rekabet mantığı ağır basmaktadır.”⁸⁹

Geçiş döneminde adalet uygulayıcıları, bu tür durumlarda, kendi hedefleri ile başka aktörlerin hedefleri arasında ortaya çıkabilecek gerilimleri en aza indirmek için gerekli adımları atmalıdır. Bu da, birlikte çalışmayı ya da farklı girişimler arasında eşgüdüm sağlamayı gerektirebilir. Örneğin, geçiş döneminde adalet önlemleri, yerinden edilen insanların memleketlerine dönmelerini teşvik edebileceği gibi, bazı durumlarda yerinden edilmiş insanlardan bazılarının geri dönme isteklerini azaltabilir. Ceza davaları bazen başlangıçta yerinden edilmeye katkıda

bulunmuş olabilecek, ama fiziksel olarak yerinden edilmiş insanlar arasında olabilen şüphelilere de uzanabilir. Cezai açıdan hesap verme tehdidi, bu tür kişileri dönme fikrinden vazgeçirebilir. Dolayısıyla, yerinden edilmiş insanların dönüşü üzerindeki etkileri açısından, af politikası ile dava politikası arasında bir gerilim mevcut olabilir.⁹⁰ Bununla birlikte, BM Doğu Timor Geçiş Yönetimi (UNTAET), bu durumu düşünerek, geriye dönen mülteciler için ve yanlış bilgilendirmeyi önlemek amacıyla prosedürel rehberliği açıklığa kavuşturmak üzere bir *Doğu Timor’da Adalet ve Dönüş Prosedürleri Politikası* yayımladı; açıklığa kavuşturmanın bir parçası, ciddi suçlar ile daha az ciddi suçlar arasında ayırım yapılmasıydı.⁹¹ Tekrarlamak gerekirse, burada vurgulanmak istenen nokta, geçiş döneminde adalet önlemlerinde yerinden edilme sorunundan kaçınılması değil, eşgüdümün sağlanmasının ve açık ve net kamuoyunu bilgilendirme programlarının gerekliliğidir.

Son olarak, yerinden edilme, geçiş döneminde adalet hedeflerine ulaşılmasının önünde özel engeller oluşturabilir (bunlar yerinden edilmeye ilgili ya da daha genel engeller olabilir). Örneğin, toplulukların tamamen köklerinden koparılmış ve geleneksel yapıların hasar görmüş ya da imha edilmiş olduğu durumlarda, yerel adalet ve uzlaşma süreçlerini yürütmek güç ya da imkânsız olabilir. Örneğin, Kuzey Uganda’da, nüfusun yüzde 80’i ülke içinde yerinden edilmiş insanlar için hazırlanmış kamplarda yaşamaktadır. Bir rapora göre, “savaşın yol açtığı bu büyük ölçekli yerinden edilmenin net etkisi, yerinden edilme bağlamında artık geleneksel mekanizmaları anlamlı bir şekilde uygulamanın mümkün olmadığı yolundaki güçlü inançtır; tören düzenleyecek bir yer

---

87 Roberto Vidal, “Internal Displacement and the Construction of Peace in Colombia”, *Internal Displacement and the Construction of Peace* içinde, Ek V, s. 70.

88 “Summary of Proceedings”, *Internal Displacement and the Construction of Peace* içinde, s. 4.

89 Vidal, “Internal Displacement and the Construction of Peace in Colombia”, s. 88.

---

90 Christopher McDowell, “Displacement, Return, and Justice in the Creation of Timor Leste”, Nicholas Van Hear ve Christopher McDowell (der.), *Catching Fire: Containing Forced Migration in a Volatile World* içinde, (Lanham, MD: Lexington Books, 2006), s. 181-211.

91 Huckerby, “Transitional Justice and Treatment of Refugee Returnees”.

yoksa, törenlerin fazla bir anlamı kalmaz”.⁹² Mağdurlar, tanıklar ya da failer kendi topluluklarından uzak kaldıklarında, daha formel adalet önlemlerine, örneğin hakikat komisyonlarına ve davalara katılım da zor olabilir. Geride kalan yerinden edilmiş insanlara yardımları etkin bir şekilde dağıtacak bir tazminat programı tasarlamak ve uygulamak da güçtür.

Belgeleme özellikle önemli bir konudur. Hem ülke içinde hem de ülke dışına yerinden etmelerde, kaybedildiği ya da el konduğu için çoğu zaman insanların belgeleri olmaz ve bu da onarma ve tazminat programlarında çeşitli zorluklar yaratabilir.⁹³ Peru’da, ülkedeki hakikat komisyonunun, 2003’te, çatışma sırasında zorla yerinden edilen herkesin mağdur olarak tanınması ve tazminata hak kazanması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmasına ve bunun için idari bir çerçeve oluşturulmuş olmasına karşın, bu durumdaki tek bir kişiye bile tazminat ödenmedi. Ağır ispat yükümlülüğü şartlarının, eşgüdüm eksikliğinin ve yerinden edilmiş insanların sürece bilgi katkısında bulunmamlarının da bu sonuçta payı olmuştu.⁹⁴ Ancak, bu noktada da, geçiş döneminde adalet önlemlerinde, örneğin belgeleme yükümlülüğü şartlarının esnetilmesiyle bu tür sorunlar giderilebilir.

E. SONUÇ

Bu bölümde, geçiş döneminde adaletin temel ilkeleri ve önlemleri sunulmaya ve bunların yerinden edilme sorunuyla ne şekillerde bağlantılı olabileceği açıklanmaya çalışıldı. Raporun geri kalan kısmında, Güneydoğu bölgesindeki çatışma ortamından dolayı ülke içinde kitlesel bir yerinden edilme olayının yaşandığı Türkiye’de geçiş döneminde adaletin uygulanması olasılığı daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacak.

Fas örneğinin açıkça gösterdiği gibi, sivil toplumun çabaları, geçiş döneminde adalet önlemlerinin gerisindeki başlıca itici güçtür. Fas’ta uygulanan “hakikat kervanları”na benzer bir şekilde, bu raporda toplanan saha çalışması sonuçları Türkiye’de ülke içinde yerinden etme eylemlerinden ve bunların sonuçlarından etkilenen kişilerin seslerini duyurma konusunda önemli bir çaba teşkil etmektedir.

Fas örneğinin açıkça gösterdiği gibi, sivil toplumun çabaları, geçiş döneminde adalet önlemlerinin gerisindeki başlıca itici güçtür. Fas’ta uygulanan “hakikat kervanları”na benzer bir şekilde, bu raporda toplanan saha çalışması sonuçları Türkiye’de ülke içinde yerinden etme eylemlerinden ve bunların sonuçlarından etkilenen kişilerin seslerini duyurma konusunda önemli bir çaba teşkil etmektedir. Bu çalışma, başka taleplerle ve aktivizmle tamamlandığı takdirde, devletin geçiş döneminde adalet yaklaşımlarına destek vermesinin önünü açabilir, bu destek de daha geniş bir ulusal diyalog sürecine ve resmi kabul ve tanımaya götürebilir. Ülke içinde yerinden edilmiş insanların sorunlarının ele alınmasının, Türkiye’de vatandaşlık ve azınlık hakları üzerine daha geniş bir tartışmaya öncülük edeceği umulabilir. Devletin nihai amacı daha güçlü bir demokrasiye doğru ilerlemekse, Türkiye içinde etnik azınlıkların kimliği ve hakları konusundaki çözülmemiş eski sorunlar ele alınmak zorundadır. Geçiş döneminde adalet yaklaşımları, bu çözülmemiş sorunların nasıl ele alınması gerektiği konusunda, geleceğe dönük bazı ipuçları sağlayabilir.

92 Refugee Law Project, “Peace First, Justice Later: Traditional Justice in Northern Uganda”, Refugee Law Project Ön Raporu, No. 17, 3 Temmuz 2005, s. 27.

93 Mooney, “The Concept of Internal Displacement”, s. 17.

94 IDMC, “Peru: Reparations Begin but IDPs Excluded”, 8 Ocak 2009.

İkinci Kısım: Türkiye Örneği

Birinci Bölüm

Cumhuriyet'ten Bugüne

Zorunlu Kürt Göçü

A. ULUS İNŞASI, KÜRT SORUNU VE YERİNDEN ETME

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde 1980'lerin sonunda başlayıp, 1990'larda yoğunlaşan köy ve mezraları boşaltma ve yurttaşları yerinden etme olayları, Türkiye'nin bu alandaki ilk tecrübesi değildir. Binlerce köy ve mezranın boşaltılması ve bir milyonun üzerinde yurttaşın yerinden edilmesiyle sonuçlanan "doksanlar tecrübesi", hacmi itibarıyla müstesna görünse de, benzerlerinin sonucusudur.⁹⁵ Modern

95 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nce (HÜNEE) 2006 yılında yayımlanan bir araştırma "doksanlar tecrübesi"nde bir milyonun üzerinde yurttaşın yerinden edilmiş olduğunu gösteriyor. Bkz. HÜNEE, *Türkiye'de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, (Ankara: 2006) (bundan sonra "Hacettepe Araştırması"). TBMM'nin 1998 yılında hazırladığı araştırma komisyonu raporunda ise bu son dönemde üç binden fazla köy ya da mezranın boşaltıldığı iddia edilmektedir. Bkz. TBMM, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu* (Ankara: 1998). 1990'larda gerçekleşen yerinden etme üzerine yapılan bazı araştırma ve çalışmalar için bkz. Bilgin Ayata ve Deniz Yüksek, "A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey," *New Perspectives on Turkey* 32, 5-42; Tamer Aker vd., *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: TESEV, 2005); Kurban vd., "Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek ...; Joost Jongerden, *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme* (İstanbul: Vate, 2008); Ayhan Kaya (der.), *Türkiye'de İç Göçler: Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü?* (İstanbul: Bilgi Yayınları, 2009); Yeşim Mutlu, *Turkey's Experience of Forced Migration after 1980's and Social Integration: A Comparative Analysis of Diyarbakır and İstanbul*, yayımlanmamış master tezi (Ankara: ODTÜ, 2009); Kalkınma Merkezi Derneği, *Zorunlu Göç ve Diyarbakır*, güncellenmiş ikinci baskı (Diyarbakır: Kalkınma Merkezi, 2010); Bilgin Ayata, *The Politics of Displacement: A Transnational Analysis of the Forced Migration of the Kurds in Turkey and Europe*, yayımlanmamış doktora tezi (Baltimore: The Johns Hopkins University, 2011).

Bu itibarla, "doksanlar tecrübesini" bir dizi önemli uğraktan oluşan genel bir sürecin parçası olarak görmek gerekiyor.

Türkiye, 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze dek çok sayıda benzer deneyime ev sahipliği etmiştir.

Aşağıda kısaca aktarılacak bu deneyimlerin arka planındaki motivasyon, şüphesiz, mekânın/yurdun ve nüfusun ulusallaştırılması (Türkleştirilmesi) idi.⁹⁶ Malum, 19. yüzyılın son çeyreğinden günümüze Türkiye bürokrasisinin/siyasetinin başlıca hedeflerinden biri, vatani ve nüfusu ulusal (Türk) kılmak oldu.⁹⁷ Çağdaşı başka modern devletler gibi, Türkiye (önce Osmanlı, sonra Cumhuriyet) devleti de siyasi-coğrafi sınırlarla (devlet-ülke) kültürel sınırları (ulus) örtüştürmeye gayret etti.⁹⁸

Bu itibarla, "doksanlar tecrübesini" bir dizi önemli uğraktan oluşan genel bir sürecin parçası olarak görmek gerekiyor.⁹⁹ 19. yüzyılın sonunda gerçekleşen

96 1990'larda yaşanan yerinden etmeyle beraber Türkiye tarihindeki diğer yerleştirme pratiklerini de mekânın ulusallaştırılması perspektifinden değerlendiren önemli bir çalışma için bkz. Jongerden, *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler*.

97 Uygulamalar, bürokrasinin "Türk" dendiğinde Sünni Müslüman olup da Türkçe konuşanları kastettiğini gösteriyor.

98 Siyasi sınırlar (devlet/ülke) ile kültürel sınırları (ulus) örtüştürme gayreti, ulus-devletin Türkiye'deki kuruluş serüvenine has bir durum değildir. Ulus-devletin inşa süreci, dünyanın pek çok yerinde Türkiye'de de takip edilen mantık uyarınca gerçekleştirildi ve siyasi sınırlar ile kültürel sınırlar, devlet ile ulus örtüştürülmeye çalışıldı.

99 Bütün bu uğraklara dair genel bir çalışma için bkz. Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik ve Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2006).

toprak kayıplarının ardından Anadolu'ya yığılan Müslümanların 'uyarınca' iskân edilmesi,¹⁰⁰ Ermenilerin 'tehciri', Rumların mübadelesi ve 'asi' Kürtlerin yerinden edilip yeniden iskân edilmesi, vatani ve nüfusu Türkleştirme sürecinin belli başlı uğrakları oldu.¹⁰¹

Cumhuriyet'i önceleyen yüz sene boyunca gerçekleşen siyasi sınırlardaki küçülmeye bağlı olarak yaşanan göçler, Anadolu'ya beş milyondan fazla Müslüman'ın yerleşmesiyle sonuçlanmıştı.¹⁰² Bu nüfus hareketliliği Anadolu'nun etnik ve dini kompozisyonunda önemli bir dönüşüme yol açtı. Anadolu'da yüzde 75-80 civarında olan Müslüman nüfus oranı giderek yükseldi. Müslümanların Anadolu'ya sürülmelerine 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ermenilerin tehciri ve Rumların mübadele edilmesi eklenince, Anadolu'nun 19. yüzyılın sonunda yüzde 20'leri bulan gayrimüslim nüfusu¹⁰³ birkaç on yıl içerisinde yüzde 3'lere¹⁰⁴ geriledi. Bu durum, siyasi sınırlarla kültürel sınırları örtüştürme girişiminin önündeki büyük bir engelin, Cumhuriyet'in hemen başında bertaraf edilmiş olduğunu gösteriyordu. Kültürel açıdan en 'farklı' olduğu düşünülenler, yani gayrimüslimler, daha doğrusu Ermeniler ve Rumlar, siyasi sınırların dışına çıkarılmıştı.¹⁰⁵

100 Fuat Dündar *İttihat ve Terakki'nin bütün bir Birinci Dünya Savaşı boyunca Türkçe konuşmayan Müslüman unsurları Türkçe konuşur kılabacak biçimde iskân etmeye mahsus bir önem verdiğini göstermektedir. Bkz. Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918) (İstanbul: İletişim, 2001).*

101 İskân işinin vatan ve nüfusun ulusal kılınmasında özel bir role sahip olduğu bürokrasi tarafından defalarca teslim edilmiştir. 1934 tarihli İskân Kanunu'nun gerekçesi bu role bilhassa dikkat çekmektedir: "Bu yasayla milli nüfus siyasetimizin bilimsel, sistemli ve pratik bir programla yürütülmesi öngörülmüştür. Milli kültürümüze özümsemesi istenen nüfus kitleleriyle yetki gücüne sahip olan unsurlarının yerleşim düzeni sağlanırken, maddi koşullar ve milli bünyemizin korunması gereği göz önünde tutulmuştur."

102 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 16.

103 *A.g.k.*, s. 99

104 Fuat Dündar, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, (İstanbul: Doz Yayınları, 1999), s. 159.

105 1927 nüfus sayımı tehcir ve mübadeleye rağmen ülkede halen bir miktar Rum ve Ermeni yuttaşın kaldığını göstermektedir. 1927'de sayılan 13 milyon kadar yurttaşın 119.822'si Rum, 64.745'i Ermeni ve 68.900'ü de Yahudi'dir. *A.g.k.*, s. 159.

Cumhuriyet büyük bir engeli bertaraf etmiş olmakla beraber, siyasi sınırlar ile kültürel sınırlar arasındaki örtüşme arzu edilenin henüz çok uzağındaydı. Anadolu Müslümanlaşmış, fakat henüz tam manasıyla Türkleşmemişti. Türkçe konuşmayan Müslümanları 'Türkleştirme' girişiminde en önemli araç iskân oldu. Türkçe konuşmayan Müslüman unsurlardan bilhassa Çerkezler ve Arnavutlar mahsus bir dikkatle iskân edildiler. Bu iki unsurun belli bölgelerde yoğunlaşmasının önüne geçilmek isteniyordu.¹⁰⁶ Takip edilen bu mahsus iskân siyaseti sayesinde, Anadolu'ya son yüzyılda yerleşmek zorunda kalan Rumeli ve Kafkas Müslümanlarını Türkleştirme hedefi büyük ölçüde gerçekleştirildi.¹⁰⁷

Cumhuriyet, mekânı ve nüfusu ulusallaştırma hedefinin Kürtlerle ve Kürtlerin meskun olduğu yerlerle ilgili kısmını da esas olarak iskân vasıtasıyla hayata geçirmeye girişti. Ne var ki, burada arzulanan sonucun alınması pek de mümkün olmadı. Bunun başlıca sebebi, Kürtler ile Türkçe konuşmayan diğer Müslüman gruplar arasındaki sosyal ve tarihsel farklardı. Kürtler evvela nüfus olarak Türkçe konuşmayan diğer Müslüman gruplara kıyasla çok daha kalabalıktılar. İkinci olarak, Anadolu'nun belli bir bölgesinde meskundular ve meskun oldukları pek çok mahalde çoğunluğu oluşturmuyorlardı. Son olarak, Kürtler meskun oldukları havalide çoktandır yaşıyorlardı; diğer Müslüman gruplar gibi Anadolu'ya yakın zamanda gerçekleşmiş bir göç neticesinde yerleşmiş değildiler. Bu durum, aslında Cumhuriyet'in neden bir Çerkez, Laz ya da Arnavut sorunu olmayıp bir Kürt sorunu olduğunu da fazlasıyla açıklar: Çerkez, Laz ve Arnavutlar gibi gruplar, sahip oldukları

106 Soner Çağaptay, *Türk Kimdir* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 2010), s. 97-100.

107 Kemal Karpat, özellikle Kafkas göçmenlerinin Batı Anadolu'nun değişik yerlerine küçük gruplar halinde yerleştirildiklerini, ancak bu yerleştirme siyasetine rağmen, bu gruplar ile diğer gruplar ve merkez arasındaki temas zayıf olduğundan, yerleştirilenlerin 1950'lere kadar etnik kimliklerini muhafaza ettiklerini iddia etmektedir. Anlaşılan o ki, Kafkas göçmenlerinin ulusal çerçeveye dâhil edilmesi de ancak 1950'lerden sonra pazar ilişkilerinin gelişmesiyle beraber mümkün olmuştur. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, s. 98-99.

Cumhuriyet, mekânı ve nüfusu ulusallaştırma hedefinin Kürtlerle ve Kürtlerin meskun olduğu yerlerle ilgili kısmını da esas olarak iskân vasıtasıyla hayata geçirmeye girişti. Ne var ki, burada arzulanan sonucun alınması pek de mümkün olmadı.

sosyotarihsel vasıflar sebebiyle (az sayıda olmak, dağınık bir biçimde yerleşmiş olmak ve göç vasıtasıyla yeni bir vatan edinmiş olmak) Cumhuriyet'in önerdiği "Türkçe konuşan Müslümanlardan oluşan bir ulus" fikrine razı olurken, Kürtler yukarda sayılan sosyotarihsel vasıfları sebebiyle buna razı olmadılar. Bu iradelerini, ayaklanma ve isyan gibi etkinliklerle fazlasıyla gösterdiler.

Cumhuriyet, Kürtlerin Türkçe konuşan Müslümanlardan oluşan ulus halinin dışında olmalarına müsamaha göstermedi. Bu durum karşısında başvurduğu başat vasıta da, yerinden etme ve zorunlu iskân oldu. Bu minvaldeki ilk tecrübe, 1925 yılında gerçekleşen Şeyh Sait ayaklanmasının ardından yaşandı. Bu Kürt ayaklanmasının ardından yüksek bürokrasinin çeşitli unsurları tarafından hazırlanan ve daha sonra "Şark Islahat Planı" olarak uygulamaya konan raporlar, hem meseleyi hem de öngörülen çözüm biçimini açıkça ortaya koyuyordu.¹⁰⁸ Şark Islahat Planı'na zemin teşkil eden Abdulhalik Renda raporu¹⁰⁹ meseleyi en billur şekliyle tarif ediyordu. Bu rapora göre, Fırat'ın doğusundaki bölgede yaşayan Kürt nüfusu bir milyondan fazlaydı ve bölgedeki Türk nüfusu Kürt nüfusun dörtte birinden daha azdı. Renda raporunun çözüm önerisi de açık ve netti: "Türkiye arazisinde iki milletin aynı kudret ve selahiyetle hâkim bulunması imkânı" olmadığından, "Türk nüfus ve nüfuzunu hâkim kılmak" farzı.¹¹⁰

Fırat'ın doğusunda "Türk nüfus ve nüfuzunu hâkim kılmak"ın yolu da, asimilasyonun bilinen bütün araçlarını –en başta da zorunlu iskânı– istihdam etmekten geçmekteydi. Nitekim, hem Renda raporu hem de genel olarak Şark Islahat Planı, Fırat'ın doğusundaki Kürtlerin Fırat'ın batısına nakledilip, boşaltılan yerlere Türkçe konuşan Müslümanları yerleştirmeyi meselenin hallinde en etkili araç olarak önermekteydi. Şark Islahat Planı, on sene zarfında 500 bin (Türk) nüfusun bölgeye yerleştirilmesini ve bunun için bütçeye her sene 5 milyon lira tahsisat konmasını öneriyordu.¹¹¹

Plan bu olmakla beraber, Cumhuriyet, Kürtlerin zorunlu iskânında arzuladığı hedeflere ulaşacak donanımına sahip değildi. Bu sebeple Cumhuriyet'in ilk yıllarında zorunlu iskân hedefinin fiili sonuçları epey sınırlı kaldı. Kürtlerin yeniden iskân edilmesine yönelik Cumhuriyet'in ilk teşebbüsü 1926 yılında gerçekleşti. Bu yıl çıkarılan 885 sayılı yasa, bir yandan ülkeye kabul edilecek muhacirlerin Türk kültüründen olması şartını getirirken, diğer yanda da göçer aşiretlerin yerleşikleştirilmesi için İçişleri Bakanlığı'nı yetkili kılıyordu.¹¹² Yasanın göçer aşiretlerden kastettiği büyük ölçüde Kürtlerdi. İkinci önemli teşebbüs, hemen bir yıl sonra, 1927 yılında oldu. Bu yıl çıkarılan "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakline Dair Kanun," bugünkü Ağrı civarındaki 1.400 Kürt'ün yerinden edilmesine yol açtı.¹¹³ Yerinden edilenler Kürt kalabalıklarını yönlendirme ihtimali olan aşiret ileri gelenleri ve şeyhlerdi.¹¹⁴ Cumhuriyet'in bu ilk teşebbüsleri ihmal edilebilir sayıda Kürt'ün yerinden edilmesiyle sonuçlandı. Cumhuriyet'in başından 1932 yılına kadar yerinden edilenlerin sayısının 2.774 olduğu belirtilmektedir.¹¹⁵

¹⁰⁸ Şark Islahat Planı için bkz. Mehmet Bayrak *Kürdoloji Belgeleri* (Ankara: Özge Yayınları, 1994), s. 233-270.

¹⁰⁹ Abdulhalik Renda, CHP Milletvekiliği, Maliye ve Milli Savunma Bakanlığı gibi görevlerde bulunduktan sonra 1935 ve 1946 yılları arasında Meclis Başkanı oldu. Rapor için bkz. Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri*, s. 255.

¹¹⁰ Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri*, s.255.

¹¹¹ *A.g.k.*, s. 259.

¹¹² Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakline Dair Kanun, No. 1097, 10 Haziran 1927, Resmi Gazete No. 624, 19 Haziran 1927.

¹¹³ Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze...*, s. 148-149.

¹¹⁴ *A.g.k.*, s. 163.

¹¹⁵ Soner Çağaptay, *Türk Kimdir*, s. 86.

Cumhuriyet'in iyi düşünölmüş ve örgütlenmiş ilk büyük iskân girişimi, 1934 yılında yaşandı. Bu yıl çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu, Kürt meselesini zorunlu iskânla halletmeye ahdetmiş bir manifesto niteliğindedir.

Cumhuriyet'in iyi düşünölmüş ve örgütlenmiş ilk büyük iskân girişimi, 1934 yılında yaşandı. Bu yıl çıkarılan 2510 sayılı İskân Kanunu, Kürt meselesini zorunlu iskânla halletmeye ahdetmiş bir manifesto niteliğindedir.¹¹⁶ Gerekçesi, kanunun amacını şüpheye yer bırakmayacak denli açık biçimde ortaya koyuyordu. Kanunu hazırlayanlara göre, "Türk bayrağına gönöl bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye Cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun" göstermişti. Nitekim kanunun ilk maddesi, niyet edilenin Kürtleri zorunlu iskân vasıtasıyla Türkleştirmek olduğunu açıkça telaffuz ediyordu. 2510 sayılı İskân Kanunu'nun ilk maddesi şöyleydi: "Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi görevi Dâhiliye Vekilliği'ne verilmiştir."¹¹⁷

1934 İskân Kanunu Türkiye'de üç iskân mıntıkası tanımlamıştı: "Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerler" 1 numaralı; "Türk kültürüne temsili istenen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerler" 2 numaralı; "yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamete yasak edilen yerler" de 3 numaralı iskân mıntıkları olarak gösteriliyordu.¹¹⁸ Kanunun

116 1934 İskân Kanunu üzerine yapılmış önemli bir çalışma için bkz. İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi Türkiye'deki Uygulama Kürtlerin Mecburi İskânı* (İstanbul: Komal Yayınevi, 1977).

117 İskân Kanunu, no. 2510, 14 Haziran 1934, *Resmi Gazete*, No.2733, 21.06.1934.

118 A.g.k.

devam eden maddeleri, 1 numaralı mıntıkların Kürtlerce meskun Doğu ve Güneydoğu illeri, 2 numaralı mıntıkların Kürtlerin yerleştirilmesi uygun görülen Türklerle meskun Anadolu illeri olduğunu göstermektedir.

İskân Kanunu'nun cüretkârlığı ortadadır. Kanun, Kürt meselesine ya da Kürtlerin Türk ulusal kültür dairesi dışında olma hallerine kapsamlı bir iskân siyasetiyle bir hamlede son vermek niyetindedir. Ne var ki uygulama Cumhuriyet'in bunu gerçekleştirecek donanımdan mahrum olduğunu gösterecektir. 1934 İskân Kanunu'nun ardından Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin ve Çoruh illerinden 5.074 hanede yaşayan 25.831 kişinin Batı Anadolu'da zorunlu iskâna tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de nüfus oturuş ve yayılışını "Türk kültürüne bağlılık" esaslarına göre hakkında düzenleyebilmek için bundan çok daha fazlasının yapılması gerektiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Nitekim, Şark Islahat Planı, Fırat'ın doğusundan batıya sevk edilmesi lazım gelen Kürt sayısını 500.000 olarak gösteriyordu. İskân Kanunu'yla yerinden edilen Kürt sayısı bunun çok altında kaldığı gibi, çok partili rejime geçilmesinin ardından 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı kanun, İskân Kanunu mucibince nakledilenlerin nakledildikleri yerde oturma zorunluluğunu kaldırdı. Bunun üzerine 4.128 hanede yaşayan 22.516 kişi, göç ettirildikleri yerlerine geri döndü.¹¹⁹

Kürt vatandaşları yerinden etme ve iskân vasıtasıyla Türk ulusal dairesine sokmaya dönük son büyük girişim, 1937-1938 yıllarında Dersim ve havalisinde yaşandı. Yakın zamanda ortaya çıkarılan belgeler, Dersim'de yaşanan mübalağa katliamı¹²⁰ hacimli bir

119 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, No. 50 (1990), s. 64.

120 Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi'nce yayımlanan *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar* adlı meşhur kitap, Dersim İsyanı esnasında 17 günde yapılan tarama harekâtında ölü ve diri 7954 kişinin ele geçirildiğini ve 1019 silahın toplandığını rapor etmektedir. Bkz. Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi, 1972).

---

yerinden etmenin takip ettiğini gösteriyor. Devrin iskân müdürü Reşad Tanyeri'den kalan belgeler, Dersim Katliamı'nın ardından 5.000-7.000 kişinin meskun oldukları havaliden zorla kopartılıp Anadolu'nun muhtelif illerinde zorunlu iskâna tabi tutulduğuna işaret ediyor.¹²¹ Dersim havalisinden koparılanların Türk ulusal dairesine temsilini hızlandırmak için yerinden edilenlerin beşer kişi bir köye yerleştirilmek suretiyle iskân edildikleri anlaşılmaktadır.¹²²

1938, Kürtleri yerinden etme vasıtasıyla Türkleştirme girişiminin son uğrağı oldu.

1938, Kürtleri yerinden etme vasıtasıyla Türkleştirme girişiminin son uğrağı oldu.¹²³ Cumhuriyet'in Kürt meselesinde takip ettiği haşin siyaset çok partili rejime geçilmesini takiben yerini daha mutedil bir siyasete bıraktı. Çok partili rejime eşlik eden tarımda makinalaşma ve hızlı kentleşme süreçleri, Kürtlerin zorla iskân edilmeden Batı'ya naklinin önünü açan sosyolojik süreçler oldu. Bu sosyolojik süreçlere bağlı olarak, Cumhuriyet'in ilk döneminde zorla iskân edilenlerden çok daha fazla sayıda Kürt, Fırat'ın batısındaki illere yerleşmeye başladı.

---

121 Hüseyin Aygün, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân* (İstanbul: Dipnot Yayınları, 2009), s. 146.

122 A.g.k.

123 Bu temel uğraklar, Türkiye'de mekânın ve nüfusun ulusal kılınması girişiminde iki farklı tekniğin kullanılmış olduğunu gösteriyor. Türkleştirme genel misyonu, gayrimüslimlerin ulusallaştırılmak istenen mekânın (vatanın) dışına ihracı, Türkçe konuşmayan Müslümanlarınsa bu mekân içinde yer değiştirmeleriyle gerçekleştirilmek istenmiştir. Mekân ve nüfus, gayrimüslimlerin tehcir ve mübadele yoluyla yurt dışına çıkarılması, Türkçe konuşmayan Müslümanlarınsa Türkçe konuşmalarını mümkün kılacak şekilde yeniden iskân edilmeleriyle ulusal kılınmaya, Türkleştirilmeye çalışılmıştır.

B. KÜRT 'ZORUNLU' GÖÇÜNDE "DOKSANLAR TECRÜBESİ"

1938'i takip eden elli yıl, yerinden etmenin Kürt meselesinin hallinde başat vasıta olmaktan çıktığını gösteriyor. Ne var ki, Kürt meselesinin 1990'larla beraber düşük yoğunluklu bir savaş üretecek kıvama gelmesiyle beraber yerinden etme siyaseti yeniden istihdam edildi. Ancak, bu dönem gerçekleşen yerinden etme faaliyetinin öncelikli hedefinin Türkleştirme olduğunu söylemek zor. Yerinden etme, Kürtçe konuşan köylüleri büyük şehirlere yerleşmeye zorlamış olmak gibi sonuçları üzerinden dolaylı olarak Türkleşmeye katkıda bulunmuş olabilir. Fakat "doksanlar tecrübesi"nin esas amacı, PKK militanlarının dağlık arazide barınmasının önüne geçmek ve Kürtler ile örgüt arasındaki bağları koparmaktı. Esas amacı her ne olursa olsun, 1990'larda hayata geçirilen yerinden etme faaliyeti hacmi bakımından öncekilerle kıyaslanamazdı. On yıl kadar bir süre içinde 3 bin kadar köy ya da mezra kimi zaman yakılarak ve meskunlarına herhangi bir mühlet verilmeden boşaltıldı. Birkaç milyon yurttaşın yaşadığı bir havaliden, bir milyondan fazla yurttaş yerinden edildi.

1990'lı yıllarda, Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgede ağırlıkla devlet eliyle gerçekleşen zorla göç, hukukun en formel biçimiyle dahi bütünüyle askıya alındığı, yerinden yurdundan edilen Kürtlerin en temel vatandaşlık haklarının sistematik olarak ihlal edildiği bir süreç oldu.

1990'lı yıllarda, Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgede ağırlıkla devlet eliyle gerçekleşen zorla göç, hukukun en formel biçimiyle dahi bütünüyle askıya alındığı, yerinden yurdundan edilen Kürtlerin en temel vatandaşlık haklarının sistematik olarak ihlal edildiği bir süreç oldu. Üstelik, bir milyondan fazla insanı on-on beş yıl içerisinde yerinden etme harekâtı, herhangi bir yasal dayanak olmaksızın gerçekleştirildi. O dönemde yürürlükte olan Olağanüstü Hal Kanunu, bölge valilik makamına güvenliğin sağlanması adına

“belli yerleşim yerlerini boşaltmak veya başka yerlere nakletmek”¹²⁴ yetkisini tanımış olmasına rağmen, mezra, köy ve yer yer ilçe merkezlerinin boşaltılması bir yasaya, mahkeme kararına ve idari tasarrufa dayandırılmadan yürütüldü. Böylece, toplumun görmediği, duymadığı bu büyük afet, hukukun da ‘gözünden kaçtı’. Bu toplumsal körlük hali sayesinde devlet, OHAL bölgesinde kırsalı boşaltmaya yönelik bir askeri politikanın varlığını, bu politika uyarınca güvenlik görevlilerinin binlerce mezra ve köyü boşalttığını, ve bölgede yaşayan halkın iradeleri dışında yerlerinden edildiğini onyıllar boyunca inkâr edebildi.

Yasal bir zemine dayandırılmaksızın gerçekleştirilen 1990’ların zorunlu Kürt göçünün bu anlamda 1930’ların zorla iskânından temel bir farkı bulunmaktadır. 1930’ların yerinden etme politikası, kimin nereye yerleştirileceği gibi detaylara varana kadar kanunla düzenlenmiş ve yasal bir çerçevede gerçekleştirilmişken, 1990’lardaki büyük göç hukukun dışında cereyan etmiştir. Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana edinilen devlet tecrübesi göz önüne alındığında, bu durumun bir tesadüf olduğu düşünülemez. Bilakis, 1990’lardaki göçün kasti bir yasal belirsizlik içinde tasarlandığını düşünmek mümkün. Zira, 1930’lardaki iskân politikalarının yasayla düzenlenmiş olması, zorla göçü görünür kıldığı gibi, resmi kayıtlara da geçirmişti. Hangi etnik grup mensuplarının ülkenin neresine gideceği, kimlerin hangi köylere yerleştirileceği önceden yasayla düzenlenmiş, uygulama da bu yasal çerçeve içerisinde oldukça düzenli olarak gerçekleştirilmişti. O dönemde göçe zorlanan Kürtlerin yerinden edilmeleri gibi, geri dönüşleri de bir yasal düzenlemeyle mümkün olmuştu. İskân Kanunu’nu yürürlükten kaldıran 1947 tarihli ve 5098 sayılı yasa, Batı bölgelerine yerleştirilen Kürtlerin bu bölgelerdeki zorunlu iskânına son vermiş, onlara bir nevi ‘geri dönüş hakkı’ tanımıştı. Bu durum, 1930’larda yerlerinden edilen kişilerin büyük

çoğunluğunun gönüllü olarak evlerine geri dönmelerini mümkün kılmıştı.¹²⁵

Bu anlamda, içinde bulunduğumuz mevcut durumun bir gerilemeyi ima ettiği açıktır. 1990’larda bir milyondan fazla insanı yerinden eden zorla göçün hukuk nezdinde ‘yok’ sayılması, geri dönüşün göçe zorlanan insanlar için daimi bir belirsizlik olmasını mümkün kılmaktadır. Kuşkusuz, Kürtlerin geriye dönüşlerinin önünde, bölgede çatışmaların devam ediyor olması, bu nedenle can ve mal güvenliği kaygısı, yine bu nedenle tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynaklarının büyük ölçüde azalması, kırsal hayatın özellikle gençler ve kadınlar açısından çekici olmaması gibi birçok başka engel de bulunmaktadır. Dolayısıyla, devletin 1947’dekine benzer bir yasal düzenlemeyle geri dönüşün önünü açmasının o dönemdeki gibi kitlesel bir geriye göçe yol açacağını iddia etmiyoruz. Tersine, öyle anlaşıyor ki, bugün sayıları milyonları bulan yerinden edilmiş Kürtlerin büyük çoğunluğu açısından geri dönüş mümkün olmadığı gibi, arzu edilir de değil. Burada söylemek istediğimiz, yerlerinden edilenlere geri dönüş hakkı tanıyan bir yasal düzenlemenin yokluğunda, Kürtlerin topraklarına geri dönmelerinin kamu otoritesinin iznine –ve dolayısıyla keyfiyetine– tabi olduğudur.

Nitekim, 1994’ten itibaren OHAL kapsamındaki 14 ilde uygulanmakta olan köye dönüşe ilişkin hükümet programlarının¹²⁶ herhangi bir yasal dayanağı bulunmamaktadır. Bunların en sonuncusu olan 1999 tarihli Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP),

124 Olağanüstü Hal Kanunu, No. 2935, 25.10.1983, *Resmî Gazete* No. 18204, 27.10.1983, Madde 11 (Madde 9’a referansla).

125 Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze...”, s. 64. Daha önce belirtildiği üzere, Tekeli, göçe zorlanan 25.831 kişiden 22.516’sının topraklarına geri döndüğünü belirtiyor.

126 Geri dönüşlerle ilgili ilk projeler, güvenliği sağlanmış olan köylerin altyapı çalışmalarının yapılması amacıyla 1994 yılında başlatılmış, 1994-1999 yılları arasında Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. 1999 tarihinden itibaren Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) adını alan bu çalışmaların planlama ve uygulama çalışmaları, İçişleri Bakanlığı’nın sorumluluk ve koordinasyonu altında yürütülmektedir. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü websitesi, http://www.illeridaresi.gov.tr/default_Bo.aspx?content=1025.

kendisine tahsis edilmiş bir bütçesi olmayan, kapsamı ve uygulama kriterleri muğlak,¹²⁷ yasal dayanağı bulunmayan ve yerinden edilenlere yasalarla güvence altına alınmış bir ‘geri dönüş hakkı’ getirmeyen bir uygulamadır.¹²⁸ Adından da anlaşılacağı üzere bir ‘proje’ olan KDRP, mülki amirlere kimlerin geri dönüşlerine hangi koşullarda izin verileceği, kamu kaynaklarının nereye harcanacağı, dönmelerine izin verilen kişilere ne kadar aynı yardım yapılacağı hususlarında son derece geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır.¹²⁹

Kuşkusuz, bu derece büyük bir insan kitlesine karşı bu denli ağır hak ihlallerinin gerçekleşmesi, yargının göz yumması olmaksızın mümkün olamazdı. OHAL döneminde ve bölgesinde yargı, son derece sistemli bir biçimde yürütülen köy boşaltma ve yakma, faili meçhul cinayet, yargısız infaz, işkence ve kötü

Böylece yasal mercilere başvurma hakları ellerinden alınan Kürtler, mezra ve köylerinin boşaltıldığı sırada güvenlik güçleriyle gerçekleşen birincil muhataplıklarının ardından devlet otoritesiyle bu ikinci karşılaşmalarında da vatandaşlığın dışına itilmişlerdir.

muamele, gözaltında kayıp gibi ağır insan hakları ihlallerini görmemek üzere gözlerinin üzerindeki bağı büsbütün sıkılaştırmıştı. Devlet eliyle yerlerinden edilen Kürtlerin bir bölümü, o dönemde, OHAL koşullarında şaşırtıcı bir direnç ve cesaret sergileyerek mülki amirlere başvurmuş, savcılara suç duyurularında bulunmuştu. Ancak, birkaç istisnanın dışında, bu çabaları savcıların soruşturma açmama kararı almalarıyla, soruşturma açtıkları istisnai durumlardaysa mahkemelerin takipsizlik kararı vermeleriyle sonuçlanmıştır. Böylece yasal mercilere başvurma hakları ellerinden alınan Kürtler, mezra ve köylerinin boşaltıldığı sırada güvenlik güçleriyle gerçekleşen birincil muhataplıklarının ardından devlet otoritesiyle bu ikinci karşılaşmalarında da vatandaşlığın dışına itilmişlerdir. AİHM’in ilk kez 1996 tarihli *Akdivar* kararında vurguladığı, ve daha sonra onlarca benzer kararında da tekrarlayacağı üzere, ulusal yargının Kürtlere yapılan hak ihlallerine karşı tepkisizliği, OHAL döneminde bölgede etkili bir iç hukuk mekanizmasının varlığından söz etmeyi mümkün kılmamıştır.¹³⁰

127 Başlatıldığı günden itibaren İçişleri Bakanlığı ile Başbakanlık’ın genelgeleriyle düzenlenen KDRP’nin ilke ve esasları konusunda kamuoyuyla paylaşılan ilk bilgi, Bakanlar Kurulu tarafından 2005’te kabul edilen bir prensip kararının KDRP’ye ilişkin bölümleri olmuştur. Bakanlar Kurulu, “Yerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler”, prensip karar, 17 Ağustos 2005. İçişleri Bakanlığı’nın KDRP’ye ilişkin 2000, 2005 ve 2009 tarihli genelgeleri ile Başbakanlığın 1998 tarihli genelgesine ilişkin kısa bilgiler de son yıllarda İçişleri Bakanlığı’nın websitesinde yer almaktadır. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü websitesi, http://www.illeridaresi.gov.tr/default_Bo.aspx?content=1025.

128 Nitekim, İçişleri Bakanlığı’nın websitesinde projenin amacı, geri dönmek isteyenlerin “kendi köyleri civarında veya arazisi müsait başka yerlerde iskân edilmeleri” olarak belirtiliyor. Yani, göç mağdurlarının kendi köyelerine geri dönüşleri için bir güvence verilmiyor. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü websitesi, http://www.illeridaresi.gov.tr/default_Bo.aspx?content=1025.

129 KDRP’nin içerik ve uygulaması bu raporun kapsamı dışındadır. Öte yandan, Van sahasının verilerinin değerlendirildiği “Vatandaşlık ve Adalet Bağlamında Van’da Yerinden Edilme” başlıklı üçüncü kısımda, köylerine geri dönmek isteyen mağdurların yakın zamana kadar yereldeki mülki amirlerin engellemeleriyle karşılaştıklarına dair anlatıları yer almaktadır. KDRP’nin uygulamaları hakkında bkz. Human Rights Watch, *Displaced and Disregarded: Turkey’s Failing Village Return Program* (New York: Human Rights Watch, 2002); Kurban vd., “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek...

C. AB SÜRECİNDE TÜRKİYE’NİN YERİNDEN EDİLENLERE İLİŞKİN POLİTİKALARI

Türkiye’nin 1999 yılında AB üyeliğine aday ülke statüsü kazanmasıyla birlikte, devletin onyıllar boyunca yerinden edilme sorununun dışında tutmayı başardığı uluslararası kamuoyu, genelde Kürt Sorunu’na özelde ise zorla göçe müdahil olmak için ihtiyaç duyduğu mecrayı ve araçları bulmuş oldu. 2000’lere gelindiğinde, devlet, yerinden etme meselesiyle

130 AİHM, *Akdivar ve Diğerleri Türkiye’ye Karşı*, 1996.

nihayet 'yüzleşmek', sorunun varlığını kabul etmek ve göçe zorlanan insanların durumunu iyileştirici tedbirler almak zorunda kalacaktı.

Bu konjonktür değişikliğinin ilk somut sonucu, yerinden edilmiş Kürtlerin durumlarını ve sorunlarını yerinde incelemek üzere resmi bir ziyaret yapmak amacıyla o güne dek birçok başarısız girişimde bulunan BM Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng'in, nihayet 2002'de Türkiye tarafından resmen davet edilmiş olmasıdır.¹³¹ Devlet yetkilileri, sivil toplum kuruluşları ve yerinden edilmiş kişilerle yerinde görüşmeler yapan Deng, ziyareti sonrasında kaleme aldığı raporunda¹³² Türkiye hükümetine yedi başlık altında bir dizi önerilerde bulunmuştur.¹³³ Bu önerilerin arasında, yerinden edilmiş nüfusun gerçek sayısının, bu kişilerin içinde bulunduğu yaşam koşullarının, sorunlarının ve ihtiyaçlarının, köye geri dönüşün önündeki engellerin ve hükümetin bu nüfusa dönük politikalarının ihtiyaçlara ne derecede cevap verdiği tespit edilmesi için bağımsız bir bilimsel araştırma yapılmasının yanı sıra, yerinden edilmiş kişilerin zararlarının tazmin edilmesi amacıyla gerekli yasal düzenlemenin bir an önce yapılması da bulunuyordu.

Francis Deng'in 2002 tarihli bu raporunun, devletin yerinden edilme meselesiyle –en azından diplomatik düzeyde– yüzleşmek zorunda kalmasının miladı

Francis Deng'in 2002 tarihli bu raporunun, devletin yerinden edilme meselesiyle –en azından diplomatik düzeyde– yüzleşmek zorunda kalmasının miladı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Gerek AB, gerek AİHM, gerekse uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşları, Türkiye'nin zorla göçe ilişkin 'performansı'nı Deng raporunu esas alarak ölçmeye, hükümete buna göre tavsiye ve telkinlerde bulunmaya başladı. AB'nin, Deng'in sözünü ettiği tazminat yasasının çıkartılmasını, müzakerelerin başlaması için Türkiye'nin yerine getirmesini beklediği siyasi kriterlerin arasına dâhil etmesi üzerine, hükümet 2003 tarihli Ulusal Program'da yasanın 2004 yılında yürürlüğe gireceğini taahhüt etti.¹³⁴

Nihayet, AİHM'in, güvenlik görevlilerince 1994 yılında boşaltılan Tunceli'nin Hozat ilçesine bağlı Boydaş köyüne ilişkin Haziran 2004 tarihli *Doğan ve Diğerleri* kararında, Francis Deng'in raporuna atıfta bulunarak, 1996 yılından bu yana köy boşaltmalarına ilişkin davalarda geliştirmekte olduğu içtihatında ilk kez Türkiye'nin yerinden edilme meselesinin adını koyması, böyle bir meselenin varlığını saptaması, devleti zor durumda bıraktı.¹³⁵ AİHM'ce değerlendirilmeyi bekleyen köy boşaltmalarına ilişkin 1.500 benzer başvurunun ima ettiği uluslararası itibar kaybı ve devletin maliyesine getireceği yük, tazminat yasasının kabulünün artık kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştu. *Doğan ve Diğerleri* davasında mahkûmiyet kararının verildiği sırada Meclis'te bekletilmekte olan yasa, Temmuz 2004'te kabul edilerek yürürlüğe girdi.

131 Deng, 1990'lı yıllarda Türkiye'nin BM Daimi Temsilciliği nezdinde yaptığı girişimlerin 'Türkiye'de bir yerinden edilme sorunu olmadığı' gerekçesiyle sadece Dışişleri Bakanlığı değil, aynı zamanda BM Kalkınma Programı'nın Türkiye Temsilciliği tarafından engellenmesinin hikâyesini TESEV tarafından düzenlenen bir konferansta ayrıntılarıyla aktarmıştır. Francis Deng, açılış konuşması, *Türkiye'de ve Dünyada Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri*, uluslararası konferans, TESEV, İstanbul, 4-5 Aralık 2006.

132 Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng, *Internally Displaced Persons: Profiles in Internal Displacement: Turkey*, E/CN.4/2003/86/Ek.2, 27 Kasım 2002 (bundan böyle "Deng Raporu").

133 Türkiye hükümetinin Francis Deng'in önerilerini yerine getirme amacıyla aldığı yasal ve siyasa tedbirlerinin eleştirel bir analizi için bkz. Kurban vd., *Güvensizlik Mirasının Aşılması...*

134 Bakanlar Kurulu, "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar", No. 2003/5930, 23 Haziran 2003, *Resmi Gazete* No. 25178 Mükerrer, 24 Temmuz 2003 (bundan sonra "2003 Ulusal Programı").

135 AİHM, *Doğan ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*, No. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, 29 Haziran 2004.

Böylece uluslararası kamuoyu, Kürt avukatların ulusal ve uluslararası dava açma ve savunuculuk faaliyetleri sonucunda gündemine aldığı meseleye ilişkin takibinin semeresini, Türkiye üzerinde etkili bir baskı oluşturmasına vesile olan AB üyeliği sürecinde toplamaya başlamış, sorunun varlığını onyıllar boyunca reddeden zihniyeti en azından bir sorunun olduğunu teslim etme noktasına getirebilmiştir.¹³⁶ Bugün artık devlet, Türkiye’de bir ‘ülke içinde yerinden olma’¹³⁷ sorunu olduğunu, 350-370 bin civarında insanın mezra ve köylerinden ayrıldığını teslim etme noktasına gelmiş bulunuyor. Ancak, bu yeni söylem ve tutum kendi içerisinde son derece sınırlı ve çelişkili

olduğu gibi, devlet politikasında temel bir değişime de işaret etmemektedir. Nitekim, İçişleri Bakanlığı yetkililerinin yerinden edilmiş nüfus için yerinden ‘olmuş’ ifadesini kullanması tesadüfi değildir. Sanki nedeni belirsiz ve açıklanamaz, devletin iradesinin dışında teşkil etmiş bir ‘durum’, yüzyıllar boyunca o topraklarda yaşayan insanların birdenbire yerlerinden olmasına yol açmıştır. ‘Edilme’ yerine ‘olma’ kelimesinin kullanımı, bir etimolojik tercihin çok ötesinde, bilinçli bir ideolojik tutuma işaret etmektedir. Bu tercih, devletin yaşanan bu büyük ve trajik göçteki sorumluluğunu sıfıra indirgemektedir.

İçişleri Bakanlığı’nın son on yıldır çeşitli vesilerle yerinden edilmenin niteliksel boyutuna dair telaffuz ettiği 350 bin ila 380 bin rakamları da bu tutum ve söylem değişikliğinin sınırlarına işaret etmektedir.¹³⁸ Yerinden edilmiş insanların sayısını, Kürt siyasi hareketinin ve ulusal/uluslararası insan hakları örgütlerinin onyıllar boyunca iddia ettiği üzere milyon(lar)la telaffuz etmenin, devlet açısından aşılması güç bir psikolojik eşige işaret ettiği anlaşılıyor. Üstelik, devletin BM’nin baskısıyla kerhen yaptırmak zorunda kaldığı ve finanse ettiği bağımsız bir akademik çalışma, gerçek sayının 950.000 ila 1.250.000 arasında olduğunu ortaya koymuş olmasına rağmen,¹³⁹ İçişleri Bakanlığı bu nüfusun

¹³⁶ Yerinden edilmenin Türkiye’nin AB üyeliği sürecinde BM, AB ve Türkiye tarafından ‘idare’ edilerek depolitize edilmesine eleştirel bir bakış için bkz. Bilgin Ayata ve Deniz Yükseker, “İnkâr Siyasetinden ‘İdare’ Politikasına: Kürtlerin Zorunlu Göçü”, *Birikim* dergisi, Ocak 2007; ve Bilgin Ayata, “İnkârdan Diyaloga: Türkiye’de Yerinden Edilmeye Yönelik Yeni Ulusal ve Uluslararası Politikalar Üzerine bir Analiz”, *Türkiye’de ve Dünyada Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri*, uluslararası konferans, TESEV, İstanbul, 4-5 Aralık 2006.

¹³⁷ İngilizcesi “internal displacement” ve “internally displaced persons” olan “ülke içinde yerinden edilme” ve “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler” kavramlarının Türkçe çevirisi, son yıllarda hükümet ve BM Kalkınma Programı ile sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler arasında ihtilaf konusu olmuştur. BM’nin konuyla ilgili Yol Gösterici İlkeleri’nde belirtildiği üzere, uluslararası hukuk devletlere, silahlı çatışmaların olduğu bölgelerde güvenliği sağlamak üzere ve geçici olmak kaydıyla sivil halkın yerini değiştirme yetkisi veriyor. Ancak, bu yetkinin kullanımı, halkı önceden bilgilendirmek ve rızasını almak, yerleri değiştirilen insanlara yeni yaşam alanları ve barınma imkânları sağlamak gibi bazı koşullara tabi. Yol Gösterici İlkeler, gerçekleşen göçü, bu kriterlerin karşılanması durumunda “çatışmadan kaynaklanan yerinden olma” olarak adlandırırken, devletlerin bu koşullara uymadığı, keyfi davrandığı ve göçü bir cezalandırıcı mekanizma olarak kullandığı durumlarda ise ‘yerinden edilme’ olarak nitelendirmekte. Walter Kälin, *Birleşmiş Milletler Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler: Açıklayıcı Notlar* (Washington, D.C: Brookings Enstitüsü, 2005). Türkiye’deki yerinden edilmenin büyük ölçüde keyfi ve yasadışı gerçekleştiği, devletin Kürtleri ani ve hazırlıksız göçe tabi tutmasının yanı sıra onlara alternatif konut sağlamadığı göz önüne alındığında, yaşanan olayın ‘yerinden edilme’ olarak adlandırılması gerektiği açıktır. Ancak, gerek hükümet gerekse UNDP, sivil toplumun ve akademisyenlerin uyarılarına rağmen, sorunu ‘yerinden olma’ olarak adlandırmakta ısrar ediyor.

¹³⁸ İçişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı’ndan Bekir Sıtkı Dağ, 2006 yılında düzenlenen bir konferansta yerinden edilen kişilerin sayısını 358.335 olarak belirtmişken, İller İdaresi Genel Müdürlüğü’nden bir başka yetkili, 2009 tarihli bir başka konferansta 386.360 sayısını telaffuz etmiştir. Sırasıyla: Bekir Sıtkı Dağ, “Mevcut Gelişmeler. Türkiye ve Yerinden Olmuş Kişiler,” *Yerinden Olmuş Kişiler* konferansı, UNDP, Ankara, 23 Şubat 2006; Yılmaz Doruk, “Türkiye’de Yerinden Edilmişlik Olgusu”, *Türkiye’de Zorunlu Göç: Hükümet Politikaları*, uluslararası konferans tebliğleri, (İstanbul: TESEV, 2010), s. 46.

¹³⁹ Türkiye’de yerinden edilmenin sayısal boyutu, devlet ile sivil toplum arasında uzun zaman tartışma ve anlaşmazlık konusu olmuştur. Resmi kurumlar yerinden edilenlerin sayısının 355.000-370.000 civarında olduğunu ileri sürerken, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ile akademisyenler 1 ila 4 milyon arasında değişen rakamlar telaffuz etmişlerdir. Nihayet, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen ve devlet tarafından sipariş ve finanse edildiği için yarı-resmi

---

Son yıllarda devletin söyleminde meydana gelen yumuşamanın köklü bir değişikliğe işaret etmiyor olmasının bir diğer –ve en belirgin– nedeni de, yetkililerin köylerin güvenlik görevlileri eliyle boşaltıldığını inkâr etmeye devam etmeleridir.

---

büyükliğini 300 binlerle ifade etmeye devam etmektedir.¹⁴⁰

Son yıllarda devletin söyleminde meydana gelen yumuşamanın köklü bir değişikliğe işaret etmiyor olmasının bir diğer –ve en belirgin– nedeni de, yetkililerin köylerin güvenlik görevlileri eliyle boşaltıldığını inkâr etmeye devam etmeleridir. Son yıllarda bölgenin çeşitli illerinde yapılan saha çalışmaları sırasında görüşülen çok sayıda mülki amir, boşaltma kelimesini telaffuz eden araştırmacıların kullandığı dili düzeltmekten, köylerin aslında ‘boşalmış’ olduğunu vurgulamaktan geri durmamışlardır.¹⁴¹ Nasıl ki bir milyondan fazla insan yerlerinden olmuşsa, köyler de kendiliğinden boşalmıştır. Resmi anlatıya göre, geçimlerini sağlayamaz hale gelen insanlar ekonomik saiklerle ve

kendi iradeleriyle göç etmişlerdir. Öte yandan, bir zorla göç söz konusu olduysa da, bunun mümessili köylülere örgüte katılmaları yönünde baskı yapan PKK’dır. Bir kez daha, devletin resmi anlatısı, bu anlatının temel taşları olan terimlerle çelişebilmektedir. Bir yandan köylerin boşaltılmadığını vurgulayan yetkililer, diğer yandan göç sırasında bir zorlama gerçekleştiyse de bunu PKK’nın yaptığını belirtmektedirler. Yani, bölgede köyler boşaltılmamış, sadece PKK söz konusu olduğunda boşaltılmıştır.

Devletin, Kürtlere yönelik tutum ve zihniyetini dönüştürmeden, Kürt Sorunu’na yönelik ideolojik tutumundan taviz vermeden, bir milyondan fazla insanın yaklaşık on yıl içerisinde zorla veya zorunda kalarak yerlerinden edilmelerinin sorumluluğunu üstlenmeden, velhasıl çözüme yönelik yeni bir siyaset üretmeden Meclis’ten alelacele geçirdiği Tazminat Yasası, gerekçesi, içeriği ve uygulamasıyla, bugün devletin Kürt Sorunu’nda nerede durduğunu anlamak açısından son derece ufuk açıcı bir tablo sunmaktadır.

---

nitelik taşıyan bir anket çalışması, Türkiye’de 1990’larda çatışmalı süreçte yerinden edilenlerin sayısına dair bugüne dek yapılmış olan tek bilimsel tahmini ortaya koydu. BM Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi’nin talebi üzerine yapılan ve istatistiki temsil niteliği taşıyan bu araştırmaya göre, 1985-2005 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) kapsamındaki 14 ilden (bunlar aynı zamanda 1987-2002 yılları arasında tamamen veya kısmen Olağanüstü Hal ile yönetilen illerdir), 950.000 ila 1.200.000 arasında kişi “güvenlik nedeniyle” göç etmiştir. Hacettepe araştırması, s. 61. Öte yandan, üniversite, niteliksel ve niceliksel olarak iki aşamadan oluşan araştırmanın sadece anket verilerini yayımlamış, anket soru kağıtları ile derinlemesine mülakatların sonuçlarını açıklamaktan, bu yöndeki toplumsal taleplere rağmen, kaçınmıştır. Hacettepe çalışmasının bir eleştirisi için bkz. Dilek Kurban, “Raporun Söylemedikleri”, *Radikal* 2, 31 Aralık 2006; Dilek Kurban, “Bir Vatandaşlık Hakkı Talebi”, *Radikal* 2, 7 Ocak 2007.

¹⁴⁰ Örneğin bkz. Doruk, “Türkiye’de Yerinden Edilmişlik...”

¹⁴¹ Raporun yazarlarından Dilek Kurban’ın TESEV bünyesinde daha önceki yıllarda Batman, Hakkari, Diyarbakır’da gerçekleştirilmiş saha çalışmalarına dayalı gözlemi.

İkinci Bölüm

Devlet Göçe Zorlanan Kürtleri ‘Görüyor’: Bir ‘Adalet’ Arayışı Olarak Tazminat Yasası

Tazminat Yasası, tasarı olarak Meclis’e sunulduğu 2004 yılından bu yana çok ciddi eleştirilere uğramış, yasanın hem ulusal hukuk hem de AİHM içtihadıyla uyumsuzluğu, hakkaniyete aykırı hükümleri ve uygulamasındaki sorunlar nedeniyle yargıya taşınmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Nitekim, yasa, uygulamaya başlanmasının üzerinden henüz birkaç sene geçtikten sonra idari mahkemelere ve hatta AİHM’e taşınmıştır. Yasanın gerek içeriğinin gerekse uygulamasının birkaç sene içerisinde ulusal yargı üzerinden Strasbourg’a taşınmış olması, devletin AİHM kapısını yerinden edilmiş kişilere kapatma çabalarının sonuçsuz kaldığını gösterdiği gibi, yasanın gerekçesinde hedeflediği adaletin birçok mağdur açısından gerçekleşmediğine işaret etmektedir.

A. TAZMİNAT YASASI’NIN KABULÜ: DEVLETİN ‘FORMEL’ ADALET ARAYIŞI

1990’larda köylerin ve mezraların güvenlik görevlilerince boşaltılarak bir milyondan fazla Kürt vatandaşın zorla yerinden edilmesi, bu süreçte faili meçhul cinayetler, gözetiminde kayıplar, köy, orman ve evlerin yakılması, işkence ve kötü muamele, mülklerin tahrip edilmesi gibi ağır insan hakları ihlallerinin gerçekleşmesi, resmi anlatıda onyıllar boyunca inkâr edilmiştir. Devlet, meydana gelen maddi ve manevi zararları tazmin etmek bir yana, Kürt vatandaşlarının en temel anayasal haklarının ihlalindeki sorumluluğunu inkâr etmiş, bu ihlalleri gerçekleştiren güvenlik görevlilerinin yargılanmasını engellemiştir. Böylece, geçiş sürecinde adaletin en temel unsurları olan tazmin, hakikatin açığa çıkarılması ve cezalandırma, devlet eliyle engellenmiştir.

Bu arka plan, devleti, yerinden edilmiş vatandaşların maddi zararlarının karşılanması için bir tazminat yasası çıkarmaya sevk eden saiklerin ne olduğu sorusunu önemli kılmaktadır. Yıllarca, ulusal ve uluslararası alanda, ‘zorunlu’ göç sorununun varlığına ve bu meseleye ilişkin kendi sorumluluğuna ilişkin aktif bir inkâr politikası güden devleti 2004 yılında bir yasa çıkarmaya sevk eden siyasi, yasal veya sosyal unsur(lar) ne olmuştur? Bu sorunun yanıtı, sadece yerinden edilmeye veya Kürt Sorunu’na değil, ülkenin diğer siyasi meselelerine ilişkin olarak da devlet aklının ve mekanizmasının nasıl işlediğinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, yasanın hangi saiklerle ve nasıl bir ortamda kabul edildiğinin irdelenmesi, daha sonra ele alacağımız uygulamadaki sorunların nedenlerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Son olarak, Tazminat Yasası’nın hangi koşullar altında kabul edildiğinin hikâyesi, Türkiye’nin yasama ve siyaset yapma kültürünün daha iyi anlaşılması açısından öğretici olacaktır.

A.1. Tazminat Yasası Neden Çıkarıldı?

Tazminat Yasası’nın kabulünün ardında hangi saiklerin yattığı sorusunu, çeşitli kaynaklara başvurarak cevaplamaya çalıştık. Öncelikle, yasaların dayandığı saiklerin anlaşılmasında birincil kaynak olan yasa metnini, özellikle de gerekçesini inceledik. Daha sonra, yasaların lafızlarının yeterince aydınlatıcı olmamaları durumunda başvurulacak ikinci kaynak olan yasama organına başvurarak, Meclis’te Tazminat Yasası’na ilişkin görüşmeleri inceledik. Bu amaçla, 2004 yılında yasa tasarısının, daha ileriki yıllarda da yasada yapılan değişikliklerin görüşüldüğü Meclis oturumlarında söz alan iktidar ve muhalefet milletvekilleri ile hükümet temsilcilerinin konuya ilişkin konuşmalarını okuduk.

Üçüncü olarak, saha araştırması sırasında görüştüğümüz İçişleri Bakanlığı bürokratları ile Van Valiliği yetkililerinin yasanın amacına dair görüşlerine yer verdik. Daha sonra, yine Van'daki saha araştırması sırasında görüştüğümüz avukatların aynı konuda dile getirdikleri görüşleri değerlendirdik. Son olarak, AİHM'de beklemekte olan köy boşaltmalara ilişkin dosyalar nedeniyle meseleye müdahil olan Dışişleri Bakanlığı'nın yasanın kabul edilmesinde oynadığı rolü ele aldık. Birincil kaynaklar ile saha araştırmasından elde edilen tüm bu veriler, yasanın hangi saiklerle kabul edildiğine dair bütüncül bir tablo meydana getirmektedir.

A.1.a. Yasanın Gerekçesinden

Tazminat Yasası'nın genel gerekçesi, yasanın varoluş nedenini bir önceki bölümde ele aldığımız uluslararası konjonktürle açıkça ilişkilendirmektedir. Gerekçede, hükümetin 2003'te kabul ettiği Ulusal Program'ın etkin bir ulusal yargı sisteminin kurulmasına ilişkin bölümünde Tazminat Yasası'nın yürürlük tarihinin 2004 olarak belirlendiği hatırlatıldıktan sonra, yasanın AİHM'e yapılan başvuruları azaltmak ve "tazminat miktarlarının haksız zenginleşme aracı olarak" kullanılmasını engellemek amacıyla hazırlandığı belirtilmektedir. Öte yandan, yasanın hazırlanma gerekçesinin sadece AB'ye üye olmak ile AİHM'e başvuruların önünü almak türünde pragmatik dış politika hedefleri olmadığı, yasanın adalet, toplumsal barış ve terörle mücadele gibi 'dert'lerinin de olduğu anlaşılıyor. Nitekim gerekçede, zararların karşılanmasının "hakkaniyet ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin bir gereği" olduğu, "Devlete olan güveni pekiştirece[ği]; vatandaş-Devlet kaynaşmasını artıracak[ğı]; terörle mücadeleye ve toplumsal barışa önemli katkıda bulunacak[ğı]" vurgulanıyor.

Dolayısıyla, bir yandan hükümetin üzerindeki uluslararası siyasi baskıları bertaraf etmeyi ve tazminat meselesini mümkün olduğunca düşük maliyetle halletmeyi, diğer yandan yerinden edilmiş Kürtleri yeniden kazanarak PKK'dan uzaklaştırmayı ve bu yolla terörle mücadele etmeyi amaçlayan bir yasanın söz konusu olduğu anlaşılıyor.

A.1.b. Milletvekillerinin Gözünden – Meclis Müzakereleri

Yasanın gerekçesinde yer alan birbirleriyle çelişkili amaçlar, 2004 yılında devleti bu yasayı çıkarmaya iten gerçek saikin ne olduğu sorusunu gündeme getiriyor. Bu soruyu, yasayı tasarı aşamasından itibaren yakından izleyen ve nihai metinde az sayıda da olsa önemli bazı iyileştirilmelerin yapılmasında belirleyici rol oynayan dönemin milletvekillerinden CHP Diyarbakır Milletvekili Mesut Değer'e yönelttik. Değer'e göre yasa, iki temel saikle çıkartılmıştı: AB'nin Türkiye'nin üyeliği için ileri sürdüğü orta vadeli şartlardan birisini yerine getirmek, ve 1990'lı yıllarda "terörden zarar gören binlerce vatandaş" ile devlet arasında bozulan "dengeyi tamir etmek."¹⁴² Değer'e göre bu ikinci amaç öncelikli ve önemli, çünkü:

87-2002 Diyarbakır Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılanan insan sayısı 47.000. Bunu 10'la çarptığın zaman demek ki 470.000 insan devlete küs, devlete kırgın. Köyleri yakılmış, hayvancılık telef olmuş, tarlada ekip biçememiş, köyler boşaltılmış, 3.000 küsur köy diyorsun. Bu insanlar nereye gelmişler? Göç edip bir şehre gelmişler. Her aileyi 10'la çarptığın zaman 300.000 insan diyoruz ki göç etmiş. 300.000 insan devlet açısından baktığın zaman kırgın. [...] E şimdi amaç nedir? 1990'lı yıllarda terör yaşandı orada. Yaşanan sorunda yaş-kuru bir arada yakıldı. Her bölge insanı PKK'lı görüldü. Potansiyel suçlu gözüyle bakıldı. Zarar oluştu. Şimdi o zararı tespit etmek için halkla devlet arasındaki bağın yeniden tesisi ve kucaklamayı amaçlayan bu yasa [çıkartıldı].

Peki, tasarımı sadece birkaç saatlik bir müzakerenin ardından onaylayan yasama erkini hükümeti desteklemeye sevk eden saikler nelerdi? 2004'ün Temmuz ayında tasarımı yasalaştıran Meclis'te neler müzakere edilmişti? 16 Temmuz 2004'te Meclis'te tasarıya ilişkin yapılan müzakerelerin tutanakları, yasama organı ile tasarımı destekleyen milletvekillerinin hangi saiklerle hareket ettikleri hakkında önemli ipuçları sunuyor.¹⁴³ Öncelikle, genel

¹⁴² Mesut Değer'le görüşme, Ankara, 25 Mart 2010.

¹⁴³ TBMM, 117. Birleşim, 16 Temmuz 2004, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 57, Yasama Yılı: 2 (bundan sonra "TBMM, 2004, 117. Birleşim").

Peki, tasarıyı sadece birkaç saatlik bir müzakerenin ardından onaylayan yasama erkini hükümeti desteklemeye sevk eden saikler nelerdi? 2004'ün Temmuz ayında tasarıyı yasalaştıran Meclis'te neler müzakere edilmişti?

---

bir tespit olarak, CHP'nin ve CHP milletvekillerinin Meclis'te grubu bulunan diğer siyasi partiler ile milletvekillerine oranla görüşmeler sırasında oldukça aktif ve etkin bir rol oynadıklarını belirtelim. Kuşkusuz, bugün Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ile temsil edilen Kürt siyasi hareketinin 2004 yılında Meclis'te temsil edilmiyor olmasının önemli bir siyasi boşluk yarattığını, bir grup CHP milletvekilinin çabalarının bu boşluğu doldurmaya yetmediğini de görmek gerekir.¹⁴⁴

O dönemde Meclis'te yasayla ilgili en fazla söz alan, tasarıyı ilkesel olarak desteklemekle birlikte yerinden edilmişler lehine iyileştirilmesi için mücadele eden ve bu yönde çok sayıda önerge sunanlar CHP milletvekilleri olmuştur; buna mukabil, hükümetteki AK Parti'ye mensup milletvekilleri görüşmeler sırasında büyük ölçüde sessiz kalmış, tasarı hakkında konuşmak üzere söz alan bir AK Parti milletvekili hak temelli bir yaklaşım yerine devletin güvenliğini ve 'terörle mücadele'yi ön plana çıkaran bir konuşma yapmış, AK Parti milletvekillerinin yasaya dair

---

¹⁴⁴ Öte yandan, BDP'nin öncülü olan Demokratik Toplum Partisi (DTP), o dönemde Meclis'in dışında olmakla birlikte, yasanın çıkması sürecine dışarıdan katılmış, bölge barolarıyla birlikte hazırladıkları kanun tasarılarını ve Tazminat Yasası tasarısına ilişkin katkılarını Meclis'teki CHP bölge milletvekilleri aracılığıyla hükümete iletmıştır. Mesut Değer ile görüşme, Ankara, 25 Mart 2010. DTP, ayrıca, bağımsız adaylarla meclise girdiği 2007 genel seçimlerinden itibaren, Tazminat Yasası'nın uygulamasını yakından takip etmiş, parti grubuna mensup milletvekilleri uygulamaya ilişkin hükümete çok sayıda soru önergesi yöneltmiştir. DTP milletvekillerinin önergelerinin arasında, yasanın uygulamasında yaşanan sorunların tespiti ve bu sorunların çözümü için alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla bir meclis araştırması açılması da bulunuyordu. "DTP'den ilginç önerge!", *Star*, 10 Mart 2008.

verdikleri tek değişiklik önergesinde ise yerinden edilmiş Kürtlerin değil, çatışmalarda hayatını kaybeden veya yaralanan güvenlik mensuplarının/ ailelerinin kazanımlarını artırmak amaçlanmış ve en önemlisi hükümet ve AK Parti grubu CHP'nin tasarının iyileştirilmesine yönelik en makul önergelerine dahi karşı çıkmıştır. Türkiye'de milletvekillerinin, büyük ölçüde, kendi özgür iradeleriyle değil, mensubu oldukları partinin tutum ve politikaları doğrultusunda oy kullandıkları göz önüne alındığında bu durum anlaşılır olmakla birlikte, AK Parti'nin CHP'nin önergelerine –birisi dışında– neden kategorik olarak karşı çıktığını anlamak oldukça güçtür.¹⁴⁵

CHP grubu adına söz alan milletvekilleri Algan Hacaloğlu, Mesut Değer, Atilla Kart, Naci Aslan ve Sinan Yerlikaya, sabaha karşı Meclis'in gündemine gelen ve hükümetin etraflıca tartışılmaksızın geçmesini istediği anlaşılan yasa tasarısını Kürt Sorunu'nun siyasi ve tarihsel bağlamına yerleştiren konuşmalarında, tasarıyı bütün eksiklerine rağmen desteklemekle birlikte, uluslararası baskılar sonucu hazırlanmış olması nedeniyle duydukları memnuniyetsizliği dile getirmişlerdir:

[...] uzun zamandır çözüm bekleyen bir konuda, uzun zamandır hükümetin çözümü ertelediği bir konuda, dışarıya vermiş olduğumuz sözler çerçevesinde hazırladığımız bir tasarıyla çözüm arama peşindeyiz. [...] [1980'li ve 1990'lı yıllarda] bugün bu yasanın çıkmasında temel amil olan nedeni oluşturan köy boşaltmaları süreci yaygın olarak yaşandı. [...] bu belirttiğim köy boşaltmaları çerçevesi içinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne uzun yıllardır müracaatlar yapılmaktaydı. 1997 yılında yapılan müracaat sayısı 358 idi; ancak, bu yasanın hazırlandığı dönemde görmekteyiz ki, bu rakam 1.500'e tırmanmıştır. [...] bu yasa, hiçbir şekilde toplumumuzun ihtiyaç içinde bulunduğu toplumsal

---

¹⁴⁵ CHP'nin kabul edilen tek değişiklik önergesiyle, başta sadece devlet memurlarından teşekkül olması öngörülen zarar tespit komisyonlarına sivil toplumu temsilen bir baro üyesinin atanması uygun görülmüştür. CHP'nin verdiği bütün önergeler, raporun ikinci bölümünde "Tazminat Yasası Nasıl Çıkarıldı" başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

barışı sağlamayı, çatışma döneminin mağduriyetlerini ve yabancılaşmasını aşmayı; kısaca Türkiye'nin bu son derece sıkıntılı bölgesinde taşların yerine oturmasını ve normalleşmenin sağlanmasını, herkese eşit yurttaş olmanın kıvancının verilmesini sağlayabilecek çerçevede değildir. [...] Sorunu, bir konuyu savuşturma, yasak savma, topu taca atma olarak ele alan bir tasarı; ama, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde bekleyen dosyalar var. [...] Bu tasarıya, özünde "evet" diyeceğiz; ama, bu tasarıyı içimize sindiremiyoruz, mecburen "evet" diyeceğimizi bilmenizi istiyorum.¹⁴⁶

CHP grubunun ve aynı zamanda Doğu ve Güneydoğu bölge barolarının o dönemde tasarıya ilişkin eleştirilerinin neler olduğunu bir sonraki bölümde ele alacağız. Yine yasanın arkasında yatan temel gerekçeye ilişkin olarak bir diğer CHP milletvekiline kulak verelim:

Sonuç olarak, Türkiye, Katılım Ortaklığı Belgesi çerçevesinde hazırladığı Ulusal Programda, uzun vadeli öncelikler içerisinde, terör ve terörle mücadeleden doğan zararların karşılanmasına ilişkin düzenleme yapacağını taahhüt etmiştir; ancak, tasarı bu haliyle, vatandaş-devlet kaynaşmasını artıracak, devlete olan güveni pekiştirecek ve toplumsal barışa önemli ölçüde katkıda bulunacak bir niteliğe sahip değildir.¹⁴⁷

Bir diğer CHP milletvekili ise, yasanın AB'nin talebi üzerine hazırlanmış olduğunu belirtmekle birlikte, önemli olanın hükümetin neden tasarıyı hazırlamış olduğu değil, tasarının kendisi olduğunu vurgulamıştır:

Bu yasa tasarısının getirilmesinden ötürü, hükümeti de kutluyorum. [...] hepimize, özellikle, hükümete düşecek görev, bu yasanın uygulanmasını sağlamaktır; yani, iş olsun diye değil, Avrupa Birliği istiyor diye değil, bu yasayı, gerçekten, Türk halkının, Türkiye'nin, bölge halkının ihtiyacı olduğu için

"Şimdi, kimileri diyecektir ki: Avrupa Birliği istiyor diye yapıyorsunuz, iş olsun diye... Ne derlerse desinler, ama hükümetten bizim temennimiz, bu yasanın uygulanmasında çok dikkatli olmasıdır ve orada bütün duyarlılığını ortaya koymasındır."

uygulamamız gerekiyor. [...] Tamam, Ortaklık Katılım Belgesinde istenildi; keşke daha önce yapılsaydı, diğer hükümetler yapsaydı... Şimdi, kimileri diyecektir ki: Avrupa Birliği istiyor diye yapıyorsunuz, iş olsun diye... Ne derlerse desinler, ama hükümetten bizim temennimiz, bu yasanın uygulanmasında çok dikkatli olmasıdır ve orada bütün duyarlılığını ortaya koymasındır.¹⁴⁸

AK Parti hükümetinin ve AK Parti milletvekillerinin Meclis görüşmeleri sırasındaki tutumlarına bakıldığında ise, CHP ve CHP milletvekillerinin coşkusu, ilgisi ve çabalarına oldukça zıt bir sessizlik gözlemlenmektedir. Müzakereler sırasında ne hükümet ne AK Parti grubu adına bir konuşma yapıldığı, sadece bir AK Parti milletvekilinin şahsı adına söz aldığı ve onun da konuşmasında daha ziyade devletin terörle mücadele uğruna karşılaştığı zorluklardan söz ettiği anlaşılıyor.¹⁴⁹

Dönemin AK Parti milletvekili Faruk Ünsal, milletvekillerinin bu ilgisizliğini şöyle açıklıyor:

Parlamente sistemin yasa yapma süreçlerine dair genel bir sorundan bahsediyoruz. Parlamento sistemin, özellikle bizim gibi ülkelerde, yani ön seçimin olmadığı, milletvekilinin makamını, koltuğunu ve imtiyazını tamamen genel merkeze, genel başkana borçlu olduğu bu sistemlerde, milletvekilleri çok boynu bükük duruyorlar. Bu yasaya has bir şey değil. Genelde öyledir. Soru önermelerini muhalefet milletvekilleri verir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Algan Hacaloğlu, İstanbul Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşim.

¹⁴⁷ Naci Aslan, Ağrı Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşim.

¹⁴⁸ Vahdet Sinan Yerlikaya, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşim.

¹⁴⁹ Ümmet Kandoğan, Denizli Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 2004, 117. Birleşim.

¹⁵⁰ Faruk Ünsal'la görüşme, Ankara 21 Kasım 2010.

Ünsal'a göre yasaların biçimlenmesinde etkili olanlar, milletvekillerinden ziyade bakanlar ve onlara bağlı çalışan bürokrasidir:

Bakanlar bürokratlarına hazırlatıyorlar. İlgili komisyona gittiği zaman, bakan “falanca maddeye dokunmayın” dediği zaman genellikle dokunulmuyor. İktidarın kanaatini bürokratları oluşturuyor. *Triggering* mekanizması da işte bakan; “falanca konuda bir yasa hazırlayın” diyor. O yasayı tabii bürokratları hazırlıyor. Ne hazırlanıyorsa komisyonlara öyle geliyor. Komisyonlardan geçtikten sonra da Genel Kurul'da çok fazla müdahale olmuyor. Genel Kurul'a kadar pişirilmiş bir yasa, yani komisyonlardan müdahale edilmemişse, Genel Kurul'da genellikle dokunulmuyor. Yüzde 99,9 böyledir. [...] Parlamenter sistemin bir taraftarlık psikolojisi vardır. Bir yasa artık bütün süreçleri geçip Genel Kurul'a inmişse orada, ‘bizim takımın çocukları’dır, ‘bizim takımın işi’dir. Orada yapılan her türlü şey, yani ona itiraz muhalefete yağ sürmek filan gibi algılanır. Bu tarafgirlik psikolojisi milletvekillerini etkiler.¹⁵¹

A.1.c. İçişleri Bakanlığı Yetkililerinin Gözünden – Uygulayıcıların Bakışı

Hem yasanın gerekçesinde, hem de Meclis görüşmelerinde söz alan CHP milletvekillerinin konuşmalarında, Tazminat Yasası'nın temel amacının AİHM'deki davaların önüne geçmek ve AB'nin üyelik kriterlerini yerine getirmek olduğu belirtilmiş olsa da, bugüne gelindiğinde, gerek yasanın ülke genelindeki uygulamasından sorumlu olan İçişleri Bakanlığı İlleri İdaresi Genel Müdürlüğü gerekse Van Valiliği yetkilileri, bu görüşe karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre, yasanın kabulünün ardında yatan temel saik, vatandaşların geçmişte meydana gelen maddi zararlarının tazminidir:

Yasanın AİHM süreciyle ilgili olarak çıkarıldığı doğru değil. Biz BM 2005 raporundan çok önce, 1998'de yerinden olmuşlarla ilgili çalışmaya başladık. Köye dönüşü sağlamak üzere yayımlanan genelgeler 1998 tarihlidir. Dolayısıyla, AİHM zorladı da biz yasayı

çıkartmadık. Sürecin AİHM'de nasıl şekilleneceği belli olmadan çok önce hem bürokrasi hem de siyasi iktidar meseleye dair hazırlıklar yapmıştır.¹⁵²

İçişleri Bakanlığı İlleri İdaresi Genel Müdürlüğü yetkilisinin sözünü ettiği 1998'de başlayan çalışmalar, köylere geri dönmek isteyen yerinden edilmiş kişilere kısmı –ve göç öncesi yaşamlarını yeniden kurmalarını sağlamakta son derece yetersiz kalan–¹⁵³ aynı yardım verilmesini ve geri dönülen köylere altyapı yatırımları yapılmasını öngören Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'dir. Ne o tarihte, ne Francis Deng'in 2002 tarihli Türkiye ziyareti öncesinde devletin, köylere boşaltılan vatandaşlarının zararlarını tazmin etmeye yönelik kamuoyuna yansıyan bir plan veya girişimi olmuştur.

Öte yandan, yasanın sahadaki uygulamasından sorumlu olan valilik yetkililerinin sözlerine bakıldığında, adaletin ve vatandaşlık haklarının tesisi gibi normatif kaygılara rastlamak şöyle dursun, devleti, kendisini her an aldatabilecek olan vatandaşa karşı korumaya yönelik bir ‘devlet memuru refleksi’nin izleri gözlemlenmektedir.

Öte yandan, yasanın sahadaki uygulamasından sorumlu olan valilik yetkililerinin sözlerine bakıldığında, adaletin ve vatandaşlık haklarının tesisi gibi normatif kaygılara rastlamak şöyle dursun, devleti, kendisini her an aldatabilecek olan vatandaşa karşı korumaya yönelik bir ‘devlet memuru refleksi’nin izleri gözlemlenmektedir. Van'da yasanın uygulamasından sorumlu olan bir zarar tespit

---

¹⁵² İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nden bir yetkiliyle görüşme, Ankara, 5 Aralık 2010.

¹⁵³ Kısmi geri dönüşlerin gerçekleştiği köy ve mezralarda yapılan saha çalışmaları, devletin verdiği sınırlı çimento, tuğla, küçükbaş hayvan gibi aynı yardımların göç mağdurlarının eski yaşamlarını yeniden kurmak şöyle dursun, evlerini inşa etmeye dahi yetmediğini ortaya koymaktadır. KDRP'nin içeriği ve uygulamasına ilişkin bkz. Human Rights Watch, *Displaced and Disregarded: Turkey's Failing Village Return Program* (New York: Human Rights Watch, 2002); Kurban vd., “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek...

---

¹⁵¹ Faruk Ünsal'la görüşme. Ankara, 21 Kasım 2010.

komisyonu üyesinin sözleri bu refleksi yansıtıyor: “Biz yapmış olduğumuz tazminat ödemelerinde eski haline getirme çabası içerisindeyiz fakat vermiş olduğumuz tazminatta da zenginleştirmeyi amaç edinmiyoruz.” Bu tutumda, zarar tespit komisyonlarının ağırlıklı olarak devlet memurlarından oluşmasının oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Komisyonların bu yapısının neden sakıncalı olduğunu, uygulamada ne tür sorunlara yol açtığını ileriki bölümlerde etraflıca tartışacağız. Bir başka komisyon üyesinin sözleri, komisyon üyelerinin, asli görevlerinin adaleti tecelli ettirmek değil devletin çıkarlarını korumak olduğu yönündeki algılarını yansıtmaktadır: “Hazineyi zarara uğratmadan ve insanları da gereksiz yere zengin etmeden, hakkaniyete uygun bir şekilde zararlarını tespit ederek bu dosyaları tekemmül ettirmeye çalıştık.”

Gerek yasanın lafzında gerekse uygulamadan sorumlu görevlilerin söylem ve tutumlarında “haksız zenginleşme”yi önlemeye yönelik bu hassasiyet, bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak tartışacağımız üzere, devletin Tazminat Yasası’na yönelik temel bakış ve algısını daha en başından ortaya koyuyor. Buna göre, öncelikli gaye, hak ihlallerine uğrayan vatandaşların gerçek zararlarını tazmin etmek değil, AİHM’den daha yüksek miktarlarda tazminat almalarının önünü kesmek ve böylece zararların tazmini sürecini ‘ucuza kapatmak’tır. AİHM’in yerinden edilmiş insanların uğradığı maddi ve manevi zararların karşılanması için uygun gördüğü tazminatları “haksız zenginleşme” olarak addeden bu bakışın uygulamadaki tezahürlerine bir sonraki bölümde değineceğiz.

Van’da yasanın uygulanmasından sorumlu olan zarar tespit komisyonlarına başkanlık yapan Vali Yardımcısı Ömer Özcan, yasanın devlet ile bölge halkı arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesini amaçladığını düşünüyor, ancak ona göre öncelikli amaç vatandaşların uğradığı maddi zararların karşılanması:

Yasanın birinci amacı zaten adı üzerinde zararı karşılaması. Devlet kendini bu anlamda sorumlu hissederek bir yasa çıkartmış. Demiş ki, terörle ilgili olarak çıkan ve bundan sonra çıkacak zararların,

Vali yardımcısının “elinde olmayan sebeplerle” ifadesiyle vurguladığı husus, yasanın devletin kusursuz sorumluluğunu öngören sosyal risk ilkesine dayanıyor olması.

kendimce söylüyorum, güvenlik hizmetini ya da belki elinde olmayan sebeplerle ortaya çıkan bu zararları devlet kendini sorumlu hissetmiş, bir kanun çıkartmış ve bunu ödüyor. İkincisi, bu 1990’lardan sonrası özellikle bu bölge için sancılı bir dönem [...] Bu bölgede vatandaşın devlete karşı bir küskünlüğü var. Bu anlamda tabii ki yasanın özünde bu vardır. Ama birinci hedef evvela bu zararın ortadan kaldırılmasıdır. [vurgu yazarlara ait]

Vali yardımcısının “elinde olmayan sebeplerle” ifadesiyle vurguladığı husus, yasanın devletin kusursuz sorumluluğunu öngören sosyal risk ilkesine dayanıyor olması. Bu ilkenin yasadaki varlığını anlamını daha sonraki bölümlerde ele alacağız.

A.1.d. Avukatların Gözünden

Van’da zorla göç mağdurları adına yasaya başvuran avukatlar, yasanın neden kabul edildiği ve neyi amaçladığı konusunda komisyon üyelerinden oldukça farklı bir görüşe sahipler:

Abdülbasit Bildirici: 5233 sayılı yasa [...] asıl olarak köy boşaltmalarını tazmin etme amacıyla çıkan bir yasa. AİHM bununla ilgili mahkûmiyet kararları vermeye başladı. Ve Türkiye’ye “bu işi kendi içinizde çözün” diye bir mesaj gönderdi. Avrupa Birliği süreci yaşıyordu o günlerde, peş peşe uyum yasaları falan çıkıyordu. O kapsamda 5233 sayılı yasayı çıkardılar.

Ayhan Çabuk (Baro Başkanı): Yasa gerçekten bu bölgede yaşanan o afetin, o yaşanan olayların sonucunun doğurduğu yaraları kapatmak için mi çıkarıldı diye bakınca bu yasanın amacının o olmadığı zaten anlaşılıyor. Yani devlet AİHM’de çıkacak kararlar sonrasında ödeyeceği paranın çok daha azını ödemek suretiyle bu olayı kapatmak istedi ve bu yasayı uygulayanların kafasında da aynı şekildeydi. Ne kadar az ödersek, vatandaşı ne kadar küçük bir

meblağa ikna edersek o kadar işimizi iyi becermiş sayılırız anlayışı hâkimdi.

Cemal Demir: Bizce Türkiye Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ni son derece yanılttı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de buna iyi de geldi. [...] Maalesef Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi artık bu işe gereken ciddiyeti vermiyor. Türkiye birtakım rakamlar veriyor oraya ama Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu bölgenin gerçek mağduriyetini bilmiyor.

A.1.e. Dışişleri Bakanlığı’nın Lobi Faaliyetleri

Gerçekten de, Tazminat Yasası’na ilişkin devletin ilgili kurumları arasında yapılan toplantı ve yazışmalar, yasanın öncelikli hedefinin 1996 tarihli *Akdıvar* kararıyla yerinden edilmiş kişilere açılan AİHM yolunu kesmek olduğunu gösteriyor. Devlet aklının bu yöndeki çabalarının ilk emaresi, Dışişleri Bakanlığı’nın, AİHM’in 29 Haziran 2004 tarihli *Doğan ve Diğerleri* kararında Türkiye’ye karşı verdiği mahkûmiyet kararının mümkün olan en düşük tazminatla sonuçlanmasına ilişkin İçişleri Bakanlığı nezdinde yaptığı lobi faaliyetleridir.

AİHM, Tunceli’nin Hozat ilçesine bağlı Boydaş köyünden yapılan başvuruya ilişkin *Doğan ve Diğerleri* kararında, başvuru sahibinin Ekim 1994’te güvenlik görevlilerince boşaltılan köyüne geri dönmesinin yetkililerce engellendiğine karar vermiştir. Mahkeme, ilk kez, Francis Deng’in 2002 tarihli raporu ile Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi’nin Türkiye’deki yerinden edilmiş kişilere ilişkin 2002 tarihli tavsiye kararına atıfla, Türkiye’de yapısal bir ülke içinde yerinden edilme sorunu olduğunu tespit etmiş, hükümeti bu konuda etkili tedbirler almaya çağırmıştır. AİHM ayrıca, hükümetin, başta Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi olmak üzere, yerinden edilmiş kişilerin durumunu iyileştirmeye yönelik attığı adımların yetersiz ve etkisiz olduğuna hükmetmiştir. Mahkeme, hükümetin, başvurucunun yanı sıra bütün diğer yerinden edilmiş kişilere tazminat verecek bir yasa tasarısını TBMM’ye sunmuş olduğuna dair savunmasını, uygulaması oluşmadan yasa hakkında değerlendirmede bulunamayacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir. Öte yandan AİHM, Haziran 2004 tarihli

bu kararında Türkiye’yi mahkûm etmiş olmasına rağmen, başvuru sahibine verilecek tazminat miktarına ilişkin 41. madde kararını, tarafların tazminat miktarlarını kendi aralarında belirlemesi beklentisiyle, ileri bir tarihe ertelemiştir.

Tazminat Yasası’nın, AİHM’in *Doğan ve Diğerleri* davasında Türkiye’yi mahkûm ettiği ilk kararından sonra ve ödenecek tazminatı tespit ettiği 41. madde kararından önce kabul edilmiş olması, yüksek tazminat ödeme tehlikesiyle karşı karşıya olan hükümet açısından yasanın uygulamasını büsbütün önemli hale getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Genel Müdürlüğü Yardımcılığı’nın 17 Ocak 2005’te İçişleri Bakanlığı’na “çok ivedi” olarak gönderdiği “hizmete özel” bir yazı,¹⁵⁴ bu endişenin o dönemde devleti ne denli meşgul ettiğini ortaya koymaktadır:

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) [...] ihlal kararı verdiği *Doğan vd.* başvurusunda AİHM’ye sunacağımız tazminat görüşü ile AİHM önünde beklemekte olan diğer köye dönüş başvurularında, 5233 sayılı [Tazminat Yasası] ve Yönetmeliğin yürürlüğe girmiş olduğu dikkate alınarak, AİHM önünde izleyeceğimiz tutumun belirlenmesi amacıyla 12 Ocak 2005 tarihinde Bakanlığımızda bir toplantı yapılmıştır [...] AİHM’nin *Doğan vd.* başvurusunda verdiği ihlal kararı [...] uyarınca, 10.5.2005 tarihine kadar tazminat konusunda AİHM’ye görüş sunulacak [...] *Doğan vd.* kararı, “köye dönüş” başvuruları grubu içinde “pilot dava” niteliği taşıdığı için, AİHM’nin hüküm altına alacağı tazminat miktarı ve unsurları, AİHM önünde bekleyen tüm “köye dönüş” başvuruları için emsal teşkil edecektir.¹⁵⁵

Tazminat Yasası yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra gönderilen bu yazı, İçişleri Bakanlığı üzerinden yasayı uygulamakla yükümlü valiliklere erken bir ‘uyarı’

¹⁵⁴ Bu yazı, İçişleri Bakanlığı’nın yanı sıra, Adalet ve Maliye Bakanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı Adli Müşavirliği’ne de gönderilmiştir.

¹⁵⁵ Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Genel Müdür Yardımcılığı, AKGY-6 40 sayılı, “*Doğan vd. Kararı ile köye dönüş başvuruları*” konulu yazı, 7 Ocak 2005, para. 1 ve 2 (bundan sonra “Dışişleri Bakanlığı yazısı”).

niteliğindedir. AİHM'in *Doğan ve Diğerleri* davasına ilişkin 41. madde kararında mümkün olan en düşük tazminata hüküm vermesini amaçlayan Dışişleri Bakanlığı, bu nedenle, derin bir öngörüyle, Tazminat Yasası'nın ivedilikle ve AİHM açısından tatminkâr bir biçimde uygulanmasına büyük önem atfetmekteydi. Bakanlığın İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği gizli yazıda, bu saik açıkça dile getirilmekteydi:

Doğan vd. başvurusu bağlamında [...] AİHM'nin, Zarar Tespit Komisyonları ile ilgili olarak *erken bir olumsuz karar verme ihtimalini önlemek bakımından* [...] AİHM tarafından hüküm altına alınacak tazminat miktarı, diğer "köye dönüş" başvurularına emsal oluşturacağı için, belirlenecek meblağların AİHM tarafından kabul edilebilir nitelikte olması önem taşımaktadır. Bu bağlamda, AİHM tarafından verilmiş bulunan Güneydoğu başvurularına ilişkin kararlarda yer alan tazminat miktarlarının yol gösterici olacağı açıktır. [...] 5233 Sayılı Yasa ile kurulan Zarar Tespit Komisyonlarının etkin bir iç hukuk yolu oluşturduğunun AİHM'ye anlatılabilmesi ve AİHM'nin bu yönde karar verebilmesi için söz konusu Komisyonların sonuçlandırdığı başvurular ve nihai olarak belirlediği tazminat miktarları hakkında ivedilikle yeterli sayıda tatmin edici örnekler sunmak gerekmektedir.¹⁵⁶

"5233 Sayılı Yasa ile kurulan Zarar Tespit Komisyonlarının etkin bir iç hukuk yolu oluşturduğunun AİHM'ye anlatılabilmesi ve AİHM'nin bu yönde karar verebilmesi için söz konusu Komisyonların sonuçlandırdığı başvurular ve nihai olarak belirlediği tazminat miktarları hakkında ivedilikle yeterli sayıda tatmin edici örnekler sunmak gerekmektedir."

Nitekim, Van'da görüştüğümüz bir zarar tespit komisyonu üyesi, başvuruların bir an önce sonuçlandırılması için yukarıdan kendilerine "telkin" yapıldığını olumlayarak da olsa belirtti:

¹⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı yazısı, para. 3 ve 4 (vurgu yazarlara aittir).

Yasanın kendisi içinde bir hedefi var ve biz bu yaptığımız toplantılarda veya geçirdiğimiz teftişlerde hep bu dosyaların bir an önce bitirilmesi bizden isteniyor. Bu anlamda bizim bu kadar gayret sarf etmemizin bir sebebi de bu. İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ndeki büyüklerimizin, sayın müsteşarımızın ya da bizi teftiş eden mülkiye müfettişlerimizin bu konuda, bu hedeflerimizi gerçekleştirme noktasında bizleri zorlaması, bizlere telkinde bulunması, gayretimizin bir sebebi de o aslında.

Dışişleri Bakanlığı, yükümlü zarar tespit komisyonlarının, başvurusu olumlu sonuçlanan yerinden edilmiş kişilere tazminatları sadece bir an önce vermelerini değil, aynı zamanda yüksek tutmalarını da sağlamayı amaçlamaktaydı. Öyle ki, Bakanlık, *yasada öngörülmediği halde*, komisyonlara manevi zararları da tazmin etmeye gayret etmelerini salık vermekteydi. Zira, AİHM geçmişteki kararlarında yerinden edilmiş kişilere maddi tazminatın yanı sıra manevi tazminat da vermişti:

Ayrıca, Komisyonların belirleyeceği tazminat miktarlarıyla tatmin olmayanların, *AİHM'ye başvurarak daha yüksek meblağlar elde etmeleri olasılığı* ve bu olasılıkta AİHM'nin, sözkonusu Komisyonların etkin olmadıklarını varsayacağı gözönünde bulundurularak, belirlenecek miktarlar için, *asgari ölçülere sadık kalmak yerine*, AİHM'nin önünde bekleyen başvuruların Zarar Tespit Komisyonlarına yönlendirilmesindeki kamu yararı gözetilerek, *taleplere olabildiğince esnek yaklaşılmasında yarar görülmektedir*. Bu noktada, başvuruların, AİHM tarafından sonuçlandırılması halinde başvuranlar lehinde manevi tazminata da hükmedebileceği hatırdan tutulmalı ve *sulhnamenin, manevi zarar unsurunu da kapsamına gayret edilmelidir*. Bu bağlamda, AİHM'nin Güneydoğu kararlarında hükmetmiş olduğu tazminatların önemli kriterler oluşturduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷

Bu yazı, Türkiye'nin 1987'de kendi vatandaşına bir hak arama yolu olarak tanımış olduğu AİHM'de dava açma seçeneğini ortadan kaldırmak adına bütün kurumlarını harekete geçirmekte ne denli cevval davranabildiğini

¹⁵⁷ *A.g.k.*, para. 4 (vurgular yazarlara aittir).

göstermektedir. Aynı zamanda, bakanlığın zarar tespit komisyonlarından yasada öngörülmediği halde manevi tazminat da vermelerini talep etmesi, devletin yüksek çıkarlarının gerektirdiği hallerde, kendi yasalarını dahi göz ardı edebildiğini sergilemektedir. Aynı yazıda, yerinden edilmiş kişilerin AİHM'e gitmelerinin önünün alınabilmesi için komisyonlara zararların belgelenmesi hususunda esnek olmaları çağrısında da bulunmaktadır:

Bundan başka, Komisyonların, Güneydoğu Bölgesi'nin özelliklerini dikkate alarak, başvuruların belgelere dayandırılması koşulunu katı bir biçimde uygulamaktan kaçınmasında yarar görülmektedir. Aksi uygulamanın, başvuru sahiplerinin AİHM'ye yönelmelerini tahrik edeceği tahmin edilmektedir.¹⁵⁸

Tazminat Yasası'nın çıkarılmasının arkasında yatan gerçek saiklerin AİHM'de beklemekte olan davalarla ne derece ilişkili olduğunu gösteren bir diğer örnek, Dışişleri Bakanlığı'nın yasanın yürürlüğe girmesinin hemen ardından, resmi kanalların dışına çıkarak bölgedeki kritik önem taşıyan bazı illerdeki komisyonlarda görevli mülki amirlerle doğrudan temas kurması olmuştur. Burada amaç, zarar tespit komisyonlarının devleti AİHM nezdinde zora sokacak olumsuz kararlar vermelerini engellemektir. Tazminat Yasası'nın uygulamasına dair Mayıs 2006'da yapılan bir başka saha araştırması sırasında görüşülen bir vali yardımcısının aktardıkları, bu açıdan oldukça aydınlatıcı olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nın Strasbourg'da bulunan AİHM nezdindeki temsilciliğinde görevli diplomatlar, zarar tespit komisyonlarıyla İçişleri Bakanlığı üzerinden ilişki kurulması zaman alacağı için, süreci hızlandırmak ve risk almamak adına, 2005 yılında bölgedeki mülki amirlerle doğrudan temasa geçmişlerdir.¹⁵⁹ AİHM'e

Burada amaç, zarar tespit komisyonlarının devleti AİHM nezdinde zora sokacak olumsuz kararlar vermelerini engellemektir.

yapılan başvurulara konu olan köy boşaltmalarının en fazla yaşandığı bölge illerinin başında gelen ve bu nedenle AİHM'in Tazminat Yasası hakkında vereceği karar açısından kritik önem taşıyan bu ildeki vali yardımcısının aktardığına göre, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri komisyonlardan AİHM'de beklemekte olan köylerin dosyalarına öncelik verilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine, başta Tunceli ve Diyarbakır olmak üzere,¹⁶⁰ köy boşaltmalara ilişkin en fazla başvurunun yapıldığı illerin valilikleri bu dosyalara öncelik vermiş, olumlu sonuçlanan dosyalarda başvuru sahipleriyle imzalanan sulhnameleri AİHM'e örnek olarak sunulmak üzere doğrudan Starsbourg'daki temsilciliğe göndermişlerdir.

İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları'nın bu ve benzer koordinasyon ve işbirliği çabaları sonuç vermiştir. AİHM, *İçyer Türkiye'ye Karşı* isimli davada verdiği 12 Ocak 2006 tarihli kabul edilemezlik kararında,¹⁶¹ Tazminat Yasası ile oluşturulan yeni başvuru yolunun "ulaşılabilir ve makul bir başarı şansı" sunduğu gerekçesiyle sadece İçyer'in başvurusunu değil, önünde beklemekte olan 1.500 benzer başvuruyu reddetmiştir.¹⁶² Mahkeme, önünde beklemekte olan binlerce dosya arasından seçtiği *İçyer Türkiye'ye Karşı*

¹⁵⁸ A.g.k.

¹⁵⁹ Dilek Kurban'ın Brookings-Bern Yerinden Olma Projesi için yaptığı saha araştırması sırasında bölgede görevli bir vali yardımcısıyla yaptığı görüşme, 10 Mayıs 2006. Kurban'ın bu saha çalışmasına dayanarak kaleme aldığı araştırma raporunun bulguları, diğer ülkelerde yapılan benzer araştırmaların bulgularıyla birlikte derlenerek Brookings-Bern Yerinden Olma Projesi tarafından yayımlanmıştır. Bu yayın için bkz. Roberta Cohen, *Listening to the Voices of the Displaced: Lessons Learned* (Washington, DC: Brookings-Bern Project on Internal Displacement, 2008).

¹⁶⁰ Hükümetin değerlendirme sürecinde, AİHM'e örnek olarak sunmak üzere, Tunceli ve Diyarbakır illerinden yapılan başvurulara öncelik verdiği, o dönemde basında da yer almıştı. Sedat Güneş, "Terör tazminatında öncelik Tunceli ve Diyarbakır'da", *Zaman*, 6 Ekim 2005.

¹⁶¹ AİHM, *İçyer Türkiye'ye Karşı*, No. 18888/02, 12 Ocak 2006.

¹⁶² 1.500 başvurunun reddedildiği bilgisi, AİHM'in *İçyer* kararından altı ay sonra verdiği *Doğan ve Diğerleri* davasının 41. madde kararına dayanmaktadır. AİHM, *Doğan ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*, No. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, 41. Madde kararı, 13 Temmuz 2006, para. 6. Bu rakam, Türkiye'de milletvekilleri, hükümet yetkilileri ve avukatlarca da sıkça telaffuz edilmiştir. Öte yandan, AİHM'in bu raporun sonuç bölümünde değindiğimiz 8 Temmuz 2011 tarihli yeni kabul edilemezlik kararlarının basın özetinde bu sayı, 800 olarak telaffuz edilmektedir.

Mahkeme, önünde beklemekte olan binlerce dosya arasından seçtiği İçyer Türkiye'ye Karşı davasında verdiği pilot kararda, Türkiye'nin yasanın "etkili iç hukuk yolu oluşturduğunu" kanıtlamak üzere sunduğu yüzlerce örnek karar etkili olmuştur.

davasında verdiği pilot kararda, Türkiye'nin yasanın "etkili iç hukuk yolu oluşturduğunu" kanıtlamak üzere sunduğu yüzlerce örnek karar etkili olmuştur. Özellikle, Tunceli ve Diyarbakır illerindeki komisyonların, köylere ulaşamamaktan kaynaklanan maddi zararlara ilişkin 440 dosyada verdiği tazminat kararları¹⁶³ Mahkeme'yi olumlu etkilemiştir. Türkiye'nin sunduğu diğer örnek kararlar arasında; Hakkari, Şırnak, Diyarbakır ve Batman'daki zarar tespit komisyonlarının mallara gelen zararların tazmini ile Tunceli'deki komisyonunun can kaybı ve yaralanmaların tazminine ilişkin kararlar da yer almaktadır.¹⁶⁴ Türkiye hükümeti, ayrıca, önce komisyonlarca, ardından idare mahkemelerince reddedilen başvurulara ilişkin başvuru sahibi lehine sonuçlanan Danıştay kararlarını da örnek yargı kararı olarak AİHM'e sunmuştur.¹⁶⁵

Böylece, AİHM'in 1996 tarihli *Akdıvar* kararıyla yerinden edilmiş Kürtlere açmış olduğu kapı, bundan tam on sene sonra büyük ölçüde kapanmış, Kürtler bir kez daha adaleti öncelikle iç hukukta aramak zorunda kalmışlardır. Bölgedeki zarar tespit komisyonlarının 2005-2006 döneminde başvuruları hızla sonuçlandırmaya yönelik çabalarıyla AİHM'in *İçyer* davasında verdiği kararın ne derece ilintili olduğu, sözü edilen vali yardımcısının şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "AİHM'deki *İçyer* kararı bizim sulhnamelerle beslendi."

¹⁶³ AİHM, *İçyer*, para. 29-32.

¹⁶⁴ *A.g.k.*, para. 33-40.

¹⁶⁵ *A.g.k.*, para. 41-42. Danıştay, söz konusu örnek kararlarda, zarar tespit komisyonlarının, köylerinin güvenlik güçlerince boşaltıldığını iddia eden başvuru sahiplerinin terör olayları nedeniyle köylerinden ayrıldığı gerekçesiyle verdikleri ret kararlarını iptal etmiştir.

AİHM-Tazminat Yasası ilişkisine dair daha açık bir ifşaat, 2006 yılında Tazminat Yasası'na başvuru süresinin uzatılmasına ve dosyaların sonuçlandırılması sürecinin uzatılmasına dair¹⁶⁶ bir AK Parti milletvekilince Meclis'e sunulan kanun teklifine ilişkin İçişleri Komisyonu tarafından hazırlanan raporda yer almaktadır:

5233 sayılı Kanun, AİHM (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi) ile istişare yapılarak çıkartılmıştır. Kanun çıktıktan sonra yeni bir başvuru yolu üretildiği için AİHM'nin yükünde ciddi düşüşler olmuştur ve bu durum AİHM tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. AİHM bu Kanun çıktıktan sonra yapılan başvuruları iç başvuru yolları tüketilmediği gerekçesiyle reddetmiştir. Bu nedenle, bu Kanun, ülkemiz açısından bir tür diplomatik başarıdır.¹⁶⁷

Keza, dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay, bir milletvekilinin soru önergesine verdiği yanıtta, *İçyer* kararını Türkiye için "uluslararası arenada ciddi bir diplomatik ve hukuksal kazanım" olarak nitelemiş, Tazminat Yasası'nın BM tarafından benzer sorunlar yaşayan diğer ülkelere örnek gösterildiğini belirtmiştir.¹⁶⁸

Türkiye'nin kazandığı "diplomatik başarı", AİHM'nin köy boşaltmalarına ilişkin oluşturduğu içtihadı dahi etkilemiştir. AİHM, temel kararını 29 Haziran 2004'te verdiği *Doğan ve Diğerleri* davasının ertelediği tazminat kararını 13 Temmuz 2006'da, yani *İçyer* kararından altı ay sonra vermiştir.¹⁶⁹ Mahkeme bu kararında, başvuru sahiplerinin manevi tazminat taleplerini reddetmiştir.

¹⁶⁶ Yasada yapılan bu ve benzeri değişiklikleri, raporun ikinci bölümünde "Tazminat Yasası Ne Zaman, Neden, Nasıl Değiştirildi" başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

¹⁶⁷ Diyarbakır Milletvekili Osman Aslan'ın Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılınması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifine İlişkin İçişleri Komisyonu Raporu, Esas No. 2/843, Karar No. 48, 12 Ekim 2006 (bundan sonra "İçişleri Komisyonu raporu").

¹⁶⁸ İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın bağımsız Tunceli milletvekili Kamer Genç'in verdiği soru önergesine yanıtı, Tutanak Dergisi, Dönem: 23, Cilt: 5, Yasama Yılı: 2, 22. Birleşim, 20 Kasım 2007.

¹⁶⁹ AİHM, *Doğan ve Diğerleri*, 41. Madde kararı.

Bu, AİHM'in Türkiye'deki köy boşaltmalarına ilişkin içtihadında bir ilktir; zira Mahkeme, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) ihlal ettiğine hüküm getirdiği önceki kararlarının tümünde başvuru sahiplerinin manevi zararlarının da karşılanmasına karar vermiştir.

Üstelik AİHM, Tazminat Yasası'nı değerlendirdiği İçyer kararında, yasada manevi tazminat öngörülmemesine rağmen, yasanın 12. maddesinin başvuruçulara yargı yolunu açtığını hatırlatarak bunun "idari mahkemelerde manevi tazminat istenmesi olasılığına bir yol açtığını" belirtmiştir.¹⁷⁰ Mahkeme'nin 5233 sayılı yasanın metnine dayanarak yaptığı bu yorumun dayanaktan yoksun olduğu, o dönemde Türkiye'de birçok hukukçu tarafından dile getirilmişti. Gerçekten de, yargıya intikal eden dosyalarda idare mahkemelerinin yasa metninin dışına çıkarak mağdurlara manevi tazminat vermelerini beklemek, yargının yasama organının kendisine tanımadığı bir yetki yaratması anlamına gelecekti. Nitekim, Türkiye mahkemelerinin Tazminat Yasası'na ilişkin kararlarının ele alındığı bölümlerde görüleceği üzere, mağdurların manevi tazminat talebiyle idare mahkemelerinde açtıkları davalar Anayasa Mahkemesi'nden geri dönmüştür. Anayasa Mahkemesi, kuvvetler ayrılığı ilkesini gerekçe göstererek, yasama organının uygun görmediği bir hakkı verme yetkisi bulunmadığını belirtmiştir.¹⁷¹

A.2. Tazminat Yasası Nasıl Çıkarıldı?

"Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun Tasarısı", 23 Mart 2004'te Bakanlar Kurulu'nca kararlaştırıldı, 19 Nisan 2004'te de Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü'nce Meclis Başkanlığı'na gönderildi.¹⁷²

Tasarının bu hali, üç ay sonra Meclis'te görüşülen metnin karşılaştırıldığında, tasarının Genel Kurul'a gelmeden önce İçişleri ile Plan ve Bütçe Komisyonları'nda değişikliklere uğradığı görülmektedir. İki değişiklik özellikle dikkate değerdir. Birincisi, Başbakanlık'ca hazırlanan tasarı, sadece geriye dönük olarak ve yalnızca OHAL süresince –19 Temmuz 1987 ile 30 Kasım 2002 tarihleri arasındaki dönemde– meydana gelen maddi zararları karşılamayı amaçlıyordu.¹⁷³ Meclis'te görüşülen tasarıda ise, yasanın geriye dönük olarak kapsayacağı dönem uzatılmış, 19 Temmuz 1987 ile yasanın yürürlüğe girdiği tarih (daha sonra belli olacağı üzere Ekim 2004) arasında meydana gelen zararların karşılanması öngörülmüştür.¹⁷⁴ Ayrıca, yasanın yürürlüğe gireceği tarihten sonra meydana gelecek zararların da karşılanması amaçlanmıştır.¹⁷⁵ İkincisi, ilk tasarıda yasanın ülke genelinde değil, Bakanlar Kurulu'nca belirlenecek illerde uygulanması öngörülürken,¹⁷⁶ tasarının son halinde yasanın kapsamı ülke geneline genişletilmiştir.¹⁷⁷

Bu iki değişikliğin yapılmasını sağlayan milletvekillerinden olan Mesut Değer, CHP'nin yasanın kapsamının çatışmaların başladığı 1980'li yılların başını da içerecek şekilde geriye doğru genişletilmesini talep ettiğini, ancak sonuçta başlangıç tarihi olarak 1987 tarihinde uzlaşıldığını belirtti:

Bir de 1990'lı yılları almışlardı. [...] Biz hani geçmişten bu yana olan dönemi alsın dedik. Ben 1980'den sonrasını önerdim. Sonra 1987'de mutabık kalındı. Bu terörle tazminata dair yine o gün benim bir talebim oldu. Sadece Doğu, Güneydoğu olmasın; Türkiye'yi kapsasın, bir. İki, yasanın süre bittikten sonraki safahatları sınırlanmasın. Önümüzdeki gelecek

¹⁷⁰ AİHM, İçyer, para. 81.

¹⁷¹ Anayasa Mahkemesi'nin gerekçeli kararının bir değerlendirmesi, üçüncü kısımda "Manevi Tazminata İlişkin Davalar-Anayasa Mahkemesi Kararı" başlığı altında yer almaktadır.

¹⁷² Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, "Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun Tasarısı", Sayı: B.02.o.KKG.o.10/101-817/1797, 19 Nisan 2004 (bundan sonra "Tazminat Yasası Kanun Tasarısı").

¹⁷³ Tazminat Yasası Kanun Tasarısı, Madde 1.

¹⁷⁴ TBMM, 2004, 117. Birleşimi'nde görüşülen yasa tasarısı, Geçici Madde 1.

¹⁷⁵ TBMM, 2004, 117. Birleşimi'nde görüşülen yasa tasarısı, Madde 1.

¹⁷⁶ Tazminat Yasası Kanun Tasarısı, Madde 4.

¹⁷⁷ TBMM, 2004, 117. Birleşimi'nde görüşülen yasa tasarısı, Madde 4.

yıllarda terörden doğan zararların karşılanması olsun. Üç, 81 ili kapsasın bu yasa. Sadece Doğu ve Güneydoğu'da geçmişe yönelik doğrudur ama Tekirdağ, Edirne, Trabzon'da da terörden zarar gören vatandaşın suçu ne? Onlara devletin bakmaması yanlıştır. O zaman bu talebimiz de kabul edildi.¹⁷⁸

Öte yandan, bir diğer CHP milletvekili Algan Hacaloğlu, Meclis'teki konuşmasında, yasanın ucunun açık olması değişikliğinin yol açabileceği tehlikelere dikkat çekmişti:

[...] Plan ve Bütçe Komisyonu'nda külah tersine çevrildi ve ne gariptir ki, önümüzdeki yasa tasarısı diyor ki –değerli arkadaşlarım, bu yasanın şu kabulü var, ben bunu içime sindiremiyorum– Türkiye'de bundan sonra da terör ile çatışma olur, terörle mücadele eden güvenlik güçlerimiz, yurttaşların insan haklarını ihlal eder, hakları ihlal edilen yurttaşlar, ola ki mahkemeye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne giderler, onun önünü kesmek için, ben sulh yolunu açarım [...].¹⁷⁹

Hacaloğlu ile Değer'in bu konu hakkındaki farklı tutumları, CHP grubu içerisinde bazı konularda görüş ayrılıkları olmuş olabileceğine işaret etmektedir. Öte yandan, Genel Kurul görüşmelerinde AK Parti ile diğer siyasi partilerin milletvekillerinin büyük ölçüde sessiz kalmış olmasının, yasanın etraflıca tartışılmasını ve siyasi partiler arasındaki ve içindeki tutum ve görüş farklılıklarının ortaya çıkmasını engellediği de düşünülebilir.

Komisyonlarda gerçekleşen siyasi pazarlıklar sonucu yapılan bu değişikliklerin ardından tasarı Genel Kurul'a geldiğinde tarih 16 Temmuz 2004, saat 01.00'dir. CHP milletvekili Algan Hacaloğlu, tasarı hakkında Meclis'e hitaben yaptığı konuşmaya "hepinizi, Cumartesi gününün saat 01.00'ünde saygıyla selamlıyorum" sözleriyle başlar. Mesut Değer, tasarının Meclis'te etraflıca tartışılıp tartışılmadığı sorusuna ilişkin şu yanıtı vermiştir:

Yok, bu, gece 2'de, 3'te çıktığı zaman, herkesin yattığı zaman ben o konuşmayı yapmışım. Gece 2'de. Sen yatıyordun. Belki birçok milletvekili de yoktu. Çoğu milletvekilleri, orada olmayan AKP'li arkadaşlar, sonra duymuşlar başka arkadaşlardan [...].¹⁸⁰

Gerçekten de, 01.00'de başlayan görüşmeler, 03.37'de tasarının kabul edilmesi ve Tazminat Yasası'nın Meclis'ten geçmesiyle sona ermiştir.¹⁸¹ Böylelikle, kendisine devlet-vatandaş kaynaşmasını sağlamak, geçmişte yapılan haksızlıkları telafi etmek gibi misyonlar biçen bir yasa, kamuoyunda hiç müzakere edilmeksizin, anlaşılan bölgedeki Kürtler dışında toplumun büyük kısmının "uyuduğu" saatlerde, Meclis'ten alelacele geçirilmiştir. Görüşmeler sırasında, CHP milletvekili Sinan Yerlikaya, sabahın erken saatleri olmasına rağmen en azından Kürtlerin Meclis'teki görüşmeleri naklen takip ettiğini belirterek, milletvekillerine görüştükları yasa tasarısının ve içinde buldukları anın tarihi anlamını hatırlatmış, Meclis'i konuya gereken ilgi ve önemi göstermeye davet etmiştir:

Bakınız, şimdi saat 03.00; siz zannediyorsunuz ki, bu görüşmelerimiz televizyonlarda izlenmiyor; bütün Olağanüstü Hal bölgesinde, şimdi, sanki sabahmış gibi, bu görüşmeler izleniyor; bunu, bize gelen telefonlar gösteriyor. O nedenle, burada yaptığımız bu hareketin, bu işin çok önemli olduğunu şu saatte bile söyleyerek, sizi kutlamak istiyorum.¹⁸²

CHP milletvekilleri, grupları adına art arda söz alarak, Meclis'te görüşülmekte olan yasa tasarısında neyin söz konusu olduğuna dair duygu yüklü konuşmalar yapmış, milletvekillerini tarih önündeki sorumluluklarını üstlenmeye davet etmişlerdir:

Değerli arkadaşlarım, bu [PKK'nın 15 Ağustos 1984 tarihli Eruh baskınından itibaren gelişen] süreç içinde, [...] Benim abartılı güvenlik konsepti olarak tanımladığım anlayışın, gerek terör örgütü unsurları,

178 Mesut Değer'le görüşme, Ankara, 25 Mart 2010.

179 Algan Hacaloğlu, İstanbul Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

180 Mesut Değer'le görüşme, Ankara, 25 Mart 2010.

181 TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

182 Vahdet Sinan Yerlikaya, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

---

gerek korucu unsurlar, gerekse silahlı kuvvetlerimizin, güvenlik güçlerimizin terörle mücadelede geniş boş alanlar yaratabilmek veyahut da o yerleşim yerlerinde etkinliği sağlayabilmek amacıyla, köyler zorunlu olarak, mezralar zorunlu olarak boşalttırdı. Bu, devletin en yetkili kademelerinde konuşuldu. Bizler de, o en yetkili kademelerde belirli bilgi sahipleri olduk.¹⁸³

CHP milletvekillerinin OHAL döneminde yaşananlara dair insan odaklı, hak ve adalet eksenli ve gerçekle yüzleşmeye davet eden saptamalarına karşılık, şahsı adına söz alan AK Parti milletvekili Ümmet Kandoğan terörle mücadelenin önemine vurgu yapan, meydana gelen hak ihlallerinde devletin sorumluluğuna dair gerçeğin üzerini örten bir söylem benimsemiştir.

CHP milletvekillerinin OHAL döneminde yaşananlara dair insan odaklı, hak ve adalet eksenli ve gerçekle yüzleşmeye davet eden saptamalarına karşılık, şahsı adına söz alan AK Parti milletvekili Ümmet Kandoğan terörle mücadelenin önemine vurgu yapan, meydana gelen hak ihlallerinde devletin sorumluluğuna dair gerçeğin üzerini örten bir söylem benimsemiştir. Kandoğan, OHAL döneminde bölgede kaymakamlık ve vali yardımcılığı görevlerinde bulunduğunu belirterek başladığı konuşmasında şöyle demiştir:

Sayın Hacıoğlu, siz, o terör dönemlerinde İstanbul'da Boğaz karşısındaydınız belki de [...] ama, bizler, kelle koltukta, terör örgütüyle canla başla mücadele ediyorduk. [...] Ama, bunu nasıl sağladık; yediden yetmişe bütün vatandaşlarımızla birlik ve beraberlik içerisinde olarak, onlara sahip çıkarak, devletin sıcak ve şefkatli ellerini onların omuzlarında, ensesinde hissettirerek bunu sağladık.¹⁸⁴

---

¹⁸³ Algan Hacıoğlu, İstanbul Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

¹⁸⁴ Ümmet Kandoğan, Denizli Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

Kandoğan'ın konuşmasını şahsı adına yapmış olması nedeniyle sözlerinin AK Parti'nin soruna bakışını yansıtmadığı ileri sürülebilir. Öte yandan, gerek hükümet gerekse AK Parti grubundan farklı bir ses çıkmadığı için, Kandoğan'ın bu sözlerinin partisinin tutumunu yansıttığı da savunulabilir. Ya da, AK Parti'nin AB ve AİHM nedeniyle kerhen çıkarmak zorunda kaldığı yasayı en azından kamuoyu önünde sahiplenerek ve Kürt Sorunu'nun PKK ve güvenlik boyutunu öne çıkararak milliyetçi çevrelerden ve Silahlı Kuvvetler'den gelecek olası muhalefet ve baskıları önceden bertaraf etmeyi amaçlamış olduğu da düşünülebilir.

Sonuç olarak, Tazminat Yasası, Meclis görüşmeleri sırasında, Kürt Sorunu'nun çözümünde yeni bir dönem açan tarihi bir adımdan ziyade, rutin bir teknik düzenleme olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle, AB'nin siyasi kriterlerini yerine getirmek amacıyla, bürokratlarca hazırlanan tasarıların hiç veya yeterince müzakere edilmeksizin birbiri ardına kabul edildiği 'reformların' karakteristik özelliklerini barındıran bu yasama sürecinde, bir grup CHP milletvekilinin çabalarına rağmen, Meclis yasaya hak ettiği ilgi ve özeni göstermemiş, yasama erkinin gerektirdiği sorumluluğu üstlenmemiştir. Belki de büyük ölçüde bunun sonucu olarak, basın ve kamuoyunun da ilgisiz kalmasıyla, bir başka ülkede büyük tartışmalara yol açabilecek ve tarihi bir dönüm noktası olarak addedilebilecek yasa, Türkiye'de sessiz sedasız kabul edilmiştir.

Bu bölümü sonlandırmadan önce, yasada birtakım iyileştirmeler yapmak adına, CHP ve AK Parti milletvekillerince 16 Temmuz 2004 tarihli oturumda Meclis'e sunulan önergelere göz atmakta fayda var.

Belki de büyük ölçüde bunun sonucu olarak, basın ve kamuoyunun da ilgisiz kalmasıyla, bir başka ülkede büyük tartışmalara yol açabilecek ve tarihi bir dönüm noktası olarak addedilebilecek yasa, Türkiye'de sessiz sedasız kabul edilmiştir.

CHP milletvekillerinin, grupları adına, yasanın dört ayrı maddesine ilişkin verdiği sekiz değişiklik önergesi biri dışında reddedilmiştir. Hükümet üyeleri ile AK Parti grubu da dâhil olmak üzere olumsuz oy kullanan milletvekilleri bu önermeleri reddederken herhangi bir gerekçe ileri sürmemişlerdir. Öte yandan, bir grup AK Parti milletvekili de bir önerge sunmuş, bu önerge Meclis’çe kabul edilmiştir.

CHP’nin değiştirilmesini teklif ettiği maddeler ile bu yönde verdiği önergelerin içeriği, ilerideki yıllarda yasanın uygulamasında ortaya çıkacak sorunlar konusunda bu milletvekillerinin –ve o dönemde tasarıya ilişkin benzer eleştirilen getiren Diyarbakır Barosu başta olmak üzere bölge barolarının– sürecin başındaki öngörülerinin ne derece isabetli olduğunu ortaya koymaktadır. Milletvekilleri Algan Hacaloğlu, Atilla Kart, Sinan Yerlikaya, Enver Öktem, Mesut Değer ve Ali Rıza Gülçiçek, CHP grubu adına, yasanın 1. ve 2. maddeler ile geçici 1. maddenin değiştirilmesine yönelik beş farklı önerge vermişlerdir. Bu önergeler, kanunun, 1) “terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler”in yanı sıra, “bu koşullarda oluşan çatışma veya güvensizlik ortamından” dolayı kaynaklanan zararları; ve 2) bütün bu nedenlerden dolayı oluşan maddi zararların yanı sıra manevi zararları da kapsamını öngörüyordu.¹⁸⁵ Önergelerle amaçlanan, sadece güvenlik görevlilerinin ve PKK’nın göç etmeye zorladığı değil, çatışmalardan dolayı köylerini terk etmek zorunda kalan yerinden edilmiş kişilerin de yasanın kapsamına alınması ve göç mağdurlarının sadece maddi zararlarının değil, aynı zamanda yaşadıkları travmaların yol açtığı manevi zararlarının da karşılanmasıydı. Mesut Değer bu ikinci amacın gerekçesini şu sözlerle açıklamıştır:

[...] mağdurların manevî kayıpları[nın], maddî kayıplarından daha fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Sorunun, kapsamlı ve sosyal barışa hizmet edecek tarzda çözümü, mağdurların maddî ve manevî zararları arasında ayırım yapmaksızın, tamamının tanzim edilmesiyle mümkün olacaktır. Kaldı ki, her

fırsatta, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılacak başvuruların önlenmesi amacına da sahip olduğu belirtilen bu yasa tasarısının, adı geçen uluslararası yargı mekanizması[na] alternatif olması da ancak bu şekilde mümkün olabilir.¹⁸⁶

Burada Değer, AİHM’in o tarihe dek köy boşaltmalarına ilişkin verdiği kararlarında başvuru sahiplerine maddi tazminatın yanı sıra manevi tazminat da verdiğini hatırlatmaktadır. Gerek o tarihte bölge baroları ve insan hakları kuruluşlarının gerekse o tarihten bu yana, yerinden edilmiş kişiler ve avukatlarının yanı sıra yasanın uygulamasında görev alan kamu görevlilerinin dahi yasaya ilişkin en çok eleştirdiği husus olan manevi tazminatın öngörülmemesi, CHP grubunun uyarılarına rağmen, bir sorun olarak görülmemiştir: “Biz manevi tazminatın da ödenmesi gerektiğini ortaya koyduk. Ama manevi tazminat ödenmedi. Halen ödenmiyor. Böyle bir talep yok.”¹⁸⁷

CHP grubunun Meclis’çe kabul edilen tek önergesi, zarar tespit komisyonlarının oluşumunu düzenleyen 4. maddeye ilişkin verdiği iki önergeden birisi olmuştur. CHP’nin, sadece devlet memurlarından teşekkül olması öngörülen¹⁸⁸ komisyonlara sivil toplumu temsilen baroya üye bir avukatın da eklenmesi önerisi kabul görünürken, ticaret ve sanayi odası, mühendis ve mimarlar odası, ziraat odası ile esnaf ve sanatkârlar odasının birer temsilcisinin de eklenmesi önergesi reddedilmiştir. Bu madde üzerindeki müzakereleri Mesut Değer şöyle aktarıyor:

[Tasarı] Genel Kurul’a gelince Genel Kurul’da gece geç saatlerde bu kanunu tartışıp konuşacağımız sırada bazı hususların kanuna eklenmesi yolunda mücadele ettim [...] Mesela komisyonlar kurulması, zararın

¹⁸⁶ Mesut Değer, Diyarbakır Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

¹⁸⁷ Mesut Değer’le görüşme, Ankara, 25 Mart 2010.

¹⁸⁸ Tasarının ilk halinde, komisyonların “vali yardımcısının başkanlığında; Maliye, Bayındırlık ve İskân, Tarım ve Köyişleri, Sağlık ile Sanayi ve Ticaret bakanlıkları temsilcilerinden” oluşması öngörülmüyordu. Tazminat Yasası Kanun Tasarısı, Madde 4.

tespiti ile ilgili komisyonlar kurulması yönündeki talebi vardı, talep de neydi sadece valiliğin personeliydi. Biz “olmaz” dedik yani sadece vatandaşın karşısında devlet olduğu zaman devletten korkacak, çekinecek, ürkecek. Orada sivil toplum kuruluşlarından insanlar da olsun. Örneğin baro bu işten anladığı için bölgedeki her barodan bir avukatın olması lazım. Bir inşaat, bir ziraat mühendisinin olması lazım. Bu pazarlık konuşma şekliyle o gece oldu. AKP’yle diyalog içerisinde... Onlar da kabul etti. Önergelerle sadece bir avukatın eklenmesi oldu.¹⁸⁹

Atilla Kart, verdikleri önergelerin gerekçesini açıklamak üzere söz aldığı anda, yine o tarihte bölge baroları tarafından çokça eleştirilen ve daha sonra uygulamada ortaya çıkan sorunların önemli bir nedeni olan komisyonların tarafsızlığı ve bağımsızlığı meselesine işaret etmiştir:

[...] vesayet ilişkileri içerisinde kurulan böyle bir komisyonun, objektif ve tarafsız bir şekilde görev yapması mümkün değildir; böyle bir kurula, hakem sıfatıyla bakmak da mümkün değildir. Burada, bu şartlar içerisinde oluşan bir komisyon, çok büyük ölçüde, idarenin tek taraflı yönlendirmesiyle, hiyerarşik ilişkiler içerisinde doğmuş olan yönlendirmeyle karar verecektir.¹⁹⁰

Naci Aslan ise, içlerinde sivil toplum temsilcilerinin bulunmasının, zarar tespit komisyonlarına bir çeşit ‘hakikat komisyonu’ niteliği de kazandıracaklarını savunmuştur. Aslan’ın yasaya gücünü ve amacını oldukça aşan bir misyon ve anlam yükleyen sözleri, onarıcı adaletin temel unsurlarından olan hakikatin tespit edilmesi ile işlenen suçların faillerinin cezalandırılması da en azından belirlenmesinin sadece bir milletvekilince de olsa, o dönemde Meclis çatısı altında dillendirilmiş olması açısından oldukça önemlidir:

Yasa kapsamında kurulacak zarar tespit komisyonlarının işlevi, mağdur olan yurttaşın

başvurusu alınarak geçmişe yönelik olarak bir araştırma içine girmek olacaktır. Bu araştırmada, mağdurların ve suçların faillerinin de belirlenmesi gerekmektedir. Gerçekte böyle bir ihlal yaşanmış mıdır, mağduriyet durumu var mıdır, mağduriyetin ölçüsü nedir? Tüm bunlar tazminatla birlikte değerlendirilmesi gereken olgulardır. Dolayısıyla, kurulacak zarar tespit komisyonları, hükümet görevlileri ve bağımsız sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla, bir ölçüde, gerçekleri araştırma ve zararları tespit etme komisyonu olmalıdır. Bu komisyonun amacı, yaşanan trajedileri anlamak, geçmişte yaşananları ortaya koymak ve gelecekte toplumsal barışın tesis edilmesi [için] görüş ve önerileri ortaya koymaktır.¹⁹¹

Kısaca, CHP milletvekillerinin verdikleri öneriler, tasarımı yerinden edilmiş kişiler lehine iyileştirmeyi, yasaı sadece maddi zararların tazmin edildiği bir düzenleme olmaktan çıkarak OHAL dönemiyle yüzleşmesine ve toplumsal barışa vesile olacak bir hukuki araca dönüştürmeyi, aynı dönemde bölgede yaşananlara ilişkin gerçeğin ortaya çıkarılarak işlenen suçların faillerinin belirlenmesini sağlamayı amaçlamışlardır.

AK Parti milletvekillerinden gelen tek önerge ise, OHAL döneminde görevleri başındayken terör veya terörle mücadele nedeniyle zarar gören ve devletten tazminat almış olan kamu görevlileri ile mirasçılarının yasa altında daha fazla tazminat almaya hak sahibi olmaları durumunda kendilerine aradaki farkın yasal faiziyle ödenmesini öngörmektedir. AK Parti milletvekilleri Salih Kapusuz, Erdal Özegen, Abdullah Çalışkan, İbrahim Köşdere, Mustafa Baş ve Mehmet Kurt tarafından verilen bu önerge, 16 Temmuz 2004 tarihli Meclis oturumunda Tazminat Yasası’na ilişkin kabul edilen ikinci ve son önerge oldu.

Genel Kurul’da yapılan bu müzakerelerin ve sınırlı değişikliklerin ardından yasa, 17 Temmuz 2004’te kabul edildi, 27 Temmuz 2004’te *Resmi Gazete*’de

189 Mesut Değer’le görüşme, Ankara, 25 Mart 2010.

190 Atilla Kart, Konya Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

191 Naci Aslan, Ağrı Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2004, 117. Birleşimi.

yayımlanarak yürürlüğe girdi.¹⁹² Yasanın uygulamasını başlatan yönetmelik, 20 Ekim 2004'te yürürlüğe girdi.¹⁹³

A.3. Tazminat Yasası Ne Zaman, Neden, Nasıl Değiştirildi?

Tasarı olarak gündeme geldiği tarihten itibaren bölge barolarının, milletvekillerinin ve sivil toplum kuruluşlarının eleştirilerine hedef olan Tazminat Yasası'nın ülke genelinde uygulanmaya başlanmasıyla, hazırlık aşamasında hükümetçe öngörülme ve/veya önemsenmeyen birtakım sorunlar da baş göstermiştir. Bu sorunların bazıları, yasanın kendisinden, bazıları ise uygulayıcıların tutum ve zihniyetlerinden kaynaklanmıştır. Hükümet, uygulamayı iyileştirmek adına, yasada Aralık 2005, Aralık 2006 ve Mayıs 2007'de üç kez değişiklik yapmıştır.¹⁹⁴ Değişikliklerin gündeme geldiği her oturumda, CHP milletvekilleri hükümeti, bu değişikliklerin fazlasıyla sınırlı olduğu, soruna kalıcı çözüm getirmeyeceği, gerek yasada gerekse uygulamada çok daha köklü değişiklikler yapılması konusunda uyarılmış, kimi zaman bu önerilerini somutlaştıran yasa değişikliği önerileri sunmuş, ancak önerileri ve önerileri hükümet ve AK Parti

Grubu'ndan destek görmemiştir. Bunun yerine, yasada sınırlı değişiklikler yapılmasıyla yetinilmiştir.

En başta, hükümetin yasayı duyurmak amacıyla kapsamlı bir bilgilendirme kampanyası yapmamış olması nedeniyle, çok sayıda yerinden edilmiş kişinin yasada öngörülen süre içerisinde başvuruda bulunamamış olması, sürenin uzatılması ihtiyacını doğurmuştur. 27 Temmuz 2005 olan başvuru son tarihi, önce 3 Ocak 2007,¹⁹⁵ bu sürenin de yetersiz olduğunun ortaya çıkması üzerine, 18 Aralık 2007,¹⁹⁶ ve nihayet 30 Mayıs 2008¹⁹⁷ tarihine dek uzatılmıştır.

Süresi uzatılan bir diğer işlem, komisyonların başvuruları değerlendirme süreci olmuştur. Yasa kabul edildiği tarihte, her bir başvurunun yapıldığı tarihten itibaren en geç iki yıl içerisinde karara bağlanması öngörülmüştü.¹⁹⁸ Başvuruların zamanında sonuçlandırılmaması ve sürecin öngörülenden uzun süreceğinin anlaşılması üzerine, Aralık 2006'da yasada bir değişiklik yapılarak komisyonlara bir yıl ek süre tanınmıştır.¹⁹⁹ Üstelik "[b]u sürenin de bitmesi ve başvuruların sonuçlandırılmamış olması halinde, Bakanlar Kurulu[na] bu süreyi her defasında bir yılı aşmamak üzere" uzatma yetkisi de tanınmıştır.²⁰⁰ Böylelikle, hükümet, yasaya başvuru süreleri Mayıs 2008'den sonra bir daha uzatılmayan yerinden edilmiş kişilere kıyasla, komisyonlara daha toleranslı davranmıştır.

Başvuru ve değerlendirme sürelerinin uzatılmasında sergilediği bu farklı tutumuyla devlet, göç etmek zorunda kaldıktan sonra yurt dışına çıkarak Mahmur Mülteci Kampı'na, Avrupa'ya veya başka yerlere yerleşen Kürtlerin ve Süryanilerin de içinde bulunduğu çok sayıda vatandaşına tanımadığı ek süreyi, uygulamadan sorumlu kamu görevlilerine, yani kendisine tanımaktan geri durmamıştır. Yasada

192 Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun, No.5233, 17 Temmuz 2004, *Resmi Gazete* No. 25535, 27 Temmuz 2004 (bundan sonra "Tazminat Yasası").

193 Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelik, 4 Ekim 2004, *Resmi Gazete* No. 25619, 20 Ekim 2004 (bundan sonra "Tazminat Yasası Yönetmeliği").

194 Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, No. 5442, 28 Aralık 2005, *Resmi Gazete* No. 26042, 3 Ocak 2006 (bundan sonra "5442 Sayılı Kanun"); Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, No. 5562, 13 Aralık 2006, *Resmi Gazete* No. 26378, 16 Aralık 2006 (bundan sonra "5562 Sayılı Kanun"); Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, No. 5666, 24 Mayıs 2007, *Resmi Gazete* No. 26537, 30 Mayıs 2007, Geçici Madde 4 (bundan sonra "5666 Sayılı Kanun").

195 5442 sayılı Kanun, Geçici Madde 1.

196 5562 Sayılı Kanun, Geçici Madde 3.

197 5666 Sayılı Kanun, Geçici Madde 4.

198 Tazminat Yasası, Geçici Madde 1.

199 5562 Sayılı Kanun, Geçici Madde 3.

200 A.g.k.

Başvuru ve değerlendirme sürelerinin uzatılmasında sergilediği bu farklı tutumuyla devlet, göç etmek zorunda kaldıktan sonra yurt dışına çıkararak Mahmur Mülteci Kampı'na, Avrupa'ya veya başka yerlere yerleşen Kürtlerin ve Süryanilerin de içinde bulunduğu çok sayıda vatandaşı tanımadığı ek süreyi, uygulamadan sorumlu kamu görevlilerine, yani kendisine tanımaktan geri durmamıştır.

'adaletin tecellisi'nde öngörülen zaman sınırının bütünüyle kaldırılmasıyla, yürütmeye, zarar tespit komisyonlarından gelen talepler doğrultusunda süreci uygun gördüğünce ve sınırsız uzatma yetkisi tanınmıştır. Yerinden edilmiş kişiler temel hak ve özgürlüklerini ilgilendiren bir yasaya başvurma şansından mahrum bırakılırken, bu hak ve özgürlükleri ihlal etmiş olan devlet, oluşan zararları tazmin etmekte kendisine sınırsız ve denetimsiz bir süre tanımıştır. Başvuruların değerlendirilmesinin öngörülen sürede tamamlanamaması nedeniyle, komisyonlara ek süre tanınmasının kaçınılmaz olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan, aşağıda CHP milletvekillerinin Meclis'te yaptıkları konuşmalarda veya verdikleri değişiklik önermelerinde hükümete önerdikleri üzere, süreci uzatmadan başvuruların değerlendirilmesini sağlayacak birçok alternatif önleme başvurulabilir. Bunların başında, komisyonların sayısını artırmak, komisyon üyelerini diğer görevlerinden geçici görevlendirmeye alarak onları sadece yasanın uygulamasından sorumlu kılmak, komisyonlara başvuruları ivedi değerlendirmelerini sağlayacak –örneğin başvuru sahiplerinden temin edemeyecekleri belgeleri talep etmemeleri yönünde– gerekli direktifleri vermek geliyor. Oysa hükümet, muhalefet milletvekillerinin bu yöndeki önerilerine rağmen, başvuruların değerlendirilmesi süresini uzatmakla yetinmiştir.

Hükümetin yasada yaptığı sınırlı değişikliklerden bir diğeri, komisyon üyelerine verdikleri hizmet

karşılığında bir 'huzur hakkı' tanınması, onlara toplantı başına memur maaşına endeksli sembolik bir bedel –2006 itibarıyla 20 TL– ödenmesinin düzenlenmesi olmuştur.²⁰¹ AK Parti milletvekillerinin bu değişikliği gerekçelendirmek üzere Meclis'te yaptıkları konuşmalar, yasanın uygulamasında mevcut olan yapısal zaafardan birini ifşa etmektedir:

Bugün getirilen kanun, daha önce çıkardığımız 5233 sayılı Kanunun uygulamadaki eksikliklerini tamamlamak amacıyla gelmiştir ve bana göre biraz geç de olsa, Sayın İçişleri Bakanının çok yerinde ve çok isabetli bir kararıyla bu, buraya gelmiştir. [...] Bunlar ne idi; en başta, zarar tespit komisyonları istediğimiz gibi çalışmıyordu. Neden çalışmıyordu; bu komisyonlardaki üyelerin çoğu o mahaldeki tanınmış, bilinmiş insanlar, avukatlar, işadamları idi. Onları kolay kolay kendi işlerinden alıp bu komisyonları zamanında toplamak bazen mümkün olmuyordu. Bu nedenle, bu komisyonlardaki üyelerin kaybettikleri zamanı, hiç olmazsa telafi etmek için, bu kanun tasarısının birinci maddesinde bunlara huzur hakkı getiriliyor ki, bu doğrudur.²⁰²

Dolayısıyla, burada, devlet-vatandaş kaynaşmasını sulh yoluyla sağlamak üzere oluşturulmuş bir adalet mekanizmasından ziyade, "kendi işleri"yle meşgul insanları biraraya getirerek 'zaman kaybetmelerine' yol açan bir idari yapı söz konusuydu.

Dolayısıyla, burada, devlet-vatandaş kaynaşmasını sulh yoluyla sağlamak üzere oluşturulmuş bir adalet mekanizmasından ziyade, "kendi işleri"yle meşgul insanları biraraya getirerek 'zaman kaybetmelerine' yol açan bir idari yapı söz konusuydu. Şüphesiz, komisyon üyelerinin asli görevlerine ek olarak, çoğu zaman büyük bir özveriyle ve kimi zaman siyasi ve psikolojik baskıya maruz kalarak yerine getirdikleri hizmet karşılığında

---

²⁰¹ 5442 Sayılı Kanun, Madde 1.

²⁰² Ülkü Gökalp Güney, Bayburt Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 45. Birleşim, 28 Aralık 2005, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 107, Yasama Yılı: 4 (bundan sonra "TBMM, 2005, 45. Birleşim").

Zarar tespit komisyonları, sürecin en başından itibaren, tarafsız olmaları gereken birer adalet dağıtıcı unsurlar olarak değil, devletin çıkarlarını gözeterek yerinden edilmişlere mümkün olduğunca düşük tazminat verecek kamu güdümünde birer idari mekanizma olarak tasarlanmış, devlet memurları dışında bir üye içermelerine gerek duyulmamıştır.

ücret almalarında bir sakınca bulunmuyor. Tersine, yasanın uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda kaleme alınan raporlarda, komisyon üyelerinin büyük bir iş yükü altında olduğuna dikkat çekmiş, hükümete komisyonları profesyonel bir yapıya kavuşturma önerisinde bulunulmuştur.²⁰³ Burada dikkat çekmek istediğimiz mevzu, yasama organı mensuplarının dahi, yerinden edilmiş kişilerin uğramış oldukları hak ihlallerinden doğan zararlarını bir nebze gidermeye yönelik bir yasayı uygulayıcılar için bir külfet olarak görmesi ve yasanın uygulanması için kurulan altyapının ne derece sorunlu olduğunu gözden kaçırarak geçici ve köklü olmayan iyileştirmelerle yetinmeleridir.

Öte yandan, yasada yapılan değişiklik, komisyon üyelerine yapılacak ödemeyi ayda en fazla altı toplantı bedeliyle sınırlandırmıştır. Bu sınırlamanın nedeninin, komisyon üyelerine ödenecek ‘huzur hakkı bedeli’nin devlet bütçesine fazla yük getirmemesi olduğu anlaşılıyor. Bazı milletvekilleri, yasanın, bu kez komisyon üyelerinin ‘haksız zenginleşmeleri’ne yol açmasından duydukları endişeyi dile getirmiştir:

[...] bu konu, oturum başına çok para verileceği için cazip hale gelmiş olacak ve bu çok para da, giderek, daire amirleri, yani o komisyonlarda yer alacak olan daire amirlerinin birbirleriyle kavgalı olmasına ve dışarıdan bazı kişilerle ortaklaşa iş yapmasına belki de neden olabileceklerdir.²⁰⁴

Bazıları ise, komisyonların diğer üyelerin aksine düzenli bir maaşları olmayan avukat üyelerinin

mağduriyetine dikkat çekerek, üyelere ayda en fazla 120 TL ödenmesinin başvuruların değerlendirilmesinde verilen emeğin ve zamanın karşılığı olamayacağına dikkat çekmiştir:

[Komisyon üyesi avukatlar] [d]iyelim ki, bir toplantıya katıldılar; onlarca, yirmilerce dosya ellerine gelecek ve bu dosyalar sebebiyle bu arkadaşlar yarım günlerini verecekler, toplam olarak ayın sonunda da 120.milyon lira gibi çok cüzi bir miktar para almış olacaklar. Buna, çok dikkat etmemiz gerekiyor. Bu parayla arkadaşlarımızın çalışmasının neredeyse mümkün olmadığını düşünüyorum. Sonuç itibarıyla de, komisyonlar, düzgün bir şekilde görev yapma imkânından yoksun kalacaklar ve ileride, yeniden, bu kanun üzerinde bir düzenleme yapmak gibi bir mecburiyet doğmuş olacak.²⁰⁵

Aslında, komisyon üyelerine ödenen aylık ‘huzur hakkı bedeli’nin düşüklüğünün avukat üyeler özelinde oluşturduğu sorun, komisyonların düzgün çalışamayacak olmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Tazminat Yasası ilk tasarlandığında komisyonların sadece devlet memurlarından oluşmasının düşünüldüğü ve komisyonların tarafsızlığını bir derece sağlamak amacıyla sivil toplumu temsilen bir avukatın da dâhil edilmesinin ancak gölge baroları ile CHP milletvekillerinin baskısı sonucu mümkün olduğu hatırlandığında, toplantı bedellerinin düşük tutulmasının hükümet nezdinde neden bir sorun olmadığı daha iyi anlaşılabilir. Zarar tespit komisyonları, sürecin en başından itibaren, tarafsız olmaları gereken birer adalet dağıtıcı unsur olarak değil, devletin çıkarlarını gözeterek yerinden edilmişlere mümkün olduğunca düşük tazminat verecek kamu güdümünde birer idari mekanizma olarak tasarlanmış, devlet memurları dışında bir üye içermelerine gerek duyulmamıştır. Hükümet, CHP milletvekillerinin ısrarı sonucunda komisyonlara sadece bir avukatın dâhil edilmesine ikna olduktan sonra dahi, avukat üyelerin etkin görev almalarını ve böylelikle komisyonların devletten görece daha

²⁰³ Aker vd., *Türkiye’de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu...*

²⁰⁴ Hakkı Ülkü, İzmir Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 2005, 45. Birleşim.

²⁰⁵ Cavit Torun, Diyarbakır Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 2005, 45. Birleşim.

bağımsız ve tarafsız olmalarını sağlayacak önlemleri almaktan kaçınmıştır. Avukat üyelere, komisyondaki görevlerini hakkıyla yerine getirmeleri için gereken zamanın ve emeğin karşılığı olan bir ücret ödenmemesinin, onların komisyon çalışmalarına etkin bir şekilde katılmalarını fiilen güçleştirdiği göz önüne alındığında, hükümetin bu konudaki uyarıları dikkate almaması düşündürücüdür.

Yasanın uygulamasının iyileştirilmesi adına atılan adımlar bunlarla sınırlı kalmış, hükümet sivil toplum ile muhalefet partilerine üye milletvekillerinden gelen birçok uygulanabilir ve makul öneriyi kulak ardı etmiş, başvuruların kısa zamanda sonuçlandırılmasını sağlayabilecek etkili önlemler almaktan kaçınmıştır. Örneğin, Bakanlar Kurulu'na başvuruların komisyonlarca değerlendirilme süresini süresiz olarak uzatma yetkisinin tanındığı 2006 tarihli değişikliğe dair Meclis görüşmelerinde, o tarih itibarıyla sayıları yaklaşık 100'ü²⁰⁶ bulan 79 ildeki komisyonların sayısının artırılması,²⁰⁷ komisyonların başındaki vali yardımcılarının yasanın uygulaması dışındaki görevlerinden geçici olarak azat edilmesi²⁰⁸ gibi önerilere hükümetten somut bir yanıt gelmemiştir. Milletvekillerinin, mevcut uygulamayla dosyaların sonuçlandırılmasının "on yılları aşacağı" gerekçesiyle,²⁰⁹ uygulamadaki yavaşlıktan dolayı ilgili valilerden "hesap sorulması" ve "tarafsız komisyon üyeleri bulunması" talepleri de yine karşılıksız kalmıştır.²¹⁰

²⁰⁶ Ülke genelindeki komisyonların sayıları zaman içerisinde artmış, Mayıs 2007'ye gelindiğinde 114'ü bulunmuştur. Hakkı Ülkü, İzmir Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 111. Birleşim, 24 Mayıs 2007, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 158, Yasama Yılı: 5 (bundan sonra "TBMM, 2007, 111. Birleşim").

²⁰⁷ Naci Aslan, Ağrı Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 31. Birleşim, 13 Aralık 2006, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 139, Yasama Yılı: 5 (bundan sonra "TBMM, 2006, 31. Birleşim").

²⁰⁸ Hakkı Ülkü, TBMM, 2007, 111. Birleşim.

²⁰⁹ Hasan Güyüldar, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2006, 31. Birleşim.

²¹⁰ Muzaffer R. Kurtulmuşoğlu, Ankara Milletvekili, Anavatan Partisi Grubu adına, TBMM, 2006, 31. Birleşim.

Ekim 2006 tarihli İçişleri Komisyonu raporu, Komisyon'un yeni zarar tespit komisyonları kurulması önerilerini dikkate aldığını, ancak iki nedenle kabul etmediğini ortaya koymaktadır: illerde ek komisyonlar kurulmasına olanak sağlayacak başta vali yardımcısı olmak üzere yeterli sayıda bakanlık temsilcisi bulunmaması; ve ek komisyonlarda görev almak üzere dışarıdan atanacak görevlilerin yöreyi bilmemeleri nedeniyle yanlış değerlendirme yapma riski bulunması.²¹¹ Dolayısıyla, hükümetin, yasanın uygulamasının son derece yavaş işlediğine dair uyarılara rağmen, komisyonların yapısını bütünüyle değiştirerek uygulamada köklü ve yapısal değişiklikler yapma seçeneğini hiç dikkate almadığı anlaşılıyor.

Aralık 2006 tarihli Meclis oturumunda yasanın uygulamasına dair dile getirilen diğer eleştiriler, başvuru sahiplerinin hak kazandıkları tazminatların çok geç ödenmesi ile komisyonların başvuru sahiplerinden zararlarını ispat etmek üzere temin edemeyecekleri belgeler talep etmeleri olmuştur.²¹² Oturumda ayrıca, yasanın içeriğine dair eleştiriler bir kez daha dile getirilmiş, son derece düşük olan tazminat miktarlarının artırılması ve başvuru sahiplerine manevi tazminat ödenmesi talep edilmiştir.²¹³

Mayıs 2007 tarihinde, yine yasaya başvuru süresini uzatmakla sınırlı olan bir yasa değişikliğine ilişkin kanun teklifinin ele alındığı Meclis oturumunda,²¹⁴ muhalefet milletvekilleri, yasayı ve uygulamayı iyileştirmeye yönelik önerilerinin hükümet tarafından dikkate alınmamasını ve öngörülen değişikliklerin son derece sınırlı olmasını sert biçimde eleştirmişlerdir. Yasanın Temmuz 2004'ten Mayıs 2007'ye dek dört kez değiştirildiğini belirten bir CHP milletvekili şöyle demiştir:

²¹¹ İçişleri Komisyonu raporu.

²¹² Vahdet Sinan Yerlikaya, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2006, 31. Birleşim.

²¹³ Vahdet Sinan Yerlikaya, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2006, 31. Birleşim.

²¹⁴ TBMM, 2007, 111. Birleşim.

Biz, gerek İçişleri Komisyonu'nda gerekse Genel Kurul'da hepsine destek verdik ama bu yasa yapma anlayışıyla, değil üç yılda, bir yılda dört tane çıkartmış olsanız bile, bu işi bu kafayla halledemezsiniz. Çünkü, kapsayıcılıktan ve soru çözücü olmaktan uzak bir yaklaşım sergileniyor iktidar tarafından. [...] Çıkardığınız kanunların neredeyse hepsi sakat, hepsi eksik. Önerge veriyoruz, ne komisyonlarda ne de burada ciddiye alınmıyor.²¹⁵

Nitekim, aynı oturumda, bir grup CHP milletvekilinin yasanın kapsadığı zaman diliminin genişletilerek, silahlı çatışmaların başlamasının miladı olarak kabul edilen PKK'nın 1984 tarihli Eruh baskını ile OHAL'in ilan edildiği 19 Temmuz 1987 arasındaki sürede meydana gelen zararların da karşılanmasına ilişkin verdikleri önerge, İçişleri Komisyonu ve hükümetin olumsuz görüş belirtmesinin ardından Meclis tarafından reddedilmiştir. İçişleri Komisyonu Başkanı, görüşlerini şu şekilde gerekçelendirmiştir:

Bundan önceki yıllarda da terör vardı. Bir yerde devletin bir tarih belirlemesi lazım. Bu nedenle katılmıyoruz. 1980'li yıllarda da terör vardı, 1987 yılı baz alınmıştır. Böyle uygulanıyor, bilmesi lazım arkadaşların.²¹⁶

Van Milletvekili Mehmet Kartal, komisyonun, neden 1987'nin başlangıç tarihi olarak alındığı sorusuna gerçek anlamda yanıt vermeyen ve uzlaşmaz tavrına, ve CHP milletvekilleri olarak önergeyi verme gerekçelerine ilişkin şunları söylemiştir:

Cumhuriyet Halk Partisi Grubu olarak bugüne kadar ülke yararına getirilen bütün yasalara destek verdik. Destek vermediğimiz, yanlış gördüğümüz yasalar için de ikaz ve uyarılarda bulunduk fakat, ne yazık ki sizler çoğunluk grubunuza dayanarak, siyasal pazarlığımıza dayanarak bu gerçekleri görmezlikten geldiniz. [...] Şu andaki önerge görüşülmeden evvel, Sayın Bakanım, İçişleri Komisyonu Başkanım gittim. Bu ayrımcılığı vatandaşlarımız arasında yapmayalım. Terör, 1982'de de vardı, ama hepimiz biliyoruz ki, 1984'te Eruh

ilçesindeki baskınla başladı. [...] Bu teklif, 1984, 1985 ve 1986 yıllarında terörden zarara uğramış insanların zararlarını da kapsamak üzere verilen bir tekliftir. Ben, artık, Komisyonun katılmadığı, Hükümetin katılmadığı önergeyle ilgili, Hükümet ve Komisyon tarafına bakmıyorum, AK Parti Grubuna bakıyorum, sağduyularını bekliyorum. Bu ayrımcılığı o yurttaşlarımız arasında da yapmayalım.²¹⁷

Kartal'ın AK Parti Grubu'na yaptığı bu çağrı yanıtızsız kalır; CHP'nin önergesi reddedilir. Bu oturumda, CHP milletvekilleri uygulamadaki kronikleşmiş sorunları bir kez daha dile getirirler: sonuçlandırılan başvuruların arasında retlerin kabullere oranla fazlalığı, tazminat miktarlarının düşüklüğü, ödenmesine karar verilen tazminatların çok geç ödenmesi vs. Örneğin:

“Tunceli ilinin yükünü çeken komisyon başkanı iki vali yardımcısı, bu gidişle, on yılda bu dosyaları ancak tamamlayabilirler. Bu da, vatandaşa yapılan bir işkencedir.”

[...] ilim Tunceli'de, bugün itibarıyla, 19.302 adet başvuru olmuş. Müracaatı kabul edilen dosya sayısı 700, talebi reddedilen dosya sayısı 1.599. Görülüyor ki, müracaatların yüzde 70'i reddedilmiştir. 2004 yılından beri mücaat eden 19.302 vatandaştan sadece, bugüne kadar, yüzde 11'i, yani 2.259 dosya işlem görmüştür. Tunceli ilinin yükünü çeken komisyon başkanı iki vali yardımcısı, bu gidişle, on yılda bu dosyaları ancak tamamlayabilirler. Bu da, vatandaşa yapılan bir işkencedir. [...] Ya yapılan tespitler? Vatandaşın uğradığı zarar ziyanı karşılamayan, adaletsiz, hakkaniyete dayanmayan rakamlarla vatandaşla alay eder anlamda bu gülünç miktarlar mağdurların imzalarına mecbur bırakılıyor. Tespit edilen zarar ziyanın ödenmesi de bir başka bahara bırakılıyor.²¹⁸

215 Hakkı Ülkü, TBMM, 2007, 111. Birleşim.

216 Tefik Ziyaeddin Akbulut, İçişleri Komisyonu Başkanı, TBMM, 2007, 111. Birleşim.

217 Mehmet Kartal, Van Milletvekili, şahsı adına, TBMM, 2007, 111. Birleşim.

218 Hasan Güyüldar, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2007, 111. Birleşim.

[...] önümüzde bir sürü dosya duruyor, bütün valilerde yığılmış bir sürü dosya, on binlerce, binlerce. Ne yazık ki, bu dosyalar da çok ağır aksak yürüyor. Çok şişti. Ne hikmetse, ne paralar ödeniyor ne dosyalar kapanıyor. [...] Vatandaş da artık bunun bir kandırmaca mı, bir göz boyama mı olduğuna yavaş yavaş kanaat getiriyor. [...] bu Yasa çıktığı zaman hepimiz hakikaten burada, bu kürsüde, ilgili arkadaşlarımızla, bakanla gece üçe kadar çok güzel şeyler söyledik [...] ama, ne yazık ki, bugüne kadar bu Yasa istenen amaca hizmet etmedi değerli arkadaşlar.²¹⁹

Bu oturumda, nihayet, AK Parti Grubu adına bir konuşma yapılmış, Diyarbakır milletvekili Cavit Torun, grubunun Tazminat Yasası'na ilişkin ilk Meclis konuşması için kürsüye çıkmıştır. Torun, konuşmasında, o günlerde Ankara merkezde ve Şırnak'ta meydana gelen terör olaylarına yoğunlaşmış, Türkiye'nin "uluslararası bir terör dalgası"yla karşı karşıya olduğuna, "dış destekli yerli işbirlikçi eşkiya"nın ülkede terör estirdiğine ve demokrasiyi hedef aldığına dair oldukça ajitatif bir konuşma yapmış, ancak grubunun yasanın kapsamını 1984'ten başlatmaya dair önergeyi neden desteklemediğinin yanıtını vermemiştir. Daha sonra şahısları adına söz alan diğer AK Parti milletvekilleri de, terör sorununa odaklanan benzer konuşmalar yapmış, ancak yerinden edilmiş insanların beklentilerine, bu bağlamda Tazminat Yasası'na, yasanın uygulamasındaki sorunlara ve CHP'li milletvekillerinin önergesine dair görüşlerini belirtmemişlerdir.²²⁰

Hükümet adına söz alan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mehmet Ali Şahin ise, CHP milletvekillerinin eleştirilerine oldukça savunmacı bir tepki göstermiştir:

[...] 1987. O tarihte biz iktidar değiliz. O tarihte iktidar olanlar, 2004 yılına kadar bu ülkede iktidara şöyle veya böyle gelenlerin hiçbiri, bu vatandaşlarımızın mağduriyetlerini düşünmemişler, terör sebebiyle zarara uğrayan bu insanlarımızın zararlarını tazmin etmeyi akıllarının kenarına getirmemişler. Ancak, şimdi buraya çıkıp, bizim iktidarımız döneminde bu vatandaşların düşünülmesini ve zararlarının karşılanmasını tebrik edecekleri yerde, gelip bizi eleştiriyorlar. Ben de size soruyorum: niye siz çıkartmadınız bunu zamanınızda, iktidardayken?

Bakan'ın, başvuruların değerlendirilmesindeki gecikmeye dair yaptığı açıklamaysa, Türkiye'de devletin bildik 'vatandaşın güvenilmezliği' zihniyetini yansıtmaktadır:

Şu ana kadar, 269.938 başvuru olmuş bu yasadaki yararlanmak için Türkiye genelinde, özellikle 12 ilimizde. Tabii ki, bu başvuruları çok ciddi şekilde değerlendirmemiz lazım. Arkadaşlar, her şeyin istismarı mümkündür. Dolayısıyla, çıkartmış olduğumuz yasaların da uygulamasında istismarları önlemek için titiz davranmak zorundayız.

Mehmet Ali Şahin, nihayet, gerçekten de uluslararası kamuoyu nezdinde oldukça büyük ilgi ve övgü gören bu yasayla Türkiye'nin "Birleşmiş Milletler tarafından, terörle mücadele eden ülkelere örnek gösteril"diğini ve "o bakımdan, çok hayırlı ve yararlı bir kanun çıkarttı"ğın belirtmiştir.

2006 ve 2007 tarihli oturumlarda muhalefet milletvekillerinin hükümete yönelik eleştirilerinin sertliği ile AK Parti milletvekillerinin bu eleştirilere gösterdikleri savunmacı tepkiler, yasanın kabul edildiği tarihte iktidar ile muhalefet arasında gözlemlenen uyumlu ve uzlaşmacı ilişkinin, zaman içerisinde oldukça yıprandığını ve giderek daha çatışmacı bir hale büründüğünü de göstermektedir. Bu sonuçta, o yıllarda Türkiye'de siyasi ortamın ve hükümet ile ana muhalefet arasındaki ilişkilerin gergin olmasının yanısıra, yasanın uygulamasında yaşanan sorunlar ile hükümetin muhalefetin bu sorunları iyileştirici önerilerine yönelik olumsuz tavrının rol oynadığı anlaşılmaktadır.

²¹⁹ Vahdet Sinan Yerlikaya, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2007, 111. Birleşim.

²²⁰ Musa Sivacıoğlu, Kastamonu Milletvekili, ve Alaettin Güven, Kütahya Milletvekili, şahısları adına, TBMM, 2007, 111. Birleşim.

A.4.Yasanın Uygulamasını İyileştirmeye Yönelik İdari Düzenlemeler

Köy boşaltmaları sırasında meydana gelen zararları tazmin etmek amacıyla ve Kürt Sorunu'na siyasi bir çözüm geliştirilmeksizin, teknik bir düzenleme olarak çıkartılan bir yasanın uygulamasında ciddi sorunların baş göstermesinin kaçınılmaz olduğu, devletin içinden ve dışından farklı kesimlerce sürecin en başında tespit edilmişti. Özellikle 2004-2006 döneminde yasanın uygulamasında gözlemlenen sorunlar, ulusal²²¹ ve uluslararası²²² sivil toplum kuruluşları, muhalefet milletvekilleri, bölge baroları²²³ ve bizzat uygulamadan sorumlu vali yardımcıları tarafından çeşitli platformlarda dile getirilmişti.²²⁴ Bu sorunların başında, zarar tespit komisyonlarının köy boşaltmalarına ilişkin başvurularda oldukça düşük tazminat bedelleri belirlemesi, farklı illerdeki komisyonlar tarafından belirlenen tazminatlar arasında büyük farkların olması ve ülke genelinde uygulamada bütünlüğün olmaması, başvuru sahiplerinden zararlarını temin edemeyecekleri belgelerle ispatlamalarının beklenmesi ve bu nedenle çok sayıda başvurunun komisyonlarca reddedilmiş olması gelmekteydi.

221 Aker vd., *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu...*; Kurban vd., *"Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek...*; Toplumsal ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV), *5233 Sayılı Yasa ve Uygulamaları* (İstanbul: TOHAV Yayınları, 2011); Human Rights Watch, *Turkey: Displaced Villagers Denied Fair Compensation- Compensation Law's Promise Unfulfilled as Provincial Officials Apply Unjust Criteria* (New York: HRW, 2006); TOHAV vd., *Türkiye'de Yerinden Edilen Kişiler Sorunu, Geri Dönüş ve Zararların Tazmini İçin Eylem Kılavuzu* (İstanbul: TOHAV Yayınları, 2006).

222 Human Rights Watch, *Turkey: Displaced Villagers Denied Fair Compensation...*

223 Diyarbakır Barosu, Ağrı Barosu, TOHAV, Göç-Der ve İHD, "5233 Sayılı Yasa Adil Değildir," basın bildirisi, 25 Şubat 2006; Diyarbakır Barosu, "5233 Sayılı Yasanın ve Zarar Tespit Komisyonlarının Değerlendirilmesi Toplantısı Sonuçları," yayımlanmamış bildiri, 2 Şubat 2006.

224 Dışişleri Bakanlığı da, Ocak 2005 tarihli gizli ve ivedi yazısında, İçişleri Bakanlığı'nı "tazminat miktarlarında yeknesaklığın gözetilmesi" konusunda uyarılmış, böylesi bir hassasiyetin devletin köy boşaltmalarına ilişkin başvurulardaki savunmasında sunacağı bilgilerin "AİHM açısından güvenilirliğini arttıracak"ğını belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı yazısı, para. 4.

Bölge milletvekilleri, seçmenlerinden gelen şikâyetler doğrultusunda, bu sorunları Meclis kürsüsünden hükümete iletmış, çözüme yönelik gerekli yasal düzenlemelerin yapılması çağrısında bulunmuşlardır:

[...] Meclis tatilinde vatandaşlarımızın tüm şikâyetleri ve ziyaretlerinde, telefonlarında hep bu zarar, ziyan üzerine olmuştur. [...] Bu vatandaşlardan öyle belgeler isteniyor ki, bunun temin edilmesine imkân ve olanak yoktur. Böyle olunca da müracaatların yüzde 70'ine yakını reddedilmiştir. [...] Tazminat belgelerinden tutun da, elektrik, faturaya kadar her şey bir sorun teşkil etmekte. Vatandaşın tapu belgeleri isteniyor. Kadastro yapılmayan bölgelerde bu belgeleri vatandaş temin edemiyor. [...] Kanun'a içerik kazandıran, vatandaşın bir nebze rahatlamasını sağlayan yeni bir yönetmelik düzenlenmelidir. Kanun'un uygulamadaki aksaklıkları[nı] madde madde sıralayıp Hükümete, Sayın İçişleri Bakanının dikkatine sunuyorum. Komisyonlar sayı olarak artırılmalıdır. Belge temininden dolayı vatandaşın yüklenmeyelim. Örneğin, Tunceli'de hâlâ kadastro çalışmalarına başlanmamışsa, tapu belgelerini temin edemeyen vatandaşın bunda suçu nedir? Burada şahitle, tanıkla beyan esas alınarak komisyonların önü açılın.²²⁵

Aşağıda, CHP milletvekili Sinan Yerlikaya'nın konuşmasından aktardığımız alıntı, uzun olmakla birlikte, o dönemde yasanın uygulamasından kaynaklanan sıkıntıları özetlemektedir:

[...] Bu ispat yükü çok ağır bir biçimde devam ediyor. [...] Bakınız, Ağrı'da 2.300 tane başvuru yapılmış, 400'ün üzerinde dosya sonuçlandırılmış, bu sonuçlanan 400 küsur dosyanın yalnızca 30'u olumlu bir biçimde sonuçlandırılmıştır. [...] Yine, bu yasa, karakolu olan köylerdeki zararları tazmin etmiyor değerli arkadaşlar, "efendim, orada karakol var, karakolda zarar olmaz" diye. [...] Yine bir başka eksiklik: Çatışma ortamı nedeniyle kendilerini güvende hissedemeyen, çatışma ortamı nedeniyle ekonomik koşullardan yoksun olan vatandaşlar köylerini terk etmek zorunda kaldılar. Şimdi, bu

225 Hasan Güyüldar, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2006, 31. Birleşim.

yasayla buraya başvurduklarında, oradaki jandarma veya güvenlik güçleri, bunlar kendi köyünü gönüllü terk ettiklerinden dolayı, bir tutanak tanzim ederek, bu vatandaşların zararlarını ödeyememekte idirler. [...] Biliyorsunuz, hem devletin hem PKK'nın yaktığı, yıktığı ve boşalttığı köyler vardır. PKK özellikle korucu köylerini yaktı yıktı, devlet de PKK'nın lojistik destek sağladığı, uğradığı, orada yeme içme talebinin karşılandığı köyleri boşalttı ve zararlar böylece meydana geldi. Şimdi, bu zararların karşılanmaması, kendi köyünü gönüllü terk etti diye zararlarının karşılanmaması, bir haksızlık olarak, tabii ki, ortada duruyor. Değerli arkadaşlarım, yine, bir sıkıntı da, zararların ispatından kaynaklanıyor. Şimdi, Yönetmelik, mağdurların zararlarının, olay tutanağı, sağlık raporu, hak sahipliği gibi belgelerle kanıtlanmasını gerekli kılıyor. Bölgenin durumu göz önüne alındığında, bu belgelerin başvuru sahipleri tarafından temin edilmesi oldukça güç görünüyor. Olağanüstü bir dönem içinden geçen vatandaşlarımızın bu belgeleri temin edememesi çok normaldir. Düşünün, 1994-1995 yılında evi yakılan, yıkılan, kap kacağı giden, hayvanı telef olan insan, eğer, o gün, jandarmaca, güvenlik güçlerince bir olay tutanağı tutulmamışsa, bunu nasıl ispat edecek?²²⁶

Bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere, o dönemde hükümet yasada sınırlı değişiklikler yapmış, yapılan değişiklikler dile getirilen sorunları çözmeye yönelik olmamıştır. Muhalefet milletvekillerinin ve bölge barolarının, özellikle manevi tazminat verilmesini sağlamaya yönelik bir yasa değişikliği talepleri karşılık bulmamış, başvuru ve değerlendirme sürelerinde yapılan uzatmaların dışında, yasa kabul edildiği şekliyle uygulanmaya devam edilmiştir. Öte yandan, İçişleri Bakanlığı, uygulamayı iyileştirmeye yönelik zaman içerisinde bir dizi idari önlem almıştır. İdari düzenlemeler iki temel alanda yapılmıştır: 1) ülke genelinde uygulamada birliğin sağlanması amacıyla zarar tespit komisyonu üyelerine eğitim verilmesi, taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararların tespitinde bir standart oluşturulması ve komisyonlar arası

koordinasyonu sağlamak üzere bir idari mekanizma oluşturulması;²²⁷ ve 2) yasaya ilişkin yönetmeliğin değiştirilmesi.

İçişleri Bakanlığı, ülke genelinde uygulamada birliğin sağlanması amacıyla bir dizi idari tedbir almıştır. Bu amaçla, ağaçlara, evlere, tarlalara vs. ödenecek birim fiyatlar belirlenmiş; hizmet içi eğitim seminerleri verilerek komisyon üyelerine zararların belgelenmesi konusunda esnek davranmaları telkin edilmiş; yeni bilgisayar yazılımları geliştirilerek başvuruların incelenmesi süreci hızlandırılarak verimli kılınmış; ülke genelinde uygulamayı takip etmek üzere Bakanlık bünyesinde bir gözetim ve koordinasyon komitesi oluşturulmuştur. Böylece, başvuruların çok daha kısa sürede sonuçlandırılması ve süreci gözlemleyen Avrupa'da komisyonların "etkin ve verimli işleyişlerinden övgüyle" söz edilmesi sağlanmıştır.²²⁸

Bakanlığın yaptığı ikinci tür idari düzenleme ise, 2005 yılında yasanın yönetmeliğinde yaptığı bir değişiklikle, başvuru sahiplerinin üzerindeki ispat yükünün büyük ölçüde azaltılması olmuştur. Yasanın kabul edilmesinden yaklaşık üç ay sonra çıkartılan yönetmelikte, başvuru sahiplerine, köylerinden ayrılmak zorunda bırakıldıklarına ya da kaldıklarına dair son derece ağır bir ispat yükü getirilmiş, temin edemeyecekleri belgeler ibraz etmeleri gerekli kılınmıştı.²²⁹ Yönetmeliğin 17. maddesinde belirtilen bu belgelerin bazıları şunlardı: Her türlü zararda, olayın meydana geliş tarzını ve kişinin (ya da taşınır ve taşınmaz malın) etkilenme durumunu açıklayan olay tutanağı; yaralanma ve sakatlanmalarda, yapılan ilk sağlık müdahalesine ait raporlar ile sağlık kurulu raporları; ölümlerde, otopsi tutanağı; taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararlarda, söz konusu mülklerin kişinin kendi tasarrufunda bulunduğunu gösterir her türlü kayıt ve belge. Gerek Meclis'te bazı CHP milletvekillerinin, gerekse yerelde avukatların

226 Vahdet Sinan Yerlikaya, Tunceli Milletvekili, CHP Grubu adına, TBMM, 2006, 31. Birleşim.

227 İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, TBMM, 2006, 31. Birleşim.

228 İçişleri Komisyonu raporu.

229 Tazminat Yasası Yönetmeliği, Madde 17.

belirttiği üzere, yönetmeliği son derece katı bir biçimde yorumlayan zarar tespit komisyonları, köyleri jandarma tarafından boşaltılan ve hazırlıksız bir biçimde göç eden mağdurlardan, köylerinden neden ayrıldıklarına dair jandarma olay tutanağı, evlerinin kendilerine ait olduğunu belgelemek üzere tapu senedi, göç tarihine dek köylerinde yaşadıklarını belgelemek üzere de elektrik ve su faturaları benzeri belgeler istemişlerdir.²³⁰

Bu katı bürokratik tutumun ulusal ve uluslararası platformda yoğun olarak eleştirilmesi üzerine, Ağustos 2005 tarihinde yönetmelik değiştirilerek, 17. madde şu şekilde yeniden yazılmıştır:

Başvuru sahibi, başvuru dilekçesi ile birlikte olayın meydana geliş tarzını açıklayan ve zararın tespit ve ölçümünde dikkate alınabilecek her türlü bilgi ve belgeyi Komisyona sunar. Ayrıca; Komisyon, gerekli gördüğü takdirde zararın tespit ve ölçümünde dikkate alınabilecek her türlü bilgi ve belgeyi adli, idari ve askeri mercilerden ister.²³¹

Yönetmelikteki değişiklik, mağdurların üzerindeki ispat yükünü büyük ölçüde azaltan önemli bir iyileştirme olduysa da, Van sahasının bulgularının ele alındığı bölümde görüleceği üzere, sonuç üzerinde kayda değer bir etki yaratmamıştır.

Yönetmelikteki değişiklik, mağdurların üzerindeki ispat yükünü büyük ölçüde azaltan önemli bir iyileştirme olduysa da, Van sahasının bulgularının ele alındığı bölümde görüleceği üzere, sonuç üzerinde kayda değer bir etki yaratmamıştır.

Sonuç olarak, Tazminat Yasası'nın içeriğine, İçişleri Bakanlığı'nın uygulamayı iyileştirmeye yönelik aldığı idari tedbirlerin niteliğine, hükümet üyelerinin Meclis genel kurulundaki konuşmalarına ve –raporun Van sahasına ilişkin ilerideki bölümlerinde görüleceği üzere– zarar tespit komisyonlarının yaklaşımlarına bakıldığında, kamunun yasanın başarısını ölçerken gözettiği temel kıstasın büyük ölçüde niceliksel olduğu anlaşılmaktadır. Devlete göre esas olan, başvuruların nasıl sonuçlandığı ve adaletin yerini bulup bulmadığından ziyade, ne kadar sürede kaç başvurunun sonuçlandırıldığıdır. Yasa hakkındaki memnuniyet söz konusu olduğunda ise, ölçüt alınan yerinden edilmiş mağdurların adalet beklentileri değil, uluslararası kamuoyunun, yani Avrupa ve BM'nin, yasaya ilişkin değerlendirmeleri olmuştur.

B. 'ADALET' NASIL YERİNİ BULUYOR? TAZMİNAT YASASI'NIN İÇERİĞİ VE UYGULAMASI

B.1. Yasa Neyi Tazmin Ediyor, Neyi Etmiyor?

Tazminat Yasası, “terör eylemleri veya terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle” doğan maddi zararları karşılıyor (Madde 1). Bir başka deyişle, terörle ilişkili tüm zararlar, zarara uğrayanlar – siviller, güvenlik görevlileri, korucular²³² – ve zarara yol açanlar – PKK, güvenlik güçleri, korucular– kim olursa olsun, yasa kapsamına giriyor. Yasa, bir zaman sınırlaması öngörse de herhangi bir coğrafi sınırlama getirmiyor. 1987'den itibaren OHAL bölgesinde, yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ise ülkenin herhangi bir yerinde meydana gelen ve gelebilecek terörle ilişkili zararlar karşılanıyor.

²³⁰ Tazminat Yasası'nın yürürlüğe girdiği ilk dönemde yapılan saha araştırmaları da, ispat yükünün katı bir biçimde uygulandığını ortaya koymaktadır. Kurban vd., “Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek...

²³¹ Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 22 Ağustos 2005, Resmi Gazete No. 25937, 15 Eylül 2005.

²³² Yalnız, geçici ve gönüllü köy korucularının ölüm, yaralanma ve sakatlanmadan doğan zararları, Tazminat Yasası yerine, 2330 sayılı Nakdi Tazminat ve Aylık Bağlanması Hakkında Kanun hükümlerine göre karşılanmaktadır. İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın DTP Van milletvekili Fatma Kurtulan'ın 7/4511 sayılı soru önergesine verdiği B.05.o.İLİ.00.70003-470-5233/5885 sayılı yanıt, 10 Eylül 2008.

Yasa, meydana gelen zararlarda devletin kusurlu sorumluluğuna değil, sosyal risk ilkesi gereğince “objektif sorumluluğuna” dayanıyor. Genel Gereğe’ye göre:

Kural olarak idarenin hukuki sorumluluğu kusur esasına dayanmaktadır. Sözü edilen kuralın istisnası olarak, idarenin önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir takım zararların, nedensellik bağı ve kusur koşulu aranmadan karşılanması gerekmektedir. Objektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk adı verilen bu ilke, bilimsel ve yargısal içtihatlarla da kabul edilmiştir.

Dolayısıyla, burada gözetilen husus, ortaya çıkmalarına neden olan koşullardan ve sorumluların kimliğinden bağımsız olarak, hatta tercihen, zarara kimin yol açtığına bakılmaksızın, zararların devlet tarafından tazmin edilmesidir. Bir başka deyişle, yasa, hakikati, yani OHAL döneminde gerçekte ne yaşandığını dert edinmeyen, adaleti ise mağdurların maddi zararlarının karşılanmasına indirgeyen oldukça formalist bir bakış açısıyla düzenlenmiştir.

Oysa, AİHM, Türkiye’yi mülkiyet hakkı, aile ve özel yaşamın korunması hakkı, adil yargılanma hakkı, yaşam hakkı, kötü muamele ve işkenceden korunma hakkı gibi en temel hakları ihlal etmiş olmaktan mahkûm ettiği köy boşaltmalarına ilişkin onlarca kararında, hakikatin ortaya çıkmasının ve adaletin sağlanmasının, AİHS’in 13. maddesinde sözü edilen “etkili yasal çare”nin vazgeçilmez unsurları arasında olduğunu belirtmiştir. Mahkeme’ye göre bu, hak ihlallerine uğrayan kişilerin –maddi ve manevi– zararlarının karşılanmasının yanı sıra, bu ihlalleri gerçekleştiren sorumluların tespit edilmesini ve yargılanmasını da zorunlu kılar. AİHM, Türkiye idare mahkemelerinin yerinden edilmiş kişilere tazminat verilmesine ilişkin kararlarının devletin kusursuz sorumluluğunu öngören sosyal risk ilkesine dayandırıldığına dikkat çekmiş, bunun etkili yasal çare için yetersiz olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, *güvenlik görevlilerinin köy boşalttığı ve kişilerin mülklerine kasıtlı zarar verildiğine ilişkin bir tazminat kararının veya cezai kovuşturmanın örneğinin bulunmamasını da bu*

Ancak, büyük ölçüde AİHM’de daha fazla mahkûmiyet alınmasının önüne geçilmesi amacıyla çıkartılmış olan yasa, Mahkeme’nin bu içtihadına rağmen yine de kusursuz sorumluluk ilkesini esas almıştır.

---

kapsamda eleştirmiştir.²³³ Ancak, büyük ölçüde AİHM’de daha fazla mahkûmiyet alınmasının önüne geçilmesi amacıyla çıkartılmış olan yasa, Mahkeme’nin bu içtihadına rağmen yine de kusursuz sorumluluk ilkesini esas almıştır.

Yasanın kapsadığı zaman dilimi geriye ve ileriye dönük olarak ikiye ayrılıyor: 1) ileriye dönük olarak, yasa yürürlüğe girdikten sonra meydana gelen zararlar (bunlara ilişkin başvurular bir zaman sınırlaması getirilmeksizin ucu açık olarak karşılanıyor). 2) geriye dönük olarak ise, OHAL’in ilan edildiği tarih olan 19 Temmuz 1987 ile yasanın yürürlüğe girdiği tarih olan 27 Temmuz 2004 arasında meydana gelen zararlar²³⁴ (bunlar için yasada belirlenen son başvuru tarihi birkaç kez uzatıldıktan sonra 30 Mayıs 2008 tarihinde sona ermiştir). Yasanın kabul edilme gerekçesini teşkil eden ve köy boşaltmaları başvuruları için yapılan bu geriye dönük düzenlemenin başlangıç yılının 1987 olarak saptanması, PKK ile Silahlı Kuvvetler arasındaki çatışmaların 1984’te başlamış olması ve bu zaman sınırlamasının 1984-1987 yılları arasında zarara uğramış kişileri haksız yere yasanın kapsamı dışında bırakmış olması nedeniyle, geçmişte bir hayli eleştirilmiştir.

Yasada manevi zarar öngörülmemekte, sadece belli başlı maddi zararlar karşılanmaktadır. Yasanın sulh

---

²³³ Bkz. örneğin, AİHM, *Doğan ve Diğerleri*, para. 105-108. Öte yandan AİHM, failerin yargılanmasına ilişkin bir düzenleme getirmeyen Tazminat Yasası’nın etkili bir iç hukuku yolu oluşturduğuna kanaat getirdiği 2006 tarihli *İçyer* kararında, kendi içtihadına riayet etmemiştir. AİHM, *İçyer Türkiye’ye Karşı*.

²³⁴ Yasanın tasarısında, bu kategorideki zararlar, OHAL’in ilan edildiği 19 Temmuz 1987 ile OHAL’in en son Diyarbakır ve Şırnak’ta kaldırılmasıyla resmen sona erdiği 30 Kasım 2002 zaman dilimiyle sınırlandırılmış, daha sonra CHP milletvekillerinin itirazı üzerine, 30 Kasım 2002 ile yasanın yürürlüğe girdiği 27 Temmuz 2004 arasındaki zararların da karşılanabilmesi için değişiklik yapılmıştır.

yoluyla karşılanmasını öngördüğü maddi zararlar üç grupta toplanmakta, bu zararlar için ödenecek tazminatların belirlenmesi farklı ölçülere tabi kılınmaktadır:

- Yaralanma, sakatlanma ve ölüm hâllerinde uğranılan zararlar ile tedavi ve cenaze giderleri.
- Hayvanlara, ağaçlara, ürünlere ve diğer taşınır ve taşınmazlara verilen her türlü zararlar.
- Terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle kişilerin mal varlıklarına ulaşamamalarından kaynaklanan maddi zararlar. (Madde 7)

Birinci kategorideki zararlar için ödenecek tazminatlar yasada belirlenmiş durumdadır; memur maaşlarındaki artışa göre her sene marjinal bir oranda artan bu tazminatlar 2010 yılı itibarıyla, ölümler için yaklaşık 17.000 TL civarında idi.

İkinci ve üçüncü tür zararlarda ödenecek tazminatların belirlenmesi ise, uygulamadan sorumlu olan zarar tespit komisyonlarının takdirine bırakılmıştır. Üçüncü kategori, temel olarak, kişilerin köy ve mezralarından uzak kaldıkları süre boyunca tarım ve hayvancılık yapamamalarından kaynaklanan gelir kayıplarını kapsamaktadır.

Öte yandan, her üç kategoriye dâhil olan zararlar bazı durumlarda yasa kapsamı dışında bırakılmıştır

(Madde 2). Bu istisnai durumların başlıcaları şunlardır:

- “Devletçe arazi veya konut tahsisi suretiyle yahut başka bir şekilde karşılanan zararlar”; daha önce b) bir mahkeme kararınca veya c) AİHM tarafından karşılanan zararlar; d) kişilerin “terör dışındaki ekonomik ve sosyal sebeplerle” uğradıkları zararlar ile “güvenlik kaygıları dışında kendi istekleriyle buldukları yerleri terk edenlerin bu sebeple uğradıkları zararlar”; e) “Kişilerin kendi kasıtları sonucunda oluşan zararlar”; ve f) Terörle Mücadele Kanunu’nun “1’inci, 3’üncü ve 4’üncü maddeleri kapsamındaki suçlar ile terör olaylarında yardım ve yataklık suçlarından mahkûm olanların *bu fiilerinden dolayı* uğradığı zararlar.”²³⁵

Özellikle d) ve f) bendinde yer alan istisnalar, zarar tespit komisyonlarının başvurulara ilişkin verdiği kararlarının önemli bir bölümünü, bu nedenle de yasanın uygulamasının en sorunlu alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu sorunlar, Van’daki saha bulgularının değerlendirildiği “Vatandaşlık ve Adalet Bağlamında Van’da Yerinden Etme” başlıklı üçüncü kısımda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

B.2. Tazminat Yasası Nasıl Uygulanıyor?

Başvuruların sulh yoluyla sonuçlandırılmasını öngören Tazminat Yasası’nın uygulamasından, illerde ihtiyaç üzerine kurulan zarar tespit komisyonları sorumludur (Madde 4). Başvuruların yoğun olduğu dokuz ilde birden fazla, ihtiyaç duyulan diğer illerde ise birer komisyon kurulmuştur. Aralık 2010 itibarıyla, ülke genelinde kurulan komisyon sayısı 94’tür.²³⁶ Bu komisyonlar arasında koordinasyonu sağlama ve yasanın ülke genelindeki uygulamasını takip etme görevi, İçişleri Bakanlığı’na bağlı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

Komisyonların başkan dâhil toplam yedi üyesi bulunmaktadır. Bunların arasında, komisyonun bulunduğu ilin baro yönetimi tarafından atanan bir avukat üye dışındakilerin tamamı devlet memurudur. Komisyonların devlet memuru üyelerini, aynı zamanda komisyon başkanı olan vali yardımcısının yanı sıra, maliye, tarım ve köy işleri, sağlık, sanayi ve ticaret, bayındırlık ve iskân müdürlüklerinden atanan birer uzman oluşturmaktadır.

Yasa kapsamına giren zararlara uğrayan kişilerin “zararın gerçekleştiği veya zarar konusu olayın meydana geldiği il valiliğine” başvurmaları gerekiyor. İl bazında yapılan başvuruları değerlendiren komisyonlar oldukça geniş yetkilere sahip: başvurunun yasa kapsamında olup olmadığını değerlendirmek;

²³⁶ Bu iller, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt, Şırnak ve Tunceli’dir. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü’nden bir yetkiliyle görüşme, Ankara, 5 Aralık 2010. Yasanın uygulamasına dair güncel bilgilere, genel müdürlüğün websitesinden erişilebilir: http://www.illeridaresi.gov.tr/default_Bo.aspx?id=182.

---

kabul edilen başvurularda başvuru sahibinin tazminat almaya hakkı olup olmadığına karar vermek; değerlendirmeye aldığı başvurularda, mallara gelen zararlar ile mallara ulaşamamaktan doğan zararlar söz konusu olduğunda, tazminat miktarlarını belirlemek; tazminat ödenmesine karar verdiği başvurularda ilişkin düzenlediği sulhnameyi başvuru sahibine tebliğ etmek; ve başvuru sahibinin sulhname imzalamayı kabul etmemesi durumunda uyuşmazlık tutanağı düzenlemek (Madde 5). Komisyonların ayrıca, gerekli gördükleri hallerde, uğranılan zararın miktarını tespit etmek üzere yerinde keşif yapma veya yaptırma yetkileri bulunuyor (Madde 8).

Bütün bu süreçte, yasaya başvuran yerinden edilmiş kişilere oldukça edilgen bir rol biçilmiş bulunuyor. Yerinden edilenlerin sadece iki aşamada karar alma hakları/olanakları mevcut: yasaya başvurma ve komisyonların kendilerine tebliğ ettiği tazminatları ('sulhnameleri') kabul etme.

Bütün bu süreçte, yasaya başvuran yerinden edilmiş kişilere oldukça edilgen bir rol biçilmiş bulunuyor. Yerinden edilenlerin sadece iki aşamada karar alma hakları/olanakları mevcut: yasaya başvurma ve komisyonların kendilerine tebliğ ettiği tazminatları ('sulhnameleri') kabul etme. Tazminat Yasası, 'devlet' ile 'vatandaş' arasındaki uyuşmazlıkların 'sulh' yoluyla çözülmesini öngörse de, gerek lafzı, gerekse uygulaması, yerinden edilmiş kişilere bu süreçte pek söz tanımıyor. Burada, ihtilafli tarafların müzakere yoluyla mutabık kaldıkları bir tazminat tutarına birlikte karar verdikleri bir sulh süreci yerine, kiminin miktarı zaten yasada belirlenmiş olan, diğerlerinin miktarının belirlenmesinin uygulayıcıların takdirine bırakıldığı zararların 'kaç para'ya tazmin edileceğine ve hatta tazmin edilip edilmeyeceğine devletin karar verdiği ve bu kararını başvuru sahiplerine tebliğ ettiği son derece bürokratik ve asimetrik bir süreç söz konusudur. Yasanın yerinden edilmiş kişilere sağladığı

en büyük kazanım, belki de, OHAL döneminde meydana gelmiş olup artık zaman aşımına uğramış olan zararların tazmin edilmesi talebine ilişkin yargı yolunu açmış olmasıdır. Nitekim, komisyonların önerdiği tazminat miktarlarını kabul etmeyerek sulhname imzalamayı reddeden kişiler ile başvuruları komisyonlarca reddedilen kişilerin yargıya başvurma hakkı bulunuyor (Madde 12).

Komisyonlar, bu tasarruflarında, idareden bağımsız bir makamın denetimine tabi değiller. Tazminat Yasası, denetimin İçişleri Bakanlığı ve valiliklerce yapılmasını öngörmektedir (Madde 14).²³⁷ Böylece, büyük çoğunluğu devlet memuru olan komisyon üyeleri, verdikleri kararlara ilişkin İçişleri Bakanlığı müfettişleri ile mülki amirleri olan valilere karşı hesap verir kılınıyorlar. Komisyonlara başkanlık yapan vali yardımcılarını özelinde bu durum ayrıca sıkıntı yaratıyor, zira, bu kişilerin özlük haklarına ilişkin bütün kararlar İçişleri Bakanlığı müfettişlerinin takdirine tabi. Bu durumun ne derece büyük bir baskı unsuru olabileceğine, 2006 tarihli bir başka saha araştırması sırasında görüşülen bir vali yardımcısı işaret etmişti. O dönemde yasayı büyük bir heyecanla, bölgedeki diğer komisyonlardan daha önce başlayarak ve onlara oranla daha hızlı bir şekilde uygulayan bu kamu görevlisi, Ankara'da karşılaştığı bir mülkiye müfettişinin kendisini "yarın öbür gün hükümet değişir, senin için 'teröriste para verdi' derler" şeklinde uyardığını aktarmıştı.²³⁸ Nitekim, bu yetkilinin, kendisiyle aynı ilde görev yapan mülki amirlerin kısa süre sonra gerçekleşecek olan tayinleri öncesinde "fazla karar vererek risk almak istemediklerini," bu nedenle az sayıda başvuruyu sonuçlandırdıklarını

---

²³⁷ Önceleri, bu denetimin sadece Bakanlık tarafından yapılması öngörülmekteydi. Ancak, Temmuz 2005'te yapılan bir değişiklikte valilikler de denetimle yetkilendirildi. Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansın Hakkında Kanun, No.5442, 28 Aralık 2005, Resmi Gazete No. 26042, 3 Ocak 2006.

²³⁸ Dilek Kurban'ın Brookings Enstitüsü için bölgenin iki ilinde yaptığı saha araştırması sırasında bir vali yardımcısıyla yaptığı görüşme, 10 Mayıs 2006. Cohen, *Listening to the Voices...*

Meslektaşlarının aksine kendisinin yasanın hızla ve sorunsuz uygulanması için gösterdiği çabayı “hükümetin bile takdir etmediğini” belirten vali yardımcısı, süreç içerisinde maruz bırakıldığı yalnızlaşmanın kendisinde uyandırdığı kanıyı şu sözlerle ifade etmişti: “Demek ki bu ülke için çok önemli değilmiş bu iş.”

belirtmesi, yasanın özerk olmayan idari komisyonlar tarafından uygulanmasının bu komisyonlara üye devlet memurlarının kişisel mesleki çıkarlarını adaletin üzerinde tutabildiklerini göstermektedir.²³⁹ Meslektaşlarının aksine kendisinin yasanın hızla ve sorunsuz uygulanması için gösterdiği çabayı “hükümetin bile takdir etmediğini” belirten vali yardımcısı, süreç içerisinde maruz bırakıldığı yalnızlaşmanın kendisinde uyandırdığı kanıyı şu sözlerle ifade etmişti: “Demek ki bu ülke için çok önemli değilmiş bu iş.”

Vali yardımcısının bu kanısının haklılığına işaret edebilecek bir diğer unsur, Tazminat Yasası için tahsis edilmiş ayrı bir kamu bütçesi bulunmamasıdır. AİHM’deki başvuruların önünü almak için çıkartılan bir yasaya, bu başvuruların ima ettiği yüksek tazminat miktarlarının en azından bir kısmını karşılamak üzere ayrı bir bütçe oluşturulmaması, sürecin başından bu yana gerek uygulayıcı kamu görevlileri gerekse avukatlar tarafından eleştirilen bir unsur olagelmıştır. Özel bir bütçe tahsis edilmemiş bir tazminat yasası, zararların tazmininde ciddi gecikmelere sebep olmakta, ‘adalet’in gecikmesine yol açmaktadır. İllerdeki komisyonlarca hazırlanan ve başvuru sahiplerince imzalanan sulhnamelerin İçişleri Bakanlığı’nca peyder pey Maliye Bakanlığı’na iletilmesi, Maliye Bakanlığı’nın sulhnamelerin öngördüğü tazminatların ödenebilmesi için toplu

²³⁹ Bu bağlamda, komisyon üyelerine hâkimlere tanınan teminatın bir benzerinin sağlanmamış olması ve aldıkları tazminat kararlarıyla ‘devleti zarara uğratmaları’ durumunda bu zararın kendilerinden rücu edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya olmalarının da önemli bir etken olduğunu ifade etmek gerekiyor.

olarak tahsis ettiği ödenekleri yine İçişleri Bakanlığı aracılığıyla komisyonlara göndermesi, sulhnamelerin imzalanması ile tazminatların ödenmesi arasındaki zaman dilimini oldukça uzatmakta, başvuru sahiplerinin bir yıldan fazla beklemelerine yol açmaktadır. Üstelik, bütün bu aşamaların herhangi bir takvime bağlanmaması ve yetkili kurumların takdirine tabi bırakılması, tazminatların ödenmesi sürecini belirsizliğe ve keyfilığe mahkûm kılmaktadır.

Bir ölçüde yasa için ayrı bir bütçe tahsis edilmemesi, bir ölçüde hükümetin tazminatların zamanında ödenmesi konusunda –en iyi ihtimalle– hassasiyet ve çaba göstermemesi, ve belki bir ölçüde de bütçe sıkıntısı nedeniyle tazminatların ödemesinde gerçekleşen gecikme, yasanın lafzıyla çelişmektedir. Zira Tazminat Yasası, imzalanan sulhnamelerde öngörülen tazminatların üç ay içerisinde başvuru sahibine ödenmesini, aksi takdirde yasal faiz ödenmesini gerektiriyor.²⁴⁰ Ancak, raporun Van sahasına ilişkin bölümünde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, komisyonlarca karara bağlanan başvurularda tazminatların ödenmesinde ciddi gecikmeler yaşanmakta, hak sahiplerine gecikmeden doğan faizler ödenmemektedir.

B.3. Yasanın Ülke Genelinde Uygulanmasına Dair Veriler

Kanunun yürürlüğe girdiği Ekim 2004’ten Ekim 2010 sonuna dek, ülke genelinde toplam 358.854 başvuru yapılmıştır. Bunlardan 257.309 adedi sonuçlandırılmış, yani yaklaşık %70’i bir karara bağlanmıştır. Sonuçlandırılan başvuruların 145.468’inde karar müspet olmuş ve başvuru sahibine tazminat ödenmesine karar verilmiş, 111.841’i ise reddedilmiştir. Olumlu sonuçlandırılan başvurularda ödenmesine karar verilen toplam tazminat tutarı 2.180.529.441 TL’dir.

²⁴⁰ Tazminat Yasası’nın 2004 tarihinde kabul edilen ilk metninde yer almayan bu düzenleme, 3 Ocak 2006’da yürürlüğe giren 5442 sayılı yasanın 5. maddesiyle 5233 sayılı yasanın 13. maddesine eklenen bir hükme dayanmaktadır.

Bu miktarın 2.064.149.512 TL'si, yani %95'i, Ekim 2010 itibariyle başvuru sahiplerine ödenmiştir.²⁴¹

Gerek yasanın uygulamasına dair basında çıkan haberler,²⁴² gerek İçişleri Bakanlığı'nın BDP ve CHP milletvekillerinin önergelerine verdiği yanıtlar, gerekse Van'da yasayı uygulayan komisyon yetkililerinin ifadeleri, hükümet ve bürokrasinin nezdinde, Tazminat Yasası'nın 'başarısı'nın niceliksel verilerle ölçüldüğünü göstermektedir. Buna göre, kaç başvurunun sonuçlandırıldığı, kaç kişiye ne kadar tazminat ödendiği, yasanın başarısını ölçmeye yeterli görülmektedir. Van'daki zarar tespit komisyonlarının bir üyesinin sözleri bu bakış açısını özetlemektedir:

Ben bir tek şey söylemek istiyorum. İçişleri Bakanlığı'ndan geçen sunumlarda şöyle bir açıklama yapıldı; %50'sinin tamamlandığı söylendi. Biz komisyon olarak %90'ını tamamladık. İl olarak da %70'lik başvuruyu sonuçlandırdık.

Gerçekten de, yerinden edilmiş kişilere ödenmiş olan toplam 2 trilyon TL tazminat etkileyici büyüklükte bir rakamdır. Nitekim İçişleri Bakanlığı yetkilileri de, ödenen tazminatların "Türkiye şartlarında ciddi bir miktar" olduğunu belirtmektedirler.²⁴³

Öte yandan, yasanın başarısı ve adaletin sağlanıp sağlanmadığı salt niceliksel ölçütlerle değerlendirildiğinde bile, olumlu bir yargıya varmak mümkün görünmüyor. Zira, ödenen toplam tazminat miktarı, tazminat almaya hak sahibi görülmüş olan kişi sayısına (145,468 kişi) bölüldüğünde, kişi başına düşen ortalama rakam sadece 14.989 TL. Başvurucuların genellikle şahısları adına değil, haneleri adına başvurduğu, yani bu rakamın ortalama

6-8 kişilik bir ailenin 7 ila 17 senelik maddi zararının karşılığı olduğu dikkate alındığında, ödenen tazminatların ne kadar düşük olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim CHP eski milletvekili Mesut Değer de, İçişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan toplam tazminat rakamları ile kişi başına düşen tazminat miktarları arasındaki uçuruma dikkat çekmekte, komisyon üyeleri ile Bakanlık yetkililerinin neyi tazmin ettiklerini çoğu zaman unuttuklarına işaret etmektedir:

Şimdi yüz binlerce insan müracaat etmiş. Valilik kapısında bekliyorlar. AKP de diyor ki, hükümetin İçişleri Bakanı, "ben bu kadar para dağıttım" diyor. Ben de diyorum ki "doğrudur, bu dağıttığınız parayı 10.000 kişiye 20.000 kişiye dağıttınız. Bunlardan birini çağırın. Sorun, hangisi memnun? Hangisi mutlu?"²⁴⁴

Öte yandan, yasanın ülke genelindeki uygulamasına dair veriler, hükümetin 2005, 2006 ve 2007 yıllarında yasaya yapılan başvuruların değerlendirilme süresini uzatmasının bir yandan gerekçesini diğer yandan da sonucunu sergilemektedir. Yasanın yürürlüğe girdiği Ekim 2004 tarihinden 27 Haziran 2009 tarihine dek geçen 4 yıl 8 ay süresince, sayıları yüz binleri bulan ülke genelindeki başvuruların yaklaşık üçte ikisi sonuçlandırılmış, üçte biri ise henüz karara bağlanmamıştı. Yasanın uygulamasında sergilenen ataleti eleştiren CHP milletvekili Mesut Değer, uygulamanın yavaş ilerlemesine çözüm olarak komisyonlara ek süre tanınmasındansa, illerde daha fazla komisyon kurulmuş olması gerektiğini vurguluyor:

Şimdi kanun ne dedi? Bir yıl içerisinde biz bitireceğiz dedi. Terörle doğan zararların hepsini ödeyeceğiz, bir yılda. Hadi bir yılda bitmedi iki yıl. İki yıl bitmedi, üç yıl. Ama altı yıl oldu. Altı yılda bitmedi. Altı yılın sonuna geldiğimizde devlet hâlâ neyi araştırıyor? Mağdur olup olmadığını araştırıyor [...] Altı yıl geçmiş ya [...] Ya, komisyon kuruluyor, bir komisyon, iki komisyon... Kur 20 tane komisyon. 30 tane kur.

241 İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nden bir yetkiliyle görüşme, Ankara, 5 Aralık 2010. Yasanın uygulamasına dair güncel bilgilere, genel müdürlüğün websitesinden erişilebilir: http://www.illeridaresi.gov.tr/default_Bo.aspx?id=182.

242 Tazminat Yasası'na ilişkin medyada çıkan haberlerin bir derlemesi için bkz. Balancar (ed.), *Sessizlik Bulutunu Dağıtmak...*

243 İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nden bir yetkiliyle görüşme, Ankara, 5 Aralık 2010.

244 Mesut Değer'le görüşme, Ankara, 25 Mart 2010.

---

30 tane mühendis çağır. Devlete bağlı bölgede çalışan insanlar var. Bölgedeki avukatlar hepsi gönüllü olarak çalışırlar. Her [ile] 20 komisyon, 30 komisyon kurduğun zaman bu işi hızlandırırın. Burada amaç para ödemek değil artık. Parayı ödüyor gözüküp ödememektir. İnsanların ikinci kez mağdur olmasına yol açıyor.

Bu durum, yasanın gerçek amacının ne olduğu sorusunu bir kez daha gündeme getiriyor. Devletin bu yasayı çıkarmaktaki temel amacı, vatandaşlarının uğradığı zararları bir an önce tazmin etmek ve onların güvenini kazanmak idiye, yaklaşık beş sene içerisinde başvuruların üçte birinin hâlâ sonuçlanmamış olması bu amacın hasıl olmadığını göstermektedir. Öte yandan, temel kaygının AİHM’de beklemekte olan dosyaların geri gönderilmesini sağlamak ve AB sürecindeki engellerden birini ortadan kaldırmak

olduğu göz önünde bulundurulduğunda, uygulamanın bu derece yavaş ilerlemesi, devleti daha fazlasını yapmak üzere harekete geçirecek bir nedenin kalmamış olmasıyla açıklanabilir. AİHM ile AB’nin Tazminat Yasası’na dair olumlu tutumları, içerik olarak zaten sorunlu olan yasanın en azından uygulamasının görece sorunsuz yürütülmesini sağlayacak bir baskı unsurunun kalmamasına, yasaya başvuran mağdurların zarar tespit komisyonlarıyla baş başa bırakılmasına yol açmıştır. Yerlerinden edilen Kürtlerin tazminat talepleri takdirine bırakılan devlet ise, belki rehavet belki iyi niyet eksikliği, her halükârda siyasi irade yokluğu nedeniyle Tazminat Yasası’nı ‘unutmuş,’ yasaya dair 2004-2006 dönemindeki heyecanını, şevkini ve mesaisini AİHM’in İçyer kararının ardından terk etmiştir.

Üçüncü Kısım:
Vatandaşlık ve Adalet Bağlamında
Van'da Yerinden Etme

Birinci Bölüm

Vatandaşlık: Dışarıda Bırakılanlar

Bu bölümde, 1990’larda Van’a bağlı köy ve mezralarda gerçekleştirilen yerinden etme girişimlerinin “adalet” ve “vatandaşlık” merceğinden analizi hedeflenmektedir. Söz konusu analizi hakkınca gerçekleştirebilmek için, yerinden edilenlerin 1990’ların başından günümüze dek yaşadıkları yaklaşık yirmi yılı dört farklı uğraktan oluşan bir genel süreç olarak değerlendirmek gerekiyor. Yerinden edilenlerin tecrübelerinin geçiş döneminde adalet ve vatandaşlık üzerinden analizi, yerinden edilmenin öncesindeki yaşamın, yerinden edilirken maruz kalınanların, yerinden edilmenin hemen sonrasında içine düşülen hayatın ve bugün neyip değişip neyin değişmediğinin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir.

A. YERİNDEN EDİLMEYEN ÖNCE

Yerinden edilen vatandaşlar göçe maruz kalmadan önce onlarca yıldır kendilerinin, atalarının belledikleri bir köy ya da mezranın mukimiydiler. Mukimi oldukları yerlerde, doğal ve beşeri bir çevrenin içerisinde, bildikleri, tanışık oldukları bir mekânda ve insanlarla yaşamaktaydılar. Bir kısım insanla, uzunca bir müddettir, bildikleri bir mekânda yaşıyor olmak, bu vatandaşları tarihsel bir geçmiş mefhumuyla donatmış, “her ne iseler o olmalarını” sağlamıştır. Diğer bir deyişle, başkalarıyla ortaklaşa tecrübe ettikleri zaman ve mekân, yerinden edilmiş kişileri tarihsel ve toplumsal varlıklar kılmış, onları bir kimlikle donatmıştır. Yerinden edilen vatandaşlar “her ne iseler o olmalarını” büyük ölçüde yerinden edildikleri beşeri coğrafyaya borçluydular. Kısacası, yerinden edilmeden evvel, bir köy, mezra ya da havalide, birileriyle, bir müddettir yaşıyor olmanın biçimlendirdiği belirli bir kimlik durumu mevcuttu.

Gelgelelim, mukimi oldukları yerler, yerinden edilen yurttaşları tarihsel bir kimlikle donatmakla kalmıyor, iyi kötü barındırıyor ve doyuruyordu da. Görüşmeler, hayat şartları çok parlak olmasa da, yerinden edilenlerin evsizlik, açlık ve işsizlik halleriyle tanışık olmadıklarını gösteriyor.

Gelgelelim, mukimi oldukları yerler, yerinden edilen yurttaşları tarihsel bir kimlikle donatmakla kalmıyor, iyi kötü barındırıyor ve doyuruyordu da. Görüşmeler, hayat şartları çok parlak olmasa da, yerinden edilenlerin evsizlik, açlık ve işsizlik halleriyle tanışık olmadıklarını gösteriyor. Köy ve mezralarında yaşayan bu vatandaşların hemen hepsinin, kira vermeksizin barındığı bir eve ve karınlarını doyuran bir meşguliyete sahip oldukları anlaşılıyor.

Yerinden edilenler, yerlerinden edilmezden evvel, yasal bir otoritenin de muhataplarıydılar elbette. Kendilerini vatandaş kılan bu muhataplığın biçimini belirleyen Anayasa ve yasalar çerçevesinde, kendilerinin bildikleri, başkalarının da öyle bilinen bir evin ve üzerinde ekim ya da otlatma faaliyeti yaptıkları küçük ya da büyük bir arazinin malikleriydiler. Sahibi oldukları mülkleri diledikleri gibi tasarruf etmekte, işleyebilmekte, devredebilmekte ve satabilmekteydiler. Yerinden edilenleri vatandaş kılan söz konusu muhataplık, başka alanlarda da devredeydi. Yerinden edilenler bu muhataplık dolayısıyla askere gidiyor, çocuklarını parasız okullara gönderebiliyor, seçimlerde oy kullanıyorlardı.

Van sahasında gerçekleştirilen görüşmeler, yerinden edilenlerin göç öncesi hayatlarından neredeyse istisnasız memnun olduklarını gösteriyor. Göç

deneyiminin travmatik mahiyeti kadar, geçmişe yönelik özlem duygusunun da göç öncesi köy hayatına dönük değerlendirmeleri aşırı olumlu kılmış olma ihtimali yüksektir. Yine de, göç öncesi hayata dair sayısal ve veri bazlı tasvirler 'eskiye', köye dair methiyenin pek de temelsiz olmadığını, salt geçmişe duyulan özlemden kaynaklanmadığını gösteriyor. Görüşülen yerinden edilenlerin istisnasız hepsi göçten önce kira vermedikleri bir evde yaşadıklarını ve yaşadıkları hanenin iyi kötü bir gelir kaynağına sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bu, göçün ürettiği en temel iki durumun, evsizlik ve işsizliğin/açlığın göç öncesi hayatta tecrübe edilen haller olmadığını işaret ediyor. En yoksul hanelerin dahi eve ve hiç olmazsa 20-30 koyunluk bir sürüye sahip oldukları anlaşılıyor. Daha önemlisi, görüşmelerin neredeyse hiçbirinde göç öncesine dair büyük bir yoksulluk şikâyeti aktarılmamıştır. Görüşülenler, 1990 öncesi köyü, herkesin geçindiği, işlerin iyi olduğu bir yer olarak resmetmişlerdir. Göç öncesi köy hayatı²⁴⁵ genellikle şu türden ifadelerle anlatılmıştır:

Abdullah Kara: Yani milletin durumu süperdi. Yani biz çok güzel, fevkalade bir şekilde yaşıyorduk.

Hamza Durur: Bayağı güzel bir hayatımız vardı. Herkesin evi vardı, tarlası vardı, koyunu vardı. Güzeldi hayatımız.

Göç öncesi hayata dair zaman zaman aktarılan yakınmalar ise işsizlik ve yoksulluk gibi alanlarla ilgili değil, sağlık hizmeti noksanlığı, okulsuzluk, elektriksizlik gibi meselelerle ilgili olmuştur:

Kamil Solmaz: Köyde hayat çok iyi değildi, çok da kötü değildi. Yani kötü olan şeydu, bizim mezramızda okul yoktu, yol daha yeni yeni geliyordu. Daha önce yapılmamıştı. Köyde okul vardı. Köy de bizden yaklaşık olarak yaya yarım saat, 45 dakikalık bir uzaklıktaydı. Mezramızda elektrik yoktu.

²⁴⁵ Yerinden edilmeye maruz kalanların hem köy hem de mezra sakinleri olduğunu belirtmek gerekiyor. Van havalisindeki mağdurların önemli bir kısmının göç öncesinde mezralarda yaşadığı anlaşılıyor.

Van bölgesindeki yerinden edilenlerin göç öncesi geçim kaynakları, tahmin edileceği üzere, esas olarak hayvancılıktır. Tipik bir hane, esas olarak içinde yaşanan eve, bir koyun sürüsüne ve bu sürüyü beslemek için kullanılan otun yetiştirdiği araziye (biçenek) sahiptir. Bunların yanı sıra arıcılık, ceviz yetiştiriciliği, meyvecilik de tali gelir kaynakları arasında sayılıyor. Haneler arası toplumsal farklılaşma, mevcut ve sahip olunan sürünün ve biçeneğin büyüklüğüne bağlı olarak değişmektedir. 20-30 koyun sahibi haneler olduğu gibi, 400-500 koyun sahibi haneler de vardır. Bu türden bir toplumsal farklılaşmaya rağmen, daha önemli görünen husus, göç öncesine dair hikâyelerde mülksüzlük, işsizlik ve evsizlik durumunun hiç aktarılmamış olmasıdır. Özetle, mağdurlar göç öncesinde iyi kötü bir ev ve iş sahibidirler.²⁴⁶

B. YERİNDEN EDİLME BAŞLIYOR

Görüşmecilerin, Van havalisindeki köy ve mezralardan yerinden edilmenin başlangıcı olarak verdikleri erken tarih 1989'dur. Tahmin edileceği üzere, 1989'da PKK militanları bölgeye yerleşmeye ve güvenlik kuvvetleriyle çatışmaya başlamıştır. PKK ile güvenlik kuvvetleri arasında çatışmaların başlamasıyla beraber vatandaşlar hem güvenlik kuvvetlerinin hem de PKK'nın talepleriyle karşılaşmışlardır. PKK militanları propaganda yapmak, yeni üye devşirmek ve erzak toplamak için köylere ve mezralara inerken, güvenlik kuvvetleri vatandaşlardan korucu olup PKK'yı köylere sokmamaları ve PKK'ya karşı düzenlenen operasyonlarda güvenlik kuvvetleriyle birlikte çatışmalara katılmalarını istemeye

²⁴⁶ Göç öncesi köy/mezra hayatına dair kaydedilmesi gereken önemli bir bilgi Van havalisinde bilhassa belli mıntikalarda kadastronun hiç yapılmamış olmasıdır. Bu durumun, Tazminat Yasası'nın uygulanması esnasında genellikle köylüler aleyhine kullanılan bir belirsizlik yaratmış olduğu anlaşılıyor. Kadastronun geçmediğinden köylülerin yerinden edilme öncesinde ekip biçtiklerini söyledikleri arazi miktarları hakkında komisyonla pek çok kez ihtilaf yaşandığı anlaşılıyor. Kadastronun meselesinden dolayı yaşanan ihtilaflar konusu ileride yeniden ele alınacaktır.

Kısaca, 1989'da PKK'nın bölgeye yerleşmesiyle beraber, vatandaş, güvenlik kuvvetleri ve PKK militanları arasında bir 'gerilim/çatışma üçgeninin' oluştuğu anlaşılmaktadır.

---

başlamıştır. Kısaca, 1989'da PKK'nın bölgeye yerleşmesiyle beraber, vatandaş, güvenlik kuvvetleri ve PKK militanları arasında bir 'gerilim/çatışma üçgeninin' oluştuğu anlaşılmaktadır.

Van havalisindeki yerinden edilmenin arka planında bu gerilim/çatışma üçgeni yer almaktadır. Bu arka plan, birçok görüşmeci tarafından yerinden etme sürecinin esas sebebi olarak resmedilmiştir:

Hamit Tan: Örgütle devlet arasında kaldık, biz de boşalttık geldik. Örgütten de korktuk, devletten de korktuk, ikisinin arasında kaldık. Artık yeter gidelim dedik.

Melik Çakır: Devlet bir yanda, bir yanda PKK. Arada kaldık.

Feyzullah Onan: 93'te devletle PKK arasında sıkışıp kaldık.

Görüşmeler, bu genel arka planla beraber, yerinden edilmenin hem zaman hem de göç edenlerin vasıfları itibarıyla birkaç temel tipoloji etrafında gerçekleştiğini göstermektedir. İlk tipolojide, çatışmalar başlar başlamaz köy ya da mezralarını terk edenler yer alıyor. Sonraki dalgalarla kıyaslandığında bu tipolojide yer alanların en küçük grubu oluşturduğu iddia edilebilir. Bu gruptaki vatandaşların göç etmelerinin temel sebebi, köy ya da mezralarında güvenliğin kalmaması ve gelecekle ilgili kaygıları olmuştur. Yapılan görüşmelerden, bu ilk grupta yer alanların genellikle hali vakti kısmen yerinde olanlar ya da Van şehir merkeziyle (iş sahibi olmak, çocuk okutmak, kardeş vb. çok yakın bir akrabaya sahip olmak vb. sebeplerle) önceden tesis edilmiş kuvvetli bir ilişkisi bulunanlar olduğu anlaşılıyor. Üç görüşmecinin aktardıkları, bu tipolojiyi resmetmektedir:

Cafer Demirci: 1989'da ortam değişti; sürekli çatışmalar vardı. Artık yani yaşanmazdı orada. Bizim

köye saldırı olmadı ama okul yakıldı, tabii millet rahatsız edildi. Devlet tarafından da, millet tarafından da, diğer taraftan da. Rahatsız olduk. Ondan sonra göç başladı. Birinci göç mesela köyde benim babamda oldu. Gidin dediler mi köyden? Kimse bir şey demedi yani. Kimse bir şey demedi, biz kendimiz geldik.

Sadullah Temiz: 1990'da korucu sistemi başladı. 1990'da biz silah aldık. Çoğu durumu iyi olan kaçtı veya gençleri fazla olanlar, gençleri gönderdiler. Ben çocukları Van'a gönderdim. Benle hanım köyde kaldık.

Hamza Durur: 1989 yıllarında çatışma oldu. Can güvenliği olmadığı için, çatışmalar olduğu için, sürekli çatışma olduğu için, yollarda mayın olduğu için gidip gelemiyorduk köylerimize. Mecbur kaldık. Yapacak hiçbir şey kalmadığı için... O bölge komple boşaldı.

İkinci grupsa, yine çatışmalar başlar başlamaz mezralardan köylere çekilmek zorunda kalanlardan oluşuyor. Güvenlik kuvvetlerinin erişimi dışında olup PKK'nın erişiminde kalan mezralarda yaşayanların bir kısmı güvenlik kuvvetlerinin talebiyle, ya karakol olan ya da korucu sayısı çok olan merkez köylere yerleşmek zorunda kalmış görünüyor. 1989'da başlayan bu ikinci tip göçte, mera yasakları da etkili olmuştur. Bazı meralara çıkış güvenlik kuvvetleri tarafından yasaklanmıştır:

Kamil Solmaz: 1989'da köyde okul yakıldı. Köy Hizmetleri dozerleri vardı, dozer yakıldı. Ben köydeydim, geldiler köye. Gençler tartışıyorlardı, gençler diyordu "bizi götürecekler." O zaman zorunlu askere alma, gönüllüleri alma... Zorunlu bir şey de vardı, o zaman gençler genelde kaçıyor. Bölgede eylemlerin yoğunlaşmasıyla birlikte baskılara dayanamayan uç mezralar, dağlara yakın ıssız yerlerdeki mezralar genelde boşaltıldı. [...] Biz geldikten sonra hemen hemen mezra boşaldı, kimse kalmadı; benim iki amcam kaldı onlar da [...] diye merkez bir köy var bizim, bir sene da orada idare ettiler. Ondan sonra çekip geldiler. Diğer mezralar da hemen hemen bizden sonra göç etmeye başladılar. Sadece bir merkez köy kalmıştı, isteyen de gitti, merkez köye yerleşti.

Üçüncü grupta, güvenlik kuvvetlerinin “korucu olun” ‘davetine’ uymayanlar yer almaktadır.²⁴⁷ 1989’dan itibaren her köyden önce üçer beşer, ardından daha çok sayıda vatandaşın korucu olması istenmiştir. Bu davete bazı köyler bütünüyle, bazıları bölünerek katılmış, bazı köylerse hiç katılmamıştır. Koruculuğu kabul etmeyen köyler ve köylüler hem askerinin hem de korucuların baskısına maruz kalmışlardır. Göç sürecinin en ağır mağdurlarını bu gruptakiler oluşturmaktadır. Keza, görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, bu tipolojide yer alanlar göç mağdurları arasındaki en kalabalık gruptur. Bu tipolojide yer alan görüşmecilerin anlattıklarından birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

Melik Çakır: Devlet bir yanda, bir yanda PKK. Arada kaldık. Çatışma oldu, olay oldu. 20 kişi öldü bizim köyde. 20 yaralı da yakındır..Devlet üç sefer geldi bastı. Bize “korucu ol” dediler. İstemedik. Olan var. Olan oldu. Biz olmadık. 1989’da çok geldik. Köyün yarısından fazlası geldi. Köy iki misli geldi, bir misli kaldı. Korucular kaldı, ama 2’si teslim etti geldi buraya. Silahı bıraktıktan sonra devlet “kalk git” dedi. Silahsız burada kalmasını kabul etmedi.

Selim Kor: Bizim 11 tane mezra idi, toplam 400-500 haneydi o zaman. Belli kısımları [koruculuğu] kabul etti, belli kısımları da kabul etmedi. Kabul etmeyenler de çoğu göç edip buralara geldi, hatta İzmir, Ankara, Türkiye’nin her tarafına yayıldı. Silah almayan

köylülere devlet güvenmedi doğrusunu isterseniz. Dediler ki “efendim siz niye silah almıyorsunuz? Ben size güvenmiyorum, siz PKK’ya yardım edeceksiniz veya ekmek vereceksiniz veya finans sağlayacaksınız.” O şekilde değerlendirildi. Onlar da mecbur kaldılar, göç ettiler. Olayın iç yüzü buydu açıkçası. Köyde korucu olanlarla olmayanlar arasında husumetler, gerginlikler oldu, çok ciddi husumetler yaşandı.

Ferit Yaman: 1990’da olaylar gelişti, bizim ilerimizde olan kişiler korucu oldular. O korucular köyümüze baskın getirdiler. Askerlerle beraber geldiler, “ya siz de silah alırsınız, ya da köyü terk edersiniz” dediler. Ondan dolayı da bir 6-7 kişi korucu oldu. Biz aldık ama “sadece köyümüzde kalacağız” dedik, böyle bir operasyona filan gitmeyecektik. Fakat operasyonlara zorlayınca, “operasyonlara da çıkacaksınız” denilince bıraktılar, geldiler. 1990’ın sonunda köyü de terk ettik.

Cemil Süren: PKK Gevaş’ın oralara geldi. Devlet açıkça “siz korucu olursanız bölge halkı korucu olur, olmazsanız bölge halkı olmaz” diyordu. Biz olmadık. Bizim aşağıdaki bütün köyler oldular. Baskı 1990’da başladı. 1990’dan 1997’ye kadar baskı vardı, yedi yıl. Hemen hemen her gün, her sabah. Yedi yıl boyunca her sabah baskı vardı. Mesela yiyecek ve giyeceklerimize ambargo koydular. Ben defalarca gözaltına alındım. Kaç kere tutuklandım hatırlamıyorum. Belki İsrail’in Filistin’e yapmadığı işkenceleri gördüm ben. Affedersiniz, burada artık kardeş oluyoruz, cinsel organlarımızın üzerindeki tahribatları... coptan geçirdiler. Herhalde en ağırı coptu. Ondan sonra, anlatırsam insanın midesi almaz. Naylon torba geçiriyor, son nefeslik hava kalıyor, zannedyorsun öleceksin, ondan sonra çekiyorlardı. Ondan sonra affedersiniz bu insanların yumurtalıklarını sıkıyorlardı, insanın beyni dağılıyor gibi oluyor. Ahırlarımız vardı, kanepelerimizi, halılarımızı alıp getiremedik. Bir tek yataklarımızı aldık, getirdik. Mesela kanepelerimiz, bu cevizden yapılan ahşap mobilyamız vardı. Her türlü eşyamız kaldı, bir daha döneceğiz diye. Olduğu gibi her şey orada kaldı, her şeyi yaktılar. Yükledik, geldik, karakol yine yol üzerinde duruyor. Ne oluyor, ne olmuyor biz geçtik, geldik. Olduğu gibi o eşyayla beraber o evi yaktılar. 100 tane arı kovanımız vardı, yakıldı, karıldı, atıldı gitti. 13 Aralık 1997’de.

247 Hacettepe Üniversitesi araştırmasının, raporun satır aralarında kalan en önemli bulgularından birisi, yerinden edilen kişilerin yaklaşık yarısına, “göç öncesinde göçe ilişkin” sözlü bildirim yapmış olduğudur. Hacettepe Araştırması, s.78. Sözlü bildirim öznesi raporda belirtilmemekle birlikte, araştırmanın kamuoyuna duyurulduğu basın toplantısında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü yetkilileri, bir soru üzerine, “çok büyük bölümünün güvenlik görevlileri tarafından” yapıldığını belirtti. 6 Aralık 2006, Ankara. Bu yanıtı tamamlayıcı bir başka bilgi, rapora ek olan “niteliksel çalışmanın özet bulguları” arasında yer alıyor: “Korucu olmak istememe ve köyün boşaltılmasına yönelik talepler, görüşmelerin pek çoğunda köyün terk edilmesindeki en önemli nedenler arasında belirtilmiştir.” Hacettepe Araştırması, s.129. Özet bulgularında, sivil halka “bazen köyün terk edilmesi için bir aya kadar uzayan süreler” verildiği ifade edilmiştir. Hacettepe Araştırması, s. 128.

Sadullah Temiz: Korucu olma baskısı vardı, “ya korucu olacaksınız, ya köyü boşaltacaksınız.” Benim yaşlı babam vardı, babam korucu olmayı kabul etmedi. Kabul etmeyince de her Allah’ın günü devlet geliyordu, jandarma geliyordu, korucularla birlikte bize baskın veriyordu, “ya köyü boşaltın, ya korucu olun.” Biz de korucu olmayı kabul etmeyince köyümüzü boşalttılar. “Boşaltmazsanız, yakacağız sizi, tarayacağız, öldüreceğiz” dediler bize, bizi tehdit ettiler. Biz o şekilde köyümüzü boşalttık. Baskıya boyun eğip korucu olmayı kabul eden 2-3 kişi oldu. Benim kendi iki katlı evim vardı, iki ay sonra arkadaşlar hepsi de biliyorlar, baharda gittim, taş üstüne taş koymamışlar. Duvarların arasındaki ağaçları bile yıkmışlar, çıkartmışlar, yakmışlar. Bunu yapan korucular, devlet yapmıştır yani, kimse gidip bizim köyümüzü yakmadı. En yakın karakola mesela gittiğimiz zaman bizi kapıdan geri çevirdiler, “siz teröristsiniz, ne işiniz var burada?” diye.

Mahmut Sertaç: [özel konuşmak istediğini beyan etmesi üzerine yalnız konuşuldu.] Ayrılmadan önce hep devletin baskısıdır. Korucu baskısı da var. Köyde ağalar var. Onlar diyor ki, “ya korucu olacaksınız bizim gibi, ya da bu köyü terk edeceksiniz.” Onlar bize öyle söylediler. Tabii devlet de oradaydı. Asker bizim köyü yıktı. “Yarın akşama kadar burayı terk edeceksin, yoksa hepinizi mahvedeceğim yakacağım, hiç kimse kalmayacak” [dedi]. Saat akşam 4-5, biz evi bıraktık geldik.

Dördüncü grupta korucu olup sonradan ayrılanlar/ azledilenler var. Bunların bir kısmının koruculuk yapmaya dayanamadıkları için ayrıldıkları anlaşılıyor:

Feyzullah Onan: 1993’te devletle PKK arasında sıkışıp kaldık. Yaşama şansımız hiç yoktu. Korucu olduk. Yüzlerce şehit verdik. Askerden, korucudan, masum vatandaştan da... Yani artık öyle bir şey ki boğazımıza kadar dayandı. “Yeter artık” dedik “canımızı kurtaralım.” Köyümüzden yaklaşık 20-25 kişi öldü. 1993’te artık canımıza tak etti. Artık biz de dedik “hayatımızı alıp gidip kurtulalım.” Ve oradaki jandarma karakolu “siz burada kalacaksınız, gitmeyeceksiniz” dedi. Biz geldik orada araba tuttuğumuz halde ilçeden köye ford kamyonetleri sokmuyorlardı. “Hiç kimse bu köyden göç edemez!” Ondan sonra millet isyana kalktı. Asker “gitmeyin” diye baskı yapıyordu. Silahımızı dahi teslim etmeden,

imza dahi atmadan çıktık. Köye bıraktık. Karakol onları tek tek toplamış götürmüş sonra.

Bu tipoloji içerisindeki ikinci bir gruptaysa, koruculukta kendilerinden beklenenleri yerine getiremedikleri için azledilmiş olanlar yer alıyor:

Abdullah Kara: 112 silah aldık. PKK de geldi dedi “almayın silah.” Asker de dedi “alın”. PKK’ye dedik “bizim durumumuz iyi değil. Biz almazsak devlet sıkıştırıyor. Alsak siz sıkıştırıyorsunuz.” Karakoldan şöyle dediler: “Her gün her gece 15 tane korucu karakola nöbete gelecek.” Silahları aldıktan sonra PKK daha fazla geldi köye. PKK gelince köye, bir tane korucu kalmıyordu, hepsi saklanıyordu. “Korucular gelsin” diyorlardı. Onlar korkularından gelemiyorlardı. [...] 1995’te seçim oldu. Korucular da DEHAP’a verdiler. Sonra üsteğmen geldi. Korucuları çağırdı dedi “silahları teslim edin. Üç gün içerisinde teslim etmezseniz böyle yaparız, şöyle yaparız...” Onlar da 1996 birinci ayda silahı teslim ettiler. Sonra da köy olarak kaçtık.

Görüşmeler, bir grup köylünün sadece köyde kalmak ve askerle operasyonlara katılmamak şartı/ beklentisiyle koruculuk yaptığını gösteriyor. Ne var ki, bu son grupta yer alanlar operasyonlara katılmayı reddettilerinde silahları toplanıp köyden ayrılmaya zorlanmışlardır:

Ferit Yaman: Bize koruculuk dayatıldı. 1990’da silahlar verildi. Biz aldık ama “sadece köyümüzde kalacağız” dedik, böyle bir operasyona filan gitmeyecektik, geçici köy koruculuğu köyünü korumaktır dediler. O temelde niyetlenip silah aldılar fakat operasyonlara zorlayınca, “operasyonlara da çıkacaksınız” denilince bıraktılar, geldiler. 1990’ın sonunda köyü de terk ettik.

Beşinci grupta korucu aileleri yer almaktadır. PKK ile güvenlik kuvvetleri arasındaki çatışmaların yoğunlaştığı 1990’ların başında, bölgedeki birçok mezranın korucu erkekleri genellikle içinde karakol olan bir köye toplanmış ve askerle birlikte köyde yaşamaya başlamışlardır. Bu tür örneklerde köyde kalan korucular tamamen güvenlik işiyle meşgul olup, nadiren iktisadi faaliyette bulunmuşlardır. Bu örneklerde korucu erkekler eşlerini ve çocuklarını şehre göndermek zorunda kalmışlardır:

Salih Yolcu: Benim köyümde, civar köylerle beraber 120 korucu orada toplandı. Korucular kendi ekmeklerini kendileri yapıyorlardı erkekler.

Altıncı grupta ise, korucu olup bir süre sonra yoğunlaşan çatışma ortamının etkisiyle güvenlik kuvvetlerinin izni ya da önerisiyle göç edenler yer alıyor:

Remziye Abalı: Köydeyken bizim durumumuz iyiydi, sıkıntı çekmiyorduk. Ama teröristler yüzünden göç ettiler. İki tane dayım şehit oldu, bir tane uzaktan amcam şehit oldu, hatırladığım o kadar ama birçok kişi şehit düşmüştü yani. Koruculukları buraya göçmeden iki yıl önce bir ay sürdü, iki yıl sonra da göçtüler buraya. Teröristlerden gelen baskıya dayanamadıkları için buraya göçmek zorunda kaldılar.

Salih Yolcu: 1995'in içerisinde tekrar olaylar başladı. Hayvanlarımız götürüldü, hayvanlar götürüldükten sonra bir tane daha genç götürüldü. Götürüldükten sonra mayın patlamaları oldu yollarda filan.

Vatandaş can güvenliğimiz yok derken devlet de dedi siz serbestsiniz. O zaman vatandaşlar geldiler karakola, biz köyümüzü boşaltacağız, köyü boşaltmak zorundayız artık, can güvenliğimiz yok dediler. Onlar da dedi siz bilirsiniz, isterseniz kalın, isterseniz gidin.

İlyas Sarı: Mecburen korucu olduk. Ya korucu olacaksınız ya terk edeceksiniz [dediler]. Millet iki dağın arasında kaldı. PKK silah almadan karışmıyordu. Yiyecek istiyordu. Ya vereceksin ya da öldüreceğim diyordu. Mesela ben koruculuk yapamadım. Diyorlardı sen koruculuk yapmamışsın demek ki PKK'yi destekliyorsun. Sonra müracaat ettim korucu oldum. İşte koruculuk yapıyorduk, gidiyorduk nöbet tutuyorduk. Ondan sonra asker bize dedi silahı bırak. Yani asker bize söylüyor. Asker dedi, siz gidin dedi.

Kamil Solmaz: Köy 1992-1993'lere kadar boşalmadı. Zannedersen 1992-1993'te tamamen boşaldı. Kaçtılar. Büyük bir eylem oldu ve kaçtılar. O zaman yanılmıyorsam 12 asker öldü, 3-4 tane korucu öldü, yaralılar vardı. Köy tamamen boş kaldı, artık yakıldı, yıkıldı.

Yedinci grupta ailelerini gönderen ama köylerini hiç boşaltmayan korucular bulunuyor. Bu durumdaki

köylerde ziraat ya da hayvancılık faaliyeti neredeyse tümüyle durmuş, bütün faaliyet güvenlik faaliyetine dönüşmüştür. Bu türden birkaç köy hiç boşaltılmadığı halde meskunları ziraat ve hayvancılık faaliyetinde bulunamadıkları için Tazminat Yasası'ndan yararlanmaktadırlar:

Metin Kucak: Bu terör nedeniyle, örgüt dağıldı. Bizden araç istedi. Biz de vermedik. Asker bize destek çıktı, gelin dedi, korucu olun... 70 kişi korucu olduk. 110 haneydi. 5 mezrası vardı. Bizim mezramız da korucu oldu. Ondan sonra aramızda, her şeyimiz, 1993'ten sonra ne biçtik, ne içtik... Hepsi göç olduktan sonra biz kaldık. Biz askerimizi bırakmadık. Bu karakolu kaldırdılar. O kadar yoğundu. Biz de bırakmadık silahları. 50 kişimiz köyde kaldı. Biz devletimizi bırakmadık.

Son grupta ise PKK'dan dolayı köylerini boşaltanlar yer alıyor:

Abdullah Kara: İlk göç 1989'da oldu. Terör dolayısıyla millet kaçtı. Sıkıştırma oldu asker tarafından, PKK tarafından. Millet korkusundan, kimi gençler şehre taşındı, kimi evini kaçırdı, kimi mülkünü hayvanını bıraktı kaçtı. Yavaş yavaş oldu göç. En son 1995'te bizim göç başladı. Benim eniştem geldi. Dedi ki, bugün bütün gençler Van'a gidecek. Dedim neden? Dedi: Vallah kaçıyorlar. PKK eleman kazanıyor. Onlar da kaçıyorlar PKK'den. Özlüce'ye yakın yerlerden gelirken PKK yolu kesti. Pazar günü. Ordan benim ablamın oğlu Mehmet'i aldı götürdü. Beş kişi aldı benim köyden. Bir tanesi 9 ay kaldı, benim köylü. Dördü kaçtı geldi. Benim yeğenim hâlâ kayıp. Vuruldu mu ne yaptı bilmiyoruz. Ondan sonra millet tek tek göç etmeye başladı. Kimi İstanbul'a kimi Ankara'ya... Herkes kaçtı.

Görüşmeler, yerinden etme işinin, yerinden edilme öncesi zamanın bu başat özelliklerinin hemen hepsini köklü biçimde değiştirdiğini göstermektedir. Topu topu birkaç yıla yayılan bir süreç içerisinde, Van ve havalisindeki epeyce geniş bir alana dağılmış çok sayıda köy ve mezranın sakinlerinin bazen birkaç ay mühlet verilerek, bazen de gün içinde yerlerinden edilmesi, evvela bu vatandaşların geçmişleriyle olan bağını sert bir biçimde koparmıştır. Doğdukları, kendilerinin, atalarının belledikleri yerlerden, onlarca

---

senedir beşeri münasebet içerisinde oldukları komşularından, akrabalarından koparılmalrı, yerinden edilenlerin uzun bir tarihsel zaman içerisinde oluşmuş kimliklerini de zedelemiştir.

Yerinden etmenin, yerinden edilme öncesi yerleşik sosyalliğı de tahrip ettiğı anlaşılmaktadır. Yerinden etme, bazen, yerinden edilenlerin mensubu olduğı dar topluluk içerisindeki mevcut gerilimleri derinleştirmiş, bazen de yeni gerilimlere yol açmıştır. Korucu olmayı kabul edip yurtlarında kalanlar ile korucu olmayı kabul etmeyip yurtlarından edilenlerin kimi durumlarda düşmanlaştığı anlaşılmaktadır. Yerinden edilenlerin bıraktıkları mülklere el konması ya da köy veya mezarlarına dönüp yerleşmek ya da mülklerini değerlendirmek isteyenlere engel olunması, yerinden edilenler ile korucular arasında göçün yol açtığı gerilim ve çatışma biçimlerinden bazılarıdır.

Yerinden etme, yerinden edilenlerin yasal otoriteyle muhataplık biçimini de değiştirmiştir. Köylerinden, mezarlarından, yurtlarından edilmek, yerinden edilenleri istedikleri, arzuladıkları, bildikleri yerlerde yaşama imkânından mahrum bırakmıştır. Bilmedikleri, istemedikleri, seçmedikleri yerlerde yerleşmek zorunda kalmışlardır. Benzer biçimde, yerinden edilenler kendilerinin bildikleri, başkalarının da öyle bilinen evlerinden, ekip biçtikleri tarla ve otlaklarından mahrum kalmışlardır. Evlerine girememiş, gidememişler, bazen de evlerini tümten kaybetmişlerdir. Mülklerini kullanamamış, tarlalarını işleyememiş, otlaklarını kullanamamışlardır. Bütün bunlar, yerinden edilenlerin yasal otoriteyle muhataplık biçiminin kökten değiştiğini göstermektedir. Yaşananlar, yerinden edilenlerin, onları vatandaş kılan hukuktan, ulusal 'biz'in içine yerleştiren temel bir kısım haktan mahrum edildiklerine işaret etmektedir. Yerinden etmenin gerçekleştiğı bütün mahallerde olduğu gibi, Van'da da 1982 Anayasası'nın 35. maddesiyle düzenlenen mülkiyet hakkı, 23. maddesiyle düzenlenen seyahat ve yerleşme hakkı ve 21. maddesiyle düzenlenen konut dokunulmazlığı hakkı yaygın biçimde ihlal edilmiştir.

Bu yaygın hak ihlallerinin herhangi bir mahkeme kararı olmaksızın gerçekleşmesi kadar, tek tek vatandaş bazı

Yerinden etmenin gerçekleştiğı bütün mahallerde olduğu gibi, Van'da da 1982 Anayasası'nın 35. maddesiyle düzenlenen mülkiyet hakkı, 23. maddesiyle düzenlenen seyahat ve yerleşme hakkı ve 21. maddesiyle düzenlenen konut dokunulmazlığı hakkı yaygın biçimde ihlal edilmiştir.

---

değil de bir köy ya da merada mukim, erkek, kadın, çocuk, yaşlı bütün vatandaşlara yönelik olarak gerçekleşmesi, bu vatandaşların maruz kaldıkları hak ihlallerinin bireysel edimleriyle değil, mukim oldukları köyle, aldıkları siyasi tutumla (korucu olmamak ya da HADEP vb. partilere oy vermek), hatta mensubu oldukları etnik toplulukla ilgili olduğunu göstermektedir. Söz konusu hak ihlallerinin hem yaygın biçimde gerçekleşmesi hem de bireysel edime bağlı olmaması, yerinden edilenlerin vatandaşlıklarının kısmen ve geçici de olsa askıya alınabilir bir vatandaşlık hali olduğunu ima etmektedir.

C. YERİNDEN EDİLME BİÇİMLERİ

Görüşmeler, yerinden edilmenin gerçekleşme biçimi itibariyle de önemli farklılıklar gösterdiğine işaret etmektedir. Büyük kısmı 1989 ile 1994 yılları arasında gerçekleşen göçte kimi durumlarda vatandaşlar belirli bir hazırlık yaptıktan sonra köylerini terk etmiş görünmektedirler. PKK militanları ile güvenlik kuvvetleri arasında çatışmaların başlamasının hemen ardından gerçekleşen bu göç biçiminde, 'imkânı olan' vatandaşlar şehirde ev tutma, sahip olduğu hayvanları satma, ev eşyalarını toplama gibi hazırlıkları yaptıktan sonra Van'a göçmüşlerdir:

Cafer Demirci: 1989'da ortam değişti. Çatışmalar vardı artık yani yaşanmazdı orda. Şimdi bizim köye saldırı olmadı ama okul yakıldı; tabii millet rahatsız edildi. Devlet tarafından da, millet tarafından da, diğer taraftan da. Rahatsız olduk. Ondan sonra göç başladı. Gidin dediler mi köyden? Kimse bir şey demedi yani. Kimse bir şey demedi biz kendimiz geldik.

Hamit Tan: Örgütle devlet arasında kaldık, biz de boşalttık geldik. [...] Eşya olarak yatak matak

getirdik, başka hiçbir şey getirmedi. Kamyon tuttuk. Hayvanları kamyonu yüklemeydik, yolda getirdik.

İkinci tipolojide, güvenlik kuvvetleri ve/veya korucuların zorlamasıyla bir anda gerçekleşen göçler yer alıyor. Bu durumlarda genellikle içinde oturan evin eşyası ve sahip olunan hayvanlar bir araca yüklenip Van'a getirilmiştir:

Sadullah Temiz: Ayrılmadan önce hep devletin baskısıdır. Korucu baskısı da var. Onlar diyor ki ya korucu olacaksınız bizim gibi, ya da bu köyü terk edeceksiniz. Tabii devlet de oradaydı, asker. Asker bizim köyü yıktı. Bize yarın akşama kadar burayı terk edeceksin, yoksa hepinizi mahvedeceğim yakacağım, hiç kimse kalmayacak [dedi]. Akşam 4-5, biz evi bıraktık geldik. Başka bir köye geldik.

Sait Bakırcı: Devlet zorla çıkarttı bizi, devlet zorla köyü boşalttı. Ya köyü boşaltacağız, ya hepinizi tarayacağız, yakacağız dediler bize. Korucu olma baskısı vardı: "Ya korucu olacaksınız, ya köyü boşaltacaksınız." Babam korucu olmayı kabul etmedi. Kabul etmeyince de her Allah'ın günü devlet geliyordu, jandarma geliyordu, korucularla birlikte bize baskın veriyordu. Biz de korucu olmayı kabul etmeyince köyümüzü boşalttılar.

Bu tipolojiye giren bazı örneklerde göçenlerin mülkleri, bazı durumlarda bütün bir köy güvenlik kuvvetleri ve/veya korucular tarafından yakılmıştır:

Cemil Süren: Karakoldaki bir asker [...] dedi son noktaya gelmişsiniz; vurulacaksınız kalkın gidin, evinizi eşyanızı bırakın gidin. Ben geldim hemen evi yükledim. Hayvanlarımız, erzakımız. Mesela hayvanlar için ot toplanmış... 20-25 tane montofon inek vardı. Dünya Bankası'nın vermiş olduğu... proje. Ahırlarımız vardı, kanepelerimizi, halılarımızı alıp getiremedik. Bir tek yataklarımızı aldık, getirdik. Mesela kanepelerimiz, cevizden yapılan ahşap mobilyamız vardı. Her türlü eşyamız kaldı, bir daha döneceğiz diye. Olduğu gibi her şey orada kaldı, her şeyi yaktılar. Olduğu gibi o eşyayla beraber o evi yaktılar. 100 tane arı kovanımız vardı, yakıldı gitti.

Ferit Yaman: 1990'da köylerimiz yakıldı. Bu tespittir, yani karakol tarafından da tespit edildi, Bolu komandosu tarafından yakıldı. Apar topar köyden

çıkardılar. Amcamın evinde eski bir buzdolabı kalmış, o buzdolabı da o evin içerisinde yakıldı. Eşyalarımızı topladık, çıktık, geldik, köyler de yakıldı. Mesela bizim kavak ağaçlarımız vardı ve benzeri ağaçlarımız vardı. Onlar tarafından o anda zarar verilmedi. Fakat biz köyü terk ettikten sonra bütün o kendimize ekmiş olduğumuz fidanlar olsun, o kavak ağaçları olsun; onların hepsi kurudu.

Üçüncü tipolojideyse köy içinde ya da civarında gerçekleşen büyük bir çatışmanın ardından aniden gerçekleşen göçler yer alıyor:

Selim Kor: 1990, 7. veya 8. ayıydı galiba... Yaylada bir çatışma çıktı, asker de oraya intikal etti. Biz de orada mahsur kaldık. Her tarafta ateş, ateş çemberi içinde kaldık o gece, o gün. Sabah, akşama kadar devam etti. Helikopterler bir taraftan asker indiriyor, sarp kayalar var, helikopterler istediği gibi asker indiremiyor, asker oraya intikal edemiyor, vatandaşın bir kısmı PKK'nın içinde kaldı, bir kısmı devletin içinde kaldı, bir kısmı savaşın ortasında kaldı; yani darmadağın oldu. O günden itibaren köyün belli bir kesimi göç etmek zorunda kaldı yani o gece çoğu. Gece, gündüz arabalarla kaçmaya karar verdiler.

Metin Kucak: Benim bir arabam vardı. Adamın biri geldi karşıma, dedi ki, Allah hatırına ver. Ne istiyorsan... O duruma geldi insanlar.

Cafer Demirci: Eşyanın çoğu orda kaldı, mesela o sene tüm tarlaları buğday ekmiştik, komple buğday orda kaldı hepsi gitti, bizim ev eşyaları gitti, hayvanlarımız gitti... Kaçarayak kimse bir şey getiremedi, sadece yorganını alıp kaçıyor, kimse o zaman bilmiyordu bu şekil yani. Kimse demedi gidin; ama okul yakıldı askerler öldü. Ondan sonra hayvanları toplayıp getirip sattık.

İlyas Sarı: Yok, hiç vakit olmadı. Adam başı araba istedik, araba korkusundan gelememi. Millet geldi bir arabada 4 hane yükledi. Eşya her şey orada kaldı. Yiyecek, un ne varsa onları bıraktık orada, hiçbir şey götürmedik. Çoluk çocuğumuzu arabanın üzerine eşyaların üzerine bıraktık. Yağmur, kar... Onuncu ayın birinde biz göç ettik. O gece hiç yatamadık. O kadar silah sesi geliyordu ki...

Dördüncü grupta güvenlik kuvvetlerinin talebiyle, ancak belirli bir mühlet verilerek gerçekleşen göçler yer alıyor. Bazen güvenlik kuvvetleri ile PKK arasındaki

çatışmaların yoğunlaşması, bazen de koruculuğun kabul edilmemesi üzerine, güvenlik kuvvetleri ya da mülki erkân belirli bir mühletin ardından köyün boşaltılmasını talep etmiş görünmektedir:

Sadullah Temiz: Askerden aldık göç kararını. Yani mecbur kaldık artık. Hem teröristlerden hem askerlerden. Her taraf berbat olmuştu. Askerler çıktığı anda ya mayına basıyor, ya pusuya düşüyordu. 30 küsur filan korucu vardı yani köyde. 3 ay sonra [göç ettik]. Biraz hazırlık yapabildik. Hayvanlarımızı buraya getirdik. Zaten daha önce de burada evimiz vardı.

Ferit Yaman: Bir hafta önceden bize gidin dediler. Biz hep göç ettik.

Beşinci grupta güvenlik kuvvetleri ile PKK arasındaki çatışmaların yoğunlaşması üzerine idarenin önerisi ve desteğiyle gerçekleşen göçler yer alıyor. Bu türden göçe maruz kalanlar, tahmin edileceği üzere, esas olarak koruculardan oluşmaktadır:

Nevzat Kucak: Çatışma falan oldu. Vatandaş da iki ateşin arasında kaldı. Vali Bey geldi o zaman köye, durumu gördü, boşaltın burayı dedi. Siz de gidin Van'a Yüksekova'ya kamyon falan ayarlansın, dedi. Eşyayı bıraktık köyde. Beş aile, altı aile de bir kamyonla geldi. [...] Devlet bizi koruyamadı. Devlet bizi korumadı.

D. GÖÇ SONRASI YAŞANANLAR

Görüşmeler, yerinden edilenlerin göçün akabindeki birkaç ayda, deyim yerindeyse, afet koşullarında yaşadıklarını gösteriyor. Mağdurlar, barınma, beslenme, eğitim, sağlık gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmekten uzak, uzun bir dönem geçirmişlerdir. Pek çok mağduru, uzun bir zaman çadırda, açlıkla yüz yüze ve çocuklarını okula göndermeden yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Göçün hemen akabinde içine düşülen bu mahrumiyet koşullarının değişmesi, neredeyse bütün görüşmeciler için en az bir yılı, bazı görüşmeciler içinse birkaç yılı bulmuştur. Bu geçiş döneminde maruz kalınan yaşam koşullarını barınma/konut, iş/geçim, eğitim/okul, sağlık ve çevreyle temas temel başlıkları etrafında aktarmak uygun olacaktır.

Görüşmeler, yerinden edilenlerin göçün akabindeki birkaç ayda, deyim yerindeyse, afet koşullarında yaşadıklarını gösteriyor. Mağdurlar, barınma, beslenme, eğitim, sağlık gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayabilmekten uzak, uzun bir dönem geçirmişlerdir.

D.1 Barınma/Konut İmkânları

Yerinden edilmiş kişilerin barınma/konut imkânları itibariyle maruz kaldıkları koşullar arasında kısmen de olsa farklılıklar söz konusu olmuştur. Yerinden edilmenin gerçekleşme biçiminin, göç öncesi sahip olunan ekonomik imkânların ve devletle/güvenlik kuvvetleriyle ilişkinin, bu farklılaşmayı biçimlendiren esas faktörler olduğu anlaşılmaktadır. PKK militanları ile güvenlik kuvvetleri arasında çatışmalar başlar başlamaz göç edenler, göç öncesinde hali vakti nispeten yerinde olanlar ve devletin yardımı ve koruması altında göç eden korucular nispeten daha müspet barınma/konut imkânlarına sahip olmuşken, köy ya da mezrada yaşanan bir çatışmanın hemen ardından köylerini boşaltanların ya da güvenlik kuvvetleri ve/veya korucularca herhangi bir mühlet verilmeksizin köylerinden çıkarılanların barınma/konut imkânları açısından büyük mahrumiyet yaşadıkları görülmektedir. Tahmin edileceği üzere, bu son grup yerinden edilmiş kişilerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.

Barınma/konut imkânları açısından bakıldığında, ilk grupta, bölgede çatışmalar başlar başlamaz köylerini terk edenler yer almaktadır. Bu grupta yer alanların bu erken kararı alabilmeleri, şüphesiz ya nispeten 'varlıklı' olmalarından ve/veya Van şehir merkeziyle (iş sahibi olmak, çocuk okutmak, kardeş vb. çok yakın bir akrabaya sahip olmak vb. nedenlerle) önceden tesis edilmiş kuvvetli bir ilişki içinde olmalarından kaynaklanmıştır. Bu ilk dalgada göç edenlerin, genellikle önceden sahip olunan ya da kiralanan bir eve yerleşme imkânına sahip oldukları görülmektedir:

Hamza Durur: İlk geldiğimizde ev tuttuk. 4-5 kardeş bir eve yerleştik. Hemen hemen 15 kişi falan vardı.

Normal müstakil bir evdi. Kiralık olarak kaldık bir sene. Ondan sonra koyunlarımızı satıp kendimize arsa aldık. Öylesine bir ev yaptık.

Öte yandan, barınabilecek bir mekân bulabilmek, barınılan mekânın iyi koşullara sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bu ilk grupta yer alanların sahip olabildikleri barınma imkânlarının, genellikle pek içi açıcı olmadığı anlaşılmaktadır:

Cafer Demirci: Babamın amca çocukları buradaydı. Biz geldik hiçbir şey yoktu, pirketten bir ev vardı. Biz 3 aile içine girdik. Ben, 2 amcam, kardeşler... 50'ye yakın kişi bir odada kaldık. 1 sene sürdü.

Bu açıdan, buldukları köyde hali vakti nispeten yerinde olanlar dahi, ancak sığınabilecekleri bir mekân bulabilmiş görünmektedirler:

Kamil Solmaz: 1989'da köyde okul yakıldı. Babam yakalandı, Çatak'a götürüldü, kötü muameleye tabi tutuldu. Babam köyün ileri geleniydi. O şeyden sonra, ben Van'da bir akrabama ait bir ev buldum boş; yeni yeni yapıyordu, kapısı, pencereleri de yoktu. Zannederseniz Eylül ayında idi. Geldik, o eve yerleştik. Bir kişi orada geçirdik. Derme çatma kapı taktık, pencerelerine naylon sardık. Eve kira ödemedik. Akrabamız olduğu için bizi idare etti bir yıl. 2 sene başka bir yere gittik, iki odalı bir ev, az bir kirayla. Bir sene de orada kaldık. Sonra gittik, bu Edremit Yolu üzerinde, oralar biraz ucuz, 500 metrekare yer bulduk kendimize.

İkinci grupta, buldukları mahalde PKK'nın artan etkinliği sebebiyle kendilerini korumaları ya da güvenlik kuvvetlerince korunmaları zorlaşan ve bu durumun ardından devletin himayesi altında göç eden korucu aileleri bulunmaktadır. Bu grubun mensupları da nispeten müspet barınma koşullarına sahip olabilmişlerdir. Hakkari ili sınırları içerisinde yaşayan bir grup korucu vatandaş, buldukları bölgedeki güvenlik koşullarının kötüleşmesiyle beraber valiliğin desteğiyle Van'a yerleştirilmiştir. Van'da ilk olarak kamu kurumlarının misafirhanelerine yerleştirilen bu 300 ailelik grup, daha sonra kendilerine tahsis edilen bir hazine arazisine yaptırılan (inşaatına kendilerinin de katkıda bulunduğu) konutlara yerleştirilmişlerdir:

Nevzat Kucak: Yarısı[nı] kampüse gönderdi, yarısı Edremit'te kalmış. Yazdan devlet konut yaptı bize. Evlerimizi devlet yaptı ama işçi olarak biz çalıştık. Onlar malzeme verdi, yer verdi.

İlyas Sarı: Edremit Karayolları'na geldik, yerleştik buraya. O kadar kalabalık idi. Millet çoktu. Yarısı üniversite kampüse geldi. Kalanı da Şerefiye, Şerefiye Mahallesi. Diğeri de Kale'ye gitti. Biz yolda kararımızı verdik. Biz Hakkari'ye geldik, baktık herkes göç ediyordu. Hakkari dar yerdi. Biz dedik Hakkari'de de perişan olacağız, kimse bize bakamıyor. Biz dedik Van'a gidelim, hem kalabalıktır hem de hükümet daha iyi bakar. Biz Edremit Karayolu'nda kaldık. Bir oda vardı orada üç hane kaldık. İlk biz geldik, birinci numaralı evi biz aldık. 20 kişi kaldık. Altı ay biz burada işçilik yaptık. Biz bir sene kaldık. Hatta üç ay daha. Koyun bize geliyordu, erzak bize geliyordu, veriyordu hükümet.

Üçüncü grupta, yaşadıkları köy ya da mezrada çıkan bir çatışmanın hemen ardından köylerini boşaltanlar ya da güvenlik kuvvetleri ve/veya korucularca herhangi bir mühlet verilmeksizin köylerinden çıkarılanlar yer alıyor. Van'daki yerinden edilenlerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu anlaşılan bu üçüncü gruptakilerin maruz bırakıldıkları barınma ve konut imkânları trajik mahiyettedir. Pek azı bir tanıdığına yanına sığınabilen bu vatandaşların büyük kısmı, apar topar bir araca yükleyebildikleri eşyalarını Van'da yerleşim yeri olmayan boş arazilere kurdukları çadırlara yerleştirmiş ve burada yaşamaya başlamışlardır:

Mahmut Sertaç: Süphan'a geldiğimizde 2-3 ay çadırda kaldım. Hepimiz tek bir çadırda. Köyde yaylaya giderken kullandığımız çadır... Keçi kılından yapılmış... Evin arazisini birinden aldık. 1 milyona aldık o zaman. Evde 15 kişi falan vardı. Yerimiz çamurdu. Lavabo yoktu. Su yoktu. Birkaç tane briket... Torbayla tuvalet yaptılar. Çukur açtık.

Fezullah Onan: Benim ailem ilk geldiklerinde bir yıla yakın çadırda kaldılar. 1993'ün sonbaharında çıktık. Amcaoğlu ondan önce kendi imkânlarıyla briketten bir ev yapmıştı. Biz üç hane iki odada kaldık. 30-35 kişiyi geçiyordu yani. Üç ev, iki odada kalıyorduk.

Selim Kor: Süphan [mahallesi] boş bir araziydi. 2 yıl çadırda kaldık, ev yapamadık yani. Zaten elimizde 1

milyar para vardı, onu da arazi mafyasına kaptırdık. Hazinesindi. Geldiler, vatandaşa sattılar.

Vatandaşlar zaten ne yapsın, ya çadırdaki kalacak, çadır da yok.

Melik Çakır: O zaman burası boştu. Mecburi geldik. Dönümü 1 milyona aldık. Dağdı o zaman burası. Bu evin yerinde çadır vardı. 1-2 sene çadır kurduk. Sonra toprak bir ev yaptık.

Hamit Tan: Buraya geldik, çadır kurduk. Çadırdaki dört-beş ay kaldık. 12 kişi...

Görüşmeler, tek tük de olsa, köylerini aniden terk etmek zorunda kalmış olmakla beraber çadıra yerleşmek zorunda kalmayanlar olduğunu da gösteriyor. Van'da bir tanıdığı olmak ya da nispeten varlıklı olmak gibi 'imkânlar', bir kısım mağduru çadırdaki yaşamaya mecbur kalmaktan korumuş görünüyor:

Cemil Süren: Arabayla bir gece geldik, bir dükkânda kalıyorduk. Bayağı dükkân yapmıştı adam, iki odasını dükkân yapmıştı, adam orada kalıyor daha. Bir yıl orada kaldık. Ondan sonra bir ev daha kiraladık. İki yıl da orada kaldık.

D.2. İş/Geçim İmkânları

Yerinden edilenlerin arasında, maruz kalınan geçim koşulları ve iş imkânları itibarıyla de farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. Bu farklılaşmanın belirleyici etmeni, tabii ki göç öncesinde sahip olunan malvarlığı ve göçün planlanarak mı yoksa aniden mi gerçekleştiğidir. Bekleneceği üzere, göç öncesinde nispeten varlıklı olan ve çoğu kez buna bağlı olarak Van'a planlayarak göç eden bir azınlık, aniden göç etmek zorunda kalan çoğunluğa göre nispeten daha müspet iş/geçim imkânlarına sahip olabilmektedir. Göç mağdurları arasında bu türden bir farklılaşma izlenebilir olmakla beraber, istisnasız bütün mağdurların göçün yol açtığı menfi iktisadi koşullarla baş etmek üzere kullandıkları en temel araç hayvan satışı olmuştur. İstisnasız bütün görüşmeciler, Van'daki yeni hayatlarına hayvan satarak başladıklarını ifade etmişlerdir. Sahip olunan neredeyse tek menkul değer olan hayvanları satarak göç sonrasında akabindeki zorlu zamanlarla baş

etmeye çalışmak, bütün göç mağdurlarını ortaklaştıran temel hikâyelerdendir. Öte yandan, göç mağdurlarının hayvanlarını hemen hemen aynı zamanlarda satmak istemeleri, beklenebileceği üzere, 'mallarının' değerini düşürmüştür.

Görüşmeler, çok az sayıda da olsa bir kısım göç mağdurunun, ya daha öncesinde Van'da sahip olunan bir işyerini çalıştırmaya devam etmek ya da hayvan satışından elde edilen sermayeyle bakka, kahvehane veya lokanta gibi yeni bir işyeri açmak suretiyle, göç sonrası hayata kendi işinin sahibi olarak başlayabildiğini göstermektedir:

Cemil Süren: İki aygaz arabamız vardı. Hâlâ da biri duruyor. Geçimimiz bununla oldu. Yoksa hiçbir sosyal güvencemiz yoktu, hiçbirimizin. O zaman 10 nüfustuk.

Salih Yolcu: Benim burada, kendi mesleğim de vardı, lokantacı olduğum için, burada lokantam vardı. Ben o şekilde kaldım yani burada küçük bir büfem vardı.

Mağdurların ezici çoğunluğunun ise göç sonrası hayata işsiz olarak ya da amelelik gibi geçici ve güvencesiz işlerde çalışarak başladıkları anlaşılmaktadır:

Cafer Demirci: Birkaç hayvan kalmıştı onları sattık. Baktık olmadı bu sefer köye gitmek istedik, devlet bırakmadı. İnşaat olsun hamallık olsun ne bileyim her işi yaptık, nerede iş olursa... 4 kardeş İstanbul'a gittik. İnşaatla çalıştık. Askere kadar orda kaldık.

Hamit Tan: Burada biraz inşaatlarda çalıştık, parayı biraz topladık. Ev yaptık, iki oda yaptık.

Salih Yolcu: Lokantalarda çalıştım, işçilik yaptım.

Maruz kalınan yeni koşullar göç mağdurlarının hayatlarını kökten değiştirmiştir. Pek çok mağdur, önceki hayatlarından çok farklı bir hayata razı olmak zorunda kalmıştır:

Abdullah Kara: Ben Van'a geldim çocukların hepsini topladım. Bir ev tuttuk Hafize mahallesinde. Açlık had safhaya geçti. Çok perişan olduk. Eskiden zengindik, altınımız vardı, Reşat altın. Kadınların bütün altınlarını sattık. Kiraya verdik, geçime verdik.

Cemil Süren: Benim babam köyde muhtardı. Şirketlerde çalıştık, inşaatlarda çalıştık...

Keza, maruz kalınan yeni koşullar mağdurların hayatında dramatik değişikliklere de sebep olmuş görünmektedir:

Feyzullah Onan: İnşaatla, boyacılıkta sağda solda kazandıkları imkânlarla, borç ederek kendimize bir ev yaptık. Babam da burada inşaatlarda stresle hastalandı. Aradan iki sene geçti o da vefat etti.

Yerinden edilenlerin bir başka kesimi de, Van dışındaki şehirlere giderek ya küçük bir işyeri açmış ya da daha sıklıkla yine geçici ve güvencesiz işlerde çalışmıştır:

Feyzullah Onan: Diğer akrabalarımız Mersin Tarsus'a gitti. Ondan sonra İstanbul'a yerleşenler var. Manisa'ya yerleşenler var.

Selim Kor: İnşaatla çalıştım. Antalya'da çalıştım 1-2 yıl. Ağabeyim burada çalıştı. O burada kaldı, ben Antalya'da 1-2 yıl çalıştım. 1 yıl Mersin'de çalıştım. 6 yıl dışarıda çalıştım. Daha sonra Van'a geldim.

Mehmet Ceylan: Kimileri hırsızlık yaptı, kimileri uyuşturucu işi yaptı, artık insanlar mağdur oldu yani; çoluk çocuğuna bakabilmek için her işi yaptılar. Kimi hamal oldu, kimi çoluk çocuğunu aldı Batı'ya gitti, İstanbul'a, Mersin'e, Adana'ya çalışmalara gitti, bağ bahçelerde çalışmalara gitti.

İş/geçim koşullarındaki bu farklı hallerin her birinin kategorik olarak farklı mağdur ailelerince yaşanmadığını belirtmek gerekiyor. Bazı durumlarda, bir ailenin erkeklerinin biri-ikisi küçük bir iş kurarken, diğerlerinin bir kısmı Van'da ya da şehir dışında geçici işlerde çalışmış, kimisi de işsiz kalmıştır. Göç mağduru ailelerin bir kısmı bütün bu farklı koşulları, imkânları hep birlikte tecrübe etmek durumunda kalmıştır.

Kamil Solmaz: Ben geldikten sonra kendime iş buldum. [...] seyahat firması yeni kuruluyordu. Orada işe başladım. Kâtip olarak. Ondan sonra 1994 seçimlerinde [...]’nde bir seçim oldu. Belediye Başkanı da Çataklı’ydi. Orada işçi olarak çalışmaya başladık. Bir yıl sonra bir sınavla, devlet memurları sınavına girdik. Sınavla memur olarak görev yapmaya başladım. Tek çalışan bendim. Benim kardeşlerim de arada bir inşaatlarda günlük olarak yevmiyeli çalıştı. Zaten bizim memlekette biliyorsunuz bir gün iş var, üç gün boş yatı[lı]yor. Ağabeyim ayrıldı bizden, o Mersin'e gitti. Biz 2 kardeş kaldık. 5 çocuğum var.

Görüşmeler, mağdurların büyük kısmının sattıkları birkaç hayvandan başka sermayeleri olmadığı gibi, çiftçilik ya da hayvancılıktan başka bir iş de bilmediklerini göstermektedir.

Aslında 6 çocuğum var. Bir çocuğum dışarıdadır. Kayıptır yani. Belki dağda da olabilir, bilmiyorum.

Görüşmeler, mağdurların büyük kısmının sattıkları birkaç hayvandan başka sermayeleri olmadığı gibi, çiftçilik ya da hayvancılıktan başka bir iş de bilmediklerini göstermektedir. Bütün bunlara, şehrin ekonomisinin zaten kısıtlı olan imkânları da eklenince, yerinden edilenlerin sefaletle yüz yüze kalmaları kaçınılmaz olmuştur. Bilhassa aniden göç edip çadırlarda yaşamak zorunda kalan mağdurların uzunca bir süre barınma sıkıntısının yanında beslenme sıkıntısı da çekmiş oldukları anlaşılmaktadır. Barınma konusunda diğer göç mağdurlarına kıyasla bir ayrıcalık sağlayan koruculuk geçmiş, iş/geçim koşullarında benzer bir ayrıcalık yaratmamış gibi görünmektedir. Hakkari'den devletin himayesinde Van'a göçürülen korucular, geldikleri ilk birkaç ay gıda yardımı vs. almış olmakla beraber, kendileri için yaptırılan konutlara yerleştirildikten sonra diğer göç mağdurlarınkine benzer bir kaderi paylaşmışlardır. Yalım Erez mahallesine yerleştirilen bu korucu aileleri, göçten bir-iki yıl sonrasında diğer göç mağdurlarıyla aynı iş ve geçim koşullarına maruz kalmışlardır.

D.3. Eğitim ve Sağlık İmkânları

Yerinden edilen kişilerin tecrübe ettiği eğitim ve sağlık imkânlarına bakıldığında, göç öncesinde sahip oldukları koşullarla kıyaslandığında, bu alanda barınma ve iş alanlarındakine benzer bir çöküşün yaşanmadığını söylemek mümkün görünmektedir. Göç mağdurları, istisnalar olmakla beraber, genellikle çocuklarını civarda bir okula gönderebilmiş ve hastane imkânlarından faydalanmış olduklarını belirtmişlerdir. Eğitimin parasız olması ve yeşil kart sahipliği, göç mağdurlarının barınma ve iş alanlarında yaşadıkları sefaletin eğitim ve sağlık alanında aynı hacimde tekrar etmesini engellemiş görünmektedir.

Öte yandan, bilhassa ilk birkaç yılı Van'ın görece dışında kalan Süphan mahallesinde çadırlarda geçirmek zorunda kalan mağdurlardan bazıları, bu ilk yıllarda civarda okul olmadığı için çocuklarını ya da kardeşlerini okula gönderemediklerini belirtmişlerdir. Yine bir kısım mağdur, imkânları olmadığından, çocuklarını uzak olan okullara gönderemediklerini belirtmiştir. Bu türden anlatımlara rağmen, mağdurların çocukları okula göndermek konusunda çok büyük sıkıntılarla karşılaşmadıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan, okula giden çocukların başarı düzeyleri ya da eğitimlerine devam etme eğilimleri hakkında çok da iyimser resimler çizilmediğini belirtmek gerekmektedir.

D.4. Mağdurlara Yapılan Yardımlar

Yerinden edilmiş kişiler, göçü takip eden birkaç yıl boyunca müzmin sefalet koşullarında yaşamalarına rağmen, devletten (valilikten), belediyeden ya da STK'lardan kayda değer bir yardım görmediklerini belirtmektedirler. Görüşmecilerin, "bütün bu süreçte valilikten, belediyeden ya da STK'lardan hiç yardım gördünüz mü" sorusuna verdikleri ilk yanıt, genellikle "hayır, hiç yardım almadık" şeklindedir.

Hamza Durur: Hayır, hiçbir yardım olmadı.

Feyzullah Onan: Devletten, valilikten yardım eden hiç olmadı.

Cafer Demirci: Hiç kimseden destek alamadık.

Selim Kor: Hiç yardım almadım.

Öte yandan, görüşmelerin sonraki safhalarından, mağdurlara ilk zamanlarda düzensiz de olsa gıda yardımı yapıldığı, bir müddettir de yılda bir kez kömür yardımı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, göç mağdurlarının geçiş döneminde kaderlerine terk edildiği izlenimini uyandırmaktadır.

Göç mağdurlarına yardım konusunda belediyelerin de etkili olmadıkları anlaşılmaktadır. Belediyelerin, barınma ya da yiyecek gibi en acil ihtiyaçların karşılanmasında bir etkinlik göstermedikleri gibi, mağdurların ikamet ettikleri mahallelere temel belediyecilik hizmetlerini de götürmedikleri belirtilmektedir:

Geçiş döneminde mağdurlara yardım elinin uzatılması konusunda ilginç bir durum, devletin himayesinde göç ettirilen korucularla ilgili olarak ortaya çıkmıştır.

Melik Çakır: Devlet de [...] belediye de yardım etmedi. Belediye 6 senedir hiç yok. Kanalizasyon da yok.

Nevzat Kucak: Su zaten ilk geldiğimizde vardı. Kanalizasyon bu sene yaptılar.

Geçiş döneminde mağdurlara yardım elinin uzatılması konusunda ilginç bir durum, devletin himayesinde göç ettirilen korucularla ilgili olarak ortaya çıkmıştır. Yalın Erez mahallesinde hazine arazisi üzerine inşa edilen konutlara yerleştirilen bu mağdurlara, göçün hemen ardından bir süre epeyce yardım yapıldığı, ancak daha sonra onların da kaderlerine terk edildikleri anlaşılmaktadır. Görüşmeler ve görüşmeler esnasında yapılan gözlemler, bu korucu mağdurların da bugün diğer göç mağdurlarıyla aynı kaderi paylaştıklarına işaret etmektedir: "İlk geldiğimizde bize ilgi çoktu, her gün yardım vardı. Ama şimdi bir şey yok." (Nevzat Kucak)

Korucu mağdurlarla ilgili bir diğer ilginç durum, bağlı buldukları belediyeden açıkça yakınmaları olmuştur. Bir görüşmeci, DTP tarafından yönetilen Bostaniçi belediyesinin ikamet ettikleri Yalın Erez mahallesine kasıtlı olarak hizmet götürmediğini iddia etmiştir:

Nevzat Kucak: Bostaniçi Belediyesi hiçbir şey yapmıyor. DTP'nin belediyesi. Biz geleli 10 sene olmuş. Oyları toplamak amacıyla kanalizasyonu yaptılar. Bostaniçi Belediyesi ayrımcılık yapıyor.

Yerinden edilenleri kaderleriyle baş başa bırakmakta, STK'ların da valilik ve belediyelerden farklı bir performans sergilemedikleri anlaşılmaktadır. Görüşmeler, STK'ların göç sonrasında mağdurlarla temas etmeye pek de hevesli olmadıklarını göstermektedir. Bizzat mağdurlarca kurulmuş Göç-Der'in dahi, mağdurların büyük çoğunluğunca bilinmiyor oluşu, STK'ların meseleye dâhil olmadıkları sınırlılığını ortaya koymaktadır.

Yerinden edilenlerin hayatlarını değiştiren etken, sadece yerlerinden edilmeleri değil, bunun ardından maruz bırakıldıkları koşullar olmuştur. Yerinden edilenler, herhangi bir mahkeme kararına dayanılarak yerinden edilmedikleri gibi, yerinden edildikten sonra ne yapacaklarına, nereye gideceklerine dair de bir resmi bildirim ya da desteğin muhatabı olmamışlardır.

Yerinden edilenlerin hayatlarını değiştiren etken, sadece yerlerinden edilmeleri değil, bunun ardından maruz bırakıldıkları koşullar olmuştur. Yerinden edilenler, herhangi bir mahkeme kararına dayanılarak yerinden edilmedikleri gibi, yerinden edildikten sonra ne yapacaklarına, nereye gideceklerine dair de bir resmi bildirim ya da desteğin muhatabı olmamışlardır. Sadece kendi ilişkilerini ya da hayatın kendiliğinden ürettiği imkânları kullanarak bir yerlere yerleşmişlerdir. Van havalisindeki binlerce köylünün kısa bir zaman içerisinde Van Őehir merkezine akın etmesi, bu köylülerin hem arz ettiklerinin (neredeyse yalnızca canlı hayvan) ederinin çok dūřmesine, hem de talep ettiklerinin (ev ya da arsa) fiyatlarının yükselmesine sebep olmuş, üstelik zaten kısıtlı olan iř imkânları da iyice daralmıştır. Bu tür makro sonuçları ötesinde, yerinden edilme sonrasında Van'a yerlemiş olanların karşı karşıya kaldıkları iki temel hal, evsizlik ve açlık olmuştur. Van'a yerleşenlerin önemli bir kısmı bazen birkaç ay, bazı durumlarda iki yıla yakın sürelerde çadırlarda yaşamamak zorunda kalmışlardır. Sadece birkaç ay için bulunan geçici ve güvencesiz işler, yerinden edilenlerin epeyce bir kısmının açlık koşullarında yaşamasına sebep olmuştur. Yerinden edilmeden önce istisnasız hepsi kira vermedikleri bir evde yaşayıp, iyi kötü bir gelir kaynağına sahip olan mağdurlar, yerinden edildikten sonra evsizlik ve işsizlikle karşı karşıya kalmışlardır. Bařka yerlerde olduğu gibi, Van'da da yerinden etme, ev ve iř sahibi olan çok sayıda vatandaşı, uzun bir zaman çadırlarda yaşamak zorunda kalan, işsiz vatandaşlar haline getirmiştir.

Mülkiyet, yerleşme ve seyahat hakları ihlal edilip barınaksız ve işsiz bırakılan binlerce yurttaşın bu

halleriyle vatandaş olmanın kıyasına itildiklerini söylemek mümkündür. Yerinden edilmeye beraber, pek çok vatandaşın, vatandaşlık haklarını eksiksiz kullanma imkânını yitirdiği anlaşılmaktadır. Beri yandan, bütün bu haklarıyla vatandaş olmanın kıyasına itilen mağdurların, parasız eğitim ve sağlık hizmetlerinden faydalanmaya devam etmiş olmalarının önemini belirtmek gerekiyor. Bu durum, yerinden edilenlerin vatandaşlık durumuyla bağlarının daha kökten biçimde zedelenmesini engellemiş olsa gerektir.

E. BUGÜN: DEğİŞENLER, DEğİŞMEYENLER

Yerinden edilenlerin bugün tecrübe ettikleri imkânlarla bakıldığında, yerinden edilmeden bu yana bir Őeylerin değiştiği, ama koşulların büyük ölçüde aynı kaldığı söylenebilir. Yerinden edilenler barınma meselesini en azından adırla yaşamaya mahkûm olmaktan kurtulacak düzeyde de olsa çözmüş görünmektedirler. Epey bir kısım mağdur, bu uzun zaman zarfında ya ev sahibi olmuş, ya da kira verebileceği bir eve yerleşmiş durumdadır. Ancak, barınma meselesinde gerçekleşen bu 'düzelmenin', iş bulma ve geçim Şartları alanında yaşandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Yerinden edilenlerin büyük kısmı halen hane mensuplarının çoğunun işsiz olduğu kalabalık evlerde ve sefalet koşullarında yaşamaktadır.

Evsizlik ve açlık halini geride bırakmış görünen mağdurların yerinden edilmeye birlikte mahrum kaldıkları mülklerine erişimlerinde de durum ancak kısmen değişmiş görünmektedir. Bölgede güvenlik koşullarının düzelmiş olmasına bağlı olarak mağdurlar ayrılmak zorunda kaldıkları köy ve mezralarına geri

---

Bölgede güvenlik koşullarının düzelmiş olmasına bağlı olarak mağdurlar ayrılmak zorunda kaldıkları köy ve mezralarına geri dönebilme hürriyetini kısmen de olsa edinmişlerdir.

---

dönebilme hürriyetini kısmen de olsa edinmişlerdir. Ancak, bu hürriyetin kâmlen kullanılmasını engelleyen birkaç etken mevcuttur. İlk etken yine güvenlik noksanlığıyla ilgilidir. Görüşmecilerin birkaçı, bölgenin halen güvenli olmadığını belirtmiştir. Gerek PKK'nın süregiden mevcudiyeti gerekse bölgede kalan mayın ve diğer mühimmatın yarattığı tedirginlik, bazı vatandaşları köye dönmekten alıkoyar görünmektedir:

İlyas Sarı: Şu anda [dönmek] istemiyoruz. Çünkü orası ateşin içinde. PKK çok var orada.

Feyzullah Onan: Geçen sene bir akrabamızın hanımının çocuğu bir havan başlığı mı ne öyle bir şey bulmuştu. Tutmuş getirmişti annesinin yanına. Çocuk bilmiyor. Annesi de diyor oğlum onu yere bırak. O da korkudan onu atınca patladı. Çocuk gitti. Annesi gitti, iki üç tane daha yaralı gitti. Yani o halde nasıl biz gidelim ki?

Söz konusu hürriyetin tam olarak kullanılmasını engelleyen ikinci bir etken de, köye dönüş için halen korucu olma şartının dayatılmasıdır. Pek çok görüşmeci korucu olmak istemediği için köye dönmeyi düşünmediğini beyan etmiştir:

Mahmut Sertaç: [Peki köye dönebiliyor musunuz?] Yok. Devlet bırakmıyor. İzin vermiyor. Şimdi köye dönüş var diyorlar. Köye dönüş yoktur. Korucu olacaksınız. Yoksa giremezsiniz.

Melik Çakır: Köye dönmeyi düşündük ama yok. Nasıl gideceğiz? Devlet kabul etmiyor. Korucu olun diyor.

Daha sık aktarılan bir etkense, bırakılan mülklerin ya tahrip edilmiş olması veya bakımsızlıktan harap olmuş olmasıdır. Pek çok mağdur, evlerini yeniden yapacak veya hayvan yetiştiriciliğine başlamayı mümkün kılacak bir başlangıç sermayesi olmadan köy ya da mezraya geri dönmeyi ve dolayısıyla geride bıraktıkları mülklere erişebilmenin bir anlamı olmadığını belirtmektedir:

Selim Kor: Bir insanın köye dönebilmesi için elinde 40-50 milyar para olacak ki köye dönebilsin. Ben sana 2 tane koyun verdim git köye, böyle bir şey olamaz. Bu mantıklı bir şey değil. Şimdi köye gidersen önce yapacağın iş ne, sana bir ev. Bir evi nereden baksan 20-30, 40 milyara yaparsın. Sana 20 tane koyun, koyunun da hâsılatı bir yıl sonradır değil mi? Mesela

tarım, onun da hâsılatı bir yıl sonradır. Yani 50-60 milyardan aşağı bir insan köye dönüş yapamaz.

Nevzat Kucak: Şimdi imkân olsa dönmek isterim. Bizim yolumuzu yapsın, elektriğimizi getirsin, bizim evimizi falan yapsınlar.

Remziye Abalı: Dönmek istemeyiz, zaten dönmek istesek de yeni bir hayat orada kuramayız. Sonuçta yakmışlar, çöl olmuş orası. Herkes dönmek isterse biz de dönmek isteriz. Evet, baskılar çatışmalar olmadan yani.

Bir başka faktörse, yerinden edilenlerin büyük kısmında köy ya da mezraya geri dönüş yaşama isteğinin körelmiş olmasıdır. Pek çok görüşmeci, köye dönmek istemekle beraber, bu zamandan sonra köyelerine ve dolayısıyla mahrum bırakıldıkları ev ve işlerine ancak geçici olarak ya da sadece ebeveynler olarak dönebileceklerini beyan etmiştir.

Kamil Solmaz: Ben şahsen birey olarak köye dönmek istemiyorum. Ben burada belli bir çizgi çizmişim kendime, belli bir yaşamım var, işim var. Ben buradan işimi bırakıp köye gitsem, köyde çiftçilik yapamam, hayvancılık da yapamam.

Cafer Demirci: Köyümüz korunsaydı, eskisi gibi olsa giderdik. Şimdi oraya gidip ne yaparız? Eşim hasta, kendim de çalışıyorum. Ekmek parası çıkarıyoruz. Ama şimdi orada bu durum da yok. Yani olan yerler de bozulmuş. Sel gelmiş senin tarlaları bozmuş, gelmiş orayı doldurmuş, sen bir daha orayı yapamazsın. Çoluk çocuk hiç gelmez zaten. Yaşlılardan dönmek isteyen var.

Mağdurların bir kısmı göçle birlikte içine düştükleri sefalet koşullarını geride bırakabilmeyi başarmış görünmektedir. Göçle birlikte maruz kalınan koşulları geride bırakabilmenin birkaç etkili yolunun olduğu anlaşılıyor. Bazı mağdur hanelerinin hepsine birden, bazılarının da bir ya da ikisine birden başvurarak yaşam koşullarını değiştirmeye muvaffak oldukları yollar şunlar olmuştur: Belediyede ya da kamuda, iş güvenceli ve sigortalı bir iş bulabilmek; Van'da genellikle inşaatlarda, başka şehirlerde de benzer düzensiz işlerde çalışarak para biriktirmek suretiyle ev ya da işyeri sahibi olmak; sahip olunan yetenek ya da sermayeyi kullanarak bir işyeri açmak; son olarak da

güvenlik koşullarının değişmesine ya da Köye Dönüş Rehabilitasyon Projesi'ne bağlı olarak en azından yazın köyde tarım ya da hayvancılık faaliyetinde bulunarak bir miktar gelir elde etmek.

Sefalet koşullarını geride bırakabilenler arasında en az rastlanan öykü, göçün başında zaten sahip olunan bir işyerini kullanmaya devam ederek ya da altın veya koyun satışından elde edilen bir sermayeyle kendi işini oluşturmaktır. Açılan bir lokanta, kahvehane ya da bakkal, göç koşullarını geride bırakmakta bu haneleri diğerlerine nispetle avantajlı kılmıştır: “İki aygaz arabamız vardı. Hâlâ da biri duruyor. Geçimimiz bununla oldu. Ondan sonra çalıştık dört kardeş olarak [Bu evi aldık]. Şimdi beraber burada kalıyoruz.” (Cemil Süren)

Yerinden edilmenin üzerinden geçen on beş senenin ardından bugün kendilerine nispeten yaşanabilir koşullar yaratanlar arasında daha sık rastlanan öykü, Van'da ya da başka şehirlerde düzensiz işlerde çalışarak biriktirilen parayla bir işyeri açmaktır. Bu öyküde, çalışanlar bazen tek bir kişidir:

Selim Kor: İnşaatta çalıştım. Antalya'da çalıştım 1-2 yıl. 1 yıl Mersin'de çalıştım. 6 yıl dışarıda çalıştım. Daha sonra Van'a geldim. Kuaför oldum. Berberlik yaptım 4-5 yıl.

Hamza Durur: Benim bir büyüğüm kendine bir taksit almış, taksicilik yapıyor. Diğer kardeşim kendine bir dükkân açtı. O başka bir evde.

Bazen bir ya da iki erkek kardeş çalışmaktadır:

Salih Yolcu: Lokantalarda çalıştım, işçilik yaptım. Ondan sonra kendime belediye bahçesinde küçük bir büfe açtım, ekmek arası döner sattım o dönemde. Şu anda benim evim iki katlı bir evdir. Benim işyerim var şu anda. Kardeşimle işyeri açtım, lokanta. Maddi durumum iyi olduğu için okul yardımına başvurmadım.

Bazen de hanenin bütün erkek üyeleri çalışmaktadır:

Abdullah Kara: Ev aldık. Çocuklar çalıştı, eskiden altınlar vardı, onlarla.

Melik Çakır: Hepsini bir iş yapıyor işte. Çarşıda çalışıyor. İnşaatta çalışıyor. [Sahip olduğunuz evi

almak için gerekli parayı nasıl biriktirdiniz?] Çalıştık tabii. Koyunu sattık.

Feyzullah Onan: İnşaatla, boyacılıkta sağda solda kazandıkları imkânlarla, borç ederek kendimize bir ev yaptık.

Sefalet koşullarını geride bırakabilmenin diğer bir etkili yolu da şüphesiz belediyede ya da kamuda düzenli gelir getiren, sigortalı bir iş sahibi olabilmektir. Genellikle 'klientalist' ya da 'politik' bağlantılarla sahip olunan bu işler mağdurların hayatlarını 'iyileştirmekte' epey etkili olmuş görünmektedir:

Kamil Solmaz: Belediyede çalıştım [m]. Bir yıl sonra bir sınavla, devlet memurları sınavına girdik. Sınavla memur olarak görev yapmaya başladım. Tek çalışan bendim.

Sadullah Temiz: Evde düzenli geliri olan kardeşim var. Belediyede çalışıyor. SSK'lı. 3-4 kardeşim köydedir, tarımla ilgili, hayvanları var, arazileri var.

2000'lerin ilk yıllarıyla birlikte PKK'nın bölgeden çekilmesi ve güvenlik koşullarındaki düzelme, bazı mağdurların geçici de olsa köylerine dönüp bir miktar tarım ya da hayvancılık faaliyeti yapmasına olanak vermiştir. Köye Dönüş Rehabilitasyon Projesi'nin de bu duruma katkı vermesine bağlı olarak, bir kısım göç mağduru köylerinde yürüttükleri işlerden az da olsa gelir elde etmeye başlamışlardır. Bu da göç mağdurlarının sefalet koşullarını geride bırakmalarına katkıda bulunmuştur:

Hamza Durur: Köyde kalıyoruz. Hava soğuduktan sonra Van'a dönüyoruz.

Sadullah Temiz: Kış aylarında çocuklarım burada okuyorlar. Ben kendi şahsım mesela orada kalıyorum ama çocukları buraya getiriyorum, tabii sadece kış aylarında.

Göçün ardından içine düşülen sefalet koşullarını geride bırakmakta muvaffak olmuş mağdurların sayısı az olmamakla beraber, büyük çoğunluk baştaki sefalet koşullarını çok az değiştirebilmiş görünmektedir. Görüşmecilerin pek çoğu, bilhassa iş bulabilmek, dolayısıyla hanenin geçim koşullarını değiştirmek açısından çok az şeyin değiştiğini belirtmiştir. Görüşmeler, geride kalan on beş senenin ardından

Görüşmeler, geride kalan on beş senenin ardından mağdurların büyük çoğunluğunun düzenli bir iş sahibi olmadığını, dahası geçen bütün bu süre zarfında bir meslek de edinemediklerini ve amelelik, boyacılık vb. niteliksiz işlerde çalışabildiğini göstermektedir.

mağdurların büyük çoğunluğunun düzenli bir iş sahibi olmadığını, dahası geçen bütün bu süre zarfında bir meslek de edinemediklerini ve amelelik, boyacılık vb. niteliksiz işlerde çalışabildiğini göstermektedir:

Feyzullah Onan: Halen de işimiz gücümüz yok. Zaten burada Doğu'da beş ayımız yazdır. Diğerleri hep kış geçiyor. Beş ayda da anca inşaat olursa çalışılır. Kardeşim de inşaatta çalışıyor brikette. Birisi de çay ocağına bakıyor.

Mahmut Sertaç: İnşaatta çalışıyorum. İş 4-5 ay oluyor. Günlük yevmiye 30-40 milyon. Başka gelirimiz yok.

Sadullah Temiz: [LT] Hiçbirimizin düzenli geliri yok. Ben yılın en fazla üç ayı çalışırım. Şebeke işi yapıyorum. O da güzün bir, iki-üç ay işim ya olur ya olmaz. Gerisi boşum, başka bir iş bulamıyorum, iş yok. Nerede iş çıkarsa oradayız.

Sultan Taşkiran: Bir oğlum çalışıyor. O da düzenli değil. Tek gelir oğlumun getirdiği para.

Mehmet Başkurt: İnşaatlarda çalışıyorum. Düzensiz.

Mağdurların büyük kısmı açısından yaşanan en büyük değişiklik, genellikle çadırdan kurtulmak ve bazı durumlarda bir ev sahibi olmaktır. Ancak sahip olunan evler genellikle niteliksiz ve pek çok durumda oldukça kalabalık bir ailenin, bazı durumlarda evli birkaç kardeşin ya da ebeveynlerle evli oğulların birlikte yaşadıkları evlerdir:

Cafer Demirci: Evimizde şu an 11 kişi var. Bize 3 ev gerek, bir ev var. 4 odası var. Her ev bir oda yani.

Sultan Taşkiran: Oğlum, karısı, 7 torunumla yaşıyorum.

Hamit Tan: Bizim evde de 7 kişi benim, 6 kişi de kardeşim kalıyor. İki aile bir evde kalıyor.

Remziye Abalı: Babam da bel fitiği zaten, o da çalışmıyor. Yazın eğer varsa evlerde boya yapıyor ama yoksa oturuyor evde. Sırtı da sürekli ağrıyor zaten, çalışmıyor. Babam 35 yaşında. Amcam öldükten sonra iki karısına da bakıyor, çocuklarına da bakıyor.

Sahip olunan evlerin niteliği kadar, hane mensuplarının yaşam standartları da yerinden edilenlerin göç sonrasında içine düştükleri koşulların pek az değiştiğini göstermektedir. Pek çok göç mağduru halen sefalet koşullarında yaşadıklarını beyan etmiştir. Hanehalkı büyüklükleriyle hane üyelerinin bulabildikleri işlerin süresi ve niteliği birlikte düşünüldüğünde, bu sefalet koşullarının bir süre daha değişmeden devam edeceğini öngörmek mümkündür. Birkaç görüşmeci, içinde buldukları hanelerin yaşam standartları hakkında şunları söylemiştir:

Mahmut Sertaç: Kira veriyorum ayda 100 milyon. Ev de ev değil ki. Yıkılmak üzere. Evimi görsen, sen nasıl burada yaşıyorsun dersin.

Sultan Taşkiran: Bizim de paramız olsaydı günde bir kere et yiyebilirdik, kendimize sebze alabilirdik.

Sait Bakırcı: Beş kardeş birlikteyiz. Ayrılmışız ama kiraya gücümüz yetmiyor, kiraya gidemiyoruz. Annem tansiyon hastası, annemi tedavi ettiremiyoruz. Götürüyoruz, yeşil kartla hastaneye götürdüğümüz zaman, hastane resmi evraka doğru düzgün bakmıyor. Özele de paramız yetmiyor.

Öte yandan, yeşil kart sahipliğinin ve parasız eğitimin erişilebilirliğinin, göç mağdurlarının yaklaşık on beş senedir içinde olmaya devam ettikleri sefalet durumunun ağırlaşmasını bir nebze de olsa engellediğini belirtmek gerekiyor:

Nevzat Kucak: Sağlık ocağı var. Daha ciddi bir hastalığımız olduğunda merkeze sevk ediyorlar. Biz geldikten sonra okul yapıldı zaten, o zamana kadar da servis vardı.

Melik Çakır: Çocuklar hasta olduğunda yeşil kartla hastaneye gidiyoruz. Hemen yakında ilköğretim okulu var. Lise de var. Geçen sene de lise yaptılar. Lise bize yakındır. Yol parası yok. Kitapları da veriyorlar. Daha önce defter-kitap veliler tarafından alınıyordu. Daha sonra devlet karar çıkardı. Liseye kadar veriyor. Eğitime ciddi bir katkı sağladı. Liseyi de veriyor. O olmasaydı, bu bölgede çocuklar sadece ortaokulla yetinecekti.

Yeşil kart sahipliği, hastalanan göç mağdurlarını hastane imkânlarından faydalanmaya, erişilebilir parasız eğitim de göç mağduru çocukların okula gidebilmesine olanak vermiş olmakla, barınma ve geçim alanındaki sefaletin aynı yoğunlukla sağlık ve eğitim alanında tekrar etmesini engellemiş gibidir. Lakin, verilen sağlık hizmetlerinin, bilhassa eğitimin kalitesi, bu konuda da fazla iyimser olunmasını engeller niteliktedir. Toplu bir görüşme esnasında, yerinden edilenlerce kurulan Süphan mahallesinde “kimler üniversiteyi kazandı” sorusuna epey zorlanarak bir-iki isim verilebilmiştir.

Yerinden edilmenin yoğun biçimde gerçekleştiği 1990’ların ortalarından bugüne geçen on beş senenin ardından, Van’da yerleşik mağdurların tabi oldukları koşullar biraz değişmiş, büyük ölçüde aynı kalmış gibidir. On beş sene, bir kısım mağdur açısından, içine düşülen sefalet koşullarını aşmak, geride bırakmak için yeterli bir süre olmuş, pek çok mağdursa 1990’ların ortalarında içine düştükleri koşulları pek az değiştirebilmiştir.

Mağdurların önemli bir kısmının, hiç olmazsa oturdukları bir eve sahip olmaya başlamış oldukları anlaşılmaktadır. Göçü takip eden bir-iki sene içerisinde çadırdan yaşamaktan kurtulan mağdurlardan kiralık bir evde ikamet edenlerin sayısı halen epey yüksekse de, ev sahibi olabilenlerin sayısının hızla arttığı görülmektedir. Ancak, ister sahip olunsun, isterse de kirada oturulsun, mağdurların yaşadıkları evlerin niteliğinin pek iç açıcı olmadığını kaydetmek gerekiyor: “Ben kira veriyorum ayda 100 milyon. Ev de ev değil ki. Yıkılmak üzere. Evimi görsen, sen nasıl burada yaşıyorsun dersin.” (Mahmut Sertaç)

Öte yandan, yerinden etme işinin başından sonuna devam eden genel kamuoyu kayıtsızlığını da, yaşanan sürecin adaletsizliğini pekiştiren ve yerinden edilenlerin vatandaşlık statüsünü belirsiz kılan başka bir unsur olarak kaydetmek gerekiyor. (...) Afet niteliğindeki bir olay ne idarecilerin, ne medyanın, ne de sıradan vatandaşın ilgisini çekebilmiştir.

Öte yandan, yerinden etme işinin başından sonuna devam eden genel kamuoyu kayıtsızlığını da, yaşanan sürecin adaletsizliğini pekiştiren ve yerinden edilenlerin vatandaşlık statüsünü belirsiz kılan başka bir unsur olarak kaydetmek gerekiyor. Topu topu birkaç milyon insanın yaşadığı bir havalide meskun bir milyondan fazla insanın oldukça kısa bir zaman içerisinde yerinden edilip sefalet koşullarında yaşamaya mahkûm edilmesinin kamuoyunda yarattığı akis ne yazık ki oldukça cılız olmuştur. Afet niteliğindeki bir olay ne idarecilerin, ne medyanın, ne de sıradan vatandaşın ilgisini çekebilmiştir. İşinde, gücünde yüzbinlerce vatandaş, birkaç sene içerisinde ve hiçbir destek ya da yönlendirme olmadan şehirlerle yığılmış, ancak kamuoyu bütün bu afetvari gelişmeyi adeta duymamış, görmemiştir.

Aynı durum Türkiye’nin başka bir havalisinde yaşansaydı gibisinden farazi ya da 1999 İstanbul depreminde gözlenen sivil toplum hareketliliği ve kamuoyu duyarlılığı gibi gerçek bir örnekle kıyaslandığında, bu bariz kamuoyu kayıtsızlığının olan biteni daha da adaletsiz kıldığını söylemek gerekiyor. Bütün bu olan biten Türkiye’nin başka bir bölgesinde yaşansaydı aynı kayıtsızlık yaşanır mıydı sorusuna gönül rahatlığıyla evet denilemiyorsa eğer, yerinden edilenlerin vatandaşlık statüsündeki belirsizliğin yasal otorite nazarındaki bir belirsizlik olarak kaldığını söylemek mümkün görünüyor.

Sonuç olarak, yerinden edilenlerin bugün tecrübe ettikleri koşullar vatandaşlığın kıyasına itilmiş olma halinin yavaş yavaş da olsa gerilediğini göstermektedir. Yerinden etmenin üzerinden geçen yaklaşık yirmi senenin ardından malik olunan varlıklara erişme, yerleşme ve seyahat hakları, aksaklıklar olsa da, yeniden kullanılabilir olmuştur. Ne var ki, yerinden edilmiş olmanın yol açtığı sefalet koşullarının giderilmesi henüz söz konusu değildir. İşin kötüsü, Tazminat Yasası’nın da bu durumu değiştirebilecek bir sonuç üretmesi mümkün görünmemektedir. Bir sonraki bölümde, yasa, geçiş döneminde adalet fikri çerçevesinde değerlendirilecektir.

İkinci Bölüm

Adalet: Van'ın Penceresinden Tazminat Yasası

Türkiye tarihinin en karanlık safhalarından olan OHAL döneminde gerçekleştirilen zorla köy boşaltmaları ve diğer ağır insan hakları ihlallerinden kaynaklanan maddi zararların tazminine yönelik bir yasanın, AB'nin baskısı ve AİHM'de bekleyen davalar nedeniyle, 'alelacele' kabul edilmesinin, gerek devleti gerekse sivil toplumu ve vatandaşları hazırlıksız yakaladığı anlaşılıyor. Yasayı uygulamakla görevlendirilen mülki amirlere gerekli ön hazırlıkları yapmaları için yeterli zamanın tanınmaması, uygulamada ciddi sorunların doğmasına yol açmıştır.²⁴⁸ Özellikle, büyük çoğunluğu yasanın yürürlüğe girdiği tarihten 10-20 sene önce meydana gelmiş olan zorla göçe ilişkin maddi zararların nasıl tespit edileceğinin ve mağdurlara evlerinin, ağaçlarının, eşyalarının, hayvanlarının kaybı karşılığında ödenecek tazminatların hangi birim fiyatlar üzerinden hesaplanacağına belirsiz olması, komisyonların benzer dosyalarda oldukça farklı kararlar vermesine yol açmıştır.

Kanımızca, sadece farklı illerdeki komisyonlar değil, aynı ildeki komisyonlar arasında da uygulamada meydana gelen tutarsızlıkların kökeninde yatan temel neden, yasanın Kürt Sorunu'na siyasi bir çözüm geliştirilmeksizin ve silahlı çatışmaların devam ettiği bir ortamda kabul edilmiş olmasıdır. Hükümet, uluslararası kamuoyunu yerinden edilmiş kişilere yönelik olumlu adımlar attığına ikna etmek endişesiyle harekete geçerken, güvenlik güçlerinin yol açtığı zararların tazminini öngören yasanın ima ettiği siyasi

Kanımızca, sadece farklı illerdeki komisyonlar değil, aynı ildeki komisyonlar arasında da uygulamada meydana gelen tutarsızlıkların kökeninde yatan temel neden, yasanın Kürt Sorunu'na siyasi bir çözüm geliştirilmeksizin ve silahlı çatışmaların devam ettiği bir ortamda kabul edilmiş olmasıdır.

tutum değişikliğini sergilememiştir. Köyleri boşaltılan, yakılan ve yıkılan Kürt vatandaşların uğradıkları zararların tazmini, devletin öncelikle köylerin boşaltıldığını kabul etmesini ve bu süreçteki sorumluluğunu üstlenmesini gerektirmekteydi. Bu ise, Kürt Sorunu'na ilişkin resmi inkâr ve baskı politikasında köklü bir zihniyet ve tutum değişikliğini ima etmekteydi. Oysa, devlet, yasanın ima ettiği ve gerektirdiği türde bir yüzleşmeye hazır değildi. Bu ikircikli durum, zarar tespit komisyonlarını taşıyamayacakları denli ağır bir siyasi sorumlulukla karşı karşıya bırakmış, bu komisyonların kendilerine yasal bir teminatın tanınmamış olan devlet memuru olan üyelerinin uygulamada büsbütün temkinli olmaları sonucunu yaratmıştır.

Bu noktada, sahadaki aktörlerin zarar tespit komisyonlarının yapısına ilişkin görüşlerine değinmek gerekiyor. Hak ihlallerinden doğan zararların tazmininden yargı erkinin değil, idari bir kurumun sorumlu kılınması ve üstelik, ağırlıklı olarak güvenlik güçlerinin işlediği ihlaller hakkında yapılan başvuruların yine ağırlıklı olarak devlet memurlarından oluşan ve bağımsız olmayan bir idari kurumca değerlendirilmesi, bölgedeki diğer illerde olduğu gibi Van'da da, yasanın en fazla eleştirilen yönlerinden biri. Yasaya başvuran çok sayıda müvekkili bulunan avukat Abdülbasit Bildirici, Van'daki ve bölgedeki birçok

²⁴⁸ Bu sorunlar, yasanın uygulamasını en başından itibaren takip eden çeşitli kuruluşlar tarafından ayrıntılı olarak raporlaştırılmıştır. Aker vd., *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu...*; Kurban vd., *"Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek...*; TOHAV, *5233 Sayılı Yasa ve Uygulamaları; Human Rights Watch, Turkey: Displaced Villagers ...*; TOHAV vd., *Türkiye'de Yerinden Edilen Kişiler ...*

avukat gibi, üyeler arasındaki hiyerarşik ilişkinin komisyonların tarafsızlığını gölgelediğini, son sözün devlet memuru olan diğer üyelerin üstü olan vali yardımcısına ait olduğunu belirtiyor:

[Komisyonlarda] [b]arodan bir hukukçu vardı ama etkisiz eleman olarak kalmak zorunda kaldılar. Çünkü vali yardımcısıyla bire bir irtibat halinde olan birileri olur komisyonda, yani valinin emirleri doğrultusunda. [...] Biz baktığımız zaman şunu görüyorduk; bu komisyonda altı-yedi kişi var ama bir kişinin lafı geçiyor. Hepsinin ağzına bakıyor.²⁴⁹

Zarar tespit komisyonlarında görev alan kamu görevlilerine göre ise, mahkemelerin mevcut iş yükü göz önüne alındığında, tazminatların idari bir mekanizmayla dağıtılması kaçınılmazdır. Van'daki komisyonlara başkanlık eden vali yardımcısı bu görüşü şöyle gerekçelendiriyor:

Zaten mahkemelerimizde müthiş bir yığılma var dosya anlamında, özellikle özel hukuk mahkemelerinde müthiş bir yığılma var. Bu görevi mahkemelere vermek işi biraz da yavaşlatabilirdi. Mahkemelerimizdeki dosya kalabalığını düşünürsek, hem oradaki keşif süreçlerini düşünürsek bu işi biraz daha yavaşlatabilir diye düşünüyorum. Bu anlamda bu görevin idareye verilmesi bence isabetli oldu. Çünkü bir hâkimin yılda maksimum sonuçlandıracağı dosya, özellikle özel hukuk, bu tazminatlarla ilgili bir sürü hukuk ve asli hukuk mahkemesinde bini geçmez. Maksimum 1200-1300'de kalır. Oysa ki biz bu komisyonlarımızla [...] bu işe biraz da sulhname gözüyle bakarak daha elastiki bir şekilde, hızlı giderek 10 bin dosyaya yakın dosya bitirdiğimiz yıl oldu. Tabii bunun da bir hazırlık aşaması var. Bu 10 bin dosya bir senede bitmedi, bunların bir hazırlık aşaması var, 2004'ten beri bu hazırlık aşaması devam ediyor. Şu an 2009 senesindeyiz. 30 bin dosya bitirdiğimizi söylersek, 5 yıl içerisinde 30 bin dosya bitirmiş olduk. Belki adliyelerimize bu görev verilseydi bu hıza erişilemeyebilirdi.

Öte yandan, komisyon üyeleri, yargıçlara tanınan güvencenin kendilerine tanınmamış olmasından ve mağdurlara ödenmesine karar verdikleri tazminatların

ileride 'devleti zarara uğrattıkları' gerekçesiyle kendilerinden rücu edilmesi tehlikesinin bulunmasından dolayı endişe duymaktadırlar.

[Görev yaptığım ilde] derdest olmuş 10.000 dosya var. Toplam 200 hâkim var. Bunun temyizi var, hâkimi, savcısı var, hâkim güvencesi var, danıştay var. Hâkim 5 milyonluk davaya karar veriyor. Ben 500 milyonluk dosyaya bakıyorum. Temyizi benim, hâkimi benim, güvencem yok ve 2 yılda yapmam lazım. Üstlenilen iş kolay bir iş değil. Bizden böyle bir yük bekliyorsan, o zaman doğru orantılı bir güvence vermelisin. Bize ayda en fazla 6 toplantı yapacaksınız diyorlar. O zaman ben yedinci toplantıyı yapamam ki. 2 yılda nasıl bitireceğim? Bakanlık 120 milyonun tasarrufunu mu yapıyor?

A. VAN TAZMİNAT YASASI İLE TANIŞIYOR: SİVİL TOPLUM VE BARONUN ADALETLE SINAVI

Tazminat Yasası'nın kabul edilmesinin ardından, bölgedeki diğer bazı illerde olduğu gibi Van'da da, insan hakları örgütleri ve baroların, yasadan yararlanma hakkı olan mağdurları tespit etmeye ve onların yasaya erişimini sağlamaya dönük bazı girişimleri olmuştur. Van Barosu bünyesinde kurulan bir komisyon, Göç-Der'le ortaklaşa çalışarak, mağdurların zarar tespit komisyonlarına başvurularını kolaylaştırmak üzere ön çalışmalar yapmıştır. Ancak, komisyonda yer alan avukatların mağdurlardan vekalet toplamalarının, diğer avukatlar açısından haksız rekabet yaratacağına dair itirazların yükselmesi üzerine, komisyon lağvedilmiştir.²⁵⁰

Baro'nun yasanın uygulanması sürecine kurumsal olarak müdahil olmayı denediği bu dönemin ardından, avukatlar bireysel olarak mağdurlardan vekalet almaya başlamış ve sivil toplumun süreçteki etkinliği görece azalmıştır. Yine de, avukatların, özellikle ilk yıllarda, zaman zaman bir araya gelerek uygulamada tespit ettikleri sorunları birbirleriyle müzakere ettikleri ve daha sonra valilikle paylaştıkları anlaşılmaktadır:

²⁵⁰ Van Baro Başkanı Ayhan Çabuk'la görüşme, 30 Haziran 2009.

²⁴⁹ Abdülbasit Bildirici'yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

İki-üç toplantı da yaptık bu şekilde. Hatta bu toplantıların bir tanesini biz Valilik, yani Vali Yardımcısı başkanlığı altında da yaptık ve yasayla ilgili bir hayli tartışmalar oldu, özellikle Vali Yardımcısı ile avukatlar arasında. [...] İlk etapta özellikle sekreteryasında polislerin çalışmasını falan biz şiddetle reddettik, karşı çıktık. Emniyetten görevlilerin orada olması mağdurların bireysel müracaatı anlamında bir sıkıntıya neden olur diye düşünmüştük. Adam zaten çekiniyor, korkuyor, bir de gelip karşısında polis onla muhatap olunca birtakım sıkıntılar yaşayacağını ifade etmiştik.²⁵¹

Avukatların o dönemde ortak hareket ederek tespit ettikleri sorunlar konusunda komisyonları uyarmaları, uygulamanın biraz da olsa iyileştirilmesinde etkili olmuştur. İtiraz mekanizmasına sık sık başvurdukları anlaşılabilir avukatlar, bu yolla bazı kararların geri alınarak dosyaların yeniden değerlendirilmesini sağlamışlardır. Bu süreçte komisyonların itirazlara olumlu tepki verdikleri anlaşılmaktadır:

İtirazlarla ilgili mutlaka bir karar veriliyordu. Özellikle itirazlar iki noktaya yapılıyordu. Bir, arazi miktarına; iki, köyün boşalma süresine. Birçok köy [için] kararlar çıktıktan sonra arazi miktarına yapılan itirazlar kabul edildi ve yeniden ölçümler yapıldı.²⁵²

Öte yandan, bazı avukatların bireysel hareket etmeyi tercih edebilmeleri, vekâletini aldıkları dosyalarda tazminatlardan aldıkları yüzde üzerinden çalışan avukatlar arasındaki rekabet ve ekonomik çıkar çatışması, zamansızlık, koordinasyonsuzluk gibi nedenler, zaman içerisinde Baro'nun ve sivil toplumun etkinliğini azaltmıştır:

Yani doğrusunu isterseniz bir ihtiyaç vardı fakat çok öyle ortak bir çalışma yapmayı toparlayamadık, bir araya getiremedik. Bir de sonuç itibarıyla bu vekâletleri avukatlar yapmış, yani bireysel anlamda gitmiş vekâletini almış adam şimdi onun işine çok da fazla müdahale etmeyi, tabiri caizse burnumuzu sokmayı pek doğru bulmadık. Vatandaşla arasında bir vekâlet ilişkisi oluşmuş, onun işini o takip ediyor.

Bölgedeki diğer illerde olduğu gibi Van'da da, on binlerce kişinin yasaya başvurması, avukatların olumlu karara bağlanan her başvuruda tazminatın yüzde 10-15'ini alması, bir anda yepyeni bir 'piyasa'nın oluşmasına yol açmıştır. Bu pastadan pay almak isteyen çok sayıda avukatın belirmesi, Baro yönetimi açısından temel bir çelişki oluşturmuştur.

Bizim gidip onun dosyasına müdahale etmemiz de çok uygun karşılanmazdı diye düşünüldü, ama biz eleştirilerimizi değişik yerlerde, değişik alanlarda dile getirdik. Arkadaşlarımızı bir araya getirdik, onların hem uygulamayla hem yasayla ilgili eleştirilerini topladık. Zaman zaman Valiliğe, İçişleri Bakanlığı'na bunları rapor olarak, dilekçe olarak sunduk. Van'da bu tür çalışmalar oldu, geçmişte birkaç kez toplandık.²⁵³

Gerçekten bizim aramızda bir bütünlük olmadı hiçbir zaman. İlk yıllarda, Van Valiliği'nin uygulamasıyla ilgili bir araya geldik. Sanırım 2005 olabilir. Birim fiyatlarıyla, uygulamayla, komisyonun çalışma şekliyle ilgili bir rapor hazırladık. Bu dilekçeye imza attık birçok arkadaş. [...] Sonrasında bir daha hiç ortak çalışmadık.²⁵⁴

Bölgedeki diğer illerde olduğu gibi Van'da da, on binlerce kişinin yasaya başvurması, avukatların olumlu karara bağlanan her başvuruda tazminatın yüzde 10-15'ini alması, bir anda yepyeni bir 'piyasa'nın oluşmasına yol açmıştır. Bu pastadan pay almak isteyen çok sayıda avukatın belirmesi, Baro yönetimi açısından temel bir çelişki oluşturmuştur:²⁵⁵

---

253 A.g.k.

254 Avukat Cemal Demir'le görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

255 Benzer bir sorun, yasanın uygulanmaya başlandığı ilk dönemde Batman'da da yaşanmıştı. Batman Barosu, insan hakları ve göç örgütlerinin mağdurları kendi oluşturdukları komisyonlardaki avukatlara yönlendirmeleri ve avukatların köyleri dolaşarak vekalet toplaması üzerine bir basın toplantısı düzenleyerek bu uygulamaları avukatlık etiğine aykırı oldukları gerekçesiyle kınamıştı. Dilek Kurban, "Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Tazminat Yasası'nın Uygulanması", Kurban, vd., "Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek... içinde, s. 192-215.

---

251 A.g.k.

252 A.g.k.

Biz gerçekten bu vatandaşın zararının gerçeğe yakın bir şekilde tazmini konusunda, bu konularla ilgili, duyarlı ve bu işi sonuna kadar itirazlarıyla, müracaatlarıyla takip edebilecek avukatların bu işleri almasını arzu etmiştik. Fakat sonradan hiç bu ülkedeki yangından haberi olmayan, umursamaz olan, duyarsız olan bazı avukatların şu veya bu şekilde gidip çok sayıda vekâlet aldığını gördük. Nasıl aldıklarını ben bilemem ama değişik yöntemlerle vekâlet almışlar. Onların bu denli yoğun vekâlet almaları sonrasında onların işine, tabiri caizse müdahale etme, burnumuzu sokma vaziyetini bulamadık. Vatandaş memnun, avukat da memnun olduktan sonra biz ne yapabiliriz ki, gibi bir durum ortaya çıktı.²⁵⁶

Bir başka güçlük de, yasa gereği komisyonda görev alması gereken avukatın bulunmasında yaşanmıştır. Komisyonun avukat üyesinin, devlet memuru olan diğer üyelerin aksine düzenli bir geliri olmaması ve komisyonda yapacağı görev sırasında avukatlık yapamayacağı için gelir kaybına uğrayacak olması nedeniyle, bu görevi üstlenecek gönüllülerin bulunmasında güçlük yaşanmıştır:

Şimdi biz bir dönem şu komisyonda çalışacak, görev alacak avukat bulamıyorduk. “Ben niye görev alayım ki? Vekâleti alan başka avukat, parayı kazanacak olan başka avukat, çok cüzi bir ödeneği var zaten, oturum başına verilen bir ödenek, niye zamanımı ayırayım da komisyonda çalışayım?” diyen birçok avukat var yani. Avukat bulamıyorduk ki komisyonda çalışsın. Şimdi hal böyle olunca siz “valla işte böyle bir sorun var, gelin işte ortak bir çalışma yapalım” dediğinizde kimseyi bulamıyorsunuz.²⁵⁷

Görüşmelerden anlaşıldığı üzere, yasanın yarattığı ekonomik rant avukatlar arasında bir çıkar çatışmasına yol açmış; Baro’nun mağdurları temsil etmek üzere oluşturduğu komisyon, komisyonda yer almayan avukatların tepkisini çekmiş; avukatlar birbirlerini kamusal alanda basın duyuruları yoluyla protesto etmişler; sonuç olarak genelde sivil toplum, özelden de avukatlar kendi aralarında bölünmüştür.

Daha sonraki süreçte bazı avukatlar zaman zaman bir araya gelerek ortak hareket etmeye çalışmışsalar da, bu bölünmüşlüğü mağdurların aleyhine işlediği anlaşılmaktadır. Birbirleriyle husumet içerisinde olan avukatların bireysel hareket etmeleri, karşılaştıkları sorunları birbirleriyle paylaşarak sistemi iyileştirici yapısal çözümler üretmektense kendi müvekillerinin sorunlarını gidermeye öncelik vermeleri ve bazı avukatların daha fazla tazminat alınmasını sağlamaya dahi çalışmaksızın müvekillerine önerilen miktarları kabul etmelerini telkin etmeleri, devletin mağdurlar karşısında avantajlı bir konum elde etmesine yol açmıştır. Bütün bunların, avukatlar arasında bir nevi yarış ortamı yarattığı ve özellikle ilk dönemde kimi mağdurların alabileceklerinden daha düşük tazminatlar almalarına yol açtığı belirtilmektedir. Baro başkanı Ayhan Çabuk, komisyonun kararlarına itiraz etmek yerine müvekillerine verilene razı olmalarını telkin eden avukatlar olduğunu söylemiştir:

Vekâletini almışsın adamın, üç kuruş para çıkmış, bir an önce parayı almak için vatandaşın ikna edip altına imzasını da almışsın, yetkisini de almışsın, imzalamışsın. Sonra dizine vuruyorsun, “ya keşke yapmasaydım”. Bunu diyen arkadaşlarımız da var. Kendisi beş milyar almış, bitişikteki komşu köylü itiraz etmiş on beş milyar almış varsayalım. Zamanında sen de müdahale etseydin, aceleye getirmeseydin, yangından mal kurtarırcasına sen de vekâlet alıp böyle hemen karara bağlatmasaydın. Olacağı buydu.

B. MAĞDURLAR TAZMİNAT YASASI’NA BAŞVURUYOR

Görüşmeler, yerinden etme sürecinin mağdurlarının Tazminat Yasası’ndan haberdar olmak ve yasaya başvurmak konusunda esaslı bir güçlük yaşamadığına işaret etmektedir. Muhtarlıklar, Valilik, televizyon, eş-dost ya da avukatlar, mağdurların yasadaki haberdar olmasında etkili olmuştur. Vali Yardımcısı Ömer Özcan, yasanın duyulması için yaptıkları çalışmaları şöyle aktarıyor:

Biz başvuran olması için muhtarlara defaatle, belediye anons sistemleriyle defaatle, ben kendim bizzat gittim, ilçelerde farkındalık yaratma

256 Van Baro Başkanı Ayhan Çabuk’la görüşme, 30 Haziran 2009.

257 A.g.k.

Yasaya başvuru süresinin uzun tutulması ve üç kez uzatılması, mağdurların neredeyse tamamının yasadan haberdar olmasını ve tazminat için başvuruda bulunmasını mümkün kılmıştır.

toplantıları yaptım. Muhtarları çağırdık, başvuru sahiplerinin avukatlarını çağırdık ilçelerde en geniş salon neyse, yüzlerce insanın gelip katıldığı toplantılar yaptık ve toplantılarda bas bas bağırdık bu meseleleri. 2006 senesinde biz bunu yaptık. Başvuru süresi geçmeden biz bunu yaptık.

Yasaya başvuru süresinin uzun tutulması ve üç kez uzatılması, mağdurların neredeyse tamamının yasadan haberdar olmasını ve tazminat için başvuruda bulunmasını mümkün kılmıştır. Buna rağmen, tek tük de olsa, Van dışında, özellikle yurtdışına yerleşmiş birkaç mağdurun tazminat için zamanında başvuramadığı, görüşmelerde kaydedilmiştir:

Metin Kucak: Bizim köyde 160 tane müracaat oldu. Bazıları da yapmadı, gelmedi, burada değildi, kimisi İstanbul'daydı. Kimi sonradan haberdar olup geldi. O zaman başvurular bitmiş.

Başvuru prosedürünün basit tutulması da yasadan faydalanabilmeyi kolaylaştıran bir unsur olmuştur. Başvuruculardan istenen esas belgeler ikamet ve sabika kaydı olduğundan, şartların karmaşıklığından dolayı başvuramamış olmak türünden sıkıntıların yaşanmadığı anlaşılmaktadır.

Zorunlu tutulmamakla beraber, mağdurların yasaya genellikle avukat aracılığıyla başvurduğu anlaşılmaktadır. Vekâletler tek tek değil, genellikle bütün bir köye ya da çok sayıda haneye topluca verilmiş. Avukat seçiminde birkaç yol takip edildiği görülmektedir. Köylünün ya da köyün ileri gelenlerinden birinin, genellikle de muhtarın, önceden tanıdığı bir avukata ortak vekâlet vermek en çok takip edilen yol olmuştur. İkinci olarak, bizzat avukatların mağdurları haberdar etmesi üzerine vekâletler, haberdar eden avukata verilmiştir. Yasanın çıktığı ilk

zamanlarda bir kısım mağdurun tazminat için başvurabileceğine ikna edilmelerinde avukatların ve muhtarların etkili oldukları anlaşılmaktadır:

Feyzullah Onan: Biz başka işlerimiz için gidiyorduk avukatların yanına. Onlar bize dediler ki böyle böyle bir yasa çıkmış. Tabii biz inanmadık. O şartlarda devletin şefkat elini görmedik kendi köyümüzde. Van'a geldik, nasıl böyle bir şey yapsınlar ki bize diye düşündük. E dedik avukatlar okumuş insanlardır, biliyorlar. Ne olur ne olmaz siz yine başvurunuzu yapın, dediler. Belki devlet verir. Biz de öylece başvurduk. Vekâletimizi verdik avukatlara.

Sadullah Temiz: Bizim avukat da benim komşum. Telefon açtı, dedi, böyle böyle bir durum var, böyle bir yasa var, siz başvurduunuz mu dedi. Dedim biz başvurmadık ama niyetimiz vardır yani. Dedi, başvuracaksanız ben halledeyim, ben de iyi olur başvuralım dedim. Köylülere seslendim, dedim, Van'da doğru bir avukat buldum, avukat ister tutun ister tutmayın, karar sizin dedim. Aslında köylüler inanmadılar, ya, dediler, öyle bir şey olur mu, devlet bize tazminat veremez dediler. Sonra muhtar, dediler, artık sen bilirsın, ama bize avukat tutsan iyi olur dediler.

Üçüncü olarak da, başvuruda bulunmak isteyen vatandaşlar Van merkezde avukat arayışına girmiş ve avukatlarını bu yolla bulmuşlardır:

Avukatları nasıl buldunuz siz, tanıyor muydunuz daha önce?

Metin Kucak: Yok. Levhasına baktık. "Avukatlar yapıyor" dediler. Benim avukatım o zaman 100. Yıl İşmerkezi'ndeydi. Bir tane Rıza vardı. Rıza'yı tanıyordum. Onun yazıhanesine gittim, baktım orada avukat yazıyor. Şöyle baktım. "Ne var?" dedi. Durumu anlattım...

C. UYGULAMAYA DAİR TEMEL VERİLER

Bir yasanın uygulamasını salt niceliksel veriler üzerinden okumak, o yasanın hak sahiplerinin nezdindeki başarısını tahlil etmekte yetersizdir kuşkusuz. Özellikle hak ihlallerinden doğan mağduriyetleri tazmin etmeye yönelik yasaların mağdurların adalet beklentilerini ne derece karşıladığını tahlil edebilmek, ancak rakamların arkasındaki resmin hakkınca okunmasıyla mümkün

Türkiye özelinde, devletin on yıllar boyunca varlığını dahi inkar ettiği hak ihlallerinin tazminine yönelik 5233 sayılı yasaya ilişkin veriler, başlı başına, mağdurların adalet beklentisinin yerine gelip gelmediğini göstermemekle birlikte, OHAL döneminin bilançosu hakkında epey bir fikir verebilmektedir.

olabilmektedir. Öte yandan, böylesi özel yasaların uygulamasına dair sayılar, kendi başlarına, yasanın gidermeye çalıştığı mağduriyetin niteliği ve boyutunu ortaya çıkarmakta eşi bulunmaz bir fırsat sunabilmektedir. Türkiye özelinde, devletin on yıllar boyunca varlığını dahi inkar ettiği hak ihlallerinin tazminine yönelik 5233 sayılı yasaya ilişkin veriler, başlı başına, mağdurların adalet beklentisinin yerine gelip gelmediğini göstermemekle birlikte, OHAL döneminin bilançosu hakkında epey bir fikir verebilmektedir.

16 Temmuz 2010 itibariyle, Van'daki iki zarar tespit komisyonuna yapılan toplam 33.795 başvurunun 30.090'ı sonuçlandırılmıştır. Karara bağlanan başvuruların 13.524'ü reddedilmiş, 16.566'sında ise tazminat ödenmesine karar verilmiştir. Van Valiliği, komisyonlarca olumlu değerlendirilen ve tazmin edilmesine karar verilen 16.566 başvurunun 15.292'si için İçişleri Bakanlığı'ndan toplam yaklaşık 257 milyon TL²⁵⁸ ödenek talep etmiştir. Yine 16 Temmuz 2010 itibariyle, İçişleri Bakanlığı, bu başvuruların 11.516'sı için toplam yaklaşık 191 milyon TL ödenek göndermiş, bu tazminatlar başvuru sahiplerine ödenmiştir. Aynı tarih itibariyle Bakanlık'ta ödenek bekleyen dosya sayısı 4.520, tazminat tutarı ise yaklaşık 66 milyon TL'dir. Toplam 294 başvuru sahibi ise komisyonlarca teklif edilen tazminat miktarlarını yeterli görmeyip sulhname imzalamayı reddetmiştir.²⁵⁹

Dolayısıyla, 16 Temmuz 2010 itibariyle, Van ilinde yasaya yapılan başvuruların %89'u sonuçlandırılmış, değerlendirmeye alınan başvuruların %45'i

²⁵⁸ Tam rakam, 256.930.384,50 TL'dir.

²⁵⁹ Van Valiliği Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı'ndan yazılı olarak alınan, 2010/Zar.Tes.Bür./5294 sayılı bilgi. 16 Temmuz 2010 (bundan sonra "Van Valiliği 2010").

reddedilmiştir. Yani, Van'da yasaya başvuran her iki kişiden yaklaşık birinin başvurusu reddedilmiştir. Olumlu sonuçlandırılan başvurularda dosya başına ortalama yaklaşık 17.000 TL tazminat ödenmesine karar verilmiştir. Başvurusu olumlu sonuçlanan yerinden edilmiş kişiler arasında uyumsuzluk yoluna gidenlerin oranı ise sadece %1,77'dir. Yani, tazminat almaya hak kazanan yerinden edilmişlerin neredeyse tamamı, komisyonlarca önerilen tazminat miktarlarını kabul ederek sulhname imzalamışlardır.

D. YASANIN İLK YILLARINDA KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Yasanın uygulanmaya başlandığı ilk yıllarda farklı iller arasında ve aynı il içerisinde uygulamada meydana gelen tutarsızlıkların AB, BM ve sivil toplum örgütleri tarafından eleştirilmesi, İçişleri Bakanlığı'nı harekete geçirmiştir. Bakanlık, sorunların tespit edilmesi, uygulamada birliğin ve tazminatların belirlenmesinde standardizasyonun sağlanması amacıyla BM Kalkınma Programı (United Nations Development Programme – UNDP) ile ortaklaşa çalışmalar yürütmüştür. Bu amaçla, ülke genelindeki zarar tespit komisyonları üyelerini bir araya getiren eğitim seminerleri düzenlenmiş,²⁶⁰ toplantılarda dile getirilen görüş ve öneriler doğrultusunda uygulamada komisyonlara yol gösterici ilkeler hazırlanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda, komisyonların tarım ve hayvancılıkla ilgili zararlar ile taşınmazlara gelen zararlar için ödenecek tazminatların hesaplanmasında kullanacakları birim fiyat listeleri belirlenmiştir.²⁶¹

Yasanın nasıl uygulanacağıının belirsizliğini koruduğu ve Bakanlığın henüz harekete geçmemiş olduğu ilk yıllarda, Van Valiliği'nin ildeki uygulamada bir

²⁶⁰ Tazminat belirlemede standardizasyonun sağlanması amacıyla 2006 yılından itibaren düzenlenen eğitim seminerlerine, İçişleri Bakanlığı ile diğer ilgili bakanlıkların yetkilileri, UNDP temsilcileri, zarar tespit komisyonları üyeleri ile uluslararası uzmanlar katılmıştır.

²⁶¹ Tarım ve hayvancılık ve taşınmazlarla ilgili zararların hesaplanmasında kullanılacak olan birim fiyatların listesi, İller İdaresi'nce zarar tespit komisyonlarına dağıtılmıştır. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, B.05.0.İ.Lİ.00.70001-470-5233/1125 sayılı ve "Terörden Doğan Zararların Karşılanması" konulu yazı, 5 Mart 2007 (bundan böyle "İçişleri Bakanlığı yazısı 2007").

---

standart ve iç tutarlılık oluşturabilmek adına çözüm arayışına girdiği anlaşılıyor. Van Vali Yardımcısı Ömer Özcan, illerin özgül durumlarındaki ve zararların niteliğindeki farklılıklara dikkat çekerek, köy boşaltmalarına ilişkin başvurularda verilen kararlar arasındaki tutarsızlıkların doğal olduğunu belirtiyor:

2004 senesinde yasa çıktıktan sonra 1,5 yıllık bir süreçte altyapının oluşturulması, illerde komisyonların oluşturulması, komisyon çalışmalarının usullerinin belirlenmesi... İllere göre değişik sıkıntılar var. Mesela Van'da kadastro çalışmalarının yapılmaması, arazinin büyük bir kısmının mera, köy ortak malı olması, geri kalan kısmında da tarım arazisi olarak normal ekim değil de hayvancılığa dayalı bir ekimin yapılmış olması, ceviz ağaçlarının Hakkari ve Van'da farklı bir özellik arz etmesi, Diyarbakır'da arazinin çok verimli ve engebeli olması... Meyve ağaçlarının ürün değerlerinin hesaplanması, zilyetin belirlenmesi gibi meselelerde komisyonlar kendine göre farklı yöntemler geliştirdi. Çünkü kolay bir mesele değil. Ta 15-20 sene önce olmuş bir zararın hesaplanarak tazminatına hükmedilmesi kolay bir iş değil ve on binlerce dosya var. Bizde 34 bine yakın dosya var, başka yerlerdeki dosyaları topladığımızda yüz binlerce dosya var. Bunların ayıklanması idare açısından çok ciddi bir külfet. Bu anlamda o 1,5 yıllık süreç bunların oturması için geçti.

Bir diğer komisyon üyesi, göç sürecinde meydana gelen zararların belgelenmesinin güçlüğü nedeniyle, İçişleri Bakanlığı'nın devreye girdiği 2006 senesinden önce yasanın nasıl uygulanacağı konusunda büyük bir belirsizlik yaşandığını aktarıyor:

Geçmiş yıllara ilişkin herhangi bir kayıt yok. Herhangi bir kadastro görmemiş bu alanlarda [başvuruları] nasıl sonlandıracağımızı tartıştık. Hangi rakamlar verilecek, bunu tartıştık. Zaman zaman Ankara'da İçişleri Bakanlığı'nın ilgili genel müdürlüğüyle yapılan toplantılarda hangi rakamların uygulanacağına dair tartışıldı, konuşuldu ve nihayetinde Bayındırlığın bina zararlarına ilişkin [değerlerinin] uygulanması [kararlaştırıldı]. 2004 yılında kanun çıktı. 2006 sonunda bütün illerin ortaklaşa kullanabileceği bir karar çıktı.

Dolayısıyla, hükümetin herhangi bir ön hazırlık yapmaksızın ve uygulamanın altyapısını

Hükümetin herhangi bir ön hazırlık yapmaksızın ve uygulamanın altyapısını oluşturmaksızın Meclis'ten hızla geçirdiği yasayı uygulamakla görevlendirilen komisyonlara, çalışmalarında yol gösterici herhangi bir bilgi verilmemesi, sürecin ilk 1,5 senelik zaman zarfında donmasına neden olmuştur.

---

oluşturmaksızın Meclis'ten hızla geçirdiği yasayı uygulamakla görevlendirilen komisyonlara, çalışmalarında yol gösterici herhangi bir bilgi verilmemesi, sürecin ilk 1,5 senelik zaman zarfında donmasına neden olmuştur. Bu süreçte nasıl çalışacakları konusunda belirsizlik içerisine düşen komisyonların bazıları Bakanlık'tan talimat beklerken, Van'daki komisyonlar inisiyatif olarak ön hazırlık yapmışlardır. Komisyon üyeleri, o süreçte yaptıkları çalışmaları şöyle aktarıyor:

2005-2006 yılında sadece biz değil Türkiye genelinde herkes ne yapılacağını çözemedi. Çünkü kanun ve yönetmelik o anlamda tam "şunlar şunlar yapılı" ortaya koymadığından dolayı herkes deneme yanılma yöntemiyle ne yapılacağını peşine düştü. (...) Biz işe köye gitmekle başladık. (...) O havayı soluduktan sonra buradaki işlemlerimiz biraz daha rahatladı. O anlamda sıkıntımız olmadı.

Biz çalışmaya, karar almaya, başlamadan başvuruya bakılmaksızın bütün yerleşim birimlerinin krokilerini çıkardık.

Sonradan sıkıntı gelmesin başımıza dedik. [...] Bilgilerin toplanması beş-altı ayımızı aldı. Çünkü her mezraya veya her köye gidilip bu ölçümlerin yapılması gerçekten uzun bir zaman. Bir de en yakın yer iki saat üç saat araçla. İlk başta biraz sıkıntı oldu. [...] Ama ondan sonra böyle bir şey yaptığımızda biz de memnun olduk, arkadaşlarımız da memnun kaldı.

Tüm köylerimize gittik, fotoğraflama yaptık, arazi tespitleri yaptık, GPRS cihazlarıyla tarım arazilerini ve tarım arazilerinin vasıflarını ölçtük. [...] Hepsine bizzat biz gittik. İnsan olmasa bile, orada yaşam olmasa bile gittik, oradaki zararları biz ölçtük.

Bir komisyon üyesi ise, tüm yerleşim birimlerinde saha çalışması yapamadıklarını, tazminatları tespit ederken mevcut resmi verileri de esas aldıklarını belirtiyor:

Saha çalışmasını her yerde bire bir yaptık demiyoruz kesinlikle. Daha önceden elimizde olan veriler var. [...] Doğrudan gelir desteği miktarı, tarım arazisi miktarı ya da sorunlu tarım arazisinin tanımlanması ve iyileştirilmesi gibi birtakım çalışmalar yapılmış. Bu çalışmalar mevcut. Bu çalışmalar doğrultusunda rakamlar var.

Baro Başkanı Ayhan Çabuk, zarar tespit komisyonlarının uygulamanın altyapısını oluşturmaya yönelik gayretlerini teslim etmekle birlikte, bunda Van'daki avukatların sürece en başından müdahil olmasının da etkili olduğuna dikkat çekiyor:

Van'da biraz daha sistematik bir çalışma olduğunu söyleyebilirim Şırnak'a göre, Hakkari'ye göre. Daha çok verilere dayanarak karar vermeye çalış[ıldı]. Sadece Vali Yardımcısı'ndan kaynaklı değil. Özellikle avukatların itirazları, girişimleri sonucu olduğunu düşünüyorum.

Diğer yandan, devletin on yıllar boyunca varlığını dahi inkâr ettiği köy boşaltmaları ve zorla göçten doğan zararları tazmin etmek üzere bir yasa çıkarmış olmasının, vatandaşları da hazırlıksız yakaladığı belirtiliyor. Bir avukat, kendilerini mağdur eden devletten böylesi bir 'hayır' beklemeyen insanların o yıllarda yaşadıkları şaşkınlığı aktarıyor:

2004'te bu yasa çıktı ama 2004'te halkı aydınlatan kimse bize inanmıyordu ki. Halkta böyle bir bilinçlenme de yoktu, bilinç yoktu. Yani mağduriyet bilinci yoktu. Gerçekten mağdur edilmişsiniz, yerinizden, yurdunuzdan edilmişsiniz tarzında bir hukuk bilincini biz ancak birkaç ayda yerleştirebildik. Devlet para ödemez, tarzında inançsızlık falan vardı.²⁶²

E. UYGULAMADA KARŞILAŞILAN TEMEL SORUNLAR

Van ilinde yasaya başvuru süreci genellikle büyük bir sıkıntı olmadan yaşanmış olmasına karşın, yasanın uygulanmasının mağdurların beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu belirtmek gerekiyor. Yasadan yararlanmak üzere başvuran vatandaşlar arasında yasanın uygulamasından şikâyetçi

olmayanların sayısı çok azdır. Şikâyetçi olmayanlar da, ya aldıkları tazminat miktarı yüksek olanlar, ya da "hiç yoktan iyidir" diye düşünenlerdir:

Sadullah Temiz: Memnunuz, evet. KDRP'den faydalandık biz, hayvancılıktan faydalandık, tarımsaldan faydalandık. Doğrudan gelir desteği 2001'den bu yana alıyoruz. Şu anda mazot, gübre desteği veriliyor. Mesela babam tazminat alırken – birinci ayda mı ne aldı herhalde – o zaman koyunun teki 120'ye 150'ydi. Şu an 350'ye gelmiş. O tazminatı mesela biz almamış olsaydık, şu anda o tazminatı alsaydık belki 20 koyun alamayabilirdik.

Görüşmeler, yasanın Van'daki uygulanmasına ve dolayısıyla aslında yasaya dair şikâyetlerin birkaç temel başlık altında toplanabileceğini göstermektedir. En çok şikâyet edilen husus, hiç şüphesiz, komisyonlarca hükmedilen tazminatların düşüklüğüdür. İkinci olarak, ödenmesine hükmedilen tazminatların vaktinde ödenmemesinden ve geciken ödemeler için yasal faizin işletilmemesinden şikâyet edilmektedir. Bir başka önemli şikâyet mevzuu, yasanın tazmin edilmesini öngördüğü kalemler hakkındadır. Mağdurlar, evlerine ulaşamadıkları zaman için kira tazminatı, göç esnasında ederinden düşük fiyatla ellerinden çıkarmak zorunda kaldıkları hayvanların ise gerçek değerinin kendilerine ödenmesi gerektiğini savunmakta, ancak komisyonlar bu talepleri karşılamamaktadır. Başka bir önemli şikâyet mevzuu ret kararlarıyla ilgilidir. Tazminat komisyonuna yapılan çok sayıda başvurunun reddedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, ekonomik nedenlerle göç ettiğine hükmedilenler, köylerini boşaltmak zorunda kalmadıkları ileri sürülenler, yaş vb. nedenlerle tazminat almaya hakkı olmadığına hükmedilenler ve "terör örgütüne yardım ve yataklıktan" adli sicil kaydı olanların başvuruları reddedilmiştir. Son olarak, gerek avukatların gerekse bir kısım vatandaşın şikâyetçi olduğu bir husus da, yasanın manevi tazminatı içermiyor oluşudur.

Aşağıda, bu sorun alanlarının her biri, altbaşlıklar halinde ve yerinden edilmiş kişilerin, avukatların ve zarar tespit komisyonları üyelerinin bakış açısından ayrı ayrı ele alınmaktadır.

²⁶² Cemal Demir'le görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

E.1. Reddedilen Başvurular

Görüşmecilerce sık sık dile getirilen bir şikâyet konusu reddedilen başvurulardır. Anlaşılan o ki, yerinden edilenlerin komisyonlara yaptığı çok sayıda başvuru geri çevrilmiştir. İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Ekim 2010 itibarıyla, ülke genelinde zarar tespit komisyonlarına toplam 358.854 başvuru yapılmış olup, bu başvurulardan 257.309'u sonuçlandırılmıştır. Sonuçlandırılan dosyaların 145.468'inde tazminat ödenmesine karar verilmiş, 111.841 başvuru ise reddedilmiştir.²⁶³ Yani, yaklaşık her iki başvurudan birisi reddedilmiştir. Van'da ret kararlarına ilişkin durum da ülke geneline benzemektedir. Temmuz 2010 itibarıyla, Van'da reddedilen başvuru sayısı, değerlendirmeye alınmış bütün başvuruların sayısının %45'ini teşkil etmektedir. Van'daki zarar tespit komisyonları, yasanın metnine dayanarak, ret kararlarını çeşitli gerekçelere dayandırmaktadır. Bunların en belli başlıları şunlardır: 1) Başvuru sahibinin Terörle Mücadele Kanunu (TMK) altında hüküm giymiş olması (sicil) nedeniyle; 2) başvuru sahibinin göçe neden olan olaylar gerçekleştiği sırada 18 yaşın altında olması (yaş) nedeniyle; ve 3) başvuru sahiplerinin yasa kapsamına giren maddi zararlarının olduğunu veya terk etmek zorunda kaldıkları arazi ve/veya mülkün kendilerine ait olduğunu ispatlayamamaları (bilgi-belge eksikliği) nedeniyle.

Yasanın uygulamasında gözlemlenen bütün sorun alanlarında olduğu gibi retler söz konusu olduğunda da, mağdurlar ve avukatları ile devlet yetkilileri arasında derin bir ihtilaf ve görüş ayrılığı mevcuttur.

İçişleri Bakanlığı yetkililerinin retlere ilişkin eleştirilere karşı tutumu, yasanın içeriğine ve uygulamasına yönelik diğer eleştirilere ilişkin tutumuyla benzeşmektedir. Devletin Tazminat Yasası'nı kabul etmesinin ardında yatan iyi niyete dikkat çeken bürokratların reddedilen başvurulara ilişkin eleştirilere verdikleri yanıt, 'beğenmeyen mahkemeye gidebilir' şeklinde özetlenebilir: "Başvuruların

reddedildiği durumlarda yargı süreci açık. Vatandaş haksızlık olduğunu düşünüyorsa mahkemelere başvurabilir."²⁶⁴

Merkezi bürokrasinin mahkemeye intikal edecek başvurulara ilişkin özgüvenli tutumunun bir benzeri de yasanın yereldeki uygulamasından sorumlu mülki amirlerde gözlemlenmektedir. Van Vali Yardımcısı Ömer Özcan, komisyonların reddettiği dosyalar arasından "bir miktar" İdare Mahkemesi'ne taşınanlar olduysa da, "bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda" davada mahkemenin komisyonun kararını bozduğunu belirtti:

Üç sene içerisinde çok dosya gitti. Belki [...] birkaç bin dosya İdare Mahkemesi'ne gitmiştir. Ama bozulan dosya sayımıza baktığımızda bir elin parmaklarını geçmiyor. Bu bizi sevindiriyor, idare olarak verdiğimiz kararların denetlenmesi, denetlenmesinin sonucunda bu şekilde rakamların ortaya çıkması bizi sevindiriyor.

Avukatlarsa, Van'da neredeyse her iki başvurudan birinin reddedilmiş olduğuna dikkat çekerken, komisyonların başvuruları keyfi olarak reddettiğini savunmaktadır.

E.1.a. Sicil Nedeniyle Reddedilen Başvurular

Reddedilen başvuruların bir kısmı başvuran vatandaşların adli sicil kaydının bulunmasıyla ilgilidir. Tazminat Komisyonları, TMK kapsamında yargılanıp hüküm giymiş mağdurların başvuru dosyalarını kabul etmemiştir. Ne var ki, bu tutumun yasaya uygun olduğunu kabul etmek mümkün görünmüyor. Komisyonların bu tür başvuruları reddetme gerekçesi olarak gösterdikleri 5233 sayılı yasanın 2. maddesinin f bendi, "terör olaylarında yardım ve yataklık suçlarından mahkûm olanların bu fiillerinden dolayı uğradığı zararları" kanunun kapsamı dışında kalan zararlardan saymıştır. Ancak komisyonlar, başvuru sahiplerinin yargılandıkları yardım ve yataklık fiillerinin, uğradıkları zararın sebebi olup olmadığına bakmaksızın, hüküm giymiş vatandaşların bütününün başvurularını reddetmiştir. Haddizatında, kimi

²⁶³ İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nden bir yetkiliyle görüşme, Ankara, 5 Aralık 2010.

²⁶⁴ A.g.k.

Ancak komisyonlar, başvuru sahiplerinin yargılandıkları yardım ve yataklık fiillerinin, uğradıkları zararın sebebi olup olmadığına bakmaksızın, hüküm giymiş vatandaşların bütünüün başvurularını reddetmiştir. Haddizatında, kimi durumlarda yardım ve yataklık fiilini köy boşaltıldıktan sonra gerçekleştirdiği mahkeme kararıyla sabit olanların dahi başvuruları kabul edilmemiştir.

durumlarda yardım ve yataklık fiilini köy boşaltıldıktan sonra gerçekleştirdiği mahkeme kararıyla sabit olanların dahi başvuruları kabul edilmemiştir:

Ferit Yaman: Tazmin hakkım için müracaat ettiğimde reddediliyor. Geçmiş sürecimde almış olduğum cezadan dolayı reddediliyor. 1990'da köyden ayrıldım. Yargılanmama neden olan siyasi faaliyetim 1992 yılında oldu. Gerekçe olarak bu davadan yargılanmam gösterildi.

Avukatlar, komisyon üyelerinin yasanın sabıka kaydına ilişkin hükmünü, hukuk formasyonları olmadığından anlamadıkları ya da anladıkları halde bilerek yanlış yorumladıkları görüşündedirler:

[Yasanın 2. Maddesinin f bendini] çok yanlış yorumluyorlar. Anlamadan, bilmeden... Gerçekten hukukçu olsalar... Ya, yasaı okusalar... Hukukçu olmaya gerek yok ki. 5233 son derece yalın bir dille yazılmış, herkesin anlayabileceği bir dil. Biz dedik, bunu komisyonlarda somutlaştıralım biraz daha anlamaları için. Dedik ki, diyelim ki örgüt mensupları bir köylünün evinde yakalandılar. Çatışmaya girdiler, o kişinin evinde yakınları öldü, ne bileyim evi yandı. Bu tür durumlarda ancak, o adam yakınının tazminatını, evin zararını isteyemez. Bu adam rızayen yardım ve yataklık etmişse o zararı isteyemez. Ama öte yandan, adamın evi yanmış, eve gelen zararı isteyemez. Ama iki sene sonra köyü boşaltıldı. O adam tarlasının zararını ister. Biz defalarca dile getirdik bunu ama anladıkları gibi uygulamaya çalıştılar, anlamak istedikleri gibi.²⁶⁵

265 Cemal Demir'le görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

Bu durum, tazminat komisyonlarının bu tasarrufunun ardında ilgili bürokrasinin almış olduğu ve aslında kaynağını yasadan almayan bir karar bulunduğunu düşündürmektedir. Ancak, İçişleri Bakanlığı yetkilileri bu yönde bir talimat verdikleri iddiasını reddetmektedirler:

TMK'ya atfen yapılan başvuruların reddedilme gerekçelerini makul buluyorum. Bakanlık'tan bu konuda komisyonlara gitmiş bir talimat yok. Aksine, Bakanlık yaptığı eğitim seminerlerinde "vatandaşın zararı neyse onu karşılayın" diyor. Az ya da çok ödeyin diye bir eğilim yok.²⁶⁶

Öte yandan, kamuoyunda "Pişmanlık Yasası" olarak bilinen²⁶⁷ ve Turgut Özal hükümeti döneminde PKK militanlarının silah bırakarak topluma kazandırılması amacıyla kabul edilen yasadan yararlanan kişiler veya mirasçıları, Tazminat Yasası kapsamına alınmamaktadırlar. Yasanın metnine dayanmayan bu uygulama, İçişleri Bakanlığı'nca valiliklere gönderilen talimatlara dayanmaktadır.²⁶⁸ Böylece, eski PKK militanları, yerinden edilmeden doğan zararları ile örgütsel faaliyetleri arasındaki ilişkiye bakılmaksızın yasa kapsamı dışına alınmışlardır.

Örnek vaka: Topyıldız köyü

Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı Topyıldız köyü, Küçükburç mezrası, 1991 senesinde güvenlik gerekçesiyle boşaltılır.²⁶⁹ Bu mezradan göçe zorlanan

266 İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nden bir yetkiliyle görüşme, Ankara, 5 Aralık 2010.

267 Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanun, no. 3216, 5 Haziran 1985, Resmi Gazete no. 18781, 11 Haziran 1985.

268 "3216 sayılı Kanun hükümlerinden (Pişmanlık Yasası) yararlanan kişilerin veya mirasçılarının başvurularının 5233 sayılı Kanun kapsamında değerlendirmeye alınamayacağı düşünülmektedir." İller İdaresi Genel Müdürlüğü, "5233 sayılı kanunla ilgili genelgeler ve hukuki görüşler", www.illeridaresi.gov.tr, erişim tarihi 21 Aralık 2009.

269 Van Valiliği Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı, Ertaş'ın avukatı Ayhan Çabuk'un Küçükburç mezrasının boşaltılma tarihine ilişkin dilekçeye verdiği yanıtta, merkezî güvenlik kaygısıyla boşaltıldığını ve "1991(dahil)-2002(dahil) tarihleri arasında" boş kaldığını belirtmiştir. Van Valiliği Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı, 2009/Zar. Tes. Büro/8201 sayılı yazı, 4 Kasım 2009.

köylülere İ.E., PKK'ya yardım ve yataklık ettiği gerekçesiyle, 24 Haziran 1994'te Diyarbakır 1. Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından mahkûm edilir.²⁷⁰ İ.E.'ye isnat edilen suçun işleniş tarihi ise 14 Ağustos 1992'dir. İ.E.'nin, köyünün boşaltılmasından doğan zararlarının tazmini için 6 Haziran 2005 tarihinde Van Valiliği zarar tespit komisyonuna yaptığı başvuru, 21 Kasım 2008'de reddedilir. Komisyonun oybirliğiyle aldığı kararın ret gerekçesi, İ.E.'nin 1994 tarihli mahkûmiyetinden doğan sicil kayıdır.²⁷¹

Van 2. İdare Mahkemesi, İ.E.'nin zarar tespit komisyonunun ret kararının iptali istemiyle açtığı davayı oyçokluğuyla reddeder. Çoğunluğun ret kararına ilişkin gerekçesi kayda değerdir:

...teröre yardım ve yataklık suçunun ve bu kapsamdaki fiillerin, 5233 sayılı Yasa ile karşılanması amaçlanan zararların sebebi olduğu, aksi yorumun yasanın çıkış amacına aykırı olacağı açık olduğundan.²⁷²

Görüldüğü üzere mahkeme, yasada son derece açık bir hüküm bulunmasına rağmen, yasa metni belirsizmişçesine, gerekçesini yasanın amacına ilişkin yorumuna dayandırmıştır. Bu yoruma göre, başvuru sahibinin yardım ve yataklık etmiş olması, yasa kapsamında kalması için başlı başına yeterlidir, zira 'terör faaliyetleri' yerinden edilmeden doğan maddi zararların müsebbibidir. Dolayısıyla, terör suçundan hüküm giymiş herkes, yasanın tazmin ettiği zararların genelinden sorumludur.

Karara muhalefet şerhi koyan hâkim ise farklı görüştedir. Ona göre belirleyici olan, başvurucunun göçten doğan zararlarının işlediği yardım ve yataklık suçuna "ilişkin fillerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı"dır:

Karara muhalefet şerhi koyan hâkim ise farklı görüştedir. Ona göre belirleyici olan, başvurucunun göçten doğan zararlarının işlediği yardım ve yataklık suçuna "ilişkin fillerden kaynaklanıp kaynaklanmadığı"dır.

Bu durumda, davacının uğradığını iddia ettiği zararın mevcut olup olmadığı, mevcut ise 5233 sayılı yasa kapsamında olup olmadığı, anılan yasa kapsamında ise, zararın bu suça ilişkin fillerden kaynaklı olup olmadığına ortaya konulması ve sonucuna göre davacının başvurusunun karara bağlanması gerekirken, bu araştırmaları yapmaksızın davacının talebini reddeden dava konusu komisyon kararında hukuka uyarlık bulunmadığı gerekçesiyle dava konusu işlemin iptaline karar verilmesi gerektiği görüşüyle aksi yönde oluşan çoğunluk kararına katılmıyorum.²⁷³

İ.E.'nin idare mahkemesi kararını temyiz etmek üzere açtığı dava, bu rapor yayına hazırlandığı tarihte Danıştay'da derdest bulunmaktaydı.

E.1.b. Yaş Nedeniyle Reddedilen Başvurular

Komisyonlar açısından Tazminat Yasası'nın uygulaması en güç, mağdurlar açısından da en büyük haksızlıkların yapıldığı alanlardan biri, kimlerin hak sahibi olduğunun belirlenmesinde getirilen yaş sınırı. Göç gerçekleştiği tarihte ailesiyle yaşayıp 18 yaşından küçük olan şahısların yaptıkları başvurular, komisyonlarca başvuru sahibinin zararın gerçekleştiği tarihte yasal ehliyetinin bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmektedir. Oysa bu gerekçe, yasanın ne tür zararların kapsam dışında olduğunu belirten 2. maddesinin metninde belirtilmemektedir. Aslında, kişilerin mallarına gelen veya mallarına ulaşamamalarından kaynaklanan zararların, kişi değil hane bazlı belirlendiği ve ödendiği göz önüne alındığında, bu durum çok önemli addedilmeyebilir. Öte yandan, özellikle kardeşlerin arasında ihtilafların olduğu durumlarda, zarar tespit komisyonlarının, anne-babaya ve olay tarihinde reşit olan çocukların

²⁷⁰ Diyarbakır 1 no.'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi, Esas no. 1992/527, Karar no. 1994/387, C.M.U. no. 1992/961, 24 Haziran 1994.

²⁷¹ Van Valiliği, Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı, Karar no. 16263, 21 Kasım 2008.

²⁷² Van İkinci İdare Mahkemesi, Esas no. 2009/314, Karar no. 2009/1128, 6 Ekim 2009.

²⁷³ Başkan Mahmut Şahin'in muhalefet şerhi, a.g.k.

Göç gerçekleştiği tarihte ailesiyle yaşayıp 18 yaşından küçük olan şahısların yaptıkları başvurular, komisyonlarca başvuru sahibinin zararın gerçekleştiği tarihte yasal ehliyetinin bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmektedir. Oysa bu gerekçe, yasanın ne tür zararların kapsam dışında olduğunu belirten 2. maddesinin metninde belirtilmemektedir.

her birine ne kadar arazi ve metrekare düştüğünü keşif sırasında tespit ettikten sonra bütün mallar için belirlediği tazminat bedelini aile fertleri arasında paylaştırdığı dikkate alındığında, bu uygulamanın neden bir sorun teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Zira böylelikle, göç tarihinde yasal ehliyeti olmayan aile fertlerine ayrı bir tazminat ödenmemektedir. Oysa, yasanın yerinden edilmenin üzerinden onyıllar geçtikten sonra kabul edilmiş olması nedeniyle, göç sırasında çocuk yaşta olan mağdurlar, bugün aile geçindiren yetişkin kadın ve erkekler konumundadırlar.

Van'da, 18 yaş sınırının katı bir şekilde uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Göç tarihinde yasal olarak reşit olmadığı halde evli olan başvuru sahipleri 'reşit' kabul edilmekte ve tazminat bedelinin paylaşımında hak sahibi addedilmektedirler:

Bizde fiili ehliyetine sahip olmak ya evlilikle oluyor ya da yaşla. Bakıyoruz; eğer o kişinin babası ölmüş ise, veraset istiyoruz mahkemeden, veraset ilamına göre babasının mirasından ne kadar hakkı varsa o kadar veriyoruz. Kişi eğer evlenmişse, evliliğine dair bir kayıt varsa, biz onu reşit sayıyoruz.

Komisyonun Vanlı bir üyesi, 18 yaşın altında olup da evli olan başvuru sahiplerine ilişkin uygulamanın esnekliğini dile getiriyor:

Biz esnek davranmaya çalışıyoruz. Bizler de bu bölgenin insanıyız. Yabancı değiliz. Manevi tazminatın olmaması bence de bir eksiklik, ama inanın biz o manevi tazminatın boşluğunu bu esnekliklerle doldurmaya çalışıyoruz. Bakıyoruz, mesela çocuk 16 yaşında evlenmiş. 18 yaşını çok sert kriter olarak almıyoruz. Mesela onun babasına 200

metrekare bir ev yazılmış. Yarısını oğluma verin, diyorsa o şekilde yazılıyor. [...] Şu anda vatandaş 10 yaşında olsa dahi kesinlikle kendisine veya muvaffakiyet verdiği kişiye ödüyoruz. Yani burada kesinlikle hak kaybı yoktur. Şimdi ben de buralıyım. Suistimaller çok fazla, olay tarihi itibarıyla dünyaya gelmeyen kişinin başvurusunu kabul ettik biz.

Komisyon üyeleri, uygulamanın başlamasından kısa bir süre sonra, 18 yaş sınırının sıkıntı yaratacağını fark ederek başvuruların "toplumun şartlarına göre değerlendirilmesine" karar vermiş, yaş alt sınırını 15'e çekmiştir. Ancak avukatlar, yaş sınırına ilişkin bir değerlendirme yapmanın güçlüğüne teslim etmekle birlikte, alt sınırın 15 olmasının da bütün mağdurlara eşit ve adil davranılmasını sağladığını belirtiyor:

Şimdi 1994 yılında köy boşaltılmıştı. Siz 15 sene sonra tazminat ödüyorsunuz. O zaman 15 yaşında olan şimdi 30 yaşında. Evlenmiş, bir sürü çocuğu var. Tazminat vermiyorsunuz. Ne olacak bu adamın hali şimdi? Yani versen bir türlü, vermesen bir türlü. Ama ortada bir mağduriyet var yani.²⁷⁴

Komisyon, yasaya başvuru için öngördüğü alt yaş sınırını 15'e indirmesinin ardından, daha önce reddetmiş olduğu 15-18 yaş arasındaki kişilerin dosyalarını yeniden değerlendirmeye almıştır:

Kişiler itiraz ettikleri vakit döndük. Öyle ilk başta belki 100 dosya, 150 dosya olmuştur. Ama sonra kişiler itiraz ettiler. Dediler ki mesela ben 18 yaşından küçük olduğumdan dolayı beni reddetmiştiniz. Biz onu tekrar aldık, yeniden değerlendirdik, yaşına baktık. Büyük çoğunluğa 15-16 yaş kriterini uyguladık.

Öte yandan, mağdurlarla yapılan görüşmeler, pek çok vatandaşın yaşa ilişkin uygulamayı bilmediğini veya anlamadığını, vatandaşlar arasında reddedilen dosyalara benzer başka dosyaların tazminat komisyonlarınca kabul edildiği şeklinde bir algının olduğunu gösteriyor:

AG: Ben, abim dosyamızı alamadık. Annem aldı. Para almaya gelince "sizin yaşınız tutmuyor" dediler. Ama

274 Abdülbasit Bildirici'yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

şu var. Bizden ufak olanlar da aldı. Bizim durumuzla aynı olanlar da aldılar. Mesela yaşça aynı alanlar oldu ama biz alamadık.

Sadullah Temiz: Bizim evden annem, kardeşim, ben başvurduk. Benimki yaş nedeniyle reddedildi. Annemizinkini kabul etmediler, bilmiyoruz neden. Mesela ben 1980 doğumluyum, 1982 doğumlu adam almış, e bunda niye yaş sorunu yok, niye bizde var? Dediler “para ödenmeyecek, yaşınız tutmuyor.” Böyle bir engel, bir gerekçe koydular önümüze. Neymiş efendim, “siz o zamanlar küçüktünüz, köyde yapabileceğiniz bir şey yokmuş” gibisinden bir gerekçe koydular önümüze. Biz tekrar müracaat ettik. Ve bu müracaatımızın sonucunda tekrar dosyalarımıza hep ret gelmiş. Nasıl ret geldi? Şöyle, komisyonla muhtarın hatası. Rüşvet yediler, 15 yaşındaki adamın dosyası yapılmış, bizim dosyamız yapılmadı.

Avukatlar, yaş sınırından kaynaklanan sorunlara ilişkin komisyonlarda “iyi niyet” olduğunu teslim etmekle birlikte, toprakların başvuruçular arasında paylaştırılmış olduğu durumlarda sonradan üretilen bu çözümün adaleti sağlamaya yetmediğini belirtiyorlar:

İlk etapta patır patır retler gelmeye başladı. Ondan sonra hatalarının farkına vardılar ve bu durumu düzelttiler. Bu arada tabii vatandaş zarara uğramış oldu. Çünkü yine araziler bölüştürülmüş oldu. Burada yine arazilerin paylaşımı olayına geliyoruz. Şimdi bu yaş durumundan etkilenenler nasıl oldu? Elimizde liste var. 100 kişilik liste, arazi 7000 dönüm. Tuttuk, bölüştürdük. Ama yaş durumundan elenenler dışarıda kaldı tabii. Adamın davası reddedilmiş, arazi bölüştürülmüş, ondan sonra dediler ki yaş durumundan muzdarip olanlar da başvurabilir. Bu sefer adamlara verecek arazi kalmadı.²⁷⁵

Bu anlatı, gerekli hazırlıklar yapılmaksızın çıkartılmış olan ve uygulayıcılarının büyük bir belirsizlik içerisinde çalışmak zorunda bırakıldığı yasanın, maddi zararlarını tazmin etmeyi hedeflediği vatandaşları

Bu anlatı, gerekli hazırlıklar yapılmaksızın çıkartılmış olan ve uygulayıcılarının büyük bir belirsizlik içerisinde çalışmak zorunda bırakıldığı yasanın, maddi zararlarını tazmin etmeyi hedeflediği vatandaşları nasıl mağdur edebildiğinin bir diğer örneğine işaret etmektedir.

---

nasıl mağdur edebildiğinin bir diğer örneğine işaret etmektedir.

E.1.c. Bilgi-belge Nedeniyle Retler

Mağdurlar, avukatlar ve bürokratlarla yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, birçok başvuru, başvuruçunun komisyonlarca gerekli görülen bilgi ve belgeleri sağlayamamış olması nedeniyle reddedilmiştir. Bu kategorideki başvurular, genel olarak, iki gruba ayrılmaktadır: başvuruçunun tazmin edilecek zarara konu olan mülklerin maliklerinden ya da vârislerinden olmaması nedeniyle retler ve başvuruçunun zarara söz konusu olan arazinin mülkiyetini ispat edememesi nedeniyle retler. Aslen bölgede tapu-kadastro çalışmalarının yakın zamana dek hiç yapılmamış olmasından kaynaklanan ikinci sorun, ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Burada, başvuruçunun verasetini ispatlayamamasından kaynaklanan sorunları kısaca ele alacağız.

Tazminat Komisyonları, tazminine karar verilen malların ya da mülklerin maliklerini ya da bunların resmi vârislerini başvuruçular olarak kabul etme eğilimindedir. Bu nedenle pek çok vatandaşın başvurusu, resmi malik ya da vâris olmadıkları gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Ancak bu durum vatandaşlarca bu biçimde algılanmış görünmemektedir.

E.2. Düşük Tazminatlar

Yasanın uygulamasına dönük en büyük şikâyet şüphesiz tazminatların düşüklüğüyle ilgilidir. Görüşme yapılan mağdurların neredeyse tamamı almaya hak kazandıkları tazminat miktarlarını yetersiz bulmuştur. Van’da, 16 Temmuz 2010 itibarıyla, tazminat almaya

---

275 Abdülbasit Bildirici’yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

---

hak kazandığına hükmedilen dosya sayısı 16.566 olup, bunların 15.292'si için ödenmesine hükmedilen tazminat miktarı 257 milyon TL'dir. Bu rakamlar, ortalama olarak her bir dosya için yaklaşık 17.000 TL ödendiğini göstermektedir.²⁷⁶

Taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararlar ile kişilerin mallarına ulaşamamalarından doğan zararlar söz konusu olduğunda, yasa, ödenecek tazminat miktarlarının belirlenmesini bütünüyle komisyonlara bırakmıştır. Yani, yasanın çıkartılmasının temel nedeni olan, köylerin zorla veya zorunlu olarak boşaltılmalarına dair dosyalarda ödenen tazminat bedellerinin belirlenmesinde, tek yetkili ve sorumlu, zarar tespit komisyonlarıdır.

Tazminat Yasası'nın içeriğine dair bölümde belirttiğimiz üzere, bazı zarar kalemleri için ödenecek tazminat bedelleri yasama organınca belirlenmiş durumdadır. Ölüm, yaralanma ve sakatlanmalar söz konusu olduğunda zarar tespit komisyonlarının kullanabilecekleri bir takdir yetkisi bulunmamaktadır. Öte yandan, taşınır ve taşınmaz mallara gelen zararlar ile kişilerin mallarına ulaşamamalarından doğan zararlar söz konusu olduğunda, yasa, ödenecek tazminat miktarlarının belirlenmesini bütünüyle komisyonlara bırakmıştır. Yani, yasanın çıkartılmasının temel nedeni olan, köylerin zorla veya zorunlu olarak boşaltılmalarına dair dosyalarda ödenen tazminat bedellerinin belirlenmesinde, tek yetkili ve sorumlu, zarar tespit komisyonlarıdır. Bu nedenle, yasa altında verilen tazminat bedellerinin düşüklüğüne dair eleştiriler, hem yasayı hazırlayıp kabul eden yasama ve yürütme organına, hem de zarar tespit komisyonlarına yöneliktir.

Başvuruların büyük çoğunluğunu köy boşaltma dosyalarının oluşturması, bu dosyalarda söz konusu olan maddi zararların büyüklüğü ve bu zararların karşılığında ödenecek tazminat bedellerinin

belirlenmesinde komisyonların takdir yetkisinin olması nedeniyle, uygulamaya dair en büyük tartışma konusu, mülkler için ödenen tazminatların gerçek zararları karşılayıp karşılamadığıdır. Mülklere ilişkin dosyalarda ödenen tazminatların düşük olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Aşağıda ayrıntılı olarak ele aldığımız bu nedenlerin her birine ilişkin olarak komisyonlar ile mağdurlar arasında büyük bir ihtilaf mevcuttur.

Mağdurların tazminat miktarlarını düşük olarak nitelerken kullandıkları mantık, yabana atılabilir görünmemektedir. Pek çok vatandaş, 1990'ların başından beri köyünden ayrı kalmak zorunda olduğunu, oysa geride kalan yaklaşık on beş-yirmi sene için ödenen toplam tazminat miktarının genellikle birkaç bin TL'yi geçmediğini söylemektedir. Hükmedilen ya da ödenen tazminat miktarlarının, geride kalan zaman zarfında mala ulaşamamaktan doğan zararları tazmin etmek şöyle dursun, köyde genellikle yıkılan ya da yakılan evi yeniden yaptırmaya bile yetmediği savunulmaktadır. Mağdurlar, bütün bu zaman zarfında köyde kalıp, köydeki işleriyle meşgul olabilselerdi, aldıkları ya da alacakları tazminat miktarlarının kat kat üstünde gelir elde edeceklerini iddia etmektedirler:

Selim Kor: Bana verilen tazminatı ben az buluyorum, çok az, çünkü ben 10 yıllık muhasebemi yapıyorum, köyde gelir muhasebesini yapıyorum, nereden bakarsan 200-300 milyarın üzerinde, bana verilense 50 milyar para.

Van'da komisyonların mağdurların hak ettiklerinden çok daha düşük tazminatlar ödediği, gördüğümüz bütün avukatlarca dile getirilmiştir:

Abdurrahman Bayar: Van'da süreç hızlı, ama komisyonların tavrı çok sert. Çok düşük tazminatlar veriliyor. İşinize gelmiyorsa mahkemeye gidin tavrı var.

Cemal Demir: Bana göre Van komisyonu [diğer illerdeki komisyonlara kıyasla] biraz daha ciddi, biraz daha iyi, daha düzgün çalışıyor en azından. Mesela Van komisyonuna yaptığımız bir başvurunun cevabını alabilirsiniz, ama Hakkari çok karışık çalışıyor. [...] Van etkili, ama son derece cimri. Ama çok çok... Van gerçekten tazminat vermedi.

Zarar tespit komisyonu üyeleri ise, tazminatların düşük tutulduğu iddialarını kesin bir dille reddetmekte, aksine, mağdurların zararlarını abartarak hak ettiklerinden fazla tazminat talep ettiklerini öne sürmektedirler. Komisyonun bir üyesi, Vanlı olduğunu ve başvuruçuların “%80-90’ını tanıdığını” belirterek, mağdurların zararlarını olduğundan yüksek göstermelerinin sebebinin ‘kültürel’ olduğunu ileri sürmektedir:

Şimdi hayvancılık yapıyor. Bir insanın 100 tane hayvana bakabilmesi için en az 50 dönüm arazisinin olması gerekiyor. 10 dönüm arazisi çıkıyor. Adam diyor, ben bu 10 dönümden 500 tane hayvan besliyordum. Olmaz böyle bir şey. [...] Onun için biraz da abartıyorlar, bu bir gerçektir. Herkesin hakkı verilmiştir.

Çok sayıda müvekkili adına yasaya başvuru yapmış olan ve kendisi de Vanlı olan avukat Abdülbasit Bildirici ise, sorunun aslında tam da komisyonun yaptığı keşiflerde köylülerin arazilerini eksik ölçmesinden kaynaklandığını belirtiyor:

2000 dönümü ‘bir köy, yedi mezra aranızda paylaşın’ dediler bize. Bu olacak şey mi yani? Siz bunu bütün köy başvuru sayısına böldüğünüz zaman adam başı ortalama 1.5 -2 dönüm yer düşüyor. Bu olacak şey mi? Yani bir köyde 30, 40, 50 hatta 100 dönümden aşağı arazisi olan kimse yok.

Öte yandan, 1 no.’lu komisyonunda görev almak üzere Baro tarafından görevlendirilen avukat üye, mensup olduğu komisyonun çalışmaları hakkında meslektaşlarından farklı düşünüyor:

Komisyon üyesi 3: Ben komisyonun elinden geldiği kadar hüsniyetli davrandığımı düşünüyorum. Bir şekilde illa devleti maddi anlamda koruyalım diye bir düşünceye girdiğimi ben zannetmiyorum. [...] Bence komisyon uzman olmamakla birlikte, [...] bir an önce sonuçlandırmaya yönelik ve mümkün olduğu kadar hakkaniyetli, [...] hak eden hak ettiği parayı bir şekilde alsın diye çalıştı.

Ancak, Vali Yardımcısı’nın devleti vatandaşlara karşı korumaya yönelik kamu görevlisi refleksini sergileyen konuya ilişkin şu sözleri, komisyonların tazminat

bedellerini belirlerken her zaman gerçek zararları gözettiği konusunda soru işareti uyandırmaktadır:

Çünkü gerçekten bir terazi gibi, bir taraftan tazminata hükmediyorsunuz, bir kamu kaynağı kullanıyorsunuz. Biz kamu çalışıyoruz. Öbür tarafta da yasanın gereği olarak zarar görmüş bir insan kitlesi var ve bize başvurmuşlar. Hakkaniyetli ve adalete uygun bir şekilde karar vermemiz lazım. Hazineyi zarara uğratmadan ve insanları da gereksiz yere zengin etmeden, hakkaniyete uygun bir şekilde zararlarını tespit ederek bu dosyaları tekemmül ettirmeye çalıştık.

Tazminatların vatandaşların beklediğinden çok daha düşük olmasının nedenleri, genel olarak üç başlık altında toplanabilir: Göçten sonra köylerin boş kaldığı sürenin komisyonlarca olduğundan kısa hesaplanması; bölgede kadastro yapılmamış olması nedeniyle başvuruçuların sahip olduklarını iddia ettikleri arazilerin komisyonlarca olduğundan/iddia edilenden az ölçülmesi; ve komisyonların ev, ağaç, ahır, değirmen gibi taşınmazlara gelen zararların ölçümünde kullandıkları birim fiyatların düşüklüğü.

E.2.a. Köylerin Boş Kaldığı Sürenin Uzunluğu

Komisyonların mağdurların beklentilerinin çok altında tazminat miktarları belirlemelerinin, vatandaşı ikna etmekten uzak birkaç temel sebebi olduğu anlaşılmaktadır. İlk sebep, boşaltılan köylerin boş kaldığı sürenin vatandaşların öngördüğünden daha kısa tutulmasıyla ilgilidir.

Mağdurların mülklerine ulaşamamaktan kaynaklanan zararları tazmin edilirken esas alınan süre genellikle 2001’de sonlanmaktadır. 2001 yılında, hükümetin Dünya Bankası’yla yaptığı anlaşma doğrultusunda, tarımla meşgul olan üreticilere, üretime veya ürüne bağlı olmaksızın işledikleri arazinin miktarı üzerinden Doğrudan Gelir Desteği (DGD) ödenmesine başlanmıştır. Yerinden edilmiş kişilerin büyük kısmının bu tarihten itibaren DGD’den faydalanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Arazinin işlenip işlenmediğine bakılmaksızın yapılan DGD ödemelerinden faydalanmış olmak, son tahlilde yerinden edilenlerin aleyhine bir durum yaratmıştır. Zarar tespit

komisyonları, mağdurların Tazminat Yasası'na başvurularını değerlendirirken, DGD'den yararlanılmasını mağdurların arazilerine erişebildiklerinin göstergesi olarak yorumlamış ve mülklere ulaşamamaktan kaynaklanan zararların 2001 senesine kadar olan kısmının ödenmesine karar vermiştir. Oysa DGD'den faydalanan mağdurların pek çoğu 2001 senesinden sonra da mülklerine erişememiş ve DGD'den, topraklarını işleyip işlemediklerine bakılmaksızın, mülklerinde olan arazi miktarına göre faydalanmışlardır. Mağdurların mülklerine ulaşamadıkları her sene için hak ettikleri tazminatlar DGD olarak aldıkları yardımdan daha fazla olduğundan bu durum mağdurların aleyhine bir durum yaratmıştır:

Salih Yolcu: Yıl olarak da biz 12 yıl dedik, devlet kabul etmedi. 1995'ten 2001'e kadar hesapladı. 2001'de de bu Doğrudan Gelir Desteği çıktı diye o tarihten sonra vermedi, çünkü yazılanlar para aldı ya.

Oysa, başvuru sahiplerine devletten doğrudan gelir desteği aldığı durumlarda, komisyonların, 2001 yılını köye dönüş tarihi olarak kabul etmek yerine, verilen yardımları başvuru sahiplerine ödenecek tazminattan mahsup etmesi gerekirdi. Zira, doğrudan gelir desteğinden faydalanan mağdurların büyük çoğunluğu yaz mevsimlerinde köylerine giderek tarlalarını ekmelerine rağmen, köylerine dönmüş değillerdir ve göçten doğan mağduriyetleri devam etmektedir.

Mülklere ulaşamama süresi üzerine yaşanan daha ciddi bir ihtilaf, köy boşaltmanın ve dolayısıyla mülke ulaşamama durumunun başladığı tarihtir. Pek

çok mağdur köyünü 1989 senesinden başlayarak 1990'ların ilk birkaç yılında boşalttığını beyan etmektedir. Ancak, mağdurlarca boşaltılan bu köylerin bir kısmında korucuların kalmaya devam etmiş olması, güvenlik kuvvetleri ve tazminat komisyonlarınca bu köylerde mülke erişim imkânının devam etmiş olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu tür örneklerde, geride kalan köy korucularının köyleri tümünden boşalttığı daha ilerideki bir tarih, mülklere erişim imkânının ortadan kalktığı tarih olarak kabul edilmektedir. Bu durum, mülke erişememekten doğan zararlarının hesaplanmasında vatandaşlar aleyhine bir sonuç yaratmaktadır ve mağdurlarca en çok yakınılan konular arasındadır:

Hamza Durur: Rapor da getirdim, bu bölge 1989'da boşaltılmış diye. Komisyon kabul etmedi. Bazı köylerde o zaman korucu vardı. Mesela benim köyde o zaman korucu vardı. O yüzden diyor ki, bu tarihte siz köydeyiniz. Mesela benim yanımda olan köye 12 sene verilmiş. Adam hakkını almış. Ben de o köyle aynı tarihte boşalttığım halde bana 5 sene verilmiş.

Metin Kucak: Geçen sene bizim köye gelip arazi ölçtüler. 10.500 çıkarmışlar duyduğumuza göre. Yazmadılar hepsini. 15-20 bin şeyimiz vardı. Köyde korucular vardı. Siz köyü tamamen boşaltmamışsınız. dediler. Biz bunu heyete de söyledik, dedik. Biz size 3500 vereceğiz, dediler. Niye, diye sorduk. Bütün köye 3500 dönüm. Köy boşaltılmamış, dediler. Korucu kalmışsa benim günahım nedir ki?

Kamil Solmaz: 1989'dan bu yana dönmemişiz, şu anda hâlâ boştur. Bize 5 yıllık tazminat hesaplandı. Bizden istedikleri şöyle: o tarihte köyün boşaltıldığına dair bir tutanak. O tarihte tutanağı kim yazacak ki? İnsanlar kaçıp geldiler zaten.

Bir kısım görüşmeci, komisyonların arazilere erişememe süresini hesaplarken korucu olanlar ile olmayanlar arasında ayırım gözettiğini iddia etmektedir. Buna göre süreler hesaplanırken koruculuğu kabul etmiş köylere iltimas geçilmiştir:

Ferit Yaman: Kürt halkının mücadelesini savunan insanların şeyi farklı tutuluyor. Burada da bir çifte standart yaşanıyor. Mesela ... köyü olarak bize 6 yıl verildi, diyor "6 yıl mağduriyetiniz" var. Yani 1995 ile

Mülklere ulaşamama süresi üzerine yaşanan daha ciddi bir ihtilaf, köy boşaltmanın ve dolayısıyla mülke ulaşamama durumunun başladığı tarihtir. Pek çok mağdur köyünü 1989 senesinden başlayarak 1990'ların ilk birkaç yılında boşalttığını beyan etmektedir. Ancak, mağdurlarca boşaltılan bu köylerin bir kısmında korucuların kalmaya devam etmiş olması, güvenlik kuvvetleri ve tazminat komisyonlarınca bu köylerde mülke erişim imkânının devam etmiş olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

2001 yılları arasında. Diyor ki “siz 6 yıl mağdur edilmişsiniz”. Oysa ... köyü için 12 yıl diyor.

Mülklere ulaşamama süresinin kısa tutulmasından yakınanlar, korucu olmayıp köylerinden ayrılmak zorunda kalanlarla sınırlı değildir. Bizzat korucu olup köyde kalanlar ile komisyonlar arasında da süre konusunda ihtilafların yaşandığı anlaşılmaktadır. Kimi örneklerde, komisyonlar korucu olup köyde kalanların köyün hemen yakınındaki arazilerine ulaşabildiklerine, dolayısıyla bu yakın araziler için tazminat ödenmemesi gerektiğine hükmetmiştir. Bu durumdaki korucular ise, sadece güvenlik işiyle meşgul olduklarını, çocuklarını ve eşlerini şehre gönderdiklerini, üretim faaliyetiyle ilgilenemediklerini, dolayısıyla bu yakın araziler için de kendilerine tazminat ödenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu ihtilafın somut bir örneği, Yalınca köyüne ilişkindir.

Örnek vaka: Yalınca köyü

Göçün başladığı tarihin ve ulaşılmayan arazilerin belirlenmesinin komisyonlar ile mağdurlar arasında ihtilaf nedeni olduğu yerlerden biri, Gürpınar ilçesinin Yalınca köyüdür.

Mağdurlarla görüşmelerden anlaşıldığına göre, Van ili sınırları içerisinde silahlı çatışmalar ve bunun sonucu olarak da köylerin boşaltılması ilk olarak Norduz olarak anılan dağlık bölgede başlamıştır. Köylülerin anlatıları, bu bölgenin 1989’dan itibaren güvenlik görevlilerince yoğun olarak boşaltıldığı yönündedir. Devletin korucu olma baskısına boyun eğmeyen köylüler göçe zorlanırken, karşı çık(a)mayanlar yaşadıkları mezralardan alınarak mezralarının bağlı bulunduğu köylerin güvenliğini sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Böylece, mezralar bütünüyle boşaltılarak korucu olmayanlar göçe zorlanmış, korucu olanlar ise mezraların bağlı olduğu köylerde ikamet ettirilmiştir. Söz konusu köylerden birisi, Yalınca köyüdür.

Komisyonla göre, Gürpınar ilçesi, Yalınca köyüne bağlı mezraların “meydana gelen olaylar sonucu” boşalmasının ardından, bölgede görev yapmakta olan bütün korucular köyde ikamet etmeye başlamışlardır.

İşte bu nedenle, yani korucuların köyde kesintisiz ikamet etmiş olmaları nedeniyle, komisyon, Yalınca’dan yapılan başvurularda, köyün boşalmamış olduğu kabulüyle hareket etmiştir. Bu yorum nedeniyle, başvuru sahiplerinin ulaşamadıkları ve bu nedenle ekemedikleri araziler hesaplanırken, köyün içindeki ve dışındaki araziler arasında ayırım gözetilmiştir. 1995’ten bu yana köyde, camiye imam, sağlık ocağına hemşire atanmış olmasını; karakol bulunmasını; adam kaçırma ve koyunların öldürülmesi gibi ihtilafların yaşanmış olmasını “yaşamın devam ettiğinin” emareleri olarak yorumlayan komisyon, göç etmiş olan köylülerin dahi, köy merkezindeki arazilerinin bütün bu süre zarfında “ulaşılabilir” olduğunu varsaymıştır. OHAL sırasında, son derece dağlık bir köyün sınırları içerisinde hangi arazilerin ulaşılabilir, hangilerinin ulaşılabilir, buradan hareketle hangi arazilerin tazmin edilebilir, hangilerinin edilemez olduğunu ise, karakolun görüş alanına ilişkin öznel değerlendirmesiyle belirlemiştir:

Komisyon üyesi 1: Köy boşalmadı. Zaten köyde jandarma komutanlığı da var. Jandarma komutanlığı bizim gördüğümüz kadarıyla köye çok hâkim bir noktada. Köylünün olay olduğunda jandarma karakolunun ulaşamayacağı yer 1-2 kilometre ilerisi. Bulunmuş olduğu konum itibarıyla “1 ya da 2 kilometre ötesindeki arazilere ulaşamazlar” düşüncesi bizde oluştu. Ona göre biz bir ölçüm yaptık. [...] Bizce köyde boşalma yok. Ama köyün belli bir noktasından sonra ulaşamama var. [...] Merkez olan yerin ödemesini yapmadık. [...] Yamacın dışında kalan yerlere ulaşamadıkları nedeniyle [tazminat] verdik.

Burada komisyon şu şekilde akıl yürütmektedir: Eğer köyde camide imam, sağlık ocağında hemşire varsa, yaşam da vardır. Karakol varsa, köy merkezi güvenlidir, merkezdeki araziler ulaşılabilir ve ekilebilirdir. Tazminat hesaplanırken esas alınması gereken arazi miktarları ise, karakolun görüş sahasında olmayan, dolayısıyla ulaşılabilir olanlardır.

Burada komisyon şu şekilde akıl yürütmektedir: Eğer köyde camide imam, sağlık ocağında hemşire varsa, yaşam da vardır. Karakol varsa, köy merkezi güvenlidir, merkezdeki araziler ulaşılabilir ve ekilebilirdir. Tazminat hesaplanırken esas alınması gereken arazi miktarları ise, karakolun görüş sahasında olmayan, dolayısıyla ulaşılabilir olanlardır.

Komisyonun ulaşılabilen ve bu nedenle tazmin edilebilir arazileri köy merkezindeki karakolun görüş alanının dışındakilerle sınırlaması nedeniyle, başvuru sahiplerine önerilen tazminatlar beklentilerin çok altında olmuştur. Komisyon, Yalınca'daki tazmin edilebilir toplam arazi miktarını 3.600 dönüm olarak belirlerken, köylüler 7.800 dönüm arazileri olduğunda ısrar ederek önerilen tazminatı kabul etmemişlerdir.²⁷⁷

Öte yandan, Yalınca ile mezralarından göçün hangi sene başladığına dair, Yalınca Jandarma Karakol Komutanlığı'nca farklı tarihlerde hazırlanan dört tutanakta çelişkili bilgiler bulunmaktadır.:

- 1 Eylül 2006 tarihli tutanak:
  - "1990-1995 yılları arasında halkın göç etmesi sebebiyle bölgenin bir kısmı boşaltılmıştır. Ancak Yalınca köyü [...] boşaltılmamıştır."
- 25 Aralık 2006 tarihli tutanak:
  - PKK'nın 4 Ağustos 1993, 11 Temmuz 1995 ve 4 Haziran 1997 tarihlerinde, Yalınca köyünde çobanları kaçırmaları ve karakola saldırması "neticesinde 1995 yılında Yalınca köyünde yaşayan vatandaşlar köylerini terk ederek Van iline ve diğer illere göç etmiş[tir] [...] 1995-2000 yılları arasında köyün tamamı boşaltılmış, köyde sadece GKK'lar nöbet tutmak ve köyü korumak amacıyla kalmış[tir]."
- 10 Mart 2009 tarihli tutanak:
  - "Yalınca köyünde 1989 yılından itibaren GKK sisteminin faaliyete geçtiği; 1990 yılından

itibaren terör olayları başlamış özellikle 1993 yılında terör olaylarının bölgede çok yoğunlaşması üzerine söz konusu köy, mezra ve yaylalarını kullanamadıkları ve ailelerinin can güvenliğinin tehlikede olması sebebiyle ve hayvanlarının büyük kısmını Van iline gönderdikleri ancak korucuların köy ve karakol savunması için köyde kaldıkları..."

- 10 Haziran 2009 tarihli tutanak:
  - "Yalınca J.K.Krk.K.lığı sorumluluk sahasında bulunan 8 köy 27 mezrada [... Yalınca, ...] bölgede artan terör olayları neticesinde köy ve mezralarda bulunan vatandaşlar, kendilerini güvende hissetmediklerinden kendi istekleri ile 1995 yılı ve sonrasında peyderpey Van ile diğer illere göç etmeye başlamışlardır."

Üç sene içerisinde aynı karakol tarafından düzenlenen dört ayrı tutanak, Yalınca köyünün hiç boşaltılmadığını, 1995 yılında boşaltıldığını, 1993'ten itibaren boşaltıldığını ifade etmektedir. Görüşülen mağdurlar, Norduz bölgesinde köylerin yoğun olarak 1989'da boşaltıldığını ifade ederken, komisyon göçün başladığı tarih olarak 1995 senesini kabul etmektedir. Daha önemlisi, jandarmanın daha yakın tarihli son üç tutanağında, bölgenin tamamen boşaltıldığını, güvenlik nedeniyle Yalınca ve mezralarında hayvancılık yapılamadığını, Yalınca'da sadece "köy ve karakol savunması" amacıyla korucuların kaldığı belirtilmektedir. Nitekim korucular dâhil tüm mağdurlar, bölgedeki mezraların tamamen boşaltıldığını, sadece köylerde asker ve korucuların kaldığını ifade etmişlerdir. Buna rağmen komisyon, tazminatları hesaplarırken Yalınca köyünde "yaşamın devam ettiği" ve hatta tarım yapıldığı varsayımıyla hareket etmiştir.

Jandarma tutanakları ve mağdur anlatılarından hareketle, komisyonun Yalınca'da yaşamın devam ettiği ve arazilerin ulaşılabilir olduğu kanısına nasıl vardığını anlamaya çalıştık:

Soru: 1995'ten 2001'e kadar köyde kalanlar sadece güvenlik amacıyla, köyü korumak amacıyla köyde kalan korucular. Onun dışında kimse kalmamış.

²⁷⁷ Komisyon ile köylüler arasındaki, bir süredir devam ettiği anlaşılan ihtilaf, saha çalışmasını yaptığımız sırada, başvuru sahiplerinin taleplerinden vazgeçmeleri üzerine komisyonun önerdiği koşullarda sonuçlandı.

Komisyon üyesi 1: Şimdi köy halkından kalanlar da var. Biz Yalınca köyüne gittiğimiz için bu kadar açık söyleyebiliyorum.

Soru: Ama ekip biçme yapmadılarsa...?

Tamam biz kabul ediyoruz, ekip biçme yapılmamıştır.

[...] [Köy merkezindeki 'ulaşılabilir' alana ilişkin] Yapabilirler, evinin önünde mesela.

Soru: Hayır, yapabilirler de... Artık çatışma ortamı var. Diyelim ben korucu oldum, para aldım, artık tarım yapmıyorum..?

O biraz da keyfilikten kaynaklanmıyor mu?

Soru: Olabilir, o ayrı bir şey de... Ama sizin elinizde de, bu adamlar burada kesin ekip biçme yaptılar diye delil yok.

[...]

Orada insanların yaşadığına dair karine var. Biz oraya gittiğimizde, gördüğümüzde bizim edinmiş olduğumuz kanaat oydu. Jandarmanın verileri bizim için bağlayıcı değil.

[...]

Soru: Ama şimdi şöyle düşünün. Gerçekten insanlar gitmişler. Orada zaten konuştuğumuz korucu aileleri, zaten çatışmalı bir bölge. Üç ayrı jandarma tutanağı diyor ki, sadece birkaç tane korucu kalmış. Bir de başvuru sahiplerinin kendileri de bunu söylüyorlar.

[...] dolayısıyla şöyle bakmak gerekmez miydi bu olaya? Evet, orada kalan korucular sadece güvenliği sağlamak için ya da karakola destek olmak için kalmışlardır. Bu insanların ekip biçtiklerini niye varsaydığınızı ben anlamıyorum.

[...]

Komisyon üyesi 2: Bahçe tarımı ya da modern anlamda yapılan bir şey yok. Burada insanların yapabileceği tek şey hayvanlarını beslemek için ot üretmek ve insanlar orada onu üretiyorlar zaten. [...] yani siz düşünebiliyor musunuz oradaki insanların hepsi gitti, sadece korucular kaldı, onlar yemeden içmeden durdular? Mümkün mü?

E.2.b. Arazilerin Mülkiyetine İlişkin Anlaşmazlıklar

Tazminat miktarlarının başvuru sahiplerinin beklentilerinin çok altında olmasının bir diğer başlıca sebebi, kadastronun yakın zamana kadar girmemiş olduğu bir

bölgede, göç mağdurlarının kullandıkları arazilerin mülkiyetini veya zilyetliğini ispat etmekte yaşadıkları zorluklardır:

Bu bölgenin kadastrosu yok; gayrimenkuller zilliyetliğe dayalıdır. Köylerde bu alt çalışma komisyonlarının ya da çalışma komisyonlarının keşifleri oluyor. Bu keşiflerde o köyün ileri gelenleri, ihtiyar heyeti, muhtar, bilirkişiler vesaireler dinleniyor. Mesela falan şahsın malvarlığı ne var, o ne söylerse odur. [...] Bir insan bir yerde yaşıyorsa, hele hele bu yer kırsal bir yere, köy ise yani, o insanın bir kere malvarlığının bulunmaması, yaşamın akışına ters düşüyor. Köylerde kira olayı yoktur. [...] Düşünebiliyor musunuz? İşte bunu bile kabul etmediler. Biz duruşmalarda söylüyoruz bunu, gerçekten bunu hâkimler de çok ilginç görüyor. Ya olmaz mı bir insanın bir köyde evi?²⁷⁸

Bununla ilintili olarak, avukatlar, komisyonların yaptıkları ölçümlerin vatandaşların sahip olduğu gerçek arazi miktarlarını yansıtmamasının da tazminatların düşük olmasına yol açtığını belirtmektedirler. Bunun temel nedeni, yine, göçün gerçekleştiği yıllarda bölgenin pek çok yerinde kadastro çalışmalarının yapılmamış olması ve kadastronun birçok köye yasanın uygulanmaya başlanmasından sonra girmesidir. Bu durum, vatandaşların maliki olduklarını iddia ettikleri arazi miktarı ile komisyonların teknik ölçümler ve bilirkişiler kullanarak tespit ettikleri arazi miktarları arasında önemli farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Komisyonlar kendi ölçümlerine itibar ettiklerinden, mağdurlar arazilerinin bütünü için tazminat alamadıklarını iddia etmektedirler.

CHP milletvekili Mesut Değer, devletin, bölgede ancak son birkaç yılda yapmaya başladığı kadastro çalışmaları sırasında 1930'lerde hazırlanan ve o yıllardaki orman arazilerini gösteren haritayı esas almasını vatandaşlar aleyhine büyük bir haksızlık olarak değerlendirmektedir:

CHP milletvekili Mesut Değer, devletin, bölgede ancak son birkaç yılda yapmaya başladığı kadastro çalışmaları sırasında 1930'larda hazırlanan ve o yıllardaki orman arazilerini gösteren haritayı esas almasını vatandaşlar aleyhine büyük bir haksızlık olarak değerlendirmektedir.

Kadastro diyor ki, 1920'lerde, 1930'larda burası ormandır. Bizim elimizdeki verilere göre.. Onun için sen burayı ekemezsin, biçemezsin. Sen mağdur değilsin. Para ödeyemem sana. Ya, 1930'larda orman olabilir. Ama ormanlık vasfını yitirmiş. Tek bir ağaç yok. Orman değil. [...] 70 sene geçmiş. İnsanlar orda kış şartlarında ağaç kesmiş, orman yangınları çıkmış vs. Orman vasfını yitirmiş, adam orayı ekmiş, biçmiş. O zaman sen biliyorsun zilliyeti. Şimdi gelmiş diyorsun, kusura bakma kadastro yeni girdi. Kadastroda ormandır. Ben sana para vermem.²⁷⁹

Avukatlar, devletin, kadastro yapmadığı bir bölgede, köyleri boşaltılan vatandaşların gerçek zararlarını, arazilerinin büyüklüğünü ispat edemedikleri gerekçesiyle bütünüyle karşılamayı reddetmesini eleştiriyorlar. Abdülbasit Bildirici, bir müvekkilinin dosyası üzerinden örnekle aktardığı bu tutumu, devletin kendi görevini yapmamış olmasının bedelini vatandaşına ödetmesi olarak yorumluyor:

Gürpınar ilçesi, Cepkenli köyü. Bu köyün 7 tane mezrası var. Bu köyün kullandığı arazinin toplamı – rakamlar kesin olmamakla birlikte– 97.000 dönüm. Bunu kullanılabilir arazi olarak [devlet] 7.000 dönüm göstermiş. Peki diğeri nedir? Diğeri tamamen hazinedir, meradır, dağdır, tepedir, yani bu devletin arazisidir. Biz bunu tutup köylü arasında paylaştığımız zaman adam başı iki dönüm düşüyor. [...] Bu niye böyle oluyor? Devlet görevini yapmadığı için. Sosyal devletin görevi bir kere vatandaşın kadastrasını yapmaktır. [...] Yani, Van'ın, Gürpınar'ın falan köyelerine daha kadastro hiç girmemiş. Hem kadastro sokmuyorsun, tapu vermiyorsun, hem de vatandaşın 300 yıldır kullandığı araziye hayır bu meradır diyorsun...²⁸⁰

Komisyon Başkanı ve Vali Yardımcısı Ömer Özcan ise, devletin bölgede bugüne dek kadastro yapmamış olmasının “bir eksiklik” olduğunu kabul etmekle birlikte, kadastrası bulunmayan köylerdeki arazilerin gerek teknik çalışmalar yapılarak, gerekse mahalli tanıkların beyanları esas alınarak dikkatlice ölçüldüğünü belirtmektedir:

Eğer kadastrası yoksa o köyün, mala ulaşamama ile ilgili bir zarar varsa ve kadastrası, tapu sistemi yoksa biz evvela teknik cihazlarımızla köyün toplam tarım arazisini ölçüyoruz. Köydeki tüm evlerin, yakılan yıkılan ne varsa, evlerin krokilerini çiziyoruz, resimlemelerini yapıyoruz. Önce ortadaki mevcut malvarlıklarının tespitini yapıyoruz. Daha sonra mahalli bilirkişiye gidiyoruz. Mahalli bilirkişi, orada yaşayan insanlar, o yaşayan insanların aile temsilcilerinden, yaşlılarından oluşuyor. [...] Orada bu zilyetlikler ortaya çıkınca dosyalarımıza biz bunları teker teker koyuyoruz.

Gerçekten de, kadastro girmemiş bir bölgede gerçekleşen köy boşaltmalarından doğan maddi zararları tespit ve tazmin etmek, meselenin siyasi hassasiyeti bir yana, komisyonlar açısından son derece güçtür. Komisyon üyelerinin, hele ki verdikleri kararlardan dolayı devletin uğrayabileceği zararların kendilerinden rücu edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya oldukları göz önünde bulundurulduğunda, arazilerin mülkiyetini saptarken salt mağdurların beyanlarını esas almaktan kaçınmaları anlaşılabilir bir tutum olarak görülebilir. Burada temel mesele, böylesi hayati bir meseleye ilişkin uygulaması son derece zor olan bir yasanın, gerekli ön hazırlıklar yapılmaksızın ve devletin farklı birimleri arasında koordinasyon sağlanmaksızın çıkartılmış olmasıdır. Sahada edinilen izlenim, yasanın uygulamasından sorumlu olan İçişleri Bakanlığı ile bölgede kadastro çalışmalarını yürüten Bayındırlık Bakanlığı'nın birbirleriyle eşgüdüm ve işbirliği içerisinde olmadıkları yönündeydi. Devletin vatandaşının topraklarına gelen zararları tazmin etmeye ilişkin bir yasayı kadastro yapılmaksızın çıkartmış olması, veya tersinden okumayla, bölgedeki kadastro çalışmalarını yasa yürürlüğe girdikten sonra başlatmış olması, en iyi ihtimalle öngörüsüzlükle açıklanabilir bir durum olarak görünüyor.

²⁷⁹ Mesut Değer'le görüşme, Ankara, 25 Mart 2010.

²⁸⁰ Abdülbasit Bildirici'yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

Komisyon üyelerinin, hele ki verdikleri kararlardan dolayı devletin uğrayabileceği zararların kendilerinden rücu edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya oldukları göz önünde bulundurulduğunda, arazilerin mülkiyetini saptarken salt mağdurların beyanlarını esas almaktan kaçınmaları anlaşılabilir bir tutum olarak görülebilir. Burada temel mesele, böylesi hayati bir meseleye ilişkin uygulaması son derece zor olan bir yasanın, gerekli ön hazırlıklar yapılmaksızın ve devletin farklı birimleri arasında koordinasyon sağlanmaksızın çıkartılmış olmasıdır.

Kadastro çalışmalarının Tazminat Yasası'nın kabul edilmesinden sonra başlatılması pratikte bazı sorunlara yol açmaktadır. Avukatlar, bazı durumlarda Tazminat Yasası'na konu olmuş arazilerin kadastro sonucunda tespit edilen ölçümlerinin zarar tespit komisyonlarınca daha önceden belirlenmiş ölçümlerden fazla olabildiğini, bu nedenle bu arazilerin sahiplerinin hak ettiklerinden az tazminat aldıklarını belirtiyorlar:

Şimdi devletin çok hesaplı iş yaptığı düşünülür. Ama demek ki bizim devletimiz çok da hesaplı iş yapmıyormuş. Yapmış olsaydı bugün böyle sorunlar olmazdı. Başka ülkeler 100-200 senelik program yaparlar, demek ki devlet burada üç senelik program yapamadı. Sen vatandaşın arazisini ölçüyorsun ve 10 dönüm diye çıkarıyorsun. Ve vatandaş başka şans olmadığı için bunu imzalıyor. Ondan sonra gidiyorsun, bir kadastro ölçümü yapıyorsun ve diyorsun ki senin arazin 30 dönüm. Bu tamamen devletin öngörüsüzlüğünden, hesapsızlığından.²⁸¹

Komisyon yetkilileri ise, kadastro sonucunda belirlenen arazilerin ölçümlerinin komisyonların ölçümlerinden daha fazla olduğu iddialarını reddediyor:

Meralar işgal edildiği için tarım arazileri genişlemiş. Onun çok çıkma sebebi meraya tecavüz, biz bunların tespitini yapamıyoruz elimizdeki veri ışığında. Bu anlamda ciddi bir hakkaniyete aykırı karar verildiği kanaatinde değilim. Artışlar olduğu gibi eksilmeler de var. Artışlar da o kadar yüzde 100'lük, yüzde 200'lük artışlar değil; en fazla yüzde 10'luk, yüzde 20'lik artışlar.

Öte yandan, avukatların uygulamadan verdikleri örnekler, komisyonların kimi durumlarda kararlarına esas aldıkları ölçümlerin mağdurların gerçek arazilerinin çok altında kalabildiğini gösteriyor. Van'ın Gürpınar ilçesindeki köylere dair başvurularda komisyonun devletin 1950 senesinde yaptığı ve o tarihten bu yana güncellemediği haritalama çalışmasını esas alması, köylülerin zilyetlik yoluyla sahip oldukları arazilerin çok altında miktarlarda arazilere sahip olduğuna karar vermesine yol açmıştır:

1950'li yıllarda falan bir tapu tespit çalışması yapılmış Gürpınar bölgesinde. Onların tarım arazisi olarak belirledikleri miktar üzerinden tazminat hesabının yapılacağını ve bu şekilde ödeneceğini öğrendik ama baktık ki gerçekten, yani köyün tarım arazisiyle, arazi miktarı ile bu bahsettikleri miktar arasında çok derin çelişkiler var. Bu arada vatandaşların bir kısmı tabii bir an önce zararlarının tazminini istedikleri için kabul ettiler. Çok cüzi, çok komik rakamlar çıktı. Bunun üzerine biz birçok avukat birlikte hareket ederek itirazlarda bulunduk. Yeniden ölçme kararı alındı, arazinin tespiti kararı alındı komisyonlarda. Özellikle Gürpınar bölgesinde köy bazında yeniden ölçümler yapıldı ve bu ölçümler sonrasında onların daha önce belirledikleri ve ödemeyi öngördükleri miktarın aşağı yukarı iki katı, üç katı miktarında bir yükselme oldu.²⁸²

Anlaşılan o ki, mağdurların komisyonların yaptığı arazi ölçümlerine itiraz etmesi üzerine keşif yapıldığı durumlarda elde edilen sonuç ilk yapılan ölçümün oldukça üzerinde çıkmıştır. Burada ilginç olan, komisyonun ilk yaptığı değerlendirmenin köy veya mezrada yapılan keşfe değil, komisyonların danıştığı

²⁸¹ Abdülbasit Bildirici'yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

²⁸² Van Baro Başkanı Ayhan Çabuk'la görüşme, 30 Haziran 2009.

Anlaşılan o ki, mağdurların komisyonların yaptığı arazi ölçümlerine itiraz etmesi üzerine keşif yapıldığı durumlarda elde edilen sonuç ilk yapılan ölçümün oldukça üzerinde çıkmıştır. Burada ilginç olan, komisyonun ilk yaptığı değerlendirmenin köy veya mezrada yapılan keşfe değil, komisyonların danıştığı ziraat mühendislerinin o köy veya mezrada kaç dönüm arazinin ekilebilir olduğuna dair yaptığı tahminlere dayanmış olmasıdır.

ziraat mühendislerinin o köy veya mezrada kaç dönüm arazinin ekilebilir olduğuna dair yaptığı tahminlere dayanmış olmasıdır. Bazı köylerin ölçümlere itiraz etmesi üzerine, keşif yapılmış ve “itiraz eden köylerin neredeyse tamamına yakınında” yapılan yeni ölçümler kâğıt üzerinde yapılan ölçümlerin üzerinde çıkmıştır.²⁸³ Örneğin Gürpınar ilçesinin Akdoğu köyünün Atabinen (Uleman) mezasından yapılan başvurularda, komisyon, devlet kayıtlarına dayanarak yaptığı ölçümde mezradaki toplam araziye 2.750 dönüm olarak belirlemiştir. Ancak, köylülerin bu ölçüme itiraz etmesi üzerine yapılan keşif sonucunda belirlenen yeni rakam 7.000 dönümün üzerinde olmuştur.²⁸⁴

Öte yandan, komisyonların statik verilere dayanarak yaptığı ölçümlere itiraz etmeyen köyler de olmuştur. Bu durum, uygulamada bir grup vatandaşa karşı büyük bir haksızlık yapılmış olunabileceğini gösteriyor. Nitekim avukatlar, arazi ölçümlerine itiraz etmeyen vatandaşların hak ettiklerinden çok düşük tazminatlar aldıklarını belirtiyorlar.

E.2.c. Zararların Belirlenmesinde Kullanılan Birim Fiyatların Düşüklüğü

Tazminatları vatandaşlar nazarında düşük kılan bir başka sebep ise, mağdurların evleri, arazileri ve ağaçları için belirlenen birim fiyatların düşüklüğüdür. Yerinden edilmiş vatandaşların neredeyse tamamı bu süreç zarfında bütün taşınır ve taşınmaz mallarını

kaybetmişlerdir. Ancak, komisyonlarca ödenmesine hükmedilen tazminat bedelleri vatandaşların beklentilerinin çok altındadır. Bunun önemli bir sebebi, zararların tespiti için yapılan keşifler sırasında vatandaşların sahip olduğu evlerin, arazilerin ve ağaçların komisyonlarca eksik tespit edilmesi iken, bir diğeri tespit edilerek tazmin edilmesine karar verilen taşınır ve taşınmazlar için belirlenen birim fiyatların düşüklüğüdür. Örneğin, evler için ödenen tazminatlar, mağdurların yıkılan evlerini yeniden yapabilmeleri için gerekli olduğuna hükmedilen miktardan %40 yıpranma payı düşülerek hesaplanmaktadır.

Avukatlar, birim fiyatlarının süreç içerisinde giderek düştüğünü de dile getirmektedirler. Özellikle, AİHM’in Türkiye lehine verdiği Ocak 2006 tarihli *İçyer* kararının ardından, komisyonların yüksek tazminat vermek ve başvuruları hızla sonuçlandırmak doğrultusunda karardan önce var olan şevklerini kaybettiklerini belirten avukatlara göre, özellikle ağaçlar için ödenen birim fiyatlarında ani ve hızlı bir düşüş yaşanmıştır.²⁸⁵

Göç mağdurlarının maddi zararlarının hesaplanmasında kullanılan birim fiyatlarında büyük bir düşüş olduğu, o dönemde, muhalefet milletvekillerince Meclis’te de dile getirilmiştir. Dönemin CHP milletvekili Yılmaz Ateş, 2006 yılında artırılmış olan değerlerin, bir sene sonra, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yeniden belirlenerek 5 Mart 2007 tarihli bir yazıyla komisyonlara tebliğ edildiğini belirtmiştir. Ateş, tarım ve hayvancılık zararlarının belirlenmesinde kullanılan değerlerin yüzde 90, taşınmazlara gelen zararların

²⁸⁵ Bu bağlamda en sık verilen örneklerden birisi, ceviz ağaçlarının birim fiyatlarındaki düşüştür. Özellikle Hakkari bölgesindeki köylerde yaygın üretimi yapılan ceviz için belirlenen bedellerin yüzde 200 oranlarında düştüğü belirtiliyor. Hakkari’li mağdurları temsil eden bir avukat, ceviz uygulanan birim fiyatının 2006’dan itibaren giderek düştüğünü, 180 TL’den 49 TL’ye kadar indiğini belirtmiştir. Cemal Demir’le görüşme, Van, 29 Haziran 2009. Nitekim, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından tazminatlarda standardizasyonun sağlanması amacıyla hazırlanarak komisyonlara gönderilen birim fiyat listelerinde, ceviz ağacı için ödenecek değer aralığı 48-57 TL olarak belirtilmektedir. İçişleri Bakanlığı yazısı 2007.

²⁸³ Avukat Ertuğrul Çabuker’le görüşme, Van, 19 Ekim 2009.

²⁸⁴ A.g.k.

---

belirlenmesinde kullanılan yapı değerlerinin ise yüzde 50 oranında düşürüldüğünü ifade etmiştir.²⁸⁶

Ateş'in sözünü ettiği yazıda, tarım, hayvancılık ve taşınmazlarla ilgili zararların tespitinde farklı iller arasında ve hatta aynı il içerisinde farklı birim fiyatları uygulandığına dikkat çekilerek, ülke genelinde komisyonların kararları arasında bir standart oluşturulabilmesi amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda karşılaştırılan değer aralıkları, komisyonların bilgisine sunulmuştur. Buna göre, örneğin, "tapu veya benzeri hiçbir ölçülebilir delil" in bulunmadığı hallerde, taşınmazlara gelen zararlar için ödenecek tazminatlar evler için 80-120 metrekare, ahırlar içinse 40-60 metrekare aralığında hesaplanacaktır.²⁸⁷

E.3. Geciken Ödemeler

Van Valiliği'nce oluşturulan komisyonun diğer illere nazaran daha hızlı ve verimli çalıştığı şeklinde genel bir izlenim olmakla beraber, saha çalışmasının yapıldığı tarihte vatandaşların başvurularının tamamı henüz karara bağlanmamıştı. Temmuz 2010 itibarıyla, komisyonlara yapılan toplam 33.795 başvurunun 30.090'ı sonuçlandırılmıştı.²⁸⁸ Van'daki komisyonların çalışma hızından ziyade, hem başvuru sayısının çokluğu, hem de ihtilafli dosyaların mevcudiyetinden kaynaklanan bu gecikme, vatandaşların çokça şikâyet ettiği konulardan biridir. Bazı örneklerde bütün bir köy komisyonun kendilerine önerdiği tazminatı kabul etmişken, bir ya da birkaç mağduru itirazlı bütün bir köyün işlemlerini geciktirebilmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasının en önemli sebebi, komisyonların çalışma şeklidir. Tazminat komisyonları, araziye ulaşamamaktan kaynaklanan zararların miktarına hükmederken, ilgili köyde kadastronun yapılmamışsa genel olarak köyün toplam arazisini tespit etmekte ve başvuran vatandaşların bu toplam miktarı kendi aralarında pay etmelerini istemektedir. Bütün

başvurucular arasında bir ittifak olmazsa, ihtilaf giderilinceye kadar söz konusu köyde hiçbir vatandaşın başvurusu tamamlanamamaktadır.

Bölgede kadastronun zamanında yapılmamış olması ve buna bağlı olarak komisyonların arazi mülkiyetlerini köylerdeki reel durumu –yani arazilerin zilyetliğini– yansıtmayan bir biçimde yapmaları, tazminatların bölüştürülmesinde husumet yaşanmasına yol açabilmektedir:

Cepkenli örneğinde 97.000 dönüm arazi var, 7.000 dönüm kullanılan arazi var, atıyorum 100 tane de başvuru var. Devlet vatandaşa diyor ki, 7.000 dönüm araziniz var, bunu kendi aranızda paylaşın. Vatandaşın elinde tapusu yok, kendisi de çözümüyor, vatandaşa diyor ki bu araziye sen kendi aranda bölüştür. Sıcaksu'da biz ne yaptık? Herkese eşit bölüştürdük. Köyün ağası olan aldı 20 dönüm, köyün çobanı, hiçbir arazisi olmayan, aldı 17 dönüm. Böyle bir adaletsizlik oldu. Çünkü başka türlü işin içinden çıkamıyorduk. Daha önce böyle bir durum olmuş. Bunlar kendileri arasında bölüşmemişler, kavga etmişler ve en sonunda o tazminatı almamışlar. Bir daha aynı durum yaşanmasın diye benim iktidarım sonucunda böyle bir yonteme gittik. En azından paralarını aldılar ama adaletsiz bir şekilde aldılar.²⁸⁹

Mağdurların tazminat paralarına erişimle ilgili esas sıkıntısı, başvuruların tamamlanamamış olmasından kaynaklanan gecikmeden ziyade, komisyonlarca karara bağlanmış ve mağdurlarca da itiraz edilmemiş dosyaların ödemelerinin geciktirilmesidir.

Ancak, mağdurların tazminat paralarına erişimle ilgili esas sıkıntısı, başvuruların tamamlanamamış olmasından kaynaklanan gecikmeden ziyade, komisyonlarca karara bağlanmış ve mağdurlarca da itiraz edilmemiş dosyaların ödemelerinin geciktirilmesidir. Bu konuda geçerli yasal hükümler gereği, komisyonlarca karşılaştırılan tazminatlar vali tarafından onaylandıktan sonra üç ay içerisinde

---

²⁸⁶ CHP Ankara milletvekili Yılmaz Ateş'in İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın yanıtlaması istemiyle verdiği 7/2608 sayılı soru önergesi. 19 Mart 2008.

²⁸⁷ İçişleri Bakanlığı 2007, EK 2.

²⁸⁸ Van Valiliği 2010.

²⁸⁹ Abdülbasit Bildirici'yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

ödenmek zorundayken,²⁹⁰ pek çok vatandaş aylardır tazminatlarını alamamaktan şikâyetçi olmuştur:

YM-ND: Başvurumuz sonuçlandı, para yok.

MC: Vali Bey 4 yıl önce bize 8. ayda paranızı alacaksınız dediler. 4 yıl bitti, 5. yıla girdik, gene 8. ay geliyor.

Avukatların aktardıkları, bu anlatımları doğruluyor. Abdurrahman Bayar'ın, 29 Haziran 2009 tarihli görüşmemizde, 9 Nisan 2008'de sonuçlanmış olan dosyaların tazminatlarının hâlâ ödenmediğini belirtmesi, gecikmelerin boyutu hakkında fikir vermektedir.

Van Valiliği tarafından 20 Ekim 2009 tarihinde verilen bilgiye göre, komisyonlarca başvuru sahiplerine ödenmesine karar verilen toplam tazminat miktarı yaklaşık 197 milyon TL iken, bunun 124 milyon TL'si, yani yaklaşık %60'ı ödenmiştir. Bazı vatandaşlar, mağdurların çokça şikâyet ettiği bu meselede, Mart 2009 tarihinde yapılan yerel seçimlerinde AK Parti'nin Van belediye başkanlığını DTP'ye kaptırmasının etkili olduğunu düşünmektedirler. Tazminat ödemelerinin seçimlerin ardından kesildiği iddiası, görüştüğümüz bazı avukatlarca da dile getirilmiştir.

Valilik, tazminatların ödenmesindeki gecikmeyi, İçişleri Bakanlığı'nın komisyonlara para aktarmamasına bağlarken, Bakanlık gecikmenin "esas olarak parasızlıktan" ve ödenecek tazminatların ne kadar tutacağına öngörülmemesinden ve bu yönde bir planlama yapılmamış olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.²⁹¹ Öte yandan, Bakanlık yetkilileri, Ekim 2010 itibarıyla "gecikme meselesinin halledildiğini", olumlu sonuçlandırılan dosyaların ödemelerinin üç ay içinde yapıldığını ifade etmekle birlikte, "gecikmeden doğan zararlar için vatandaş isterse mahkemelere başvurabilir"²⁹² demektedirler.

Ancak, hak kazandıkları tazminatların geç ödenmesi nedeniyle zarara uğrayan mağdurların faiz talepleri

290 5442 Sayılı Kanun, madde 13.

291 İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nden bir yetkiliyle görüşme, Ankara, 5 Aralık 2010.

292 A.g.k.

mahkemelerce reddedilmektedir. Avukatlar, idari mahkemelerin bu kararlarını temyiz ettilerse de, sonuç alamamışlardır.²⁹³

Başvuru sahiplerinin valiliğin yasal olarak zamanında yapmakla yükümlü olduğu ödemeleri geciktirmesine ilişkin başvurabilecekleri bir diğer yol olan icra konusunda, avukatların farklı tutumlar alabildiği anlaşılıyor. Bazı avukatlar valiliği icraya vermeye çalışmış, ancak bu çabaları sonuç vermediği gibi, müvekkillerinin ödeme listesindeki sıralarını kaybetmelerine yol açmıştır.²⁹⁴ Diğerleri ise, çeşitli nedenlerle, icra seçeneğini değerlendirmeye almamışlardır. Kimisi, hem devletin tepkisinden hem müvekkilinden çekinmiştir:

Biz bunu icraya koymayı düşündük ama cesaret edemedik. Başlatsaydık hem devlet faiz ödeyecekti hem de artı avukatlara icra ödeyecekti. Bizim kârımız olmasına rağmen bunu göze alamadık. Devletin taş koyacağını düşündük. Şimdi kalkıp icraya koysan ömrü billâh ödemez. Vatandaşa ne diyeceğiz biz? Göze alamadık.²⁹⁵

Kimisi ise, yasa yerinden edilmiş kişilerin mahkeme harçlarından muaf tutmadığı için, icra talebiyle yargıya gitmek müvekkilinin altından kalkamayacağı bir ekonomik yük olacağı için bu seçeneği değerlendirmesinin dahi mümkün olmadığını düşünmüştür.²⁹⁶

E.4. Ödenmeyen Zarar Kalemleri

Görüşmecilerce dile getirilen diğer bir şikâyet konusu, ödeme yapılmayan kalemlerle ilgilidir. Mağdurlar (ve avukatları), göçe zorlandıklarında hayvanlarını düşük fiyattan satmaya mecbur kaldıklarını belirterek, hayvanlarının gerçek değeri ile satışlarından elde ettikleri gelir arasındaki farkın kendilerine ödenmesini

293 Avukat Abdurrahman Bayar'la görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

294 A.g.k.

295 Avukat Abdülbasit Bildirici'yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

296 Avukat Cemal Demir'le görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

---

talep etmektedirler. Yine, köylerinden uzak kaldıkları süre boyunca hayvancılık yapamamış olmalarından kaynaklanan gelir kayıplarının da karşılanmasını istemektedirler. Son olarak, kente göç etmek zorunda kalmalarıyla hayatlarına giren yeni bir mefhum olan ‘ev kirası’nın da göçten kaynaklanan bir zarar kalemi olarak ödenmesini savunmaktadırlar. Ancak komisyonlar bu üç talebi de karşılamamaktadır.

Aslında, 5233 sayılı yasanın metni, vatandaşların ve avukatların bu konudaki taleplerinin hiç de yersiz olmadığını düşünmeye imkân vermektedir. Yasa, üç kalem zararın karşılanmasını öngörmektedir: “a) Hayvanlara, ağaçlara, ürünlere ve diğer taşınır ve taşınmazlara verilen her türlü zararlar. b) Yaralanma, sakatlanma ve ölüm hâllerinde uğranılan zararlar ile tedavi ve cenaze giderleri. c) Terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle kişilerin mal varlıklarına ulaşamamalarından kaynaklanan maddî zararlar.” (Madde 7)

Görüldüğü üzere, yasa metninin harfi bir okuması dahi gerek hayvanların kaybindan doğan maddi zararların, gerek kira talebinin, gerekse hayvancılık yapamamaktan doğan zararların karşılanabilir olduğuna işaret etmektedir. Vatandaşlar evlerine ulaşamadıkları için genellikle ya çadırda kalmak ya da kira vermek zorunda kalmış olduklarından, bir zarara uğramış oldukları açıktır. Ancak tazminat komisyonları, ilgili bürokrasinin almış olduğu merkezi bir karar icabı olsa gerek, kira giderini ve hayvanlara gelen zararlar ile hayvancılık yapamamaktan doğan zararları tazmin edilebilir talepler olarak görmemiştir. Bu durum mağdurlarca çokça şikâyet edilen konular arasındadır. Keza, göç öncesi bütünüyle tarım ve hayvancılıkla geçinen vatandaşların topraklarıyla bağlarının birden ve tamamen kopartılması, onları temel geçim kaynaklarından mahrum bırakmış olmasına rağmen komisyonlar bu zararların karşılanmasına ilişkin talepleri ısrarla reddetmektedir.

Avukat Abdulbasit Bildirici, gerek mağdurların hayvancılık yapamamaktan doğan zararlarına ilişkin tazminat taleplerinin gerekçelerini, gerekse komisyonların tavrını şu şekilde aktarmaktadır:

Görüldüğü üzere, yasa metninin harfi bir okuması dahi gerek hayvanların kaybindan doğan maddi zararların, gerek kira talebinin, gerekse hayvancılık yapamamaktan doğan zararların karşılanabilir olduğuna işaret etmektedir. Ancak tazminat komisyonları, ilgili bürokrasinin almış olduğu merkezi bir karar icabı olsa gerek, kira giderini ve hayvanlara gelen zararlar ile hayvancılık yapamamaktan doğan zararları tazmin edilebilir talepler olarak görmemiştir.

Adamın işte koyunu var. Çıkıp şehre geldiği zaman, bu koyunu şehirde besleme imkânı yok. Gelip burada başını sokacak bir yeri yok, hayvanı besleyemiyorsun. Besleyemeyince elden çıkarmak zorunda kalıyorsun; tek geçim kaynağı. Başka yapacak bir şey yok. Yani hayvancılıktan anlıyor, yedi babasından tarım yapmış, hayvancılık yapmış. Siz bu insanları habire köyden çıkartmaya başladığınız zaman, bu sefer bu hayvanlar ucuz fiyatına gidiyor. Koyunun çifti 200 TL ise, bu, çiftini 75 liradan 60 liradan satmak zorunda kalıyor. Burada bir zarar var. Bunu söylediğimiz zaman bizimle dalga geçti komisyon üyeleri, “adam piyasa koşullarında satmış” dediler. Ama bu piyasa koşullarını siz yarattınız! Yani adamın bir zoru yoktu ki! Keyfiyle çıkmadı buradan. Eğer adam koyunlarını satmamış olsaydı, köyde bunları besleyecekti. Her sene doğuracaktı bu hayvanlar. Onun etinden faydalanacaktı, sütünden faydalanacaktı. Bunların da hepsi gitti. Bunların Türk tazminat hukukunda karşılığı var. Tazminat bunları gerektirir. Ama 5233 sayılı yasanın mantığında bu olmadı. Uygulayıcılar isteseler bunu kapsam dâhiline alabilirlerdi ama almadılar.²⁹⁷

Nitekim, Bildirici, Van’ın Gürpınar ilçesindeki köyü boşaltılarak göçe zorlanan ve 2002 yılında köyüne geri dönen bir müvekkili adına hazırladığı başvuru dilekçesinde, hayvancılık yapılamamasından doğan gelir kaybını da içerecek şekilde, vatandaşın tüm maddi zararları için 100.000 TL, manevi zararları için de uygun görülecek bir bedelin ödenmesini talep

---

297 Abdülbasit Bildirici’yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

etmiş. Ancak komisyon sadece maddi zararlar için 6.999 TL tazminat ödenmesine karar vermiş, hayvancılık yapılamamasından doğan zararlara ilişkin talebi reddetmiştir.

Bazı komisyon üyeleri, hayvancılığa ilişkin zararların karşılanmıyor olmasının bir sorun teşkil ettiğini teslim etmekle birlikte, göç öncesinde hayvanlarından bazılarını satmış olan mağdurların 'haksız zenginleşmeleri'nden duydukları kaygı nedeniyle, yine de bu kararı desteklemektedirler. Bir üyenin şu sözleri, komisyon üyelerinin memur olmalarından doğan devleti kollama reflekslerinin hak dağıtıcı işlevlerinin önüne geçebildiğini göstermektedir:

Komisyon üyesi 1: Buna ilişkin toplantılarda çok konuştuk. Hem burada hak sahipleriyle konuştuk, hem de Ankara'da komisyonlarla bu konuda toplantı yaptık. Bu insanlar ayrıldıkları esnada bir şekilde hayvanlarını satmışlar. Belki daha aza gitti ama bir şekilde karşılığını almışlar. Gerçekten insanlar evlerinde kalmış olsalardı; yoğurda, süte para vermiyor, temel ihtiyaçlarını karşılayabilme şeyine sahipti. Bunları çok konuştuk ama bir çözümünü bulamadık. [...] Yasada bununla ilgili net bir şey olmadığı için biz de çok fazla bir şey diyemiyoruz. Ama insanların o dönemde hayvan zararına ilişkin baskın sırasında onlara ilişkin zararlarını bire bir ödüyoruz, bugünkü reel fiyatlar üzerinden. Hatta zaman zaman bizim fiyatların yukarıda kaldığı söylenebilir.

Avukatlara göre, mağdurların ev kirası masrafları da, hayvancılık yapamamalarından doğan zararlar gibi, köylerinden kendi rızaları dışında ayrılmış olmalarından doğan ve bu nedenle de devletin yol açtığı bir zarar kalemidir. Ancak, yine hayvancılığa ilişkin zararlarda olduğu gibi, avukatların kira ve benzeri masraflara ilişkin talepleri de komisyonlarca reddedilmektedir:

Vatandaş 1994'te, 1995'te ve 1996'da boşalttı. Geldi şehre, kira ödedi. Hem kazancı gitti, hem de artık kira ödemeye başladı. Herkese bu kira bedelinin ödenmesi gerekiyordu. Bunu söylediğimizde yine bizimle dalga geçtiler. Biz vatandaşın kirasını mı karşılayacağız, dediler. Hukukçular olsaydı, mahkeme

olsaydı, bunu algıladı. Ama komisyon bunu anlamadı ya da anlamak istemedi.²⁹⁸

Van 1 no.'lu zarar tespit komisyonunun avukat üyesi de, mağdurların kira giderlerinin karşılanması konusunda meslektaşları gibi düşünüyor:

Komisyon üyesi 3: Biz birçok konuda çok ciddi ısrarlarda bulunduk, çok ciddi çaba gösterdik. Bir kısmını yaptık, bir kısmını yapamadık, başaramadık. Mesela kira konusunda çok ciddi uğraş gösterdik, kabul etmediler.

E.5. Manevi Tazminat

Mağdurlar ve avukatları tarafından dile getirilen bir diğer şikâyet konusu da, yasanın manevi tazminat öngörmemesiyle ilgilidir:

MC: Değil yani 50 milyar, 60 milyar, 100 milyar verseler, trilyon da verseler bizim zararımızı kesinlikle telafi edemez. Çünkü zarar illa ki maddi bir zarar değil ki. Çünkü biz yerimizden olduk, yurdumuzdan olduk, örfümüzden olduk, âdetimizden olduk. Bizim çok gencimiz geldi, burada batağa girdi. Çok gencimiz perişan oldu. Yani insan faktörü çok önemlidir, hadi maddi gene neyse. Biz maddiyatın dışında manevi olarak da çok zarar gördük.

ME: Ne kadar bu tazminatları maddi olarak verseler de gene bizim manevi mağduriyetimiz hiçbir zaman karşılanmayacak. Bu çektiğimiz manevi mağduriyetin karşılığı bana göre yoktur. O kadar ezildik, o kadar süründük, o kadar azarlandık; o kadar kendi işimizin yöneticisiyken, kendi köyümüzün çiftçisiyken, kendi köyümüzün üreticisiyken biz gelip şehirde o kadar azarlandık, o kadar horlandık, o kadar eziklik hissettik, değişik işlerde çalıştık, mağdur olduk. O mağduriyetimizin, o manevi mağduriyetimizin hiçbir zaman karşılanmayacağı inancındayım.

Yasada manevi tazminatın öngörülmemiş olması, avukatlara göre de büyük bir eksikliktir. Kimi avukatlar, köylerinden ayrılmaya zorlanan insanların geçmişleri, tarihleri ve topraklarıyla bağlarının kopartılmış olmaları nedeniyle manevi zarara uğradıklarını vurgulamaktadır:

[Yasaya manevi tazminat] koymaları gerekirdi. Niye koymaları gerekirdi? Çünkü adam orada yaşamış, babası orada yaşamış, dedesi orada yaşamış, dedesinin dedesinin dedesi hep orada yaşamış. Ve bir gün geliyorsunuz, diyorsunuz ki biz artık sizi koruyamıyoruz. Ya da siz niye korucu olmuyorsunuz, elinize silah almıyorsunuz gibi gerekçelerle [...] çıkartıyorsun sen buradan. Yani insan burada manevi bir ızdırıp duymaz mı ki? Mutlaka duyar.²⁹⁹

Burada ilginç olan husus, sadece avukatların ve mağdurların değil, komisyon yetkilileri ile bakanlıkların da yasanın manevi tazminat öngörmemesini sorun olarak görmeleridir. Özellikle hukuk eğitimi almış olan zarar tespit komisyonu üyeleri, bu durumun tazminat hukukunun genel ilkeleriyle bağdaşmadığını teslim etmekle birlikte, yetkilerinin sınırlı olduğunun altını çiziyorlar. Hukuk fakültesi mezunu olan vali yardımcısına göre:

Hukuk ve hukuk sosyolojisi bu tazminat olayına, aldığım eğitimden bildiğim kadarıyla, özellikle bu gözle bakmış ve gerçek zararı hesaplamış. Gerçek zararın dışında kalan kısmı da manevi zararlar hesaplamış. Bunu takdir edecek kurum biz değiliz [...] Bu, mahkemelerin görevi.

Keza, zarar tespit komisyonunun baro tarafından görevlendirilen üyesi, AİHM kararlarına dikkat çekerek manevi zararların tazmin edilmemesini eleştiriyor:

Komisyon üyesi 3: Manevi tazminat bir eksiklik çünkü AİHM'in kararında bu vardı. Mesela ben kendi başvurduğum köy için söyleyeyim, sonuçta kim yaparsa yapsın o köyde 11 insan hayatını kaybetmiş, bir o kadar insan yaralanmış. Ölülerinizi toprağa veriyorsunuz, birkaç gün taziye yapıp sonra birdenbire köyü boşaltıyorsunuz. Bunun getirdiği elem, üzüntü, keder var. Manevi tazminat bu.

Öte yandan, yerinden edilmenin yol açtığı mağduriyetin afet niteliğindeki boyutları ile göçe zorlanan insan kitlesinin büyüklüğü göz önüne alındığında, yasa hazırlanırken hükümetin manevi tazminatın ülke bütçesine getireceği ek yüke dair bir hesap yapmış olması hayli muhtemeldir. Kamu

idarecisi kimliğiyle değil, bir "vatandaş ve hukukçu" olarak yasada manevi tazminatın da öngörülebileceğine inanan komisyon başkanı ve vali yardımcısı, ülke genelinde yaklaşık 300 bin kişinin başvurduğu bir yasanın hazırlanışında bu türden bir hesabın yapılmış olma olasılığına dikkat çekiyor:

Bu hazineye yüklenen bir külfet, bir kamu harcamasıdır bu. Sadece Van'da bakıyorsunuz, bizim tahakkuk ettirdiğimiz maddi tazminat yaklaşık 200 milyon lira. 200 milyon lira çok az bir rakam değil, bir de diğer illeri hesaplarsanız bu belki milyar liralara ulaşacak. Bu yasa çıkartılırken, böyle bir siyasi irade ortaya konarken bunlar hesaplanmıştır eminim. Bizim bu anlamda böyle bir hesaplama konumunda olmadığımız için böyle bir hükümde bulunmamız, manevi tazminatla ilgili "şu da yapılsaydı" dememiz eksik bir hüküm olur, nakıs bir hüküm olur. 2004'ten önce de bu maddi zarar vardı ama 2004'te bu yasa kabul oldu ve ödenmeye başlandı. 2004'ten önce neden ödenmedi, neden bu yasa çıkartılmadı? İşte bunlar hesaplanıyor, bunlar planlanıyor ve bu yasalar çıkartılıyor.

Bu noktada şunu belirtmek gerekiyor: Yasa görüşülürken, hem ilgili komisyonlarda hem de Meclis genel kurulunda yasanın manevi tazminatı da içermesi gerektiği dile getirilmiş, ancak yasayı hazırlayan yürütme bu önerilere kulak vermemiştir.

Bu noktada şunu belirtmek gerekiyor: Yasa görüşülürken, hem ilgili komisyonlarda hem de Meclis genel kurulunda yasanın manevi tazminatı da içermesi gerektiği dile getirilmiş, ancak yasayı hazırlayan yürütme bu önerilere kulak vermemiştir. Adalet Bakanlığı'nca hazırlanan kanun tasarısını inceleyen İçişleri Komisyonu, manevi tazminat meselesinde şu kanaate varmıştır: "Tasarıda sadece uğranılan maddi zararların karşılanmasından söz edilmektedir. Oysa kimi zaman kişilerin uğradığı manevi zararlar çok daha büyüktür. Dolayısıyla sadece maddi zararların değil manevi zararların da karşılanması gerekir."³⁰⁰ Ancak,

---

299 Abdülbasit Bildirici'yle görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

300 İçişleri Komisyonu raporu.

yasa Meclis genel kuruluna getirilirken İçişleri Komisyonu'nun bu önerisi göz ardı edilmiştir. Keza, genel kurul görüşmeleri esnasında dönemin CHP milletvekili Mesut Değer manevi tazminatın da yasanın kapsamına dâhil edilmesi için önerge vermiş, ancak Meclis'i ikna edememiştir.

Öte yandan, yasa manevi tazminat öngörmemesine rağmen, Dışişleri Bakanlığı, uygulamanın ilk yıllarında zarar tespit komisyonlarına başvuru sahiplerine manevi tazminat da vermelerini salık vermiştir. Bakanlıkların yasa metninde yer almayan bir kalemin tazmin edilmesi taleplerinin ardında yatan temel neden, AİHM'in köy boşaltmalarına ilişkin kararlarının tümünde mağdurların manevi zararlarının da karşılanmasına hükmetmiş olmasıydı. Hatırlanacağı üzere, hükümet, 2004-2005 döneminde Tazminat Yasası'nın etkili iç hukuk yolu olup olmadığına ilişkin AİHM tarafından verilecek kararı bekliyordu. Uygulamada manevi zararların da tazmin edilmesi, AİHM'in yasanın yeterli ve etkili bir mekanizma olduğuna karar vermesini ve önünde beklemekte olan 1.500 dosyayı reddetmesini kolaylaştıracaktı:

Bu noktada, başvuruların, AİHM tarafından sonuçlandırılması halinde başvurular lehinde manevi tazminata da hükmedebileceği hatırdta tutulmalı ve *sulhnamenin, manevi zarar unsurunu da kapsamına gayret edilmelidir*. Bu bağlamda, AİHM'nin Güneydoğu kararlarında hükmetmiş olduğu tazminatların önemli kriterler oluşturduğu düşünülmektedir.³⁰¹

Van'daki avukatlar benzer telkinlerin İçişleri Bakanlığı'nca da yapıldığını belirtmişlerse de, Valilik yetkilileri bu iddiaları kesin bir dille yalanlamışlardır.

F. TAZMİNAT YASASI'NIN GÖRÜNMEZLERİ: KADINLAR

Saha araştırması sırasında bakmaya çalıştığımız meselelerden birisi, kadınların yasaya ve yasa üzerinden adalete ne derece erişebildikleriydi.

Başvurucuların kadın olduğu ender durumlardan birisi, aile içerisinde varılan anlaşma üzerine gerçekleşen

başvurulardır. Bu durum daha ziyade, daha önce de değinilen, bölgede tapu ve kadastro çalışmalarının yasanın uygulanmaya başlamasından sonra başlatılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kadastroda tespit edilen arazi miktarlarının komisyonların ölçümlerinden daha fazla olduğu durumlarda, aynı aileden kadınların yasaya başvurması söz konusu olmuştur. Hâlihazırda tazminat almış kişilerin yasaya yeniden başvurmalarının mümkün olmaması nedeniyle, eşleri bu durumda olan kadınlar, kadastro sonrasında ortaya çıkan arazi fazlasını talep edebilmektedirler.³⁰² Kadastro yapılmamış olduğu durumlardaysa, aile, komisyonun yaptığı arazi ölçümüyle kadastro tespit edeceğini bekledikleri gerçek arazi miktarları arasındaki farkın ima edeceği ek tazminatları alabilmek için yasaya bir kez de kadın fertleri üzerinden başvuruda bulunmaya karar verebilmektedir. Kadınların yaptığı bu tür başvurularda, gerek komisyonların gerekse yargıya intikal eden dosyalarda mahkemelerin tavrı, ret olmaktadır.³⁰³

Yasaya şahsen başvuran az sayıdaki diğer kadın kategorisini ise, eşlerini kaybetmiş dul kadınlar ile eşlerinden ayrı yaşayan kadınlar oluşturmaktadır. Kadınların yasaya erişimi açısından anlamlı bir değerlendirme, ancak bu gruptaki kadınların durumunun mercek altına alınmasıyla mümkündür. Ne yazık ki, saha çalışması sırasında görüştüğümüz yerinden edilmiş kişiler arasında kadınların sayısı çok azdı. Yasaya başvuruların bireyler değil aileler adına yapılması, ataerkil ve geleneksel aile yapısına sahip yetişkin kadın nüfusunun büyük çoğunluğunun Türkçe ve/veya okuma-yazma bilmediği bir toplumda yasayla ilişkilenen kesimin doğal olarak erkekler olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, avukatlar, muhtarlar ve STK'lar aracılığıyla veya mahalle ziyaretleriyle doğrudan ulaştığımız mağdurların büyük çoğunluğu erkekti.

³⁰² Abdurrahman Bayar'la görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

³⁰³ Van İdare Mahkemesi, böylesi bir kararında ret gerekçesini, başvuruyu yapan kadının evli olmasına ve dolayısıyla aynı ailenin daha önce tazminat almış olmasına dayandırmıştır. Van İdare Mahkemesi, Esas No: 2009/2880, Karar No: 2010/539, 22 Mart 2010.

³⁰¹ Dışişleri Bakanlığı yazısı, para. 4 (vurgular yazarlara ait).

Van'ın göç sonrası kurulan yerleşim yerlerinden Yalım Erez Mahallesi'nde görüşülen iki yaşlı Kürt kadının anlatıları, kendilerini temsil edecek erkek aile bireyleri bulunmayan, okuma-yazma ve Türkçe bilmeyen kadınların gerek devlet gerekse Kürt toplumu tarafından nasıl 'unutulabildiğine' işaret etmektedir.

Yine de, görüştüğümüz sınırlı sayıdaki kadının anlatıları, yerinden edilmiş kadınların yasaya erişimi hakkında bir değerlendirme yapma olanağını sağladı. Öyle anlaşılıyor ki, bir yandan yasaya başvuruların, başvuruların takibinin ve tazminatların paylaşımının erkekler tarafından yapıldığı ataerkil aile ve cemaat yapılanması, diğer yandan bu yapı içerisinde ezilen/kaybolan bireylerin hakkını korumaya istekli ve/veya muktedir bir devlet erkinin olmayışı, kocaları, babaları, erkek kardeşleri, yani 'başlarında bir erkek' olmayan kadınların dışarıda bırakılmasına yol açmıştır. Van'ın göç sonrası kurulan yerleşim yerlerinden Yalım Erez Mahallesi'nde görüşülen iki yaşlı Kürt kadının anlatıları, kendilerini temsil edecek erkek aile bireyleri bulunmayan, okuma-yazma ve Türkçe bilmeyen kadınların gerek devlet gerekse Kürt toplumu tarafından nasıl 'unutulabildiğine' işaret etmektedir. Göç öncesi oldukça varlıklı bir aileye mensup olan, hiç erkek kardeşleri olmayan, babalarını göçten önce kaybetmiş olan, biri hiç evlenmemiş (Filiz Doğan), diğeri imam nikâhıyla evlendiği eşi üzerine kuma getirince eşinden ayrılan (Alev Doğan), sonuncusu ise eşini kaybetmiş olan (Dilan Çoban), Türkçe ve okuma-yazma bilmeyen 60-70 yaşlarındaki üç kız kardeş, maruz kaldıkları adaletsizliği anlamlandırmakta güçlük çekiyorlardı.

Tazminat Yasası'nın varlığından muhtarları aracılığıyla Valilik üzerinden haberdar olan Dilan ve Filiz kardeşler, babalarından kalan ev, arazi ve diğer mallar üzerindeki haklarını imam nikâhlı kocasından ayrıldıktan sonra kardeşi Dilan'ın yanına sığınmış olan kız kardeşleri Alev'e devrederler:

Dilan Çoban: Hakkımızı kız kardeşimize verdik. Onun adına olsun dedik, olmadı.

Filiz Doğan: Fatma için vekalet verdik babamızın malı için.

Alev, geldikleri köydeki diğer "millet"le birlikte avukata verdiği vekâletle yasaya başvurur. Dilan, artık hayatta olmayan kocasından kalan arazi ve mallar için yasaya kendi adına başvururken, hiç evlenmemiş ve babasından kalan mallar üzerindeki hakkını kız kardeşi Alev'e devretmiş olan Filiz, yasaya başvuruda bulunmaz.

Başvuruların sonuçları açıklandığında, tazminat almaya hak kazanan kişilerin isimlerinin yer aldığı listede Alev'in adının yer almaması üzerine Alev'in başvurusunun reddedilmiş olduğunu öğrenirler:

Filiz Doğan: Bu tazminatlar açıklandı ya. Bazı kişiler biliyordu nedir diye. Bize söyledi[ler], "isminiz içinde değil. Fatma Dayan ismi yoktu içinde" [diye]. Kız kardeşimizin dosyası. Bitmiş, para yok. Biz de bilmiyoruz niye böyle olduğunu. Anlamadım nedendir. Bahtsızlık mı bilmiyorum.

Zarar tespit komisyonunun köylerine bir keşif gezisi yaptığından haberdar olan kız kardeşler, köyde babalarına ait çok sayıda taşınmaz mal bulunmasına ve bu mallar diğer köylülerce bilinmesine rağmen başvurularının neden reddedildiğini anlayabilmemiş değiller:

Filiz Doğan: Cevizlerimiz vardı, pirincimiz vardı, arsamız vardı, evimiz vardı. Hepsini gördüler. Kayısimız vardı, elmalarımız vardı. Köyümüzde her şeyimiz vardı. Arsalar babamındı. Babamın ne (erkek) kardeşi vardı ne de oğulları. Millet zaten biliyor toplam ne kadar arsamızın olduğunu. Babamın arsalarını, evini biliyorlar. Ama bilmiyoruz bize niye böyle yapıyorlar. Bizim her şeyimiz var ama şanssızlık, görmüyorlar. Doğru söylemiyorlar.

Kız kardeşlerin öfkelerinin hedefinde sadece kendilerine haksızlık yaptıklarına inandıkları köydeki komşuları değil, başvurularının neden reddedildiği konusunda kendilerine tatminkâr bir yanıt ver(e)meyen avukatları da var:

Dilan Çoban: Ben dedim, “Beni dinle. Sen kimin ne olduğunu biliyorsun, bence sen doğruyu söylemiyorsun.” Dedi, “ben ne bileyim.”

Filiz Doğan: “Biz vekâletimizi sana vermişiz. Sen avukatsın, bizim vekilimizsin. Ne lazımsa onu yapman gerekir” dedik.

Komisyonun ret kararına itiraz etmek üzere avukatları aracılığıyla dava açan üç kız kardeş, mahkeme sürecinin uzun sürmesi ihtimalinden dolayı endişeliler:

Dilan Çoban: Dedik, “on yıl diyorsunuz... On yıl yaşayacak mıyız? Belki öldüm, öldük?” Dedi, “ben ne yapayım? Sizin olayınız hükümet işidir. Belki on yılda da açılmaz.”

Dilan ve Filiz’in anlatıları, bu kadınların yaşadıkları adaletsizliği, haklarını bir yandan komisyona diğer yandan da köy arazilerini kendi aralarında paylaşan diğer köylülere karşı koruyacak bir erkek yakınlarının olmamasına bağladıklarını gösteriyor. Bu nedenle ataerkil toplum karşısında korumasız olan kız kardeşler, okuma-yazma ve Türkçe bilmedikleri için de devlet nezdinde haklarını arayamamakta, bu nedenle kendilerini büsbütün çaresiz hissetmektedirler:

Dilan Çoban: Biz fakiriz, yetimiz. Kimse bizi sormadı. Söyleyin anacığım. Her iki kız kardeş. Erkek kardeşleri yok, babaları yok, kimsesiz. Ne annedir, ne babadır, ne eştir. Kime başvuracağım? Allah’a havale ediyorum inşallah. Kardeşimiz yok, babamız yok ki bizi sorsun. Biz bir şey bilmiyoruz. Yaşlıyız, Türkçe bilmiyoruz. Nerden bilelim? Bilsedydik bunlar başımıza gelmezdi.

Filiz Doğan: Babamız zengindi. Allah ceviz ağaçları vermişti, tarlalar vermişti. Ama oğulları olmadı. Ne (erkek) kardeş, ne oğul. Artık bilmiyoruz fakir oluşumuzdan mı bunları bize yaptılar, bilmiyorum. Kimsemiz yoktu bunlar oldu. Kimsemiz yok, hakkımız yok, erkek kardeşimiz yok. Belki Müslüman olsalardı halimizi sorarlardı. Bunlar Allahsız. Ne için bize böyle davranıyorlar?³⁰⁴

³⁰⁴ Bu iki kızkardeşin, kendilerine yapılan adaletsizliği ‘başlarında erkek olmaması’ ile anlamlandırmaları, Dicle Koğacıoğlu’nun İstanbul Yenipazar’da asliye hukuk mahkemelerinde yaptığı kent yoksullarının hukuk ve hukukçular ile nasıl ilişkilendiğine dair saha araştırmasının bulgularıyla da örtüşmektedir. Koğacıoğlu’nun mülakat yaptığı kent yoksullarından birisi olan Zeynep, vefat eden

Anlatılarından devlete, avukatlarına ve içinde yaşadıkları topluma karşı genel bir öfke besledikleri izlenimi edinilen kız kardeşler, kimi sorumlu tuttıkları sorulduğunda, başvurularının neden reddedildiğini bilmedikleri için öfkelerini kime yönelteceklerini de bilememektedirler.

Öte yandan, anlatılarından devlete, avukatlarına ve içinde yaşadıkları topluma karşı genel bir öfke besledikleri izlenimi edinilen kız kardeşler, kimi sorumlu tuttıkları sorulduğunda, başvurularının neden reddedildiğini bilmedikleri için öfkelerini kime yönelteceklerini de bilememektedirler:

Filiz Doğan: Söylesek komisyon mu yapmış, bilmiyoruz ki kim yapmış.

Dilan Çoban: Gün be gün kimin yaptığını bilmiyoruz. Bilsedydik birileri yapmış, bu halde olmazdık. Vallah bilmiyoruz.

Alev’in içinde bulunduğu durum, resmi nikâhı olmayan ve eşlerinden ayrılan kadınların sadece Tazminat Yasası nezdinde değil genel olarak hukuk karşısında ne derece çaresiz olabildiklerini göstermektedir. Alev, resmi nikâhla evlenmiş olmadıkları ve her iki çocuğu da eski eşinin nüfusuna kayıtlı olduğu için, ayrıldıklarında çocuklarını kendisinden alan eski eşine karşı velayet davası açamamıştır:

eşinden kendisine miras alan tapusuz arazi üzerindeki hakkını alabilmek için bir yandan eşinin erkek kardeşleriyle, diğer yandan ise arazinin bir kısmının devlet arazisi olduğunu savunan Hazine ile mücadele etmektedir. Hukukun rutin işleyişine dair prosedürleri bilmeyen, bu bilgiye erişmesini sağlayacak kişisel ilişkilere ve enformel ağlara sahip olmayan Zeynep, adalete erişiminin önündeki engeli, “bu işleri yapacak bir erkeğim olsaydı daha iyi olurdu” ifadesiyle dile getirmiştir. Dicle Koğacıoğlu, “Knowledge, Practice, and Political Community: The Making of the ‘Custom’ in Turkey”, *Differences* içinde (“The Other Effect” konulu özel sayı), Vol: 22, No: 1, Spring 2011, 172-216, 194. Türkiye’de hukuk sosyolojisi alanının en önemli isimlerinden olan Koğacıoğlu’nun gündelik hukuk pratiklerinin ürettiği eşitsizlik ve adaletsizliğe dair bir başka önemli çalışması için bkz., Dicle Koğacıoğlu, “Conduct, Meaning and Inequality in an Istanbul Courthouse”, *New Perspectives on Turkey*, No: 39, Fall 2008, 97-127.

Filiz Doğan: [Alev'in] üstüne evlendiğinde iki çocuğu vardı. Kayıtları onun üzerinde değil, babasında. Boşandı, çocukları ona vermediler. Zaten elinden bir şey gelmiyordu. Resmi nikâhı olmadığı için mahkeme olmadı.

Tazminat Yasası'na yaptığı başvuruyu reddederek Alev'in göçten doğan mağduriyetini yok sayan hukuk, resmi nikâhı olmadığı için anneliğini de görmemekte, çocuğu üzerinde herhangi bir yasal hakkı olmasına izin vermemektedir. Alev'in içinde bulunduğu çaresizliğe üzülen Dilan ve Filiz, geliri ve yaşayacak yeri olmayan kız kardeşlerinin geleceği için kaygılanmaktadırlar:

Filiz Doğan: O da [Alev] sonra bunun [Dilan] yanına geldi. Ne yapsın mecburdu. Dertliydi garibim, hastaydı. Boğazı ağrıyor. Sonra buraya geldi. Burada boşandı, burada yaşamaya başladı. Bu da [Dilan] ne yapsın, eşi ölmüş. Oğlu var ayrı yaşıyor. Bu da [Dilan] ölse ne yapacağız bilmiyom.

Üç ayda bir 250 TL civarında yaşlılık maaşı alan Dilan'ın yanında, Dilan'ın oğluna ait evde yaşayan Alev'in, Dilan öldükten sonra gelersiz ve evsiz kalacak olması, yasaya başvurusunun reddedilmiş olmasının ne derece hayati sonuçları olabileceğini gösteriyor:

Filiz Doğan: Mesala kardeşim [Dilan] ölürse, Allah etmesin evimiz elden gider. Kim ev verir bize? Kiraya girse kim öder? Yani en azından tazminatı olsaydı, paylarımızı ben de Dilan da verdik ona, tazminat gelseydi kendi kendine barınırdı. Gönlümüz kardeşimizden yana. Sahipsiz, dertli, gönlü hoş değil. Geleceği yok. Yaşamayı bundan sonra çok zor. Biz onu düşünüyoruz.

Kadınların yasaya erişiminin önündeki engellere dair fikirlerine başvurduğumuz komisyon üyeleri, kadınlara yönelik "pozitif bir ayırım" yapmalarının mümkün olmadığını, ancak süreç içerisinde kadınların haklarını gözettiklerini belirtiyor. Aile 'reisi' olan babanın artık hayatta olmadığı ve aileye ödenecek tazminatın vârisler arasında paylaşıldığı durumlarda, Valilik verasette hak sahibi olan kız çocukların hisseleri oranında paylarına düşen tazminatı doğrudan kendilerine ödüyor.

Öte yandan, Filiz'in durumunda olduğu gibi, resmi nikâhları olmayan ya da babalarından kalan mallara

Hak sahipliklerini belgelemek için hukukun formel gereklerini yerine getiremeyen kadınlar söz konusu olduğunda, 'bölgenin koşulları nedeniyle' yapabilecekleri bir şeyin olmadığını komisyon yetkilileri de teslim etmektedirler.

---

dair haklarını tescilleyen mahkeme kararları bulunmayan, yani hak sahipliklerini belgelemek için hukukun formel gereklerini yerine getiremeyen kadınlar söz konusu olduğunda, 'bölgenin koşulları nedeniyle' yapabilecekleri bir şeyin olmadığını komisyon yetkilileri de teslim etmektedirler. Vali yardımcısına göre:

Biz bu aşamada bu toplumsal yapıdan kaynaklanan bu sıkıntıyı çok çözümlenemiyoruz, çünkü hani bu bizim tek başımıza yapabileceğimiz bir şey değil. Hani o ailenin içersine girip doğru bilgiyi elde etmek inanın çok zor.

G.YARGIYA İNTİKAL EDEN BAŞVURULAR

Gerek İçişleri Bakanlığı'nın yasanın ülke genelindeki uygulamasına dair verileri, gerekse sahadan elde ettiğimiz veri ve izlenimler, Tazminat Yasası'nın ulusal yargıya ve AİHM'e taşınmasının kaçınılmaz olduğunu göstermiştir. Sadece ülke genelindeki başvuruların yaklaşık yarısının reddedilmiş olması bile, devlet ile vatandaşlar arasındaki ihtilafların sulh yoluyla çözülmesi ve AİHM'e alternatif olacak etkili bir iç hukuk yolu oluşturulması hedeflerinin bütünüyle gerçekleşmediğini göstermektedir. Nitekim, aşağıda örnekleriyle aktarıldığı üzere, Tazminat Yasası'nın uygulaması iç hukuka ve hatta AİHM'e intikal etmiş bulunmaktadır.

Sadece ülke genelindeki başvuruların yaklaşık yarısının reddedilmiş olması bile, devlet ile vatandaşlar arasındaki ihtilafların sulh yoluyla çözülmesi ve AİHM'e alternatif olacak etkili bir iç hukuk yolu oluşturulması hedeflerinin bütünüyle gerçekleşmediğini göstermektedir.

Bununla birlikte, süreci yargıya taşıyarak haklarını mahkemelerde arayan başvuru sahiplerinin sayısının –ve oranının– son derece düşük olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu konuda güncel bir istatistik bulunmamakla birlikte, İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın 24 Eylül 2007'de bir DTP milletvekilinin soru önermesine verdiği yanıt, o tarih itibariyle idare mahkemelerinde açılmış olan dava sayısına ait bilgi içermektedir. Buna göre, Ağustos 2007 sonu itibariyle ülke genelinde sonuçlandırılmış olan 87.665 adet başvurunun yalnızca 4.547'si mahkemelere intikal etmiştir. Zarar tespit komisyonlarına karşı açılan bu davaların, yine 24 Eylül 2007 itibariyle, 113 adedi sonuçlanmış, bunların 23'ü başvuru lehine sonuçlanarak komisyonların kararı iptal edilmiştir. Diğer 90 dava ise mahkemelerce reddedilmiştir.³⁰⁵

Van'da ise, il genelinde idare mahkemesine intikal eden davaların sayısına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Öte yandan, saha araştırması sırasında görüşülen bazı avukatların açıkladıkları davaların sayısının aynı avukatların komisyonlara yaptıkları başvurularla kıyaslaması, bu konuda bir fikir vermektedir. Örneğin, Abdurrahman Bayar'ın, Ekim 2009 itibariyle, idare mahkemelerinde beklemekte olan 62, AİHM'e intikal etmiş ise 27 başvurusu bulunmaktaydı. Oysa Bayar'ın komisyonlara yaptığı başvuruların sayısı yaklaşık 2.000'dir.³⁰⁶

Van'da –ve büyük olasılıkla diğer illerde– yasaya yapılan başvuruların çok azının yargıya taşınmış olmasının en büyük nedeni, yasanın başvuru sahiplerine tanıdığı yargıya başvurma hakkının kullanılmasının mağdurların çoğu açısından fiilen imkânsız olmasıdır. Öncelikle, bu insanlar 10-20 yıldır büyük bir yoksulluk içerisinde yaşadıkları için şu aşamada kendilerine verilecek herhangi bir tazminata 'razı' olmaktadır; dahası, Tazminat Yasası'na yapılan başvurular için getirilen harç muafiyeti mahkemelerde açılacak davalar için tanınmamıştır. Görüştüğümüz avukatların hemen hepsi, mağdurların çaresizliğinin bilincinde olan

305 İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın DTP Şırnak milletvekili Hasip Kaplan'ın 7/69 sayılı soru önermesine verdiği B.05.0.İLİ.00.70003-470-5233/5482 sayılı yanıt, 24 Eylül 2007.
306 Abdurrahman Bayar'la görüşme, Van, 19 Ekim 2009.

komisyonların düşük tazminatlar içeren sulhnameleri vatandaşlara 'dayattığını' belirtiyorlar:³⁰⁷

Sonuç itibariyle önümüze bir şeyler konuluyordu. Müvekkilimizin, başvurularımızın fakruzaruret içerisinde olmaları, sıkıntı içerisinde olmaları... Yani bunu uyuşmazlık haline getirip yargıya taşıyabilirdik. Bize dayatılan fiyatların çok çok üstünde fiyatlarla belki yargıdan sonuç alabilirdik. Fakat bunun harcını, bunun parasını karşılayacak hiçbir başvurumuz da yoktu. Bu süreçte, böyle bir fiili dayatma sonucu biz bunları kabul etmek zorunda kaldık. Sulhnameleri imzaladık.³⁰⁸

Bazı avukatlar, yasanın kabul edildiği ilk dönemlerde devletin zararlarını tazmin edeceğine inanmakta güçlük çeken vatandaşların, şimdi de olası bir hükümet değişikliğinin aleyhlerine işleyeceği korkusuyla, düşük de olsa önerilen tazminatları kabul ederek "mecburen" sulhnameleri imzaladıklarını belirtiyorlar.

Bütün bu yapısal engellere rağmen Van İdare Mahkemesi'ne intikal eden dosyalarda, dört ana konu yargıya taşınmıştır: yasada manevi tazminatın öngörülmemesi, başvuru sahiplerine adli yardım verilmemesi, komisyonların ret kararları ve tazminatların düşük tutulması.

G.1. Manevi Tazminata İlişkin Davalar – Anayasa Mahkemesi Kararı

Daha önce sıkça vurguladığımız üzere, Tazminat Yasası'nda manevi tazminat öngörülüyor olması, yasanın bir tasarı olarak Meclis komisyonlarında ele alındığı 2004 yılından bu yana en fazla eleştirilen yönlerinden biri olmuştur. Zarar tespit komisyonları üyeleri ile İçişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından da bir eksiklik olarak kabul edilen bu mesele, nihayet yargı sürecine taşınmıştır.

307 Aslında bu durum, yasanın tasarı olarak Meclis'te görüşülmeye başlanmasından itibaren, bölge baroları tarafından bir öngörü olarak tespit edilmiş, uygulamanın başlamasının ardından da fiili durum olarak avukatlar tarafından dillendirilmeye başlanmıştı. Diyarbakır, Hakkari ve Batman'daki avukatların benzer tespitleri için bkz. Kurban vd., "Zorunlu Göç" ile Yüzleşmek...

308 Cemal Demir'le görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

Elazığ İdare Mahkemesi, Tazminat Yasası'na başvuran mağdurlara maddi tazminatın yanı sıra manevi tazminatın da ödenmesi istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne bir başvuruda bulunmuştur. İdare Mahkemesi aynı başvuruda, ölüm ve yaralanma hallerinde ödenen tazminatların memur maaş katsayısına göre sabitlenmiş olması hususunu da Anayasa Mahkemesi'ne taşımış, söz konusu tazminatların zarar tespit komisyonlarınca üst sınır olmaksızın hesaplanmasını talep etmiştir. Elazığ İdare Mahkemesi, başvurusunu, Anayasa'nın hukuk devleti ilkesini güvence altına alan 2. maddesi; sosyal devlet ilkesini güvence altına alan 5. maddesi; dava açma hakkını güvence altına alan 36. maddesi; uluslararası antlaşmaların üstünlüğüne ilişkin 90. maddesi; ve idarenin her türlü işlemini yargı denetimine tabi tutan 125. maddesine dayandırmıştır.

Elazığ İdare Mahkemesi'nin gerekçeleri şöyle özetlenebilir:³⁰⁹

- Anayasa 2. Madde'ye ilişkin:
Hukuk devletinin temel özelliği, devlet içinde tüm kamusal yaşam ve yönetimin yargı denetimi altında olmasıdır. Oysa, terör ve terörle mücadele nedeniyle manevi zarara uğrayanların bu zararları yargı denetimi dışında kalmaktadır. Terör ve terörle mücadeleden doğan ve toplumun belli bir kesiminin uğradığı zararların, yalnızca maddi zararlardan oluştuğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Terör olayları niteliği gereği, insanları daha çok manevi yönden zarara uğratan (korku, endişe, yakınlarını kaybetme, yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kalma gibi nedenlerle) olaylardır. Bu nedenle de, yalnızca terör ve terörle mücadeleden doğan maddi zararların karşılanmasının hüküm altına alınmasının, Anayasa'nın 2. Maddesinde belirtilen hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmadığı açıktır.

- Anayasa 5. Madde'ye ilişkin:
Anılan hüküm sosyal devlet ilkesinin bir gereğidir. Bu hükümle devlet, ülkede yaşayan tüm vatandaşlarını siyasal, ekonomik ve sosyal koşullardan eşit şekilde yararlandırmak ve bunun için gerekli olan önlemleri almakla görevli kılınmıştır. Bu anlamda, devletin önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği terör olaylarından toplumun yalnız belli bir kesiminin etkilenmesinin sosyal adaletsizliği doğuracağı açık olduğundan yasal düzenlemelerle toplumun zarara uğrayan kesiminin maddi ve manevi zararlarının karşılanması, anılan Anayasa hükmü açısından bir zorunluluktur.
- Anayasa 36. Madde'ye ilişkin:
Anılan madde hükmü ile herkesin, yargı mercileri önünde hak arama hürriyeti bulunduğu, davacı veya davalı olmak suretiyle adil yargılanma hakkı bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak, terör ve terörle mücadeleden dolayı manevi zarara uğrayanların dava açma hakkı dolayısıyla hak arama hürriyeti engellendiğinden bu durum Anayasanın 36. Maddesine de aykırılık teşkil etmektedir.
- Anayasa 125. Madde'ye ilişkin:
Anılan madde hükmü ile idarenin kendi eylem ve işlemlerinden doğan bütün zararların karşılanması amaçlanmış olup bu konuda manevi zararlarla ilgili bir sınırlama getirilmemiştir.

Mahkeme ayrıca, Anayasa'nın 90. Maddesi'ne atıfta bulunarak, AİHM'in, yerinden edilmeden doğan zararlara ilişkin kararlarında mağdurların sadece maddi değil aynı zamanda manevi zararlarının da tazmin edilmesine karar verdiğine işaret vermiş, örnek olarak da 24 Temmuz 1998 tarihli *Menteş ve Diğerleri* kararını vermiştir. Ayrıca, AİHM'in Tazminat Yasası'na ilişkin 12 Ocak 2006 tarihli *İçyer* kararında, yasanın 12. Maddesi'nin idari mahkemelerde manevi tazminat talebiyle dava açmaya olanak sağladığını belirttiğine işaret etmiştir.

Elazığ İdare Mahkemesi, bütün bu gerekçelere dayanarak, Tazminat Yasası'nın mağdurların sadece

³⁰⁹ Elazığ İdare Mahkemesi'nin kararından yapılan bu derleme, Anayasa Mahkemesi'nin Resmi Gazete'den yayımlanan ilgili kararına dayanmaktadır. Anayasa Mahkemesi kararı, Esas No: 2006/79, Karar No: 2009/97, 25 Haziran 2009, Resmi Gazete No: 27405, 13 Kasım 2009.

maddi zararlarına atıfta bulunan ilgili maddelerinin Anayasa'ya aykırılığı gerekçesiyle iptallerini ve "yasal zaman sınırlandırılması nedeniyle telafisi güç zararların önlenmesi için yürürlüğün durdurulması"nın talep etmiştir. Mahkeme ayrıca ve aynı gerekçelerle, yasanın yaralanma, sakatlanma ve ölüm hallerinde ödenecek sabit tazminat miktarlarını düzenleyen hükmünün iptali ile yürürlüğünün durdurulmasını istemiştir.

Anayasa Mahkemesi, 25 Haziran 2009 tarihli kararında, Elazığ İdare Mahkemesi'nin başvurusunu reddetmiştir. Mahkeme'nin, yasada manevi tazminat öngörülmemesini Anayasa'ya aykırı bulmamasına ilişkin gerekçesi, yerinden edilmede devletin sorumluluğu ve rolü olmadığına dair resmi söylemin yüksek yargı nezdinde geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Anayasa Mahkemesi, oybirliğiyle aldığı kararında, kuvvetler ayrılığı ilkesini dayanak göstererek yasa üzerinde yargısal denetim yapmaktan kaçınmıştır:

İdarenin kusurunun bulunmadığı ancak "sosyal risk ilkesi" gereği sulh yoluyla karşılanması gereken zararların nelerden ibaret olduğunun tespiti, yasakoyucunun takdir yetkisi içindedir. [...] 5233 sayılı Yasa, idarenin eylem ve işleminin sonucu olmayan ve herhangi bir idari işlem veya eylemle doğrudan nedensellik bağı da bulunmayan, ancak terör ve terörle mücadele sırasında meydana gelen zararların da tazmini yolunu açan, bu anlamda idarenin kusursuz sorumluluk alanını genişleten bir yasadır. [...]³¹⁰

Yasada manevi zararların "idareden talep edilemeyeceğine ilişkin" bir hükmün olmadığına işaret eden Mahkeme, sulh yoluyla çözülemeyen uyuşmazlıklar için yargı yolunu açık tutan 12. maddenin varlığına işaret ederek, manevi tazminat talep eden mağdurların mahkemelere başvurabileceklerini ima etmiştir. Yani Anayasa Mahkemesi, Tazminat Yasası'nda manevi zararların düzenlenmemiş olmasının, başvuru olması halinde, idari mahkemelerin mağdurların manevi tazminat

Mahkeme'nin, yasada manevi zararların karşılanmamasını yasama organının takdir yetkisiyle açıklarken manevi tazminat talep edenlere yargı organını adres göstermesi, ikircikli bir tutuma işaret etmektedir.

taleplerine olumsuz yanıt verecekleri anlamına gelmediğini belirtmiştir. Mahkeme'nin gerekçesi, birkaç açıdan oldukça sorunludur. Öncelikle, yasanın uygulamasına dair verilerin gösterdiği üzere, başvuruçuların çok az bir kısmı, uzun yıllar daha beklemeyi ve mahkeme masraflarını karşılamayı göze alıp yargı yoluna gitmeyi tercih etmektedir. Yasada hukuken tanınmış olan 'yargı yoluna gitme hakkı'nın fiilen çoğu durumda söz konusu olmaması, Anayasa Mahkemesi'nin 'manevi tazminat isteyen yargıya gidebilir' tezini geçersiz kılmaktadır. Kaldı ki, Mahkeme'nin, yasada manevi zararların karşılanmamasını yasama organının takdir yetkisiyle açıklarken manevi tazminat talep edenlere yargı organını adres göstermesi, ikircikli bir tutuma işaret etmektedir. Mahkeme, yerinden edilmeden doğan manevi kayıpların olduğunu kabul ediyorsa, Meclis'in bütün mağdurlara manevi tazminat verilmesini sağlayacak bir yasal düzenleme yapmasını talep etmesi gerekirdi. Ayrıca, 1990'larda OHAL bölgesinde köylerin boşaltılmasında, faili meçhul cinayetlerin işlenmesinde, gözaltına alınan insanların 'kayıp' edilmesinde devletin rolü, AİHM kararları, TBMM'nin 1998 raporu, insan hakları kuruluşlarının raporlarıyla belgelenmişken, Anayasa Mahkemesi'nin idarenin kusursuz sorumluluğundan söz ediyor olması, 2009 yılında hâlâ, Kürtlerin zorla göç ettirilmesine dair inkâr politikasının yüksek yargı nezdinde geçerliliğini koruduğuna işaret etmektedir.

Anayasa Mahkemesi, ölüm, yaralanma ve sakatlanmalara ilişkin maddi zararları belirleyen yasa hükmünün iptalini ise, "devletin ödeme gücü, ekonomik durumu, zarar görenlerin sayısı, zarar doğuran olayların uzun süreli ve yaygın olması gibi nedenleri gözeterek" reddetmiştir.

310 Vurgu yazarlara ait.

G.2. Adli Yardıma İlişkin Davalar

Tazminat Yasası'nın en önemli getirilerinden biri, mağdurlara zaman aşımı nedeniyle büyük ölçüde kapalı olan yargı yolunu açmış olmasıdır. Öte yandan yasa, hukuken tanıdığı bu hakkın kullanımını fiilen oldukça güçleştirmiştir. Zira, yasa, komisyonlara yapılan başvuruları idari harçlardan muaf tutarken, yargıya başvuran yerinden edilmiş kişilere adli yardım öngörmemektedir. Van'daki avukatlar, başvuruları reddedilen veya komisyonların kendilerine önerdiği tazminatları düşük bulan mağdurların haklarını aramak için mahkemelere başvurmalarını zorlaştıran bu durumu yargıya taşımış, ancak sonuç alamamışlardır.

Örneğin, Van 2. İdare Mahkemesi, avukat Abdurrahman Bayar'ın adli yardım istemini, adli müzaheretten kimlerin yararlanacağını düzenleyen kanunun ilgili hükmünde³¹¹ "öngörülen şartların davacı yönünden bu aşamada gerçekleşmediği" gerekçesiyle reddetmiştir.³¹² Mahkeme, oyçokluğuyla aldığı kararda, adli yardım talep edenlerin belediyeden veya ihtiyar heyetinden dava masraflarını ödeyecek maddi olanaklara sahip olmadıklarına dair bir belgeyi ibraz etmeleri gerektiğini belirterek, davacının bu şartları yerine getirmediği gerekçesiyle talebi reddetmiştir. Bu kararda ilginç olan, muhalefet şerhi koyan mahkeme heyeti üyesinin, davacının yasanın adli yardım için öngördüğü şartları yerine getirdiğine hükmetmesidir.

Mahkemelerin mağdurların yoksulluk sınırının altında olduğunu gösteren resmi belgelerin varlığına rağmen adli yardım taleplerini kabul etmekte epey isteksiz olabildiği anlaşılıyor. Avukatlar, mahkemelerin adli yardım taleplerini değerlendirirken başvuruculara ağır bir ispat yükü getirdiğini belirtiyorlar:

Biz adli yardım talepli açtık o davaları. Herkesin yoksulluk belgesi vardı. Artı herkesin Yeşil Kartı vardı.

Biliyorsunuz Yeşil Kart özel bir belgedir. Bu adamın yoksul olduğunun tescilli belgesidir, resmi rakamların verdiği bir belgedir. Bu belgelerle biz başvuruyu yaptık. Davalarımızı adli yardım talepli açtık. Mahkeme bize jet hızıyla yazı yazdı. Parayı istedi, adli yardım talebimizi reddetti. Biz ısrarla daha geniş bir şekilde adli yardım talebinde bulunduk. Bu defa şöyle bir yola başvurudular: bizden birçok şey istediler. Yani biz belge sunmuşuz, inanmıyorsanız gidip kendiniz araştırırsınız. Müvekkillerimize sorduk, ellerinde ne kadar belge, bilgi varsa, ikinci bir dilekçeyle mahkemeye sunduk. Mahkeme bunun üzerine duruşma tarihi verdi bize. Biz gerçekten çok ısrarcı olduk.³¹³

Adli yardım talebiyle Van İdare Mahkemesi'ne 300'e yakın başvuruda bulunduğunu belirten avukat Cemal Demir, mahkemenin tutumunun tutarsız ve öngörülemez olduğunu belirtiyor:

Mesela o dosyalarda A şahsı, B şahsı, ikisi de aynı köyde, ikisinin ekonomik durumu aynı, belge durumu aynı, fakirlik durumu aynı. Biri hakkında kabul kararı veriyorlar, birisi hakkında ret. Bu bizi acayip derecede düşünceye sevk ediyor.³¹⁴

Demir'in sözünü ettiği durumun bir örneği, aynı aileden olan iki kardeşin ayrı ayrı yaptıkları adli yardım taleplerinin mahkemece bambaşka biçimde sonuçlandırılmış olmasıdır. Van'ın Başkale ilçesindeki köyleri 1991'de boşaltılarak göçe zorlanan Ali ve Sabri kardeşlerden birincisinin adli yardım istemi kabul edilirken,³¹⁵ ikincisinininki sadece bir hafta sonra aynı mahkemece reddedilmiştir.³¹⁶

Aslında, Van İdare Mahkemesi'nin yerinden edilmiş kişilerin adli yardım taleplerini reddettiği bu kararları, daha önce oluşmuş ve bu nedenle kendilerini bağlayan Danıştay'ın 2007 tarihli içtihadıyla çelişmektedir. Danıştay 10. Dairesi, Van İdare Mahkemesi'nin, fakirlik şartının gerçekleştiğini gerekli belgeleri ibraz ederek

³¹¹ 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Madde 465, bkz. Seda Kalem Berk, *Türkiye'de "Adalet Erişim": Göstergeler ve Öneriler* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2011).

³¹² Van İdare Mahkemesi, Esas No: 2009/1683, 19 Ağustos 2009.

³¹³ Cemal Demir'le görüşme, Van, 29 Haziran 2009.

³¹⁴ A.g.k.

³¹⁵ Van İdare Mahkemesi Başkanlığı, Esas No: 2010/3507, 29 Aralık 2010.

³¹⁶ Van İdare Mahkemesi Başkanlığı, Esas No: 2011/19, 5 Ocak 2011.

göstermiş olan bir mağdurun adli yardım talebini reddetmesini hukuka aykırı bulmuştur. Danıştay, oybirliğiyle verdiği bu kararında şöyle demiştir:

Bu durumda, davacının terör olaylarının baskısıyla köyünü terk etmek zorunda kaldığı yolundaki iddiasının, tazminat isteminin İdare Mahkemesince 5233 sayılı Kanun kapsamında incelenip irdelenmesi gereken nitelikte bulunması ve ayrıca adli yardım talebinin kabulü için gerekli olan fakirlik şartının gerçekleştiğinin de dava dilekçesi ve eklerinden anlaşılması nedeniyle, davacının adli yardım talebinin kabulü yönünde karar verilmesi gerekirken, adli yardım isteminin reddi ile sonrasında davanın açılmamış sayılması yolunda verilen İdare Mahkemesi kararında hukuka uyarlık bulunmamaktadır.³¹⁷

Danıştay'ın bu kararından sonra Van İdare Mahkemesi'nin tutumunda bir nebze iyileşme olmuşsa da, yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere, adli yardım talepleri çoğunlukla reddedilmeye devam etmiştir.

G.3. Reddedilen Başvurulara İlişkin Davalar

Başvuruları komisyonlarca reddedilen kimi yerinden edilmiş vatandaşlar konuyu yargıya taşımışlardır. İdare mahkemelerinde açılan bu davalar, İçişleri Bakanlığı'nı harekete geçirerek Nisan 2006 tarihinde bir genelge yayımlamasına yol açmıştır. Konunun önce ulusal, ardından da uluslararası yargıya taşınmasından endişe duyduğu anlaşılan Bakanlık, komisyonlardan uygulamada daha dikkatli olmalarını talep etmiştir:

5233 sayılı Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansın Hakkında Kanun uyarınca illerde kurulan zarar tesbit komisyonlarının aldıkları red kararları nedeniyle Bakanlığımız aleyhine açılan tazminat davalarında son günlerde artış olduğu gözlenmektedir. 5233 sayılı Kanunun amacı; terör ya da terörle mücadele dolayısıyla maddi zarara uğrayanların zararlarının kısa sürede, davaya konu olmadan, idarece sulh yoluyla karşılanmasıdır. Gerek

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi; gerekse İdare Mahkemelerinde açılan tazminat davaları uzun yıllar sürmekte, hem terörden zarar görenlerin mağdur olmasına hem de yargılama giderleri ve faizler nedeniyle daha fazla tazminat ödenmesine neden olmaktadır. Ayrıca uluslararası arenada bu nedenle yoğun tazminat ödemeleri ülkemizin itibarını zedelemektedir.³¹⁸

Gerçekten de, komisyonların ret kararlarından bazıları idare mahkemelerine taşınmış durumdadır. Avukatlar, Van İdare Mahkemesi'nde açtıkları davalarda iki temel istemde bulunuyorlar: Mahkeme'nin, zarar tespit komisyonunun ret kararı verdiği işlemi, karara konu olan keşfin usulüne uygun yapılmadığı gerekçesiyle iptal etmesi, ardından da tam yargı kararı vererek başvurucuların hak sahibi olduğu tazminatı belirlemesi.

Kimi durumlarda, Mahkeme her iki talebi de reddedebilmektedir. Bu noktada özellikle dikkat edilmesi gereken, Mahkeme'nin başvuru sahibinin malvarlığını belgelendiremediği için komisyonların reddettiği başvuruları aynı gerekçeyle reddettiği kararlardır. Bunun bir örneği, Van'ın Çatak ilçesi Dokuzdam köyünden göç etmek zorunda kalan bir vatandaşın açtığı davada, Van İdare Mahkemesi'nin başvuru sahibi adına kayıtlı ve kayıtsız malvarlığı olmadığı gerekçesiyle verdiği ret kararıdır. Bu vatandaşın avukatı, temyiz davası açtığı Danıştay'a sunduğu dilekçede, devletin kadastro yapmamış olduğu bir coğrafyada müvekillinin malları üzerindeki sahipliğini ispat etmesinin tek yolunun zilyetlik olduğunu, bununsa ancak keşifler ve tanıklar aracılığıyla mümkün olabileceğini vurgulayarak, müvekkiline zilyetliğini ispat etme fırsatının tanınmamış olmasına itiraz etmiştir:

Ne komisyonlar ne mahkeme, usulüne uygun olarak keşif yapmadan, müvekkilimin şahitleri dinlenmeden ret kararları vermiştir. Sunduğumuz mülkiyet belgesine rağmen, belgelendirilmediği gerekçe olarak

317 Danıştay Onuncu Daire, Esas No: 2007/8615, Karar No: 2007/6596, 31 Aralık 2007.

318 İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, BoşoHUK0000002.81-191/4176 sayılı ve 5233 Sayılı Kanunun Uygulanması" konulu genelge, no. 2006/37, 25 Nisan 2006.

gösterilmiştir. Kadastro girmemiş bir yere dair tapu sunmak maddi olarak mümkün değildir. İdarenin bugüne kadar yapmadığı kadastro çalışmalarının sonuçlarının müvekkilden sorulması hukuki değildir.³¹⁹

Kimi durumlardaysa, Mahkeme, keşfin usulüne uygun yapılmadığı gerekçesiyle işlemi iptal ettiği halde³²⁰ tam yargı kararı vermeksizin keşfin yeniden ve usulüne uygun olarak yapılması istemiyle dosyayı komisyona geri göndermektedir. Van İdare Mahkemesi, örnek bir kararında, komisyonun başvuru sahibine veya vekiline bildirmeksizin, onlara beyanda bulunma ve tanık dinlettirme imkânı tanımaksızın keşif yapmış olmasının Tazminat Yasası'nda ve yönetmeliğinde düzenlenen keşif usullerine aykırı olduğuna hükmetmiştir:

5233 sayılı yasa kapsamında zarar tespiti yapılırken keşif yapma ihtiyarı ise de; keşif kararı alınıp, keşif yapıldıktan sonra elde edilen tespitlere göre karar verilmesi halinde keşfin mevzuatta öngörülen usule uygun yapılmış olması gerekir.³²¹

Komisyonların, dosyaları yeniden değerlendirmek yerine mahkemelerin bu kararlarını temyiz ettiği

Komisyonların, dosyaları yeniden değerlendirmek yerine mahkemelerin bu kararlarını temyiz ettiği belirtilmektedir. Bu yüzden yasanın uygulama süreci büsbütün uzamakla kalmamakta, komisyonların hukuka ve adalete uygun karar verdiklerine dair iddiaları da mağdurların nezdinde giderek daha fazla şüpheli hale gelmektedir.

319 Van İdare Mahkemesi'nin 2009/264 E, 2010/844 K sayılı kararının bozulması talebiyle Danıştay Başkanlığı'na sunulan temyiz başvurusu, 5 Mayıs 2010.

320 Mahkemenin keşiflerin usulüne uygun yapılmadığı yönündeki saptaması, komisyonların, mevzuata aykırı olarak, başvuru sahiplerine ve avukatlarına önceden bildirmeksizin ve onlara beyanda bulunma ve tanık dinletme fırsatı tanımaksızın keşif yapmış olmalarına dayanıyor.

321 Van 2. İdare Mahkemesi, Esas No: 2009/3023, Karar No: 2010/2174, 29 Eylül 2010.

belirtilmektedir. Bu yüzden yasanın uygulama süreci büsbütün uzamakla kalmamakta, komisyonların hukuka ve adalete uygun karar verdiklerine dair iddiaları da mağdurların nezdinde giderek daha fazla şüpheli hale gelmektedir.

G.4. Düşük Tazminatlara İlişkin Davalar

Zorla göçe tabi tutulan mağdurlara taşınır ve taşınmaz mülklerine gelen zararlar ile mallarına ulaşamamalarından doğan zararlar için ödenen tazminatların düşüklüğü, uygulamaya dair en temel şikâyetlerin başında gelmektedir. Avukatların konuyu idare mahkemelerine taşımaları üzerine, son birkaç yılda yasanın içerik ve uygulamasına dair bir yargı içtihadı oluşmaya başlamıştır. Bunun bir örneğini, Malatya İdare Mahkemesi'nin Tunceli'deki uygulamaya dair kararı teşkil etmektedir. Tunceli Valiliği'nin taşınır ve taşınmazlara ilişkin dosyalarda başvuru sahiplerine önerdiği tazminatların çok düşük olduğuna hükmeden Mahkeme, bunun nedeninin komisyonların zararları hesaplamakta izlediği yöntemin yanlışlığı olduğunu belirtmiştir. Davaya konu olan, Tunceli Valiliği'nin, yıkılan evi ve ahırını, kullanamadığı 10 dönüm arazisi, zarar gören 30 meyve ve 100 kavak ağacı ve göç sırasında düşük fiyata elden çıkarmak zorunda kaldığı 15 büyükbaş hayvan için 45 bin TL tazminat talep eden bir vatandaşa 2 bin TL ödenmesine ilişkin kararıdır. Malatya İdare Mahkemesi, 11 Mayıs 2010 tarihli kararında, Tunceli'deki uygulamaya ilişkin başvuruların fazlalığı nedeniyle, Valilik bünyesindeki zarar tespit komisyonuna altı konuda ikazda bulunmuştur. Mahkeme komisyondan, taşınmazların maliyetini hesaplarken eski birikişilerin değerleri yerine Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın verilerini esas almasını; tarım zararlarını hesaplarken piyasa verilerini, yörenin toprak ve iklim yapısı ile bitki türlerini göz önünde bulundurmasını; sulu tarım yapılan arazi için herhangi bir bilimsel dayanağı olmayan 5 dönüm üst sınırı koymak yerine başvurucunun sahip olduğu gerçek arazi miktarını dikkate almasını; başvuru sahibinin malvarlığını tespit ederken ibraz edilen resmi belgeler ile keşif

---

heyetlerinin raporlarını esas almasını; başvuru sahibinin ağaç varlığına ilişkin iddialarını yerinde keşif yaparak incelemesini; ve zararları tespit ederken köyün tamamen boşaldığı tarihi esas almasını istemiştir.³²²

Öte yandan, Van İdare Mahkemesi'nin tazminatların düşük olduğu gerekçesiyle önüne gelen davalarda, komisyonların tazminata ilişkin kararlarına yönelik Malatya İdare Mahkemesi'nin yaptığına benzer bir yargı denetimi yapmak konusunda isteksiz olduğu anlaşılmaktadır. Van İdare Mahkemesi, olumlu karar verdiği davalarda, komisyonların düşük tazminata hüküm verdikleri kararları 'keşiflerin usulüne uygun yapılmadığı' gerekçesiyle iptal ederken, avukatların tam yargı kararı talebine olumsuz yanıt vermektedir. Komisyonların, kira giderleri ve hayvancılık gelirlerinden mahrumiyet gibi bazı zarar kalemlerini hiç karşılamamış olmasına rağmen, Van İdare Mahkemesi tazminatların yeniden belirlenmesi talebiyle dosyaları komisyonlara geri göndermektedir.

---

322 İsmail Saymaz, "Terör Tazminatı Böyle Hesaplanır", *Radikal*, 10 Haziran 2010.

Sonuç

Sonuç

Bu çalışma, “doksanlar tecrübesi” olarak adlandırdığımız Cumhuriyet döneminin bu en son zorunlu Kürt göçünü vatandaşlık ve adalet kavramları üzerinden ele almayı hedeflemiştir. Sayıları milyonu aşan insanın birkaç senelik kısa bir zaman diliminde zorla, kitlesel olarak ve hazırlıksız bir biçimde göç ettirilmiş olmaları, başlı başına bir vatandaşlık hakkı ihlali olmakla birlikte, birçok başka ihlali de beraberinde getirmiştir. Devletin, herhangi bir yasal dayanak olmaksızın, uluslararası hukuk ile anayasa hukukunun en temel ilkelerine aykırı biçimde, geri dönülemez bir göçe zorladığı ve kelimenin gerçek anlamıyla sokakta bıraktığı milyonlarca Kürt, hukuken ve fiilen vatandaşlığın, yani ‘bizliğin’, dışına itilmiştir. Bu göç, gayri yasal, gayri hukuki ve keyfi olduğu ölçüde devletin bir kısım Kürt vatandaşına karşı – Cumhuriyet tarihi boyunca örnekleri görüldüğü üzere yeniden– başvurduğu bir ceza mekanizmasıydı da aynı zamanda. Daha önce yapılan benzer pek çok çalışma gibi bu araştırmanın da ortaya koyduğu üzere, mağdurların birçoğu, sadece korucu olmayı ve PKK’ya karşı devletin yanında savaşmayı reddettiği için göçe zorlanmıştır. İradeleri dışında yaşam alanlarından kopartılan, uzun yıllar mülklerine ulaşmalarına izin verilmeyen, evleri ve ahırları yakılan, yakınlarını gözaltında ve faili meçhul cinayetlerde kaybeden, işkenceye uğrayan bu insanlar, en temel vatandaşlık haklarından yoksun bırakılmıştır. Bölgenin olağanüstü hukuk rejimiyle yönetildiği o dönemde, birçok mağdur buna rağmen mahkemelere başvurma cesaretini göstermiş, lakin adalet talepleri Türkiye yargısınca karşılanmamıştır. Benzer şekilde, mağdurların göçün hemen ertesinde barınma ve gıda gibi acil ihtiyaçları için mülki amirlere yaptıkları başvurular da büyük ölçüde sonuçsuz kalmıştır. Gerek göç sonrasında

Bu göç, gayri yasal, gayri hukuki ve keyfi olduğu ölçüde devletin bir kısım Kürt vatandaşına karşı –Cumhuriyet tarihi boyunca örnekleri görüldüğü üzere yeniden– başvurduğu bir ceza mekanizmasıydı da aynı zamanda.

yerleştikleri kentlerin çeperindeki mahallelerde yaşamaya devam eden, gerekse köylerine geri dönmüş olan mağdurların halen maruz kaldığı yoksulluk, dışlanmışlık ve ayrımcılık, aradan geçen uzun zamana rağmen, bu insanların vatandaşlık haklarının ihlal edilmesi ve bizliğin dışında bırakılması hallerinin devam ettiğini göstermektedir.

Hal böyleyken, 2004 senesinde, bir yandan AB’nin üyelik kriterlerinin gereklerini yerine getirebilmek, diğer yandan AİHM’de beklemekte olan yerinden etmeyle ilgili 1500 başvurunun önüne geçmek amacıyla, hükümet, yerinden edilenlerin maddi zararlarının tazminine yönelik özel bir yasa çıkartmıştır. Tazminat Yasası’nın kabul edilmesi, uzun yıllardır uğradıkları haksızlıkların giderilmesini beklemekte olan Kürtlerin “adalet”in nihayet tecelli edeceğine dair umutlanmasına vesile olmuştur. Mağdurların adaletten beklentisi, zararlarının tazmin edilmesinden öte, vatandaşlık haklarını ihlal eden resmi ve gayri resmi güvenlik güçlerinin tespit edilerek yargılanmasıydı. Başta bölgedeki insan hakları savunucuları ve mağdurlar olmak üzere birçok kişinin beklentisi ve umudu, aynı zamanda, tazminat sürecinin OHAL dönemine dair hakikatlerin ortaya çıkmasına ve resmi kayıtlara geçmesine vesile olmasıydı. Pek çok mağdur ve aktivist, zarar tespit komisyonlarının fiilen bir çeşit hakikat komisyonu işlevi görmesini beklemekteydi. Dolayısıyla, gerek

---

1990'lardaki hak ihlallerinin tazmini için bir mekanizma oluşturması gerekse mağdurların adalet bekliyor oluşu, Tazminat Yasası'nı "geçiş sürecinde adalet" kavramı çerçevesinde değerlendirmeyi mümkün kılıyor. Haddizatında, "devlete olan güveni pekiştir[meyi], vatandaş-Devlet kaynaşmasını artır[mayı], terörle mücadele ve toplumsal barışa önemli katkıda bulun[mayı]" amaçlayan yasa bizatihi kendisine böyle bir misyon biçiyor.

Başta bölgedeki insan hakları savunucuları ve mağdurlar olmak üzere birçok kişinin beklentisi ve umudu, aynı zamanda, tazminat sürecinin OHAL dönemine dair hakikatlerin ortaya çıkmasına ve resmi kayıtlara geçmesine vesile olmasıydı. Pek çok mağdur ve aktivist, zarar tespit komisyonlarının fiilen bir çeşit hakikat komisyonu işlevi görmesini beklemekteydi.

Tazminat Yasası'nı geçiş sürecinde adalet mefhumu çerçevesinde değerlendirmek, birkaç açıdan yerinde bulunmayabilir. Öncelikle, Türkiye'nin bir 'geçiş' sürecinde bulunmadığı düşünülebilir. Türkiye'nin bugünü, geçmişi ile yakın geleceğini birbirinden net olarak ayıran bir kırılma noktası olarak addedilebilir mi? Virginie Ladisch ve Roger Duthie, bu raporun giriş bölümünde, 1980'lerden bu yana geçiş sürecinde adalet tartışmalarının yaşandığı ülkelerdeki siyasi bağlamların birbirlerinden oldukça farklı olduğuna dikkat çekiyorlar. Yazarlar, bu kavramın otoriter yönetimden demokrasiye geçiş yaşayan ülkelerde ya da iç savaş yaşamış ülkelerde çatışmaların sona ermesinin ardından gündeme geldiğini hatırlatıyorlar. Türkiye'nin ise bu kategorilere tam olarak uyduğunu savunmak mümkün görünmüyor. Askeri darbenin ürünü otoriter bir anayasayla yönetilen, demokratik kurumlar üzerindeki sivil ve askeri vesayet varlığını büyük ölçüde koruduğu, Kürt siyasi hareketinin çeşitli yasal ve siyasal baskılara maruz bırakılmaya devam ettiği Türkiye'de demokrasinin yerleştiğini ileri sürmek mümkün değil. Üstelik, devlet ile PKK arasındaki silahlı çatışmalar sona ermediği gibi, yeniden canlanmış durumda.

Bu durumun, Tazminat Yasası'nın geçiş sürecinde adalet kavramı etrafında incelenmesini anlamsız kıldığı ileri sürülebilir. Ladisch ve Duthie, bu kavramın, iç savaş yaşanan ülkelerde çatışmalar devam ederken de etkili bir mekanizma olarak kullanılmış olduğunu hatırlatarak, geçiş sürecinde adaletin Türkiye için yine de işlevsel olabileceğini savunuyorlar:

Geçiş döneminde adalet yaklaşımlarının açık bir "geçiş" in söz konusu olmadığı düşünülebilecek bölgelere de belli ölçülerde uygulanabilmesi için, geçmişle yüzleşmek konusunda bir gayret ya da güdü ve ayrıca bir fırsat penceresi mevcut olmalıdır. Sivil toplumun artan baskıları, lider kadrosunun değişmesi ya da iç veya dış koşullardaki bir değişiklik, bu değişim güdüsünü sağlayabilir. Türkiye'de katılım sürecinin bir parçası olarak tesis edilen reformların birçoğu ileriye dönük olmakla birlikte, bazı çözülmemiş meseleler, örneğin azınlık hakları ve yerinden edilme konuları, kaçınılmaz olarak, geçmişle bir tür yüzleşmeyi de gerekli kılmaktadır.

Nitekim, yazarların bu çalışma için ayrıntılı olarak ele aldıkları Fas örneğinde, böylesi bir "fırsat penceresi" nin var olduğu anlaşılıyor. Sivil toplumun yoğun takibi ve baskısı sonucunda Kral tarafından kurulan hakikat komisyonu, otoriter rejimden demokrasiye radikal bir geçiş sonucunda değil, bizatihi o geçiş sürecinin bir parçası olarak, "demokratik değişimi ilerletme amacıyla kuruldu".

O halde, geçiş sürecinde adalet kavramının otoriter rejimin zayıflamış olsa da varlığını sürdürdüğü, demokrasinin yerleşmemiş olduğu ve çatışmaların devam ettiği Türkiye için de işlevsel bir analitik çerçeve sunduğu düşünülebilir. Bu durumda Tazminat Yasası, genel olarak Kürt meselesine, özel olarak da yerinden edilme meselesine ilişkin bir geçiş sürecinde adalet mekanizması olarak değerlendirilebilir mi?

Bir "Geçiş Sürecinde Adalet" Mekanizması Olarak Tazminat Yasası

Devletin "doksanlar tecrübesi" ne ilişkin söylem ve politikası, yakın zamana dek inkâra dayanmıştır. Devlet, sadece bir milyonu aşan vatandaşının zorla göç ettirilmesindeki sorumluluğunu değil, böyle bir

---

olayın yaşandığını dahi reddetmiştir. 2000'lerin başında, AB üyeliği sürecinin başlamasıyla birlikte bu tutum değişmeye başlamış, sorunun varlığı hükümet düzeyinde resmen kabul edilmiştir. Ancak, bir yandan BM ve AB'nin baskısı, diğer yandan AİHM'de bekleyen 1500 başvuru nedeniyle geliştirilen bu yeni tutum, köklü bir politika değişikliğini ima etmemiştir. Devlet, Kürtlerin yerlerinden 'olduklarını' kabul ettiyse de, yerlerinden 'edildiklerini', hele ki bu eylemin büyük ölçüde resmi ve yarı-resmi güvenlik güçlerince gerçekleştirildiğini kabul etmemiştir. Türkiye, 1990'larda Kürt sivillere yönelik hak ihlallerindeki sorumluluğunu üstlenmeme tavrına devam etmektedir.

Devlet, Kürtlerin yerlerinden 'olduklarını' kabul ettiyse de, yerlerinden 'edildiklerini', hele ki bu eylemin büyük ölçüde resmi ve yarı-resmi güvenlik güçlerince gerçekleştirildiğini kabul etmemiştir. Türkiye, 1990'larda Kürt sivillere yönelik hak ihlallerindeki sorumluluğunu üstlenmeme tavrına devam etmektedir.

Türkiye'nin yerinden edilmiş kişilere ilişkin son on yılda geliştirdiği çözümler, insan haklarını ve adaleti merkeze alan ilkeli bir politika değişikliğine değil, dış politikada yüksek kazanç elde etmeye dayanan pragmatik hesaplara dayanmaktadır. Devlet, bir milyondan fazla vatandaşının yerinden edilmesindeki sorumluluğunu kabul etmeye, 1990'larda yaşananlara dair hakikati belgelemeye ve benzer hak ihlallerinin yeniden yaşanmasını engelleyici tedbirler almaya dayanan köklü bir politika değişikliğine gitmek yerine, uluslararası kamuoyu baskısını bertaraf etmek ve AB sürecini hızlandırmak amacıyla günü kurtarmaya yönelik 'teknik' çözümler geliştirmiştir. Tazminat Yasası'nın başlığı, içeriği ve uygulamasının da gösterdiği üzere, devletin yaklaşımı, yerinden edilmeyi bir hak ihlali olarak değil, terörle mücadelenin ikincil bir sonucu olarak göstermektedir.

Oysa, geçiş sürecinde adalet uygulamalarında, iç savaş, çatışma veya otoriter rejim sırasında hak ihlallerine uğrayan kişilerin mağduriyetlerinin telafisine yönelik BM ilkeleri, hak temelli ve mağdur odaklı bir telafi hakkı içermektedir.³²³ Buna göre, "tam ve etkili bir telafi" hızla yerine getirilmeli, mağdurların kayıplarının büyüklüğüyle orantılı olmalı ve beş temel ilke üzerine inşa edilmelidir.³²⁴ Bu ilkelerden birisi olan tazminat, sadece maddi değil aynı zamanda manevi zararların da karşılanmasını gerektirmektedir. Bu amaçla, kişinin bedensel veya ruhsal sağlığında oluşan yaraları onarması ve maddi kayıplarını karşılaması öngörülür. Geçiş döneminde adalet bağlamında tazminat, mağdurlara para ödenmesinden çok daha fazlası anlamına gelir. Ladisch ve Duthie'nin vurguladığı üzere, "tazminatlar, bir toplumun verilen zararları tanıma, bunlardan pişman olma ve bunları giderme kararlılığının [...] [ve] devletin sorumluluğunu zımni olarak kabul ettiğinin bir ifadesidir".

Türkiye örneğinde Tazminat Yasası, 1990'larda sivillere karşı işlenen ağır hak ihlallerindeki sorumluluğu kabul, pişmanlığı ifade, ve mağdurların maddi ve manevi bütün zararlarını telafi etmeye dönük bir devlet iradesini ve kararlılığını içermemektedir. Yasa köyleri boşaltılan insanlar için çıkartılmıştır, ama hak sahipleri yerinden edilenlerle sınırlı değildir. Hükümet, sürecin başından itibaren, bu yasayı yerinden edilen Kürtlere özel bir telafi çabası yerine, bütün "terör mağdurları"na açık bir tazminat mekanizması olarak tasarlamıştır. Yasa, isminden de

---

323 BM Genel Kurulu, "Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law," A/RES/60/147, 16 Aralık 2005.

324 Bu beş ilke şunlardır: Kişinin ihlal edilen özgürlük, mülkiyet, istihdam gibi hakları yeniden tesis edilerek zararlarının telafi edilmesi (*restitution*); maddi ve manevi zararların tazmin edilmesi (*compensation*); kişilerin fiziksel ve psikolojik yaralarının kapanması amacıyla rehabilite edilmesi (*rehabilitation*); benzer ihlallerin bir daha gerçekleşmesini engellemek amacıyla bir dizi önleyici tedbirin (*preventive measures*) alınması; ve mağdurların adalet beklentilerini karşılayacak politikalar geliştirilmesi (*satisfaction*).

anlaşıldığı üzere, “terör” ve “terörle mücadele” nedeniyle maddi zarara uğrayan herkese tazminat hakkı tanımaktadır. Böylelikle, milyonlarca insanın kitlesel olarak göçe zorlandığı bir mesele, kolektif boyutundan arındırılarak bireysel zararlara indirgenmiş, arkaplanındaki etnik meseleden ayrıştırılmıştır. Yasa, başlığında da anlaşıldığı üzere, bir coğrafyada yaşayan bütün bir Kürt nüfusu hedef alan ayrımcı bir uygulamanın üzerini örtterek, meseleyi terörle mücadelenin istenmeyen bir sonucuna indirgemıştır. Geleceğe odaklı olan Tazminat Yasası, yakın geçmişe ilişkin hakikatleri ortaya çıkarma niyeti de taşımamaktadır. Aksine, devletin cezai sorumluluğunun üzerini örtmek amacıyla, yasanın kusursuz sorumluluk ilkesine dayandırılmasıyla 1990'lara ilişkin “alternatif bir anlatı” yaratılmıştır.³²⁵

Yasa, isminden de anlaşıldığı üzere, “terör” ve “terörle mücadele” nedeniyle maddi zarara uğrayan herkese tazminat hakkı tanımaktadır. Böylelikle, milyonlarca insanın kitlesel olarak göçe zorlandığı bir mesele, kolektif boyutundan arındırılarak bireysel zararlara indirgenmiş, arkaplanındaki etnik meseleden ayrıştırılmıştır.

Devletin 1990'larda işlenen ağır suçlara ilişkin sorumluluğunu kabul etmeksizin tazminat vermesi ve yerinden edilenlerin tazminat taleplerini adalet içermeyen bir mekanizmayla ‘kapatmaya’ çalışması, mağdurların kendilerine önerilen tazminatları “kan parası”³²⁶ veya “rızarlarını satın alma çabası”³²⁷ olarak

325 Başak Çalı, “The Logics of Supranational Human Rights Litigation, Official Acknowledgment, and Human Rights Reform: The Southeast Turkey Cases before the European Court of Human Rights, 1996-2006”, *Law & Social Inquiry*, Volume 35, Issue 2, 311-337, 2010, 313.

326 Naomi Roht-Arriaza, “The New Landscape of Transitional Justice,” in *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice* (Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2006), 1-16, 8.

327 Pablo de Greiff, “Theorizing Transitional Justice,” Melissa Williams vd.. (ed.), *Transitional Justice* içinde (New York: New York University Press, baskıda), 6.

algılamasına yol açmaktadır. Kaldı ki, 1987’den bu yana çatışma ortamı nedeniyle maddi zarara uğramış herkesin hak sahibi olması, tazminat ile yerinden edilme meselesi arasında doğrudan bir ilişki kurulmasını engellemektedir. Ayrıca, yerinden edilenlere karşı ağır hak ihlalleri işleyen güvenlik görevlileri ile korucuların da hak sahibi olması, yasanın “dışsal tutarlılığı”nı zedelemektedir.³²⁸

Hak ihlallerinin faillerinin mağdur mertebesine ‘terfi edilmesi’, gerçek mağdurların zararlarının tazmin edilmesi ile kendilerine karşı suç işlemiş olan faillerin yargılanması taleplerinin arasında bir gerilim yaratmakta, mağdurları tazminat ve adalet talepleri arasında seçim yapmak zorunda bırakmaktadır. Benzer zararlara uğrayan mağdurlara verilen tazminat miktarlarının birbirinden farklı olması ve kimi mağdurların zararları karşılanırken diğerlerinin başvurusunun reddedilmesi, bir “mağdurlar hiyerarşisi” yaratmakta ve yerinden edilen Kürtler arasında derin bir ayrıştırıcı etki yaratmaktadır.³²⁹

Öte yandan, mağdurlar hiyerarşisinin sadece devlet nazarında kurulmadığı anlaşılıyor. Kürt siyasi hareketi ile bu harekete yakın duran sivil toplum kuruluşları, göç dernekleri ve göç mağdurlarının söyleminde benzer bir hiyerarşi, korucu olarak devletin yanında yer alan Kürtler ile ‘davaya ihanet etmeyen’ Kürtler arasında kurulmaktadır. Siyasi ve ekonomik çıkar elde etmek amacıyla veya diğer nedenlerle PKK’ya karşı devletin tarafında yer almış olan bir korucu nüfusun bulunduğu bilinmektedir. Bölgede yerinden edilenlere ve diğer sivillere karşı işlenen ihlallerin faileri arasında çok sayıda korucu olduğu da bir gerçektir. Öte yandan, korucuları çıkarları, siyasi görüşleri ve eylemleri açısından monolitik bir blok olarak algılamak, bu nüfusun içerisindeki ayrışmaları gözden kaçırmaya neden olmaktadır. Van saha araştırmasının

328 Pablo De Greiff, “Repairing the Past: Compensation for Victims of Human Rights Violations”, Pablo De Greiff, ed., *The Handbook of Reparations* içinde (New York: Oxford University Press, 2006), 1-18, 11.

329 Pablo De Greiff, “Justice and Reparations”, Pablo De Greiff, ed., *The Handbook of Reparations* içinde (New York: Oxford University Press, 2006), 458.

Öte yandan, mağdurlar hiyerarşisinin sadece devlet nazarında kurulmadığı anlaşılıyor. Kürt siyasi hareketi ile bu harekete yakın duran sivil toplum kuruluşları, göç dernekleri ve göç mağdurlarının söyleminde benzer bir hiyerarşi, korucu olarak devletin yanında yer alan Kürtler ile ‘davaya ihanet etmeyen’ Kürtler arasında kurulmaktadır.

---

en önemli bulgularından birisi, bugünün göç mağdurları arasında geçmişin köy korucularının da bulunduğu, ‘fail korucular’ ile ‘mağdur göçmenler’ şeklinde yapılan keskin ayrımın her durumda geçerli olmadığıdır. Geçmişte ve bugün, kendi iradesiyle korucu olan çok sayıda Kürt olmakla birlikte, diğer birçok Kürtün korucu olmasının nedeni, buna devlet tarafından zorlanmış, topraklarından gitmekle kalmak arasında bir seçim yapmak zorunda bırakılmış olmalarıdır. Nitekim, bu kişilerin bazıları silah altına girdikten sonra PKK’ya karşı orduyla birlikte savaşmayı reddetmiş ve bu nedenle koruculuktan uzaklaştırılmakla kalmamış, göçe de zorlanmıştı.

Tazminat Yasası’nın kabul edilmesinin yasal ve diplomatik arka planı, yerlerinden edilmiş Kürtler için bir telafi programı geliştirmek amacıyla değil, uluslararası hukuk ve siyasetten doğan bir gereklilik nedeniyle kabul edilmiş olduğunu göstermektedir. AİHM’de beklemekte olan 1500 başvurunun aleyhine sonuçlanması ihtimaliyle ve yerlerinden edilmiş nüfusun sorunlarını çözmesi için AB’nin artan baskısıyla karşı karşıya olan hükümet, mağdurların AİHM’e başvurmasını engelleyici bir mekanizma geliştirmek zorunda kalmıştı. Gereğince tartışılmaksızın ve mağdurlara danışılmaksızın

---

Bu durum, yerinden edilenlerin yasayı – amaçladığı üzere– bir ‘sulh’ süreci olarak değil, iradelerine yapılan bir ‘dayatma’ olarak algılamalarına neden olmaktadır.

Meclis’ten aceleyle geçirilen yasa, yine de mağdurlarda 1990’lara dair bir hakikat sürecinin başladığı yönünde umutların doğmasına yol açmıştı. Ancak, zarar tespit komisyonlarının ağırlıkla devlet görevlilerinden oluşan yapısı bu umutları boşa çıkarmıştır. Yasanın uygulaması, tarafların, yani devlet ile mağdurların, birbirleriyle eşit koşullarda konumlandığı müzakerelerden ziyade, tazminat miktarlarının komisyonlarca tek taraflı olarak belirlendiği gayri siyasi bir sürece dayanmaktadır. Bu durum, yerinden edilenlerin yasayı –amaçladığı üzere– bir ‘sulh’ süreci olarak değil, iradelerine yapılan bir ‘dayatma’ olarak algılamalarına neden olmaktadır.

Hükümet, o dönemde Meclis’te görev yapan bazı CHP milletvekillerinin ve bölge barolarının ısrarlı çağrılarına rağmen, yasanın kapsamını, mağdurların manevi zararlarını da karşılayacak şekilde genişletmeyi reddetmiştir. Oysa, failli meçhul cinayet, gözaltında kayıp, işkence ve köy boşaltmaları gibi ağır hak ihlallerine uğrayan mağdurların manevi kayıplarının en az maddi kayıpları kadar ağır olduğu ve tazmin edilmesi gerektiği, sadece uluslararası hukukun değil Türkiye’nin tazminat hukukunun da gereğidir. Tazminat Yasası’nın kapsamı ise, insan bedenine ve taşınmaz mallara gelen zararlar ile tarım yapamamaktan doğan maddi kayıplarla sınırlı kalmakta, mağdurların manevi kayıplarını, göç sonrası oluşan kira ve diğer giderlerini, hayvancılık yapamamaktan doğan zararlarını karşılamamaktadır. Kaldı ki, yasanın karşıladığı kalemler için komisyonlarca verilen tazminat miktarlarının son derece düşük ve sembolik olması, mağdurların sürece dair algısını büsbütün olumsuz etkilemektedir.

Kuşkusuz, bir milyondan fazla insanın maddi kayıplarının tazmin edilmesine yönelik bir idari programın yerinden edilenlerin beklentilerini bütünüyle karşılaması beklenemez. Ancak, zararların tazminini mahkemelere oranla daha hızlı ve düşük maliyetle sonuçlandıran, mağdurlara zararların belgelenmesinde yargıya oranla daha az ispat yükü getiren, çekişmeli olmayan usullere yaslanan ve başvurularının olumlu sonuçlanacağı güvencesi veren “iyi tasarlanmış bir telafi programı,” yine de birçok mağdur açısından tercih

edilir olabilir.³³⁰ Tazminat Yasası söz konusu olduğunda ise, bu iyileştirici unsurların söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Başvuruların değerlendirilmesi yargı süreci kadar uzun sürebilmekte, yasaya özel bir bütçe oluşturulmamış olması nedeniyle tazminatlar –yasa üç ay üst sınırı koymasına rağmen– oldukça gecikmeli olarak ödenmektedir. Ayrıca, zararların belgelenmesinde mağdurlara ağır bir ispat yükü getirilmekte, maddi zarara uğramış olan her kişinin tazminat alacağına dair bir güvence bulunmamaktadır. Ekim 2010 itibarıyla sonuçlandırılmış olan her iki başvurudan birinin reddedilmiş olması, mağdurların yasanın bir aldatmacadan ibaret olduğuna dair algısını perçinlemede, hükümetin gerçek niyeti üzerinde kuşku yaratmaktadır.

Tazminat Yasası'nı Geçiş Sürecinde Adalet Mekanizmasına Dönüştürmek

Yerinden edilme gibi süregiden veya tekerrür eden yapısal sorunların çözümünde, geçiş sürecinde adalet mefhumuna başvurmak güç olabilmektedir. Göçe yol açan çatışma durumunun devam ettiği, yeni göç dalgalarının ortaya çıktığı veya olası olduğu, göç edenlerin geri dönüşünün mümkün olmadığı bir durumda, mağdurların zararlarının telafisinin kendine has güçlükleri bulunmaktadır. Zira, tazminatların hesaplanabilmesi, mağdurların yerinden edilmelerinden bu yana geçen sürenin ve bu süre içerisinde uğradıkları zararların tespitini gerektirmektedir. Devlet ile PKK arasındaki silahlı çatışmaların devam ettiği ve köylere geri dönüşün büyük ölçüde mümkün olmadığı Türkiye’de, geleneksel geçiş sürecinde adalet yaklaşımlarının uygulanması bu nedenlerle güçtür. Bu zorluk, zararların tazminine yönelik çabalar söz konusu olduğunda büsbütün artmaktadır. Devletin bölgede birkaç sene öncesine dek kadastro yapmamış ve arazi mülkiyetini tespit etmemiş olması gibi yasal sebepler ve 1990’lardaki hak ihlalleri ile zorla göçteki sorumluluğunu inkâr etmeye devam etmesi gibi siyasal nedenler, zararların adil ve etkili telafisi için gerekli önkoşulların oluşmadığını göstermektedir.

Yine de, devletin bu tutumuna rağmen, Türkiye toplumu yasayı Kürt sorununun çözümüne ilişkin kapsamlı bir adalet programının ilk adımı olarak görmüş olsaydı, Tazminat Yasası'nın bir geçiş sürecinde adalet aracına dönüşmesi mümkün olabilirdi.

Hükümet

Yine de, gerekli koşulların mevcut olması halinde, yasanın adaleti tesis etmede zararların telafisinden öte bir işlev görmesi mümkün olabilirdi. Örneğin, AK Parti hükümeti, ülke içinde kamusal alanda hiçbir zaman sahiplenmediği Tazminat Yasası’na, 2009 senesinde ilan ettiği “Kürt açılımı” kapsamında görünürlük kazandırabilir, Kürt meselesine ilişkin bir hakikat ve adalet programı çerçevesinde yasanın içeriğini ve uygulamasını yeniden düzenleyebilirdi. Açılımı somut adımlarla desteklememiş olmakla eleştirilen hükümetin, mağdurların manevi zararlarını da tazmin etmesi ve zarar tespit komisyonlarınca reddedilen başvuruların bağımsız bir idari mekanizma tarafından yeniden değerlendirilmesini sağlaması, mağdurların adalet beklentilerini karşılayabileceği gibi devlete olan inançlarını da tesis edebilirdi. Oysa hükümet, uluslararası kamuoyuna gururla takdim ettiği Tazminat Yasası’nı, içeride görünmez kılmış, bürokrasinin tasarrufuna teslim ettiği bir teknik düzenlemeye indirgemıştır.

Yine de, devletin bu tutumuna rağmen, Türkiye toplumu yasayı Kürt sorununun çözümüne ilişkin kapsamlı bir adalet programının ilk adımı olarak görmüş olsaydı, Tazminat Yasası'nın bir geçiş sürecinde adalet aracına dönüşmesi mümkün olabilirdi. Ancak, yasa, mağdurlar ile toplumun geri kalanı arasında “dayanışma sağlayıcı”³³¹ ve geçiş sürecini kolaylaştırıcı bir etki yaratmamıştır. Bir yandan, toplumun genelinde Tazminat Yasası’na ilişkin oldukça yaygın ve büyük bir bilgisizlik bulunmaktadır. Diğer yandan, yasayı, hükümetin

330 A.g.k., s. 459.

331 A.g.k., s. 465.

---

uluslararası kamuoyunu kandırmak amacıyla geliştirdiği bir taktik veya iyi niyetle başlanmış ancak kötü tasarlanmış başarısız bir girişim olarak gören mağdurlar ile siyasi temsilcilerinin de, yasayı daha görünür ve tartışılır kılmak için ısrarlı bir girişimde bulunduğunu söylemek mümkün görünmüyor.³³²

Kürt Siyasi Hareketi

Bu noktada, Kürt siyasi hareketinin yasayı neden daha büyük bir mücadelenin parçası olarak işlevselleştirmedeği üzerinde düşünmek gerekiyor. Bu soruya yanıt ararken ilk akla gelen, Kürt siyasetinin, samimiyetsiz ve çıkarıcı addettiği bir devlet pratiğine meşruiyet kazandırmaktan endişe etmiş olmasıdır. Öte yandan, bölge barolarının ve DTP milletvekillerinin, yasanın iyileştirilmesi amacıyla bölgede mülki amirler, Ankara’da ise merkezi hükümet nezdinde gösterdikleri çaba, Kürt hareketinin yasayı görmezden gelmeye yönelik bir tavır almış olabileceği savını zayıflatmaktadır. Ancak, şu da bir gerçektir ki, Kürt siyasi hareketinin “doksanlar tecrübesi”yle yüzleşilmesi için son yıllarda geliştirmeye başladığı geçiş sürecinde adalet projesi içerisinde Tazminat Yasası yer almamaktadır. Faili meçhul cinayetler ile kayıplara ilişkin bir Meclis Araştırma Komisyonu’nun kurulmasını, Diyarbakır Cezaevi’nin toplumsal bellek müzesine dönüştürülmesini, bilimsel kazılar yoluyla kayıpların mezarlarının tespit edilmesini ve failerin yargılanmasını talep eden Kürt siyasi hareketinin, bir milyondan fazla Kürt vatandaşın yerinden edilmesine ilişkin benzer bir siyasi kampanya geliştirmemiş olması düşündürücüdür.³³³ Öyle görülüyor ki yerinden

edilme, geçiş sürecinde adalet kavramı etrafında üretilen siyaset çerçevesinde başlı başına bir hak ihlali olarak öncelenmemekte, aynı dönemde gerçekleşen diğer ağır hak ihlallerinin gölgesinde kalmaktadır.

Uluslararası Kamuoyu

1990’ların OHAL koşullarında dahi uğradıkları adaletsizliğe dünya kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmış olan göç mağdurlarının hak mücadelesinin, 2000’lerin AB üyeliği sürecinde zemin kaybetmesinde, uluslararası aktörlerin sorumluluğuna da dikkat çekmek gerekiyor. Kuşkusuz, Türkiye’nin yıllarca sürdürdüğü inkâr politikasının sona ermesine ve mağdurlara yönelik bazı olumlu adımların atılmasına yol açan, uluslararası kamuoyunun baskısı olmuştur. Avrupa Konseyi, AB ve BM’nin koordineli siyasal baskısının bir sonucu, devletin büyük bir gecikmeyle de olsa yerinden edilenler için bir tazminat yasası çıkarması olmuştur. Öte yandan, teslim etmek gerekir ki, köyleri boşaltılan yoksul Kürtleri temsil eden bölgedeki hak savunucuları ile Avrupa’daki Kürt diasporasının mücadelesi olmasaydı, Kürt meselesinin uluslararası kurumların gündeminde böylesine güçlü bir yer bulması mümkün olmayacaktı. Kürt sorununun bir ‘Avrupa meselesi’ haline gelmesinde bir diğer önemli etken de, OHAL rejiminin uygulandığı, DGM’lerin ve idam cezasının yürürlükte olduğu, bölgede devlet eliyle işlenen faili meçhul cinayetler ile gözaltında kayıpların gündelik yaşamın bir parçası olduğu 1990’lar Türkiye’sinin insan hakları sicilinin son derece kötü olmasıydı. 2000’lere gelindiğinde ise Türkiye, devletin vatandaşlarına karşı ağır suçlar işlediği, sırtını dünyaya dönmüş yalnız bir ülkeden, AB üyeliğini hedefleyen bir hükümetin iktidarda olduğu, dünyayla siyasi ve ekonomik olarak daha fazla entegre, demokratikleşme ve sivilleşme yolunda önemli adımlar atmaya başlamış bir ülkeye dönüşmüştü. Bu dönüşüm dünya kamuoyunun tutumunun da değişmesine yol açmış, başta AB ve Avrupa Konseyi olmak üzere uluslararası kurumlar, Türkiye’deki reform sürecini desteklemek adına hükümete karşı çok daha ‘anlayışlı’ olmuşlardır.

---

332 Yasayı tasarı olarak Meclis’e sunulmasından bu yana yakından takip eden ve gerek içeriğini gerekse uygulamasını iyileştirmek için yasal ve siyasi mücadele veren bölge barolarına mensup az sayıdaki avukat, kuşkusuz, bu tahlilin dışındadır.

333 Daha önce de belirtildiği üzere, Meclis’e girdiği 2007 genel seçimlerinden itibaren Tazminat Yasası’na yönelik hükümetin cevaplama istemiyle çok sayıda soru önergesi vermiş olan DTP’nin taleplerinin arasında, uygulamada yaşanan sorunların tespiti ve çözümü için bir Meclis araştırması açılması da bulunuyordu. Ancak bu talep, yerinden edilme sürecini geçiş sürecinde adalet kavramı çerçevesinde mercek altına alacak olan bir hakikat komisyonu kurulmasını içermiyordu.

Uluslararası kamuoyunun Türkiye algısındaki dönüşümün bu çalışma açısından en çarpıcı göstergesi, AİHM'in yerinden edilmeye ilişkin içtihadındaki değişim olmuştur. AİHM'in, OHAL yönetimi sırasında bölgede etkili bir iç hukuk sistemi bulunmadığına karar verdiği ve göç mağdurlarının başvurularını doğrudan kabul etmeye başladığı 1996 tarihli *Akdıvar* kararı ile Tazminat Yasası'nın kabul edilmesinin ardından 1500 başvuruyu reddettiği 2006 tarihli *İçyer* kararı arasında geçen zaman zarfında Türkiye ile ilişkileri büyük bir dönüşüme uğramıştı. 1990'larda Türkiye'den gelen dosyalardaki usul hatalarına rağmen başvuruları güçlük çıkarmadan kabul eden AİHM, 2000'lere gelindiğinde, kabul edilebilirlik kurallarını katı bir biçimde uygulamaya başlamıştı.³³⁴ AİHM'in "örneği olmayan"³³⁵ bir uygulamayla olgu saptama duruşmaları yapmak üzere Türkiye'ye geldiği ve fiili bir "hakikat komisyonu" işlevi gördüğü³³⁶ 1990'lardan, Mahkeme'nin kararlarını uygulamada Türkiye'nin gösterdiği 'performansın' yasal reformlar üzerinden değerlendirildiği 2000'lere gelindi. 1990'larda hak ihlallerini işleyen güvenlik görevlilerinin yargılanmasını talep eden ve hakikatin ortaya çıkması için çabalayan AİHM, 2000'lere gelindiğinde devletin kusursuz sorumluluğuna dayanan bir yasayı yeterli bulmuş ve devletin 1990'lara ilişkin inşa ettiği resmi anlatıyı kabul etmiş oldu.

AİHM, birçok ilde Tazminat Yasası'nın uygulamasının henüz başlamadığı bir dönemde verdiği *İçyer* kararıyla, uygulamanın yerleşmesini beklemek ve ret kararlarını mercak altına almak yerine, hükümetin sunduğu emsal komisyon kararlarını esas alarak 1500 başvuruyu

reddetmiştir.³³⁶ Böylece, uygulamanın iyileştirilmesi için devletin üzerindeki tek etkili baskı mekanizmasını ortadan kaldırmıştır. Mağdurlara Strasbourg'a gitmeden önce Tazminat Yasası'na başvurarak iç hukuk yollarını tüketmelerini telkin eden *İçyer* kararına rağmen, göç mağdurları için AİHM'in yine de bir umut kaynağı olduğu ileri sürülebilirdi. Ancak, Mahkeme'nin bu rapor yayıma hazırlanırken verdiği yeni bir kabul edilmezlik kararı, bu umutları bir kez daha boşa çıkarmıştır. Mahkeme, 8 Temmuz 2011 tarihli kararında, yasanın uygulamasına dair çeşitli konuları gündeme getiren dört farklı gruptan yaklaşık 200 başvuruyu "şikâyetlerin temelsiz olması" gerekçesiyle kabul edilmez bulmuştur.³³⁷ AİHM'in gerekçeli kararı, hükümetin yasanın uygulamasının başarısını ölçmede benimsediği niceliksel yaklaşımın izlerini taşımaktadır. Mahkeme, ülke genelinde yasaya yapılan 360.000 başvurudan 230.000'den fazlasının sonuçlandırıldığını, 133.000'den fazla başvurucuya toplam 1 milyar avro tazminat ödenmesine karar verildiğini belirtmektedir. AİHM'in rakamların

³³⁴ Bu durumda, Avrupa Konseyi'nin genişlemesi sonrasında AİHM'in artan dosya yükünün de etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim *İçyer*, Mahkeme'nin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin kendisine 2004 yılında verdiği, bir üye ülkedeki "yapısal bir sorundan" kaynaklanan çok sayıda başvurunun yapıldığı durumlarda bütün benzer başvurular için geçerli olacak bir pilot karar alma yetkisini Türkiye davalarında ilk kez uyguladığı karardır. Mahkeme bu yetkiyi daha önce sadece *Broniowski Polonya'ya Karşı* isimli davada verdiği kararda kullanmıştır.

³³⁵ Başvurucuların itiraz hakkının bulunmadığı bu kararlar, Tazminat Yasası'nın uygulamasına ilişkin farklı şikâyetleri gündeme getiren dört grup başvuruya ilişkindir. Birinci grupta, zararlarının eksik hesaplandığı, başvurularının haksız yere reddedildiği veya manevi zararlarının tazmin edilmediği; ikinci grupta, tazminatlarının gecikmeli olarak ve ancak faiz olmaksızın ödendiği ve manevi zararlarının tazmin edilmediği; üçüncü grupta, komisyonlarca başvuruları, idare mahkemelerce adli yardım talepleri reddedilenler; dördüncü grupta ise zarar tespit komisyonlarının kararlarına itiraz hakkını kullanamayanlar bulunmaktadır. Hepsi 8 Temmuz 2011 tarihli olan bu kararlar sırasıyla şunlardır: AİHM, *Akbayır ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*, No. 30415/08; AİHM, *Fidanten ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı*, No. 27501/06; AİHM, *Bingölbalı ve 54 Diğer Başvuru Türkiye'ye Karşı*, No. 18443/08; AİHM, *Boğuş ve 91 Diğer Başvuru Türkiye'ye Karşı*, No. 54788/091.

³³⁴ Dilek Kurban vd., 2008, *Supranational Rights Litigation, Implementation and the Domestic Impact of Strasbourg Court Jurisprudence: A Case Study of Turkey*, Avrupa Komisyonu tarafından fonlanan, Bilgi Toplumlarında Vatandaşlık ve Yönetişim başlıklı DG Araştırma raporu, 2008, 44-46.

³³⁵ Çalı, "The Logics of...", 321. Türkiye'de idare mahkemelerinin yetkisizlik kararları vererek yerinden edilenlerin açtığı davaları görmeyi reddetmeleri nedeniyle, AİHM'in önüne, olguları bir yargı organı tarafından saptanmamış davalar geliyordu. Bunun üzerine Mahkeme, olguları kendisi saptamak üzere Türkiye'ye gitmeye karar vermiş, Ankara'da kurulan bir duruşma salonunda mağdurları ve tanıkları birinci ağızdan dinlemişti.

---

ardındaki insan hikâyelerini ve toplumsal gerçekliği görmezden gelen bu analizi, kendi mantığı içerisinde dahi sorunludur. Mahkeme, sonuçlandırılan başvuruların yaklaşık yarısının reddedilmiş ve toplamda epey yüksek olan tazminat miktarlarının kişi başına düşen pay hesaplandığında oldukça düşük olduğu gerçeğine değinmemiştir. Mahkeme'nin bu tür davalarda verilerin karmaşık olması ve kendisine düşen rolün olgu saptaması yapmak ya da tazminatların hesaplamak olmamasına dair ifadeleri haklı olsa da, Türkiye mahkemelerinin zarar tespit komisyonlarının kararlarını düzeltme yetkisine sahip olduğuna dair saptaması, hukuken doğru olsa da, fiilen geçersizdir. Anayasa Mahkemesi'nin yasanın manevi tazminat içermemesine dair Anayasa'ya uygunluk kararı, başlı başına, ulusal mahkemelerin mağdurlar açısından etkili ve ulaşılabilir olduğu yönündeki saptamayı geçersiz kılmaktadır. AİHM'in, komisyonların önerdiği tazminatları kabul eden başvurucuların sulhnameleri "ihtirazi kayıt öne sürmeksizin" imzalamış olmalarını rıza emaresi olarak okuması ise, yerinden edilenlerin içinde bulunduğu çaresizliği görmekten veya görmeyi istemekten ne derece uzak olduğunu göstermektedir. AİHM yolunu yerlerinden edilenlere geri dönülmez biçimde kapatan bu kararlar devlet, Kürt vatandaşlarına karşı bir "diplomatik zafer" daha kazanmıştır.

1999'dan itibaren Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde meydana gelen büyük ilerleme de AİHM'in tutumundaki dönüşümde etkili olmuştur. Türkiye'nin üyelik sürecinde sağladığı ilerlemeye ilişkin raporlarında AİHM kararlarını ölçüt alan AB, yerinden edilme meselesine ilişkin değerlendirmelerini de büyük ölçüde siyasi haklar çerçevesinde yapmıştır. Yerinden edilmiş mağdurların köylerine geri dönüşlerinin sağlanması, maddi zararlarının karşılanması, kentlere uyumlarının sağlanması için önerilerde bulunan AB ilerleme raporları, benzer bir çağrışı hakikat komisyonlarının kurulması ve faillerin cezalandırılması için yapmamıştır.

AİHM'in, komisyonların önerdiği tazminatları kabul eden başvurucuların sulhnameleri "ihtirazi kayıt öne sürmeksizin" imzalamış olmalarını rıza emaresi olarak okuması ise, yerinden edilenlerin içinde bulunduğu çaresizliği görmekten veya görmeyi istemekten ne derece uzak olduğunu göstermektedir. AİHM yolunu yerlerinden edilenlere geri dönülmez biçimde kapatan bu kararlar devlet, Kürt vatandaşlarına karşı bir "diplomatik zafer" daha kazanmıştır.

Bitirirken

Tazminat Yasası, yerinden edilen vatandaşların maddi zararlarının tazmini amacıyla, göçün kökeninde yatan toplumsal sorunun çözümüne yönelik bir siyaset geliştirilmeksizin kabul edilmiştir. Bir milyondan fazla insanı yerinden eden çatışmaların ardında yatan Kürt meselesi bütün çözümsüzlüğüyle dururken ve çözüm için bir siyasi irade oluşmamışken kabul edilen yasa, bürokrasinin tasarrufuna emanet edilmiştir. Kökeni ve sonuçları itibariyle siyasi olan bir meselenin hallinin son derece gayri siyasi bir idari sürece teslim edilmesi, yasanın meşruiyetini ve etkisini Kürtlerin nezdinde daha baştan zedelemiştir. Üstelik, son derece politik bir soruna salt yasal bir çözüm geliştirme çabası, yasal süreci de sekteye uğratmış, zarar tespit komisyonları açısından yasanın uygulamasını yer yer imkânsız kılmıştır. Kürt meselesine ilişkin resmi politikanın devletin köylerin boşaltılmasındaki sorumluluğunun inkârına dayanmaya devam ettiği bir durumda, devlet tarafından köyleri boşaltılan Kürtlerin tazminat taleplerine yanıt vermek, komisyon üyelerini çoğu zaman devlete sadakat ile adalet arasında bir tercih yapmak zorunda bırakmıştır.

Kuşkusuz, sorunlu bir telafi programı dahi toplumsal bir geçiş sürecinde adalet hareketini tetikleyebilir. Nitekim, Fas'ta, önce adalet içermeyen bir tazminat programı kabul edildiyse de, daha sonra geçmişle hesaplaşmaya dönük daha kapsamlı bir program geliştirilmiştir. Bu sonuçta, bir grup eski siyasi mahkûm ile insan hakları aktivistinin kurduğu Hakikat ve Adalet Forumu isimli örgütün çalışmaları ve

---

hükümet üzerindeki baskısı etkili olmuştur. Daha önce belirttiğimiz üzere, Türkiye’de de Kürt meselesi bağlamında geçmişle yüzleşmeye dönük bir toplumsal hareketin varlığından söz etmek mümkündür. Ancak, farklı sivil toplum kuruluşları ve siyasi hareketler tarafından yapılmakta olan bu çalışmalar, ortaklaşmış talepler ve stratejiler üzerinden eşgüdümlü olarak sürdürülmek yerine, dağınık biçimde yürütülmektedir. Aralarındaki siyasi ayrışmalar nedeniyle ortak hareket etme iradesi geliştiremeyen bu farklı grup ve örgütlerin mobilize edebilecekleri toplumsal tabanları ve devlet üzerinde siyasi baskı yaratacak bir güçleri de bulunmamaktadır. Bu örgütler ayrıca, 1990’ların yerinden edilme tecrübesini başlı başına bir hak ihlali olarak gündemlerine almamaktadır.

Öte yandan, bölgedeki hak savunucularının, yasaya başvuru sürecinin geçmişle yüzleşmeye yönelik bir hakikat girişimine evrilmesi için çalışmalar yapmış olduklarını belirtmek gerekir. Örneğin, insan hakları dernekleri, yaşadıklarını resmi kayıtlara geçirme fırsatı sunulmamış olan mağdurların göç hikâyelerini ayrıntılarıyla dinleyerek kayda geçirmiştir.³³⁸ Ancak, bu tür çabalar, sistemli ve koordineli bir hakikat ve adalet girişimine evrilmemiştir. Kaldı ki, Tazminat Yasası üzerinden yerinden edilme meselesine odaklanan bu çabalar, Kürt meselesine ilişkin geçmişle yüzleşme girişimlerinin içerisinde yer almamaktadır. Keza, BDP’nin temsil ettiği Kürt siyasi hareketi, Meclis’teki milletvekillerinin verdiği soru önergeleriyle uygulamanın iyileştirilmesi için çaba sarf etmişse de, Kürt meselesine ilişkin hakikat ve adalet çalışmalarında yerinden edilmeye ve Tazminat Yasası’na ayrı bir yer vermemiştir.

Oysa, Tazminat Yasası’nın uygulaması, OHAL dönemine dair daha önce var olmayan resmi verileri ortaya çıkarmıştır. Başvuru sayısının ülke genelinde 300.000’i aşmış olması dahi, başlı başına, bir hakikate

işaret etmektedir. Bu hakikat, devletin yerinden edilenlerin sayısına ilişkin kamuoyunu yanlış bilgilendirdiğidir. Her bir başvurunun ortalama en az dört-beş mağduru temsil ettiği göz önüne alındığında, hükümetin ileri sürdüğü 350.000-370.000 sayısının gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Yasa, yakın geçmişe dair hakikatin yanı sıra o hakikatle yüzleşmek için adalet arayışı açısından da epey önemli verileri ortaya çıkarmıştır. Ülke genelinde, yakınları ölenler tarafından yapılan başvuru sayısı, OHAL’in bilançosu hakkında anlamlı bir fikir vermekte, insan hakları avukatlarının bu dönemin faillerinin yargılanması için açtıkları davalar için de önemli bir veri teşkil etmektedir.

Görülüyor ki, Tazminat Yasası, kabul edilmesinin ardında yatan siyasi niyetlere, adalet endişesi taşımayan içeriğine ve sorunlu uygulamasına rağmen, yine de, özel olarak yerinden edilme genel olarak da Kürt meselesine ilişkin hakikatin ortaya çıkması ve adaletin sağlanması için önemli bir işlev görebilme potansiyeli barındırmaktadır. Bütün bu potansiyele rağmen, Tazminat Yasası’nın işaret ettiği yalın gerçek yerlin yerinde duruyor: Kürt yurttaşlar adaletin kıyısında beklemeye devam ediyor.

---

338 Bu hikâyelerin büyük çoğunluğu kayıt altında tutulurken, bazıları yayımlanmıştır. *Göç Hikâyeleri: Acıyı Gören İnsan Başkasını Acıtmaz* (İstanbul: Göç-Der, baskı tarihi belirtilmemiş).

Kaynakça

- Aker, T., vd., 2005, Türkiye’de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü, 1994, Agreement on the Establishment of the Commission to Clarify Past Human Rights Violations and Acts of Violence that have Caused the Guatemalan Population to Suffer, 29 Mart.
- Arthur, P., 2009, “How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice”, *Human Rights Quarterly*, 31: 2, s. 321-367.
- Ayata, B. ve D. Yüksek, 2005, “A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey”, *New Perspectives on Turkey*, 32, s. 5-42.
- , 2007, “İnkâr Siyasetinden ‘İdare’ Politikasına: Kürtlerin Zorunlu Göçü”, *Birikim*, 213, Ocak, s. 42-46.
- Ayata, B., 2006, “İnkârdan Diyaloga: Türkiye’de Yerinden Edilmeye Yönelik Yeni Ulusal ve Uluslararası Politikalar Üzerine bir Analiz”, Türkiye’de ve Dünyada Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri başlıklı konferans, TESEV, İstanbul, 4-5 Aralık.
- , 2011, *The Politics of Displacement: A Transnational Analysis of the Forced Migration of the Kurds in Turkey and Europe*, yayımlanmamış doktora tezi, The Johns Hopkins University.
- Aygün, H., 2009, *Dersim 1938 ve Zorunlu İskân*, Dipnot Yayınları, İstanbul.
- Babuş, F., 2006, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik ve Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul.
- Balancar, F. (ed.), 2011, *Sessizlik Bulutunu Dağıtmak: Yerinden Edilmişlik Hikâyeleri Üzerinden Barışçıl Bir Ulusal Diyalog Yaratmaya Doğru – Medya El Kitabı*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Bayrak, M., 1994, *Kürdoloji Belgeleri*, Özge Yayınları, Ankara.
- Berk, S. K., 2011, Türkiye’de “Adalete Erişim”: Göstergeler ve Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Beşikçi, İ., 1997, *Kürtlerin ‘Mecburi İskân’ı*, Bilim Yöntemi: Türkiye’deki Uygulama 1, Komal Yayınevi, İstanbul.
- Birleşmiş Milletler, 2005, *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*, 60/147, 16 Aralık.
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi’nin raporu, 2007, Ek, Kolombiya misyonu, A/HRC/4/38/Add.3, Birleşmiş Milletler, 24 Ocak.
- , 2006, Ek, Sudan misyonu, E/CN.4/2006/71/Add.6, Birleşmiş Milletler, 13 Şubat.
- , 2006, Ek, Fildişi Sahili misyonu, A/HRC/4/38/Add.2, Birleşmiş Milletler, 18 Ekim.
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng, 2002, *Internally Displaced Persons: Profiles in Internal Displacement: Turkey, 2002/56*, E/CN.4/2003/86/Add.2, 27 Kasım.
- Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin raporu, 2004, *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies*, S/2004/616, Birleşmiş Milletler, 23 Ağustos.
- Birleşmiş Milletler Hakikat Komisyonu, 1993, *De la Locura a la Esperanza*, San Salvador, 15 Mart.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 1998, *Report of the Representative of the Secretary-General on Internally Displaced Persons: Guiding Principles on Internal Displacement*, E/CN.4/1998/53/Add.2, 11 Şubat.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2006, *Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Prosecution Initiatives*, Birleşmiş Milletler, New York.
- Bradley, M., 2005, *The Conditions of Just Return: State Responsibility and Restitution for Refugees*,

- Refugee Studies Centre Ön Raporu, University of Oxford Yayınları, Oxford.
- , 2006, FMO Research Guide: Reparations, Reconciliation and Forced Migration, Ekim, www.forcedmigration.org/guides/fmoo44/fmoo44.pdf.
- , 2009, "Redressing Refugees: The Emergence of International Norms on Reparations for Returnees", International Studies Association yıllık konferansı, New York City, 15-18 Şubat.
- Brookings Enstitüsü-Bern Üniversitesi Ülke İçinde Yerinden Edilme Projesi, 2007, When Displacement Ends: A Framework for Durable Solutions, The Brookings Institution Publications, Washington, DC.
- , 2005, Addressing Internal Displacement: A Framework for National Responsibility, The Brookings Institution Publications, Washington, DC.
- Call, C. T., 2003, "Democratisation, War and State-Building: Constructing the Rule of Law in El Salvador", Journal of Latin American Studies, 35: 4, s. 827-862.
- Cohen, R., 2008, Listening to the Voices of the Displaced: Lessons Learned, Brookings-Bern Project on Internal Displacement, The Brookings Institution Publications, Washington, DC.
- Crocker, D. A., 1999, "Reckoning with Past Wrongs: A Normative Framework", Ethics and International Affairs, 13.
- Çağaptay, S., 2010, Türk Kimdir, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Çalı, B., 2010, "The Logics of Supranational Human Rights Litigation, Official Acknowledgment, and Human Rights Reform: The Southeast Turkey Cases before the European Court of Human Rights, 1996-2006", Law & Social Inquiry, 35: 2, s. 311-337, Spring, s. 311-337.
- Dağ, B.S., 2006, "Mevcut Gelişmeler: Türkiye ve Yerinden Olmuş Kişiler", Yerinden Olmuş Kişiler başlıklı konferans, UNDP, Ankara, 23 Şubat.
- De Grieff, P. (ed.), 2006, The Handbook of Reparations, Oxford University Press, New York.
- , "Theorizing Transitional Justice", M. Williams vd. (der.), Transitional Justice içinde, (New York: New York University Press, baskıda).
- Deng, F., 2006, Açılış Konuşması, Türkiye'de ve Dünyada Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri başlıklı konferans, TESEV, İstanbul, 4-5 Aralık.
- Diyarbakır Barosu, Ağrı Barosu, TOHAV, Göç-Der ve İHD, 2006, "5233 Sayılı Yasa Adil Değildir," basın bildirisi, 25 Şubat.
- Diyarbakır Barosu, 2006, "5233 Sayılı Yasanın ve Zarar Tespit Komisyonlarının Değerlendirilmesi Toplantısı Sonuçları," yayımlanmamış bildiri, 2 Şubat.
- Doğu Timor'da Kabul, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, 2005, "Forced Displacement and Famine", Chega! Final Report of the Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor içinde, Commission for Reception, Truth and Reconciliation in East Timor, Dili.
- Doruk, Y., 2010, "Türkiye'de yerinden Edilmişlik Olgusu", Türkiye'de Zorunlu Göç: Hükümet Politikaları, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Duthie, R., 2007, "Introduction", A. Mayer-Rieckh ve P. de Greiff (der.), Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies içinde, Social Science Research Council, New York.
- Dündar, F., 1999, Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar, Doz Yayınları, İstanbul.
- , 2001, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der), 2008, Göç Hikayeleri: Acıyı Gören İnsan Başkasını Acıtmaz, Göç-Der Yayınları, İstanbul.
- Güneç, S., 2005, "Terör Tazminatında Öncelik Tunceli ve Diyarbakır'da", Zaman, 6 Ekim.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), 2006, Türkiye'de Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması, Ankara.
- Hallı, R., 1972, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi, Ankara.
- Hayner, P., 2001, Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity, Routledge, New York.
- Hazan, P., 2006, Morocco: Betting on a Truth and Reconciliation Commission, United States Institute of Peace, Washington, D.C.
- Huckerby, J., 2004, Transitional Justice and Treatment of Refugee Returnees Suspected of Criminal Offences: East Timor and Beyond, Center for Human Rights and Global Justice Ön Raporu, Transitional Justice Series 9.
- Human Rights Watch, 2006, Turkey: Displaced Villagers Denied Fair Compensation - Compensation Law's Promise Unfulfilled as Provincial Officials Apply Unjust Criteria, Human Rights Watch, New York.

- , 2005, Morocco's Truth Commission: Honoring Past Victims during an Uncertain Present, Human Rights Watch, New York.
- , 2002, Displaced and Disregarded: Turkey's Failing Village Return Program, Human Rights Watch, New York.
- Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), 2009, Peru: Reparations Begin but IDPs Excluded, 8 Ocak.
- Ivanišević, B., 2009, Comparative Study on the Impact of Truth Commissions, International Center for Transitional Justice, New York.
- , 2008, The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court, International Center for Transitional Justice, New York.
- Järvinen, T., 2004, Human Rights and Post-Conflict Transitional Justice in East Timor, Finnish Institute of International Affairs (FIIA) Working Papers 47, Helsinki.
- Jongerden, J., 2008, Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme, Vate Yayınları, İstanbul (Türkçe çeviri).
- Kälin, W., 2005, Birleşmiş Milletler Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler: Açıklayıcı Notlar, Brookings Enstitüsü Yerinden Olma Projesi, İmaj Kitabevi, Ankara (Türkçe çeviri).
- Kalkınma Merkezi, 2010, Zorunlu Göç ve Diyarbakır, güncellenmiş ikinci baskı, Kalkınma Merkezi Derneği, Diyarbakır.
- Karpat, K., 2003, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Kaya, A. (der.), 2009, Türkiye'de İç Göçler: Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü?, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- Koğacıoğlu, D., 2011, "Knowledge, Practice, and Political Community: The Making of 'Custom' in Turkey", Differences ("The Other Effect" konulu özel sayı), 22:1, Spring, s. 172-216.
- , 2008, "Conduct, Meaning and Inequality in an İstanbul Courthouse", New Perspectives on Turkey, 39, Fall, s. 97-127.
- Kurban, D., 2007, "Bir Vatandaşlık Hakkı Talebi", Radikal, 7 Ocak.
- , 2006, "Raporun Söylemedikleri", Radikal, 31 Aralık.
- Kurban, D., vd., 2008, Supranational Rights Litigation, Implementation and the Domestic Impact of Strasbourg Court Jurisprudence: A Case Study of Turkey, Avrupa Komisyonu tarafından fonlanan, Bilgi Topluluklarında Vatandaşlık ve Yönetişim başlıklı DG Araştırma raporu, 2008.
- , 2006, 'Zorunlu Göç' ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, TESEV Yayınları, İstanbul.
- , 2006, Güvensizlik Mirasının Aşılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru; BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi'nin Türkiye Ziyaretinin Ardından Yaptığı Tavsiyelerin Yaşama Geçirilmesiyle İlgili Güncelleme, Norveç Mülteci Konseyi/Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (IDMC) ve TESEV Yayınları, Cenevre ve İstanbul (Türkçe çeviri).
- , 2006, Overcoming a Legacy of Mistrust: Towards Reconciliation Between the State and the Displaced, Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Center and TESEV Publications, Geneva and İstanbul.
- , 2007, Coming to Terms with Forced Migration: Post-Displacement Restitution of Citizenship Rights in Turkey, TESEV Publications, İstanbul (İngilizce çeviri).
- Liberya Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, 2009, Final Report.
- Magarrell, L., 2007, Reparations in Theory and Practice, International Center for Transitional Justice, New York.
- Mater, N., 1998, Mehmedin Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor, Metis Yayınları Siyahbeyaz Dizisi, İstanbul.
- Mayer-Rieckh, A. ve De Greiff, P., 2007, "Vetting to Prevent Future Abuses: Reforming the Police, Courts, and Prosecutor's Offices in Bosnia and Herzegovina", A. Mayer-Rieckh ve P. de Greiff (der.), Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies içinde, Social Science Research Council, New York.
- Mayer-Rieckh, A. ve R. Duthie, 2009, "Enhancing Justice and Development through Justice-Sensitive Security Sector Reform", Transitional Justice and Development: Making Connections içinde, Social Science Research Council, New York.
- McDowell, C., 2006, "Displacement, Return, and Justice in the Creation of Timor Leste", N. van Hear ve C. McDowell (der.), Catching Fire: Containing Forced Migration in a Volatile World içinde, Lexington Books, Lanham.

- Miroğlu, O., 2007, Herşey Bitti Ana'ya Söyleyin, Evrensel Yayınları, İstanbul.
- Mooney, E., 2005, "The Concept of Internal Displacement and the Case for Internally Displaced Persons as a Category of Concern", *Refugee Survey Quarterly*, 24: 3, 9-26.
- Mutlu, Y., 2009, Turkey's Experience of Forced Migration after 1980's and Social Integration: A Comparative Analysis of Diyarbakır and İstanbul, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Nalepa, M., 2005, "Why Do They Return? Evaluating the Impact of ICTY Justice on Reconciliation", yayımlanmamış makale, <www.ruf.rice.edu/~nalepa/web-pages/rice_research.htm>.
- Newman, E., 2003, "Refugees, International Security, and Human Vulnerability: Introduction and Survey", E. Newman ve J. van Selm (der.) *Refugees and Forced Displacement: International Security, Human Vulnerability, and the State* içinde, United Nations University Press, New York.
- Norwegian Refugee Council and IDMC, 2007, Turkey: Progress on National IDP Policy Paves Way for Further Reforms, Norwegian Refugee Council/IDMC, Cenevre.
- Okutan, M. Ç., 2004, Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Opgenhaffen, V. ve M. Freeman, 2005, *Transitional Justice in Morocco: A Progress Report*, International Center for Transitional Justice, New York.
- Oran, B., 2004, Türkiye'de Azınlıklar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Orentlicher, D., 2004, Promotion and Protection of Human Rights, E/CN.4/2004/88, United Nations Economic and Social Council, New York.
- Paz, C. ve P. Bailey, 2006, "Guatemala: Gender and Reparations for Human Rights Violations", R. Rubio-Marín (der.), *What Happened to the Women? Gender and Reparations for Human Rights Violations* içinde, Social Science Research Council, New York.
- Pillay, N., 2000, "International Criminal Tribunals as a Deterrent to Displacement", A. F. Bayefsky ve J. Fitzpatrick (der.), *Human Rights and Forced Displacement* içinde, Martin Nijhoff Publishers, Lahey.
- Rauch, J., 2000, "Police Reform and South Africa's Transition", *Crime and Policing in Transitional Societies*, South African Institute of International Affairs, Johannesburg, 30 Ağustos -1 Eylül.
- Refugee Law Project, 2005, *Peace First, Justice Later: Traditional Justice in Northern Uganda*, Refugee Law Project Working Paper, No. 17.
- Roht-Arriaza, N., 2006, "The New Landscape of Transitional Justice", N. Roht-Arriaza ve J. Mariezcurrena (der.), *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice* içinde, Cambridge University Press, Cambridge & New York.
- Sadoğlu, H., 2003, Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Sancar, M., 2007, Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Saymaz, İ., 2010, "Terör Tazminatı Böyle Hesaplanır", *Radikal*, 10 Haziran.
- Sierra Leone Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, 2004, *Final Report of the Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission*.
- Star, 2008, "DTP'den İlginç Önerge", 10 Mart.
- Stavropoulou, M., 1998, "Displacement and Human Rights: Reflections on UN Practice", *Human Rights Quarterly*, 20: 3, s. 515-554.
- SUFilm, 2011, *Sulhname*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Tanrıkulu, S., 2008, "Geçmiş Sorgulamak: AİHM'nin Hakikat Komisyonu Rolü", *Yeni Avrupa'da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi: Başarı mı, Hayal Kırıklığı mı?* başlıklı konferans, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi, Ankara, 8-9 Mart.
- Tarihi Açıklığa Kavuşturma Komisyonu, 1999, *Guatemala: Memory of Silence: Report of the Commission for Historical Clarification*.
- Tekeli, İ., 1990, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", *Toplum ve Bilim*, 50, s. 49-71.
- Toplumsal ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (TOHAV), 2011, 5233 Sayılı Yasa ve Uygulamaları, TOHAV Yayınları, İstanbul.
- TOHAV vd., 2006, Türkiye'de Yerinden Edilen Kişiler Sorunu, Geri Dönüş ve Zararların Tazmini İçin Eylem Kılavuzu, TOHAV Yayınları, İstanbul.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 1998, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu”, Tutanak Dergisi, Dönem:53, Cilt:20, Ankara.
- Van Houtte, H. vd., 2006, “The United Nations Compensation Commission”, P. de Greiff (der.), The Handbook of Reparations içinde, Oxford University Press, Oxford.
- Vidal, R., 2008, “Internal Displacement and the Construction of Peace in Colombia”, Internal Displacement and the Construction of Peace, Brookings Enstitüsü-Bern Üniversitesi Ülke İçinde Yerinden Edilme Projesi, Bogota, Ek V, s. 70.
- Young, L. A. ve R. Park, 2009, “Engaging Diasporas in Truth Commissions: Lessons from the Liberia Truth and Reconciliation Commission Diaspora Project”, International Journal of Transitional Justice, 3:3, s. 341-361.
- Weschler, L., 1989, “Afterword”, State Crimes: Punishment or Pardon içinde, Aspen Institute, Washington D.C..
- Williams, R. C., 2007, The Contemporary Right to Property Restitution in the Context of Transitional Justice, International Center for Transitional Justice, New York.

KANUNLAR

- Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun Tasarısı, Sayı: B.02.0.KKG.0.10/101-817/1797, 19 Nisan 2004.
- Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakline Dair Kanun, No. 1097, 10 Haziran 1927, Resmi Gazete, No. 624, 19 Haziran 1927.
- Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanun, No. 3126, 5 Haziran 1985, Resmi Gazete, No. 18781, 11 Haziran 1985.
- İşkân Kanunu, No. 2510, 14 Haziran 1934, Resmi Gazete, No. 2733, 21 Haziran 1934.
- Olağanüstü Hal Kanunu, No. 2935, 25 Ekim 1983, Resmi Gazete, No. 18204, 27 Ekim 1983.
- Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun, No. 5233, 17 Temmuz 2004, Resmi Gazete, No. 25535, 27 Temmuz 2004.

- Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, No. 5442, 28 Aralık 2005, Resmi Gazete, No. 26042, 3 Ocak 2006.
- Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, No. 5562, 13 Aralık 2006, Resmi Gazete, No. 26378, 16 Aralık 2006.
- Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, No. 5666, 24 Mayıs 2007, Resmi Gazete, No. 26537, 30 Mayıs 2007.
- Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, No. 1086, 18 Haziran 1927, Resmi Gazete, No. 622, 2 Temmuz 1927.

YÖNETMELİKLER

- Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelik, 4 Ekim 2004, Resmi Gazete, No. 25619, 20 Ekim 2004.
- Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 22 Ağustos 2005, Resmi Gazete, No. 25937, 15 Eylül 2005.

MAHKEME KARARLARI

Ulusal

- Anayasa Mahkemesi, Esas No. 2006/79, Karar No. 2009/97, 25 Haziran 2009, Resmi Gazete, No. 27405, 13 Kasım 2009.
- Danıştay Onuncu Daire, Esas No. 2007/8615, Karar No. 2007/6596, 31 Aralık 2007.
- Diyarbakır 1 no’lu Devlet Güvenlik Mahkemesi, Esas No. 1992/527, Karar No. 1994/387, C.M.U. No. 1992/961, 24 Haziran 1994.
- Van İdare Mahkemesi, Esas No: 2009/2880, Karar No: 2010/539, 22 Mart 2010.
- , Esas No. 2009/1683, 19 Ağustos 2009.
- Van İkinci İdare Mahkemesi, Esas No: 2009/3023, Karar No. 2010/2174, 29 Eylül 2010.
- , Esas No. 2009/314, Karar No. 2009/1128, 6 Ekim 2009.
- Van İdare Mahkemesi Başkanlığı, Esas No: 2011/19, 5 Ocak 2011.
- , Esas No. 2010/3507, 29 Aralık 2010.

Van İdare Mahkemesi'nin, 2009/264 E, 2010/844 K sayılı kararının bozulması talebiyle Danıştay Başkanlığı'na sunulan temyiz başvurusu, 5 Mayıs 2010.

Uluslararası

- AİHM, Akbayır ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı, No. 30415/08, 8 Temmuz 2011.
- , Fidanten ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı, No. 27501/06, 8 Temmuz 2011.
- , Bingölbali ve 54 Diğer Başvuru Türkiye'ye Karşı, No. 18443/08, 8 Temmuz 2011.
- , Boğuş ve 91 Diğer Başvuru Türkiye'ye Karşı, No. 54788/091, 8 Temmuz 2011.
- , Doğan ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı, No. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, 41. Madde kararı, 13 Temmuz 2006.
- , İçyer Türkiye'ye Karşı, No. 18888/02, 12 Ocak 2006.
- , Doğan ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı, No. 8803-8811/02, 8813/02, 8815-8819/02, 29 Haziran 2004.
- , Akdivar ve Diğerleri Türkiye'ye Karşı, No. 99/1995/605/693, 30 Ağustos 1996.
- Eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi, Savcı Kupreskić ve Diğerlerine Karşı, Dava No. IT-95-16-T, 14 Ocak 2000.

TBMM TUTANAKLARI

- TBMM, 111. Birleşim, 24 Mayıs 2007, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 158, Yasama Yılı: 5.
- TBMM, 31. Birleşim, 13 Aralık 2006, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 139, Yasama Yılı: 5.
- TBMM, 45. Birleşim, 28 Aralık 2005, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 107, Yasama Yılı: 4.
- TBMM, 117. Birleşim, 16 Temmuz 2004, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 57, Yasama Yılı: 2.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ HÜKÜMETİ KARAR VE BELGELERİ

Bakanlar Kurulu ve Bakanlık Belgeleri

- Bakanlar Kurulu, "Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar", No. 2003/5930, 23 Haziran 2003, Resmi Gazete, No. 25178 Mükerrer, 24 Temmuz 2003.
- Dışişleri Bakanlığı Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Genel Müdür Yardımcılığı, AKGY-6 40 sayılı, "Doğan vd. Kararı ile köye dönüş başvuruları" konulu yazı, 7 Ocak 2005.

İçişleri Bakanlığı Hukuk Müşavirliği, B050HUK0000002.81-191/4176 sayılı ve 5233 Sayılı Kanunun Uygulanması konulu genelge, No. 2006/3Ka7, 25 Nisan 2006.

İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, B.05.o.İ.Lİ.00.70001-470-5233/1125 sayılı ve "Terörden Doğan Zararların Karşıllanması" konulu yazı, 5 Mart 2007.

İller İdaresi Genel Müdürlüğü, "5233 sayılı kanunla ilgili genelgeler ve hukuki görüşler," www.illeridaresi.gov.tr, erişim tarihi 21 Aralık 2009.

Van Valiliği Zarar Tespit Komisyon Başkanlığı, 2010/Zar. Tes.Bür./5294 sayılı bilgi yazısı, 16 Temmuz 2010.

-----, 2009/Zar.Tes.Büro/8201 sayılı yazı, 4 Kasım 2009.

-----, Karar No. 16263, 21 Kasım 2008.

Milletvekillerinin Raporları, Önergeleri ve Teklifleri ile Bunlara İlişkin Yanıtlar

CHP Ankara Milletvekili Yılmaz Ateş'in İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın yanıtlaması istemiyle verdiği 7/2608 sayılı soru önergesi, 19 Mart 2008.

Diyarbakır Milletvekili Osman Aslan'ın Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşıllanması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifine İlişkin İçişleri Komisyonu Raporu, Esas No. 2/843, Karar No. 48, 12 Ekim 2006.

İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın DTP Van milletvekili Fatma Kurtulan'ın 7/4511 sayılı soru önergesine verdiği B.o.5.o.İLİ.00.70003-470-5233/5885 sayılı yanıt, 10 Eylül 2008.

İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın bağımsız Tunceli milletvekili Kamer Genç'in 6/21 sayılı soru önergesine yanıtı, Tutanak Dergisi, Dönem: 23, Cilt: 5, Yasama Yılı: 2, 22. Birleşim, 20 Kasım 2007.

İçişleri Bakanı Beşir Atalay'ın DTP Şırnak milletvekili Hasip Kaplan'ın 7/69 sayılı soru önergesine verdiği B.05.o.İLİ.00.70003-470-5233/5482 sayılı yanıt, 24 Eylül 2007.

WEBSİTELERİ

Hakikat, Adalet ve Hafıza Çalışmaları, <http://www.hakikatadalethafiza.org>.

Geçiş Döneminde Adalet için Uluslararası Merkez, "Justice-Sensitive SSR", <www.ictj.org/en/tj/783.html>.

İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, <http://www.illeridaresi.gov.tr>.

Yazarlar Hakkında

DİLEK KURBAN

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) Demokratikleşme Programı Direktörüdür. Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. Columbia Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Kamu İlişkileri Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden (MIA) insan hakları üzerine yüksek lisans derecesi aldı. Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2004 yılında Hukuk Doktoru (JD) derecesi ile mezun oldu. New York'ta bulunan Birleşmiş Milletler Siyasi İlişkiler Bölümü Güvenlik Konseyi İşleri'nde Siyasi İlişkiler Yönetici Yardımcısı olarak görev aldı. Kurban ulusal günlük gazete *Radikal*'de köşe yazarlığı ve Türkçe-Ermenice haftalık gazete *Agos*'ta sayfa editörlüğü yapmıştır. Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün (DISA) kurucu üyeleri arasında yer alan Kurban, ayrıca Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü misafir öğretim üyelerindedir. Kurban'ın azınlık ve insan hakları, Türkiye'de ülke içinde yerinden edilme ve Avrupa azınlıklık ve insan hakları hukuku alanlarında uluslararası ve ulusal yayınları bulunuyor. Yazarları arasında olduğu '*Zorunlu*' Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası (TESEV, 2006) ile *Türkiye'de Yerinden Edilme Sorununa Kalıcı bir Çözüm Mümkün Mü? Van Eylem Planı'nın Değerlendirmesi* (TESEV, 2009) bu yayınların arasındadır.

MESUT YEĞEN

İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesidir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden lisans (1986) ve yüksek lisans (1989), Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümünden doktora (1994) derecesini aldı. Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyeliği yaptı. Türk milliyetçiliği, Kürt sorunu ve Türkiye'de yurttaşlık meseleleri üzerine çalışmaktadır. Yayımlanmış kitapları: *Son Kürt İsyanı* (İletişim, 2011), *Müstakbel-Türk'ten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler* (İletişim, 2006), *Devlet Söyleminde Kürt sorunu* (İletişim, 1999).

VIRGINIE LADISCH

Geçiş Döneminde Adalet için Uluslararası Merkez'in (*International Center for Transitional Justice – ICTJ*) çocuk hakları ve geçiş döneminde adalet çalışmalarını yönetmektedir. 2006-2009 döneminde ICTJ'nin *Reparations* (Onarım) programında ve Kanada, Kıbrıs ve Türkiye çalışmalarında yer alan Ladisch, ICTJ'e katılmadan önce ise Kıbrıs'daki toplumsal barış süreci hakkında araştırmacı olarak çalışmış, Savaş Suçları hakkında Eğitim Projesi'nde (*the Crimes of War Education Project*) koordinatörlük yapmış ve Guetamala seçimlerinde gözlemci olarak bulunmuştur. Güney Afrika ve Guetamala'daki hakikat komisyonları ve toplumsal barış süreçleri hakkında yürüttüğü kapsamlı alan araştırması dolayısıyla, 2000 yılında Thomas J. Watson Bursu ile ödüllendirilmiştir. Kıbrıs toplumsal barış sürecinin zorlukları hakkında kaleme aldığı araştırma sonuçları, *Journal of Public and International Affairs* ve *Cyprus Review*'da yayımlanmıştır. Siyaset Bilimi lisans derecesini Haverford College'dan, Uluslararası İlişkiler yüksek lisans derecesini ise Columbia Üniversitesi Uluslararası ve Kamusal İlişkiler Okulu'ndan almıştır.

ROGER DUTHIE

Geçiş Döneminde Adalet için Uluslararası Merkez (*International Center for Transitional Justice – ICTJ*) Araştırma Birimi'nde uzman araştırmacı olarak çalışmaktadır. ICTJ'ye katıldığı 2004 yılından beri, geçiş döneminde adalet ile zorunlu göç ve sosyo-ekonomik kalkınma süreçleri arasındaki ilişkileri inceleyen birçok uzun soluklu araştırma projesinde yöneticilik yapmıştır; önceki dönemde silahlı mücadelede yer almış bireylerin topluma entegrasyonu üzerine yürütülen araştırma projelerinde yer almıştır. Pablo de Greiff ile birlikte editörlüğünü yaptığı *Geçiş Döneminde Adalet ve Kalkınma İlişkisini Kurmak* (*Transitional Justice and Development: Making Connections*) başlıklı kitap 2009 yılında yayımlanmıştır. Geçiş döneminde adalet ile ilgili kaleme aldığı diğer iki makale ise, 2008 ve 2011 yıllarında *International Journal of Transitional Justice*'de yayımlanmıştır. ICTJ öncesi dönemde KMPG, Etik ve Uluslararası İlişkiler alanında Carnegie Konseyi ve Oxford Üniversitesi Yayınları'nda çalışmıştır. Cornell Üniversitesi Tarih Bölümü'nde gördüğü lisans eğitiminin ardından Yale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde yüksek lisans yapmıştır.

Bankalar Caddesi
Minerva Han, No: 2, Kat: 3
34420 Karaköy, İstanbul

T + 90 (0) 212 292 89 03
F + 90 (0) 212 292 98 41
www.tesev.org.tr

Bu yayın, Avrupa Birliği ve Açık Toplum Vakfı
desteğiyle gerçekleştirilmiştir.

ISBN 978-605-5832-95-7